

Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubić Mónika
– Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya
A magyar nyelv Horvátországban

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

V.

Sorozatszerkesztő

KONTRA MIKLÓS

Fancsaly Éva – Gúti Erika
– Kontra Miklós – Molnár Ljubić Mónika
– Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta
– Žagar Szentesi Orsolya

A MAGYAR NYELV HORVÁTORSZÁGBAN

Szerkesztette
Kontra Miklós

GONDOLAT KIADÓ • MEDIA HUNGARICA MŰVELŐDÉSI ÉS TÁJÉKOZTATÁSI INTÉZET
Budapest–Eszék, 2016

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programjának
támogatásával készült és jelent meg.

Lektorálta
CSERNICKÓ ISTVÁN
NÁDOR ORSOLYA

© Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika,
Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta, Žagar Szentesi Orsolya, 2016
© Gondolat Kiadó, 2016

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel Bácskai István
Borító Pintér László
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 693 701 0
ISSN 1419-323X

Tartalom

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	9
ÁBRÁK JEGYZÉKE	11
SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ (<i>Kontra Miklós</i>)	15
BEVEZETÉS (<i>Kontra Miklós – Fancsaly Éva</i>)	19
A korábbi (1996. évi) és a mostani (2014. évi) magyar kontrollvizsgálat összehasonlítása	20
A horvátországi mintáról	21
Néhány új nyelvi feladat	22
1. TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA: MAGYAROK A MAI HORVÁTORSZÁG TERÜLETÉN (<i>Žagar Szentesi Orsolya</i>)	25
1.1. Horvátország földrajzi és népesedési viszonyai (rövid áttekintés)	25
1.2. Horvátország története dióhéjban	26
1.2.1. A horvát honfoglalás és a fejedelmek kora	26
1.2.2. A horvát királyság	27
1.2.3. Horvátország a törökellenes harcoktól az abszolutizmusig	28
1.2.4. A horvát nemzeti mozgalomtól (illirizmus kora) 1918-ig	30
1.2.5. A Monarchia felbomlásától napjainkig	33
1.3. Történeti demográfia dióhéjban: magyarok a mai Horvátország területén	36
1.3.1. Az I. világháború előtt	36
1.3.2. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban	39
1.3.3. A II. világháború után	42
1.3.4. A délszláv (honvédő) háborúban	47
1.3.5. Horvátországban	49

2. FÖLDRAJZI ÉS ETNIKAI VISZONYOK (<i>Žagar Szentesi Orsolya</i>)	53
2.1. Horvátok	54
2.2. Szerbek	56
2.3. Magyarok	57
2.4. Cigányok	58
2.5. Olaszok	60
2.6. Csehek	61
2.7. Az ún. „új kisebbségek” – szlovének, bosnyákok, albánok, macedónok, montenegróiak	62
3. A MAGYAR KISEBBSÉG NÉHÁNY JELLEMZŐJE	65
3.1. Földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet (<i>Gúti Erika</i>)	65
3.1.1. Magyar nyelvterület: tömb, szórványok, tenger mellék	69
3.2. Gazdasági-társadalmi szerkezet (<i>Gúti Erika</i>)	74
3.3. Műveltség (<i>Fancsaly Éva</i>)	78
3.4. Egyházi élet és felekezeti megoszlás (<i>Fancsaly Éva</i>)	83
3.4.1. A katolikusok	83
3.4.2. A reformátusok	87
3.4.3. A nazarénusok	90
3.5. Azonosságtudat és attitűdök (<i>Kontra Miklós</i>)	91
3.5.1. Gereben Ferenc vizsgálatai	91
3.5.2. Ditzendy Orsolya interjú kutatása	92
3.5.3. Területi és nemzeti kötődések	94
3.5.4. A bibliaolvasás és az imádkozás nyelve	96
3.5.5. Kinek mit jelent az anyanyelv?	97
3.5.6. Hol beszélnek legszebben magyarul?	101
3.5.7. Hol van Koszovó?	103
3.6. Kapcsolattartás, vegyes házasságok (<i>Molnár Ljubić Mónika</i>)	104
3.6.1. Kapcsolattartás	104
3.6.2. Vegyes házasságok	110
3.7. Néprajzi és nyelvi tagolódás (<i>Fancsaly Éva</i>)	111
3.7.1. Drávaszög és Baranya néprajza	111
3.7.2. Szlavónia	119
4. POLITIKA	125
4.1. Horvátország politikai berendezkedése, kisebbségpolitikája általában – valamint magyar jogérvényesítés 2016-ban (<i>Gúti Erika</i>)	125
4.2. A gazdaságpolitika kisebbségi vonatkozásai (<i>Gúti Erika</i>)	128

4.3. Kisebbségpolitika az oktatásban (<i>Molnár Ljubić Mónika</i>)	131
4.3.1. Kisebbségpolitika az oktatásban 1997-ig	132
4.3.2. Kisebbségpolitika az oktatásban 1997-től napjainkig	134
4.4. A nemzeti kisebbségek jogállása (<i>Gúti Erika</i>)	137
 5. NYELVHASZNÁLATI KÉRDÉSEK	141
5.1. A magyar nyelv jelenlegi jogi státusa (<i>Gúti Erika</i>)	141
5.2. A magyar nyelv az oktatásban (<i>Molnár Ljubić Mónika</i>)	145
5.2.1. Magyar tannyelvű oktatási intézmények és diáklétszámok	145
5.2.2. Kutatási eredmények	148
5.3. Hitélet és anyanyelv (<i>Fancsaly Éva</i>)	150
5.4. Nyilvános nyelvhasználat, tévézés és rádióhallgatás (<i>Kontra Miklós</i>)	154
5.4.1. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználatban	154
5.4.2. Tévézés és rádióhallgatás	157
5.5. Él-e még a régi nyelvjárás? (<i>Oszkó Beatrix</i>)	159
5.6. Nyelvi konfliktusok (<i>Kontra Miklós</i>)	166
5.6.1. Megfélémlített nyelvhasználat	166
5.6.2. Nyelvi nehézségek magyarok között	167
5.7. Nyelvcsera a családban (<i>Kontra Miklós</i>)	170
5.8. Milyen szinten beszélnek nyelveiket, s hol tanulták őket? (<i>Kontra Miklós</i>)	172
5.9. Boldogulás (<i>Kontra Miklós</i>)	174
 6. A NYELVI VÁLTOZÓK (<i>Kontra Miklós</i>)	177
6.1. Szórend (<i>Oszkó Beatrix</i>)	178
6.2. „Fölösleges” névmások (<i>Kontra Miklós</i>)	180
6.3. A (kell legyen) változó (<i>Kontra Miklós</i>)	180
6.4. A (természetes, hogy X) változó (<i>Siklósi Beáta</i>)	182
6.5. Analitikus szerkezetek (<i>Siklósi Beáta</i>)	184
6.6. Többes szám és számbeli egyeztetés (<i>Siklósi Beáta</i>)	186
6.7. Kicsinyítés (<i>Kontra Miklós</i>)	187
6.8. Helynevek ragozása (<i>Fancsaly Éva</i>)	188
6.9. A feltételes tárgyas többes 1. személyű igerag (<i>Fancsaly Éva</i>)	190
6.10. Hasonlítás (<i>Fancsaly Éva</i>)	192
6.11. Feminizálás (<i>Siklósi Beáta</i>)	194
6.12. A (bVn) és a (bV) változók (<i>Fancsaly Éva</i>)	195
6.13. A (t-végű igék kijelentő módja) és a (t-végű igék felszólító/kötőmódja) változók (<i>Fancsaly Éva</i>)	197

6.14. Két szemantikai kölcsönzés (<i>fogjál egyet és lehet</i>) (Fancsaly Éva)	199
6.15. Egy személyrigről (<i>tudja ~ tudi</i>) (Fancsaly Éva)	200
7. ÖSSZEHAONLÍTÁSOK (<i>Kontra Miklós</i>)	201
Vajdaság (1996), Horvátország (2014), Muravidék (1996)	201
8. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT (<i>Kontra Miklós</i>)	205
JEGYZETEK	209
MELLÉKLETEK	
1. Nyelvhaználati kérdőív	217
2. Keresztáblák	235
IRODALOM	273
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	295
SAŽETAK: Mađarski jezik u Hrvatskoj	303
SUMMARY: The Hungarian Language in Croatia	307

Táblázatok jegyzéke

3.1. táblázat	<i>A horvátországi magyarság területenkénti eloszlása 2001-ben és 2011-ben</i>	70
3.2. táblázat	<i>A horvátországi magyarok száma (fő) és aránya (%), 1921–2011, (Lábadi 2008, 307–308; 2011. évi census)</i>	72
3.3. táblázat	<i>A jövedelmi szegények aránya nemzetiség szerint, % (Forrás: Kiss 2010, 119)</i>	75
3.4. táblázat	<i>Regisztrált munkanélküliek aránya Horvátország néhány megyéjében, 2002, 2007, 2012, %</i>	76
3.5. táblázat	<i>A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási státusz szerint, % (Forrás: Kiss 2010, 115)</i>	77
3.6. táblázat	<i>A drávaszögi katolikusok lélekszáma</i>	86
3.7. táblázat	<i>A katolikusok lélekszáma Szlavóniában és Szerémségben (Lábadi 2012, 63)</i>	86
3.8. táblázat	<i>Drávaszög és Szlavónia reformátusainak lélekszáma</i>	89
3.9. táblázat	<i>Horvátországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Terepadatok 2014)</i>	94
3.10. táblázat	<i>Magyarországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Terepadatok 2014)</i>	94
3.11. táblázat	<i>Horvátországi magyarok nemzeti kötődései 2014-ben (Terepadatok 2014)</i>	95
3.12. táblázat	<i>Vajdasági és muravidéki kötődések (1995–97-ben) és horvátországiak (2014-ben) a saját kisebbségi magyar közösséghez és a magyar nemzethez; N = 115, 103; 60, 52; 115, 115</i>	96
3.13. táblázat	<i>Az anyanyelv definíciói Skutnabb-Kangas (1984, 18 kk., 1997, 12–16) szerint</i>	98
3.14. táblázat	<i>„Hol beszélnek legszebben magyarul?” Horvátországi és magyarországi válaszok százalékban, N = 198 (Terepadatok 2014)</i>	102

3.15. táblázat	<i>A Koszovó-n szóalak preferálása (%) 8 országban (két magyarországi mintával), N= 1043</i>	104
3.16. táblázat	<i>Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) a) tisztára vagy többnyire horvát vagy szerb környezetben, b) Magyarországon? (Terepadatok 2014, N= 115, és 114)</i>	105
3.17. táblázat	<i>Milyen gyakran utazik Magyarországra? (Terepadatok 2014, N= 112)</i>	109
3.18. táblázat	<i>Magyarországi kapcsolatok szorossága (Terepadatok 2014, N= 110, N= 111, N= 81)</i>	109
5.1. táblázat	<i>A 2015/2016-os tanévben magyar tannyelvű vagy magyar nyelvoktatást kínáló intézmények listája modell és helyszín alapján, valamint a diáklétszámok</i>	146
5.2. táblázat	<i>Az anyanyelvi oktatás valamely formájában résztevők száma az 1987/88-as, a 2007/2008-as, a 2011/2012-es és a 2015/2016-os tanévben</i>	148
5.3. táblázat	<i>Milyen tannyelvű óvodába/általános iskolába/középiskolába/főiskolára vagy egyetemre járt? (Terepadatok 2014, N= 116)</i>	149
5.4. táblázat	<i>Tud-e írni-olvasni magyarul? (Terepadatok 2014, N= 115)</i>	150
5.5. táblázat	<i>Hét ország azon adatközlői, akikre rászóltak, hogy ne beszéljenek magyarul (forrás: Kontra 1999: 84, Table 4.1 és Terepadatok 2014)</i>	166
5.6. táblázat	<i>Hol tanulta meg az alábbi nyelveket? (Terepadatok 2014)</i>	174
6.1. táblázat	<i>A (kell legyen) változó változatainak megítélési átlagai Horvátországban (Terepadatok 2014)</i>	181
6.2. táblázat	<i>Horvátországi és magyarországi nemstandard változók analitikus változóknál, szignifikáns különbségek (Terepadatok 2014)</i>	184

Ábrák jegyzéke

1. ábra	<i>Drávaszög és Kelet-Szlavónia magyarlakta települései, készült Kocsis és Tátrai, szerk. (2015) nyomán</i>	51
3.1. ábra	<i>Horvátország makroregionális egységei</i>	66
3.2. ábra	<i>Horvátországi és magyarországi válaszok az anyanyelv különböző meghatározásaival kapcsolatban (Magyarország1) (Terepadatok 2014)</i>	100
3.3. ábra	<i>Drávaszegi települések</i>	112
5.1. ábra	<i>Adatközlőink vallási megoszlása, N = 114, (Terepadatok 2014)</i>	152
5.2. ábra	<i>Adatközlőink vallási megoszlása kutatópontjainkon: 1. Kopács, 2. Vörösmart, 3. Dályhegy, 4. Bellye, 5. Darázs, 6. Kórógy, 7. Zágráb (Terepadatok 2014)</i>	153
5.3. ábra	<i>Nyelvhasználat a faluban, N = 94 és 100 között, (Terepadatok 2014)</i>	155
5.4. ábra	<i>Nyelvhasználat a városban (Rendszerint milyen nyelvet használ abban a városban, amelyikbe a legtöbbet jár?), N = 86 és 92 között, a zágrábiak nem válaszoltak (Terepadatok 2014)</i>	156
5.5. ábra	<i>Tévénezés és rádióhallgatás Horvátországban, N = 90 (Terepadatok 2014)</i>	158
5.6. ábra	<i>Tévénezés és rádióhallgatás Kopácson, Kórógyon és Zágrábban, N = 18, 15, 16 (Terepadatok 2014)</i>	159

5.7. ábra	<i>A családban általában horvátul (is) beszélő magyarok Horvátországban, életkor szerint, N = 104, 114, 80 (Terepadatok 2014)</i>	170
5.8. ábra	<i>Családi nyelvhasználat Horvátországban (Terepadatok 2014)</i>	171
5.9. ábra	<i>Horvátországi magyarok magyar, horvát és szerb beszédének szintje 2014-ben, önbevallás, N = 115, 112, 81 (Terepadatok 2014)</i>	173
5.10. ábra	<i>Nyelvtudás és boldogulás Horvátországban (Terepadatok 2014)</i>	175
5.11. ábra	<i>Nyelvtudás és boldogulás az adatközlők saját településén (Terepadatok 2014)</i>	176
6.1. ábra	<i>Segédige + főnévi igenév nemstandard szórendjét választó horvátországiak és magyarországiak (Melyik a természetesebb? Ezzel az eshetőséggel is ...) (Terepadatok 2014)</i>	179
6.2. ábra	<i>A K_521 Marinak is meg kell oldania a saját problémáit megítélése Horvátországban és Magyarországon (Terepadatok 2014)</i>	182
6.3. ábra	<i>A Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni mondat megítélése nyolc országban, két magyarországi kontrollvizsgálattal, N = 1043 (Terepadatok 1996 és 2014)</i>	183
6.4. ábra	<i>A K_538-as feladatban a bankkönyvecskéket szót jónak ítélik, illetve bankkönyveket-re javítók Horvátországban és Magyarországon (Terepadatok 2014)</i>	188
6.5. ábra	<i>Melyik a természetesebb? A Koszovó helynév ragjának megítélése Horvátországban, Vajdaságban, Muravidéken és Magyarországon (Terepadatok 1996 és 2014)</i>	189
6.6. ábra	<i>Nyolc ország adatközlőinek válaszai a feltételes tárgyas többes I. személyű toldaléokra vonatkozóan (Terepadatok 1996, 2014)</i>	191

6.7. ábra	<i>A hasonlító határozó nyolc ország adataiban (Terepadatok 1996, 2014)</i>	193
6.8. ábra	<i>A magasabb, mint ő és a magasabb nála megítélése nyolc országban (Terepadatok 1996, 2014)</i>	194
6.9. ábra	<i>Nemstandard sarkába elfogadása vagy standard sarkában-ra javítása 8 országban (Terepadatok 1996, 2014)</i>	196
6.10. ábra	<i>Az iskolázottság hatása a hiperkorrekt [bVn] elfogadására (Terepadatok 2014)</i>	197
6.11. ábra	<i>Melyik a természetesebb? Fogj egy süteményt vagy Vegyél egy süteményt? (Terepadatok 2014)</i>	199

Sorozatszerkesztői előszó

Amikor az 1990-es évek elején elkezdődött a kisebbségben élő magyarok nyelvi világának szisztematikus tudományos kutatása, ezt a munkát és a benne résztvevő kutatókat sokan, köztük számos nyelvész is, idegenkedve, gyanakvóan és zajos ellenkezéssel fogadták, Magyarországon éppúgy, mint a szomszédos államokban. A gyanakvás és ellenállás részben abból a félelemből táplálkozott, hogy ha bárki elismeri, hogy a határon túli magyarok és a magyarországiak között vannak nyelvi különbségek, akkor ezzel az egységes magyar nyelvi ideált mint a nemzet létének alapját kérdőjelezi meg. Azóta *nyelvtudományi szempontból* az ilyen viták eldőlték, meg is szűntek. Ebben szerepe volt könyvsorozatunk köteteinek is, amelyek azonos szerkezetben és megismételhető empirikus kutatások alapján mutatták be a magyar nyelvet s annak használóit Kárpátalján, Vajdaságban, Szlovákiában, Ausztriában és Szlovéniában. Részben a mi kutatásunkból keletkezett, több kutatónk aktív részvételével a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat, ami sikeresen *határtalanítja* a magyar szótárakat és más nyelvi kézikönyveket, vagyis tudományos rendszerességgel leírja a magyarországi és a környező országokban használt magyar nyelv különbségeit. Ennek a sokrétű kutatómunkának egy-két környező országban immár pedagógiai alkalmazásai is születtek, például Kárpátalján sikerült a magyar iskolákban felcserélni az ósdi és kártékony anyanyelvi nevelést modern, a kétnyelvűséget és a nyelvi változatosságot tisztelő programmal.

A kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának tudományos kutatásában jelentős fejlődés történt az elmúlt bő két évtizedben. Nemigen változott azonban a határon túli magyarok emberi jogi és nyelvi emberi jogi helyzete. Ez részben nyilván a mindenhol működő többségi, nemzetállami törekvésekből fakad, részben viszont abból, hogy ma sincs, 2016-ban sincs semmilyen tudományosan értelmezhető nyelvpolitikai koncepciója

a magyaroknak az asszimiláció lassítására, pláne megállítására. Egy ilyen nyelvpolitikai koncepció elkészítéséhez megvan a szaktudásunk, de nincs politikai indíttatás a koncepció megrendelésére se, nemhogy a benne foglaltak megvalósítására.

A környező országokban 1996-ban elvégzett terepkutatások résztvevőit és támogatóit felsoroltuk a korábbi kötetek sorozatszerkesztői előszavában. Akkor Horvátországot ki kellett hagynunk a vizsgálatokból a délszláv (honvédő) háború miatt. Végül csak közel két évtizeddel később, 2013-ban kezdtük el a horvátországi kutatást – az MTA Domus Programja támogatásának köszönhetően. A horvátországi kutatást igyekeztünk úgy elvégezni, hogy módszertani szempontból a lehető legjobban hasonlítson az 1996. évi kutatásra – abban a reményben, hogy vizsgálati eredményeink bizonyos fenntartásokkal, de összehasonlíthatók legyenek a szlovákiai, ukrainai, romániai, jugoszláviai (szerbiai), szlovéniai és ausztriai eredményekkel. Az 1996. évi magyarországi kontrollvizsgálatot megismételtük 2014-ben, e két vizsgálat összevethetőségét a Bevezetés elején mutatjuk be.

Ez a könyv *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* sorozat V. köteteként jelenik meg. A kötet szerzői horvátországi és magyarországi nyelvészek és egyetemi hallgatók: Fancsaly Éva és Gúti Erika (Pécsi Tudományegyetem), Kontra Miklós (Károli Gáspár Református Egyetem), Molnár Ljubić Mónika (Josip Juraj Strossmayer Egyetem, Eszék), Oszkó Beatrix (MTA Nyelvtudományi Intézet, az eszéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vendégtanára), Siklósi Beáta (Eszék) és Žagar Szentesi Orsolya (a Zágrábi Egyetem Hungarológia Tanszékének vezetője). Könyvünk tartalomjegyzékében az egyes fejezetek, illetve alfejezetek szerzőit nevükkel jelöljük.

Szerzőink mellett számosan vannak még, akik segítették munkánkat. Elsőként említendőek azok a korábbi és jelenlegi egyetemi hallgatók, akik a horvátországi kérdőíves adatfelvételt végezték, s hangfelvételeket is készítettek: Becskei Daniella, Čipanj-Banja René, Kostić Dolores és Kovács Lea. Egy-egy hangfelvételt készített még Filip Rovčanić és Sója Dóra. A magyarországi kontrollvizsgálatot Horváth Zsófia, Madarász Eszter, Magyar Ildikó és Nemes Gyöngyi végezték el. Köszönjük Kocsis Károlynak és Tátrai Patriknak (MTA Földrajztudományi Kutatóintézet) a könyvünk számára készített térképet. Köszönettel tartozunk Csapó Nándornak, a Horvátországi Magyar Pedagógusok Fóruma elnökének, mert számos alkalommal rendelkezésünkre bocsátotta a Fórum irodáit, amikor Eszéken tartot-

tunk értekezleteket. Köszönjük Kovács László (Budapest) segítségét, aki a 116 horvátországi kérdőívet beszkenelte, és a két országban, több városban kutató munkatársaink számára könnyen hozzáférhetővé tette. Újból köszönet illeti Vargha Andrást, aki nemcsak az 1996. évi kutatásunk alatt, hanem most is nagy segítségünkre volt a rögzítő és elemző programok ki-fejlesztésével és karbantartásával. Végül hálásak vagyunk Csernicskó Ist-vánnak és Nádor Orsolyának alapos, gondos lektori munkájukért.

Kutatómunkánkat és e könyv kiadását az MTA Domus Programja támo-gatta a Žagar Szentesi Orsolya által vezetett szülőföldi csoportos kutatási pályázatok révén.

Szentendre, 2016. március 3.

KONTRA MIKLÓS

Bevezetés

Az 1990 előtti magyar nyelvtudomány egyik adóssága volt, hogy nem igen foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. A rendszerváltás után *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatás keretében szlovákiai, ukrainai, romániai, szerbiai, szlovéniai és ausztriai, valamint magyarországi nyelvészek elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának szociolingvisztikai elemzését Trianontól az 1990-es évek közepéig. Az akkori helyzetet feltáró empirikus kutatást kiegészítette egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempontrendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Hans Goebel et al., eds.: *Contact Linguistics*, Volume 2. Berlin and New York, 1997, Mouton de Gruyter) szempontjait vettük alapul. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalták a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írták le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemezték.

Ebből a kutatásból a délszláv (honvédő) háború miatt kimaradtak a horvátországi magyarok – ezt a hiányt pótoljuk most kötetünkkel.

A korábbi (1996. évi) és a mostani (2014. évi) magyar kontrollvizsgálat összehasonlítása

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén könyvsorozatban elemzett korábbi RSS-vizsgálat magyarországi kontrolladatait három helységben, a Pest megyei Veresegyházon, a Győr-Moson-Sopron megyei Ikrényben és a Csongrád megyei Szatymazon vettük föl, összesen 107 adatközlőtől (lásd pl. Lanstyák 2000, 24). A mostani kontrolladatokat 97 adatközlőtől vettük föl Baranya megyében, a következő helységekben: Pécs (18 adatközlő), Komló (18), Somogyhárság/Szaporca (18), Vajszló (20) és Baksa (23). 41 férfit és 56 nőt kérdeztünk ki; a felsőfokú végzettségűek 38%-ot tesznek ki, a náluk alacsonyabb végzettségűek 62%-ot; a 13–32 évesek a minta 33%-át teszik ki, a 33–53 évesek 32%-ot, az 54–85 évesek pedig 35%-ot. Eltérvén az 1996. évi kontrollvizsgálatától ezúttal városi embereket is megkérdeztünk, de ettől függetlenül most is kvótamintával dolgoztunk, tehát mostani kontrolladataink sem reprezentálják a magyarországi nyelvhasználatot. A két magyarországi vizsgálat adatközlői nem térnek el jelentősen egymástól sem az életkor (KOR3, $N=201$, khi-négyzet [$f=2$] = 1,828, $p = 0,401$), sem az iskolázottság (VEGZ2, $N=195$, khi-négyzet [$f=1$] = 1,456, $p = 0,228$), sem az adatközlők neme szerint (NEME, $N=204$, khi-négyzet [$f=1$] = 0,057, $p = 0,811$).

Fontos még annak megválaszolása, hogy a korábbi és a mostani nyelvi adatok milyen mértékben térnek el egymástól. Ha ugyanis az 1996. évi¹ és 2014. évi adatok között jelentős eltérés van, az kétségesse, indokolatlanná teheti az 1996-os vizsgálati eredményeknek a 2014-es horvátországi eredményekkel történő összehasonlítását. Szerencsénkre 65 feladatból csak 6 mutat szignifikáns eltérést. Ezek a következők:

- 1) K_502, *késni fogok*, 1996-ban 86%, 2014-ben 97%, $N=203$, khi-négyzet [$f=1$] = 7,665, $p < 0,01$;
- 2) K_513, *valószínűleg, hogy*, 1996-ban 27%, 2014-ben 13%, $N=201$, khi-négyzet [$f=1$] = 5,651, $p < 0,05$;
- 3) K_532, *banki számla*, 1996-ban 64%, 2014-ben 49%, $N=201$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,354, $p < 0,05$;
- 4) K_534, *barátaimmal*, 1996-ban 92%, 2014-ben 7%, $N=198$, khi-négyzet [$f=1$] = 142,531, $p < 0,01$;

- 5) K_613, *szépíti magát*, 1996-ban 20%, 2014-ben 8%, N=201, khi-négyzet [$f=1$] = 5,529, $p < 0,05$;
 6) K_615, *megkértem őt*, 1996-ban 27%, 2014-ben 12%, N=203, khi-négyzet [$f=1$] = 7,059, $p < 0,01$

A fentiekből az 1), 3), 5) és 6) feladat kontaktushatást mutathat a környező országokban. A 2) feladat egy folyamatban levő változást vizsgál egy egyetemes magyar változóval. A 4) feladat meglepő változást látszik mutatni a magyarországi magyarban, aminek további vizsgálatára lehet szükség.²

A horvátországi mintáról

A Horvátországban elvégzett kérdőíves adatfelvétel során arra törekedtünk, hogy vizsgálatunk a lehető legösszevethetőbb legyen az 1995–97. évi vizsgálattal. A kutatásban 116 fős kvótamintát (lásd Szépfalusi és mtsai 2012, 36) kérdeztünk ki, az adatfelvétel 2014 őszén és 2015 első hónapjaiban zajlott, a következő helyszíneken: Kopács 18 adatközlő, Vörösmart 12, Dályhegy³ 18, Bellye 19, Darázs 18, Kórógy 15, Zággráb 16. Adatközlőink lakhelye általában azonos az imént felsorolt 7 kutatóponton – két kivétellel: a bellyeiek közé soroltunk 5 eszéki és 1 laskói adatközlőt; s a daráziak közé 7 kisköszegi (batinai), 4 hercegmaróki (gajiói), 2 kőí (kamenaci) és 1 várdaróci adatközlőt. A minta életkori (KOR3 szerinti) megoszlása a következő: 13–32 évesek 29,3%, 33–53 évesek 29,3% és 54–85 évesek 41,4%. A férfiak a minta 31,6%-át adták, a nők 68,4%-át. Alsó- vagy középfokú iskolát végzett 62,9% és felsőfokú végzettsége volt 37,1%-nak. A foglalkozás szerinti megoszlás a következő: földműves (5 adatközlő), fizikai munkás (5), szakképzett fizikai munkás (23), hivatalnok (8), reál értelmiségi (10), humán értelmiségi (22), orvos-gyógyszerész (5), agrár értelmiségi (2), egyéb (31), munkanélküli (5). A római katolikusok a minta 54,4%-át, a reformátusok 37,7%-át, a felekezeten kívüliek 6,1%-át tették ki, s egyéb vallású volt 1,8%. Adatközlőink 96,5%-ának magyar az anyanyelve. Ugyancsak 96,5% magát magyar nemzetiségűnek vallotta, 3,5% pedig horvátnak. A délszláv háború miatt a mintának közel fele (45,6%-a) huzamosabb ideig (legalább egy évig) élt Magyarországon. Ők – mai drávaszögi szóhasználatlaltal mondva – *menekültségben* voltak, avagy ők voltak a *gerincesek*, szemben a *gerinctelenekkel*.⁴ A kérdőívünk 66a kérdésére

(Élt-e huzamosabb ideig Magyarországon?) kapott válaszok alapján alakítottuk ki a (MENEK) változót, aminek elemzése azt mutatja, hogy nincs sem KOR3, sem NEME, sem VEGZ2 szerint jelentős ($p < 0,05$) különbség a minta menekült és otthon maradó csoportja között. Végül a tannyelvi megoszlás: kizárólag magyar tannyelvű iskolába járt 31,9%, horvát nyelvűbe 14,7%, magyar és (szerb)horvát nyelvűbe 51,7%, s csak szerb, illetve más tannyelvű iskolába járt 1-1 ember.

Horvátországi mintánk és a magyarországi kontrollminta között nincs jelentős különbség sem az életkor (KOR3, $N=213$, khi-négyzet [$f=2$] = 0,902, $p = 0,637$), sem az iskolázottság (VEGZ2, $N=208$, khi-négyzet [$f=1$] = 0,021, $p = 0,885$), sem az adatközlők neme szerint (NEME, $N=211$, khi-négyzet [$f=1$] = 2,584, $p = 0,108$).

Néhány új nyelvi feladat

Az 1996-os vizsgálat kérdőívét 2014-ben kiegészítettük hét új feladattal, ezek a következők: K_516 – K_518, K_616, K_630a – K_630c. A K_516 az (e) változót, a K_517 és K_518 pedig egy-egy tipikus horvátországi magyar kifejezési módot vizsgál. A K_616 feladat a külföld–belföld szabályt (*Koszovón* vagy *Koszovóban*) a *Vukovár* helynévvel veszi vizsgálat alá, a K_630a és K_630b egy igerag tájnyelvi változatát (*bíri* és *tudi*), a K_630c pedig a nákolást vizsgálja. Az összevethetőség érdekében ezeket a feladatokat a magyarországi kontrollvizsgálatban is szerepeltettük.

A 2. mellékletben láthatók a kereszt táblák. Közülük csak kettőt tárgyalunk itt, a két Magyarországon sokat vizsgált változót, a többieket a 6. fejezetben vesszük majd szemügyre. A K_516 feladatban azt kérdeztük, hogy a *Nem mész-e boltba?* vagy a *Nem-e mész boltba?* mondatot tartja-e az adatközlő természetesebbnek. A nemstandard változatot a horvátországiak 22%-a, a magyarországiak 26%-a ítélte természetesebbnek, ami nem jelentős különbség ($N=211$, khi-négyzet [$f=1$] = 0,536, $p = 0,464$). A K_630c feladatban a hiányzó végződést kellett beírni ebbe a mondatba: *Én is szívesen dolgozom.... külföldön, de nem tudok angolul.* A horvátországiak 43%-a, a magyarországiaknak pedig 10%-a írta a mondatba a stigmatizált *-nák* változatot ($N=197$, khi-négyzet [$f=1$] = 26,959, $p < 0,001$).

* * *

Könyvünk végén a 2. mellékletben közöljük a horvátországi és magyarországi kereszt táblákat. Minden kereszt tábla (az utolsó négyet kivéve) egy *K_501* típusú számmal kezdődik, amely a változó példányok egyedi azonosítója. Az egyedi azonosító után az értékelendő vagy kiegészítendő mondat található dőlt betűvel szedve. Az egyes feladatok instrukciói külön sorban szerepelnek nagybetűsen, például: MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

A kereszt táblák első oszlopában a horvátországi, a másodikban a magyarországi adatok találhatók. A sorok a válaszokat mutatják. A kereszt táblák egyes celláiban a felső szám az elemszám, amely megmutatja, hány adatközlő adott egy bizonyos választ. A második szám az oszlopszázalék, amely a különböző cellákban arról tájékoztat, hogy a horvátországi és magyarországi adatközlőknek rendre hány százaléka választotta az egyik változatot, s hány a másikat.

A táblák után föl van tüntetve a khi-négyzet-statisztika értéke és az eredmény szignifikanciaszintje. Minden esetben, amikor a p kisebb 0,05-nél, legalább 95%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a talált különbség ténylegesen különböző állapotokat takar, tehát a minták közti különbség nem a véletlen következménye. A kereszt tábla alatti utolsó sorban a hiányzó megfigyelések száma a valamilyen okból érvénytelen választ adók (és a vizsgálatunk szempontjából irreleváns választ adók) számát mutatja. Ha egy kereszt tábla után nincs khi-négyzet és p érték, például a *K_612* után, annak az az oka, hogy legalább egy cellában az elméleti gyakoriság (becsült elemszám) 5-nél kisebb, ami a khi-négyzet-próba alkalmazását aggályossá teszi.

Az itteni kereszt táblák és az elemzések készítésekor kutatócsoportunk *HO_MO_teljes_nyelvi6.sav*, *Horvátország2_teljes.sav* és *totlegúj2015_nyelvi3.sav* adatfájljait, illetve ezek RopStat változatait használtuk. A *totlegúj2015_nyelvi3.sav* gyakorlatilag azonos a *tot2011_legúj.sav* fájljal, csak már tartalmazza a horvátországi adatokat is. (Az évek során szükségesé vált kisebb pontosításokhoz vö. Szépfalusi és mtsai 2012, 42, 142 [10. jegyzet] és 254–255 [14. jegyzet].)

Amikor e könyvben a terepmunka során nyert adatokra hivatkozunk, *Terepadatok 2014* jelzéssel utalunk rájuk.

A szerkesztő

1. Történeti demográfia: magyarok a mai Horvátország területén

1.1. Horvátország földrajzi és népesedési viszonyai (rövid áttekintés)

Horvátország kontinensünk egyik nemrégiben önállósult állama, az addigi Jugoszláviából való kiválását egy 1991. június 25-i alkotmányos határozat mondja ki. Szárazföldi területe 56 542 km², de az Adriai-tenger további 31 000 km²-e is Horvátországhoz tartozik. Szlovéniával, Magyarországgal, Szerbiával, Bosznia-Hercegovinával és délen egy rövid szakaszon Montenegróval határos, Olaszországgal pedig az Adriai-tengeren húzódó határon át érintkezik. Közigazgatásilag könyvünk írásának idején 21 megyére (*županija*) oszlik.

Földrajzi helyzeténél és történelmi-kulturális beágyazottságánál fogva Európa egyik legsokrétűbb kötődésű országa. Egyszerre része Közép-Európának és a mediterráneumnak, ugyanakkor a Balkán-félsziget legnyugatibb részén fekszik, s 20. századi – nagyrészt jugoszláv kötelékben eltöltött – történelme is a balkáni orientáció jegyében zajlott. 1102 és 1918 között európai viszonylatban is egyedülállóan hosszú és szoros államközösséget alkotott a Magyar Királysággal, ezért történelmünk számos ponton összefonódik Horvátországéval.

Lakóinak száma a 2011-es népszámlálás szerint 4 284 889, ennek 90,42%-a (3 874 321 fő) horvát nemzetiségű. Az országban 22 hivatalosan elismert nemzeti és etnikai kisebbség él, ezek közül a jelentősebbek szám- és százalékos aránya a 2011-es census szerint a következő: szerbek (186 633 fő – 4,36%), bosnyákok (31 479 fő – 0,73%), olaszok (17 807 fő – 0,42%), albánok (17 513 fő – 0,41%), cigányok (16 975 fő – 0,4%), magyarok (14 048 fő – 0,3%), szlovének (10 517 fő – 0,25%). Horvátország lakossága zömmel katolikus vallású (86,28%), 4,44%-uk pravoszlávnak, további 1,47% muzulmán vallásúnak vallja magát.

A 2011-es adatok szerint a magukat magyarnak vallók 58%-a, azaz 8249 fő az ország északkeleti részén található Eszék-Baranya megyében

él, ahol arányuk az összlakossághoz képest eléri az országos viszonylatban kiugró 2,7%-ot. Néhány kelet-szavóniai magyar nyelvi sziget mellett (pl. Szentlászló, Kórógy, Haraszi) a megye további mintegy 6000 magyarajkú lakosa a Drávaszögben él: egyes városokban és járásokban országos arányukhoz (0,3%) képest kiugróan magas arányt képviselnek a többi nemzetiséghez képest. Vukovár-Szerém megyében található a magyarok másik nagyobb csoportja – az összesen 1696 fő a megye lakosságának nagyjából egy százalékát (0,94%) alkotja, és kisebb szigeteken vagy szórványban él.

A maradék nagyjából 4000 magyar az ország többi részén szétszórva vagy kisebb szigeteken él. Maga Zágráb a 2011-es census szerint 825 fő magyar közösséget mondhat magáénak, ami a főváros lakosságának 0,1%-a. Ennél valamivel nagyobb, de azonos nagyságrendű százalékos arányt tapasztalunk két nyugat-szlavóniai megyében: Belovár-Bilogora (881 fő ~ 0,74%) és Pozsega-Szlavónia megyében (164 fő ~ 0,21%), továbbá a tengerparti részeken – a rijekai székhelyű Tengermellék-Hegyvidék megyében (471 fő ~ 0,16%), valamint Isztria megyében (474 fő ~ 0,23%).

1.2. Horvátország története dióhéjban

1.2.1. A horvát honfoglalás és a fejedelmek kora

A mai Horvátország teljes területe a Kr.e. 1. században került római uralom alá, ekkor az Adria keleti partvidékén jórészt illír, a tengertől távolabb eső szárazföldi részeken pedig pannon törzsek éltek. A Nyugatrómai Birodalom bukása után a dalmáciai városok és a szigetek jó része Bizánc fennhatósága alá került, a térség számára azonban egyre nagyobb fenyegetést jelentettek a belsőbb szárazföldi területeken laza szövetségben élő szláv és avar népcsoportok. A horvát törzsek ebben az időszakban még a Kárpátok északkeleti vidékén éltek (ún. Fehér-Horvátországban), s innen telepítette őket a bizánci hatalom a 7. század folyamán Horvátország mai területére egyfajta határőrizeti szerepben – szövetséget és védelmet várva tőlük a dalmáciai területekre irányuló avar–szláv betörések ellen. A horvátok honfoglalásáról és az államiság kezdeteiről megbízható források híján keveset lehet tudni, annyi azonban bizonyos, hogy nagyjából a 8. század vége felé a horvát törzsek a terjeszkedő Frank Birodalomba betagozódva két nagyobb fejedelemséget hoztak létre: egy északit (ún. Pannon Horvátország) és egy

délit (ún. Tengermelléki Horvátország). Az is bizonyos, hogy kb. a 9. század végéig a horvát törzsek az itt élő egyéb szláv csoportokkal együtt erős frank hatásra felvették a kereszténységet, ezzel a horvátok a szláv népek közül alighanem elsőként köteleződtek el a nyugati kereszténység mellett (Sokcsevits 2011, 66). A nyugati civilizációs körhöz való tartozás mindvégig a horvátság egyik leglényegesebb önazonossági tényezője maradt.

Ennek ellenére a mai Horvátország déli (tengermelléki) és északi (Kárpát-medencei) régióinak tárgyi és szellemi értelemben vett kulturális különbségei igen jelentősek, ami nagyrészt abból fakad, hogy e területek sorsát az eltérő politikai érdekkörökbe való tartozás és a különböző civilizációs hatások a középkortól fogva évszázadokon át más-más módon formálták. Az itt élő szláv törzsek okán a 11. századtól kezdve hagyományosan Szlavóniának nevezett pannon-horvát térség, azaz nagyjából a Száva és a Dráva közötti terület, a 9. század folyamán sokszor cserélt gazdát: a szláv fejedelmek uralkodását frank és bolgár uralom tarkította, legkeletibb részében (mai Kelet-Szlavónia, Drávaszög, Nyugat-Szerémség) pedig már a 10. század elején tartósan megtelepedtek a honfoglaló magyarok, ami a jelen kötet szempontjából lényeges tényező, hiszen ettől az időtől kezdve gyakorlatilag folyamatos a magyarság jelenléte ebben az általunk vizsgált régióban.

1.2.2. A horvát királyság

A horvátok legsűrűbben az antik Liburnia és Dalmácia hegyvidéki területein telepedtek meg, nagyjából a Kapela-hegység és a tengerpart között, s a 9. század folyamán fejedelmeik fokozatosan megszilárduló államiséget alakítottak ki. Az első, királyi címet magáénak mondó uralkodó Tomisláv volt, aki 914 és 921 között a portyázó magyar törzseket legyőzve egy időre a horvátok államához csatolta az addig gyakran változó fennhatóságú, s a mai történettudományban ez idő tájt „senki földjének” hívott Szlavóniát, azaz a Dráva–Száva közti kiterjedt vidéket. A területileg fokozatosan gyarapodó független horvát királyság IV. Péter Krešimir (1058–1074) és Zvonimir (1076–89) uralkodása alatt érte el fénykorát, Szlavónia azonban nem sokkal ezután – már 1091-ben, Szent László király hódításai nyomán – több évszázadra a magyar koronához került. A térség egyházszervezetének alapjait is Szent László fektette le: ő hozta létre 1094-ben a Zágrábi Püs-

pökséget, amely ezzel több mint hét évszázadra a magyarországi egyházi hierarchia része lett. Szent László hadaival ugyan eljutott a tenger melléki Horvátországba is, ahol azonban nem tudta megszilárdítani hatalmát – ez csak utódjának, Könyves Kálmánnak sikerült, aki legyőzve Péter horvát ellenkirályt, bevonult Tengerfehérvárra (mai nevén Biograd na moru) és ott 1102-ben horvát királlyá is koronázták. Kálmán egyezségét az őt trónra segítő horvát nemességgel az ún. Pacta Conventa nevű dokumentum rögzíti, amely a történettudomány újabb állása szerint valójában a 14. században keletkezett, és műfaját tekintve nem is „szerződés”, hanem egy krónikarészlet, amely az Árpád-házi uralkodó és a horvát előkelők közötti egyezség emlékét őrzi (Sokcevit 2013, 8). Ettől kezdve egészen 1918-ig tart az európai viszonylatban is egyedülállónak tekinthető, több mint nyolcszáz éves magyar–horvát államközösség, melyen belül Horvátország azért mindvégig különálló kormányzattal bírt, s a király által kinevezett bánok igazgatták.

1.2.3. Horvátország a törökellenes harcoktól az abszolutizmusig

A 15. század elején a Horvát–Magyar Királyság egyre sebezhetőbbé vált a törökök előrenyomulása következtében, ami több évszázadon át közös harcra buzdította a magyarokat és a horvátokat Európa fő ellenségével szemben. Bosznia 1463-as eleste messzemenő civilizációs változásokat és nagyarányú népesség-átrendeződési folyamatokat indukált a térségben: ezek részeként indult meg a boszniai népesség katolikus részének áttelepülése az északabbra fekvő területekre, Szlavóniába és Dél-Magyarországra. Ezzel egyidőben a velenceiek is visszahódították Dalmáciát. Raguza azonban független lett, és évszázadokon át Velence fő vetélytársa maradt a térség kereskedelmében. Annak ellenére, hogy a horvátlakta területek nem alkottak egységes államot, hanem kisebb politikai egységekre tagolódtak, a törökellenes harcokban egy sor olyan hadvezér és politikus feltűnt a térségben, akik „közös hősei” a korszaknak, azaz a magyar és a horvát kollektív emlékezet egyaránt számon tartja őket – ilyen például a két Zrínyi Miklós (a szigeti várvédő valamint író-hadvezér dédunokája), Jurisics Miklós, vagy Beriszlói Péter.

A mohácsi vereség után Magyarország keretében Horvátország nyugati része is a Habsburg-ház uralma alá került. Ez a változás a horvátok szuverenitása szempontjából komoly visszalépést jelentett, mivel a magyar

királyok jelentős nemzeti mozgásszabadságot biztosító politikáját Bécs centralizmusa váltotta fel, az új államszervezetben a horvátlakta vidékek ráadásul több igazgatási alegységre oszlottak. A Horvátországból Szlavónia északnyugati részére (és a Dráván túlra is) áttelepülő horvát nemesek révén a Horvátország elnevezés egyre jobban áterjed az egykori Szlavóniára, amely viszont fokozatosan „visszaszorult” a Dráva és a Száva közötti keleti megyék megjelölésére.

A két birodalom határán (nagyjából a Verőce–Csázma–Siszek–Károlyváros–Lika-régió vonal mentén), ahol a ki-kiújuló harcok folytán Mohács eleste után is egyre kedvezőtlenebbé váltak az életviszonyok, a 16. század folyamán még nagyobb etnikai átrendeződés vette kezdetét: az elmenekült magyar és horvát őslakosság helyére a Habsburgok nagy arányban kezdtek szerbeket és ortodox vlachokat betelepíteni, általuk biztosítandó a nem éppen szilárd határok védelmét. (A ma is az ország összlakosságának 4,36%-át [Popis 2011, 11] képező szerbség nagyarányú betelepülése a mai Horvátország területére tehát ebben az időszakban kezdődött meg.) A sajátos katonai határőrvidéken (*Militärgrenze* / *Vojna krajina*) szolgáló szerbeket cserébe az udvar egyre több kiváltsággal ruházta fel a többi etnikumhoz képest, ami ellentétekhez is vezetett, ezért a 17. sz. első felében a katonai határőrvidék kikerült a Szábor (horvát parlament) fennhatósága alól, és közvetlenül Bécsnek lett alárendelve, ami tovább „zsugorította” a horvát területek arányát a birodalmon belül. A török kiűzését követő évtizedekben a fent említett, Verőcétől a Lika vidékéig húzódó katonai határőrövezet területe tovább növekedett, a visszafoglalt Száva-mentén egy újonnan kialakított egység („krajina”) került hozzá Szlavón-szerémségi Krajina néven. A területileg megduzzadt *Vojna krajina* így átvált a mai Horvátország kardinális régióin, s immár a Velebit hegységtől egészen a Dunáig húzódott. Közigazgatását Mária Terézia idején átszervezték, tovább erősítve a térség egyedi jogviszonyait és adminisztratív különállását a horvátoktól. Ennek messzeemenő társadalmi következményei lettek, amelyek a későbbi (utoljára 20. sz. végén fellángoló) horvát–szerb ellentétek egyik forrásává is váltak.

A II. József uralkodását (1780–1790) jellemző autonómiakorlátozó intézkedések egy időre közel hozták egymáshoz a horvát és a magyar nemesiséget. A 18. század legvégén azonban fordulópont állt be a két nemzet viszonyában: a nemzeti mozgalmak erősödése több évtizedes, és egymással ellentétes irányba mutató közjogi küzdelmeket eredményezett a két nemzet között, mely 1848-ban fegyveres összecsapásokba is torkollott.

1.2.4. A horvát nemzeti mozgalomtól (illirizmus kora) 1918-ig

A napóleoni háborúk okán (18. század eleje) e közjogi konfliktusok eleinte ugyan csak kisebb intenzitásúak lehettek, a horvátság politikai erejét ugyanis lekötötte, hogy a napóleoni háborúk alatt területeik jelentős része (Isztriát és Dalmáciát is beleszámítva) *Illír Provinciák* elnevezéssel francia uralom alá került. Noha ez a körülmény a dalmát-horvát vidékek társadalmi szerkezetében nem eredményezett lényeges változásokat, a francia uralom mégis számottevő eszmei hatást gyakorolt a horvát nemzeti ideológia fejlődésére, ezenkívül jelentős oktatási és kulturális reformokat is hozott a horvátságnak. A napóleoni uralomnak 1813-ban véget vető osztrákok e reformokat ugyan eltörölték, az illír időszak (és maga az elnevezés is) a térség szellemi fejlődésében mégis pozitív kicsengésű maradt. Ennek a hatása mutatkozik meg abban is, hogy a harmincas években kibontakozó horvát nemzeti mozgalom éppen az „illirizmus” nevet vette fel.

A nemzeti liberalizmus eszméi a harmincas évektől hatnak a horvátokra is, ennek nyomán bontakozott ki a „horvát nemzeti megújulás” (*hrvatski narodni preporod*) nevű nemzeti mozgalom (más néven *illirizmus*) a polgári származású Ljudevit Gajjal az élén, melynek célkitűzései általánosságban a magyarországi reformkori törekvésekhez voltak hasonlóak, csak éppen más irányban: ahogyan a magyarok követelték Bécstől a nagyobb (szinte teljes) függetlenséget, ugyanezt szerették volna megkapni a horvátok a magyaroktól. Azzal a további különbséggel, hogy a horvátok hamar érintkezésbe kerültek a Monarchia területén divatossá váló pánszláv, illetve ausztrószláv (a Monarchia szláv föderációvá alakítását célzó) eszmékkel is. A bécsi kormányzat – a magyarokkal szemben – taktikai okokból végig hajlamos volt támogatni a horvát nemzeti mozgalmat.

A 19. század elején a horvátság két nagy államalakulat különböző közigazgatási státusú régióiban élt (Habsburg Birodalom, Oszmán Császárság), különféle partikuláris és regionális érdekeknek alávetve, s még nyugati részei is egyrészt a magyar koronához (Horvátország és Szlavónia), másrészt közvetlenül Bécs alá tartoztak (Isztria, Dalmácia, Katonai Határőrvidék). Egymástól eltérő nyelvvariánsokat (nyelvjárásokat) használtak (a *mi?* kérdőszó különböző megfelelői alapján ezek az ún. *ča-*, *što-* és *kaj-*nyelvjárások), amely tovább erősítette a különállás tudatát, melyek felett azonban a kezdetektől fogva egybetartó motívumot jelentett a (még a török hatalom alá tartozó boszniai horvátok körében is feltéve ápol) katoli-

kus vallás és a nyugati kultúrkörhöz való tartozás. Az illirizmus elsősorban ezeknek a minden tekintetben szétagolt nemzetrészeknek a politikai egységét és egységesülési szükségességét hirdette, a kor haladó személyiségei emellett azonban sikraszálltak egy egységes horvát irodalmi nyelváltozat megteremtéséért is. (A nemzeti és a nyelvújító mozgalmak összefonódása tehát a magyarországi tendenciákhoz hasonlóan alakult a horvátoknál is!) Mivel a horvátság nagyobb része a *što*-nyelvjárást használta, még Gajék előtt elterjedt az a gondolat, hogy ezt a nyelvjárást kellene a horvát irodalmi nyelv rangjára emelni.

Az illírek politikai céljait 1832-ben Janko Drašković gróf fogalmazta meg *što*-nyelvjárásban írt politikai iratában, melyben felvázolt egy nagy illír politikai egységet, amely Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát, a Katonai Határőrvidéket, és esetleg Karintiát és Stájerország szlovének lakta részeit foglalta volna magába. Ljudevit Gaj 1835-ben politikai lapot indított *Novine horvatske* címen (irodalmi melléklete a híres *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*), mely 1836-tól, a *što*-nyelvjárásra való áttérés után, az illír mozgalom céljainak megfelelően az *Ilirske narodne novine* nevet kapta, s az illír politikai és kulturális mozgalom szócsöve lett a következő években. Ezek a társadalmi és ideológiai keretek a horvátoknál is a nemzeti romantika irányvonalát erősítették az irodalomban és a kultúrában.

A negyvenes évek az első két nagy politikai párt megalakulását hozzák: létrejött a Magyarországgal való szoros államközösség elvét valló és Kossuth politikájával szimpatizáló horvát–magyar párt („magyarónok”), és az illír mozgalomból kinövő illír párt, amely a magyar–horvát közjogi viszony lazítását szerette volna a föderalizmus irányában keresztülvinni. Ellentéteik hamarosan túlnőttek Horvátország keretein, ráadásul 1845-ben – nem kis részben a bécsi udvar taktikázása nyomán, s egy, a parlamenti választásokat kísérő fegyveres incidens után – végül az illír párt győzedelmeskedett, a magyarónok pedig teljesen háttérbe szorultak. Ráadásul a horvát nemzeti mozgalom és a kossuthi magyar nemzeti liberálisok között is elmélyültek az ellentétek, így a többéves torzsalkodással eddig nem tapasztalt mélységűre nőtt a szakadék a magyarok és a horvátok között. Mindez hamarosan az 1848 szeptemberében lezajlott pákozdi összecsapásban kulminálódott, amelyben a rosszul felszerelt, horvátokból és határőrvidéki fegyveresekből álló erők élén az időközben horvát bánná megválasztott Jelasics tábornok állt. A császári zászlók alatt a Muraközön át Magyarországra betörő, zilahy fegyelmű sereg azonban nem jutott el Budára: Jelasics fegyverszünetet

kért, ezt kihasználva pedig Bécs felé fordult (ez ihlette meg Petőfit a bánt csúfoló közismert sorai megírására), ahol az udvar új szerepet szánt neki – a közben kitört bécsi forradalom leveréséhez kellett csatlakoznia a császári főerőkhöz. A szabadságharc további részében Jelasicsot nem kísérte túl nagy hadi szerencse, azonban mindvégig fontos és lojális figurája volt az udvar magyarelles stratégijának. Mivel részt vett a magyar szabadságharc leverésében és az azt követő Habsburg restaurációban, számos kiüntetésben részesült, majd grófi címet is kapott. Horvátországban a haza megmentőjeként tartották számon, tiszteletére 1866-ban szobrot is emeltek Zágráb főterén (a teret később róla is nevezték el), amit a kommunista időszakban eltávolítottak, s csak Horvátország önállósulásával állítottak vissza, így a bán figurája a horvátok számára az utóbbi évtizedekben a nemzeti szuverenitás szimbólumává vált (Babucs 2013, 19).

Az 1849 után Horvátországban is megerősödő udvari represszió és az erős germanizáció csalódottá tette a horvátokat, noha a magyarországinál annnyival könnyebb volt a helyzetük, hogy náluk nem vezettek be katonai kormányzást. Fő reményük, Dalmácia és a Határőrvidék egyesítése Horvátországgal továbbra sem vált valóra, ezeket a részeket 1849 után is közvetlenül az udvar irányította. Mindennek következtében a horvátok többsége egyre inkább hajlott a magyarokkal való megegyezésre.

Az 1861-es horvát országgyűlés a magyarokkal kötendő perszonálunió mellett foglalt állást (időközben a magyar országgyűlés békejobbot nyújtott a horvátoknak), de a magyar–horvát kiegyezésre, sok taktikázás után csak 1868-ban került sor, nem sokkal az osztrák–magyar Kiegyezést követően, meghatározva Horvátország sorsát egészen 1918-ig. Az egyezmény szerint Magyarország és Horvátország társországgként egy államközösséget alkotott a Monarchián belül. A horvátok önállóan járhattak el a belügyek, az igazságügy, valamint a vallás- és közoktatásügy területén. Más ügyek a közös magyar–horvát országgyűlés hatáskörébe tartoztak. Mindez a korabeli Európában egyedülállóan széles körű autonómiának számított, ám mégsem elégítette ki a horvátágot, így a horvát nemzeti tudatot a további évtizedekben (sőt, az egész 20. században is) nagyban meghatározta a nemzeti függetlenségre való törekvés. Ez azonban akkor sem válhatott valóra, amikor az I. világháborút követően 1918. október 29-én a horvát szabor kimondta a Monarchiától való elszakadást, s az ország hamarosan egyesült a szerbekkel és a szlovénokkal az újonnan kikiáltott Szerb–Horvát–Szlovén Királyság keretében, melynek élére a szerb nemzetiségű Sándor király került.

1.2.5. A Monarchia felbomlásától napjainkig

Az új állam távol állt a horvátok által elképzelt konstrukciótól, mert a közélet és a gazdaság valamennyi területén az erősebbik fél, Szerbia érdekei domináltak a többi nemzet (horvátok, szlovének, magyarok, németek) rovására, ezért a horvát fél valójában a kezdettől fogva próbált kiszabadulni az együttélés keretei közül. A húszas évek válságát a horvátok számára fokozta, hogy az antant erői nem támogatták a horvát köztársaság megteremtésén fáradozó Horvát Parasztpárt elnökének, Stjepan Radićnak az érvelését, hanem a szerbeket pártolták. A válság 1928-ban kulminált, amikor a belgrádi száborban politikai indíttatású terrortámadás során meggyilkolták a horvát képviselők egy részét, magát Radićot is. Az uralkodó 1929 januárjában diktatúrát vezetett be, az ország neve pedig hamarosan *Jugoslavija* lett (ezt hívják a történészek az ún. első Jugoszláviának). Betiltották a széthúzó nemzeti megnyilvánulásokat, közben pedig soha nem látott új területi egységekre (9 bánságra) tagolták az országot. A represszív politikája eredményeként Sándor király 1934-ben Marseilles-ben a horvát jobboldali erők szervezte merénylet áldozata lett. Helyére Pál régens került, akinek idején valamelyest enyhültek a szerb–horvát feszültségek. 1939-ben létrejött a Horvát Bánság, amely a horvát etnikai terület jelentős részét magába foglalta. Noha nem rendelkezett teljes szuverenitással, de számos ügyben – így a gazdaság terén is – nagy önállóságot kapott, s felújították a horvát országgyűlés működését is. A második világháború 1941. április 6-án érte el Jugoszláviát. A német csapatok bevonulása után, április 10-én Zágrábban kikiáltották az usztasa vezetésű Független Horvát Államot Ante Pavelićcsal az élén. A német bábállam magában foglalta az egykori Horvát Bánság legnagyobb részét, Boszniát, valamint Szerémséget, Dalmácia és a szigetek nagy része viszont Olaszországé lett, Magyarország pedig visszakapta Bácskát, a Baranya háromszöget és Muravidéket. A horvátság jelentős része sokáig passzív volt, majd egyre többen csatlakoztak a horvát Josip Broz Tito vezette partizánokhoz is, akik 1944 végétől fennhatóságuk alá vonták az ország nagyobb részét. Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa az 1943-as jajcei ülésén állást foglalt a hat köztársaságból álló föderatív Jugoszlávia mellett. A tengelyhatalmak veresége nyomán 1945 májusában összeomlott az usztasa horvát állam is.

Az 1946. január 31-én alakult ún. második Jugoszlávia – föderalista elnevezése ellenére – a gyakorlatban egy sztálini típusú, erősen közpon-

tosított rendszer volt, amelyben a köztársaságok önállósága névleges volt egészen az 1960-as évekig. A belgrádi kommunista vezetés keményen leszámolt a horvát függetlenségi eszme képviselőivel, és a valódi föderációt propagálókkal. A hatvanas években enyhülés következett be, a horvátországi kommunista vezetésben is fokozatosan felülkerekedtek a reformok hívei. A horvát reformtörekvéseket – pl. a szocialista öngazgatás elvét – egy ideig Tito is támogatta, a legfelsőbb vezetésben azonban továbbra is sok volt a centralista, akik a horvát törekvéseket nem nézték jó szemmel. A horvátok számára továbbá egyre erősödő problémát jelentett, hogy a turizmus folytán hosszú időn át ők adták az összjugoszláv bevételek nagy részét, ugyanakkor a beruházásokból viszonylag kis mértékben részesültek. A hasonló kelet-európai megmozdulások sorába illeszkedő horvát reformkövetelések 1971-ben az ún. horvát tavasz elnevezésű demokratikus ellenállásban kulmináltak, melyet a központi szervek elfojtottak, s emberek ezreit hurcolták meg a mozgalomban való részvétel miatt. A horvát tavasz mégsem volt eredménytelen, mert a rákövetkező években Tito egyensúlyozó politikájával visszaszorította a szövetségi vezetésben a konzervatív és főleg szerb nemzetiségű erőket, s az 1974-es új alkotmány némileg nagyobb önállóságot biztosított a tagköztársaságoknak. A 80-as években a kommunizmus enyhülni látszott, de ennek ellenére egyre növekedtek a tagköztársaságok közti ellentétek, melyek a 90-es évek elejére végleg Jugoszlávia felbomlásához és a délszláv háború kitöréséhez vezettek.

1990 tavaszán a horvát választásokon a demokratikus ellenzék, a Tuđman vezette HDZ (*Hrvatska demokratska zajednica*) járt sikerrel, melynek tagjai eleinte csak a szövetségi rendszert akarták demokratizálni. Milošević szerb kommunista vezető azonban továbbra is a szerbeket akarta vezető helyzetben tartani. Közben hozzálátott Nagy-Szerbia megteremtéséhez, fellázítva a horvátországi és a boszniai szerbeket, melynek eredményeként 1990 augusztusában a horvátországi szerbek nyílt felkelést robbantottak ki, és a Plitvicei tavak környékén farönköket az utakra torlaszolva gyakorlatilag elvágták az összeköttetést az ország északi és déli vidékei között (ez volt az ún. „rönkforradalom”). A jugoszláv hadsereg kiállt a szerb lázadók mellett. 1991 tavaszán fokozódni kezdtek az összecsapások, mire június 25-én a horvát szabor kikiáltotta Horvátország függetlenségét, amit Belgrád elutasított, de több nyugati állam is ellenezte a horvátok függetlenedését. A nyár folyamán véres akciókkal megindultak az etnikai tisztogatások a szerb megszállás alá került Kelet-Szlavóniában, amely nagyban sújtotta a

drávaszögi magyar kisebbséget is. A horvát hadsereg az időközben kivetett fegyverembargó miatt csak lassan szerveződhetett, de nagy társadalmi támogatottságot mondhatott magáénak, és önkéntesek ezrei harcoltak sorai-ban. A legmegrázóbb epizód a hős város, Vukovár három hónapos ostroma és november 18-i eleste volt, amely során a jugoszláv hadsereg teljesen lerombolta a kisvárost. Decemberben a horvátországi szerbek – akik addig az ország összlakosságának alig 12%-át alkották – az ország általuk ellen-őrzött részein kikiáltották a Krajinai Szerb Köztársaságot, amit nem ismert el a világ, szemben az önálló horvát állammal, melyet 1992 elejétől immár sorban ismertek el Európa országai, elsőik között Magyarország is. Ugyan-ebben az évben kezdődtek el a harcok Bosznia-szerbe is, ami bonyolította a helyzetet, hiszen immár a bosnyákok (boszniai muzulmán vallásúak) is belekeveredtek a konfliktusba. Számos béketárgyalás és sikertelen meg-egyezési kísérlet után az USA hallgatólagos támogatásával 1995. augusz-tus 4-én a horvát hadsereg átfogó támadást indított Krajina ellen („Vihar” hadművelet), és három nap után megtörte a szerbek ellenállását, akik nem kapták meg Belgrádtól a Milošević által ígért katonai segítséget. A krajinai vezetés egy előkészített terv alapján távozásra biztatta és evakuálta a tér-ségben több mint négy évszázada élő szerb lakosságot – becslések szerint majd 200 ezer szerb költözött át ez idő tájt Szerbiába (a béke beálltával nagyjából a felük mégis visszaköltözött Horvátországba). A Vihar had-művelettel végre megszűnt Horvátország kettéosztottsága: addig ugyanis a krajinai szerbek az ország szűk tengerparti felvidékének egy részét úgy tartották ellenőrzésük alatt, hogy az teljesen megbénította a kommuniká-ciót észak és dél között. A kelet-szlavóniai és a drávaszögi területek békés megegyezés útján kerültek vissza Horvátországhoz 1998-ban.

A horvátok a háború miatt csak 2005-ben kezdhették meg az uniós csat-lakozási tárgyalásokat, és 2013-ban váltak az Európai Unió 28. teljes jogú tagországává.

1.3. Történeti demográfia dióhéjban: magyarok a mai Horvátország területén

1.3.1. Az I. világháború előtt

A mai drávaszögi és szerémségi vidékeket már a honfoglalás idején magyar törzsek népesítették be. A kereszténység körükben csak Szent László alatt vált dominánssá, mert a Vuka folyó ingoványos vidéke sokáig menedéket biztosított az eredeti hitükhöz ragaszkodó magyaroknak. A tatárjárás idején viszonylag keveset szenvedtek a magyarság e déli területei, így Szlavónia túlnyomóan magyar népessége a török időkig folyamatosan növekedhetett. A szerémségi régió a 14–15. században a magyar királyság legsűrűbben lakott, gazdaságilag és szellemileg egyaránt rendkívül pezsgő régiója volt: kulturális prosperitásának és az európai szellemi áramlatokkal való lépéstartásának az egyik fontos mutatója, hogy erről a vidékről származik a két huszita pap (Pécsi Tamás és Újlaki Bálint), akik a kutatók nagy részének véleménye szerint a legkorábbi magyar bibliafordítás (a részletekben fennmaradt és három külön kódexben őrzött ún. Huszita Biblia) összeállítói voltak. Kiemelendő továbbá, hogy a térségben tevékenykedett a 16. század közepén a magyarországi reformáció egyik kulcsfigurája, Sztárai Mihály, aki virágzó református közösséget hozott itt létre, amely a későbbi évszázadokban jelentősen hozzájárult a magyar kultúra régióbeli fennmaradásához.

A törökök balkáni jelenlétének erősödésével (15. század eleje) komoly népmozgások indultak meg nagyjából délről észak felé, amiknek hatását fokozta a pravoszláv vallású szerbek és vlachok szervezett betelepítése a 16. századtól kezdve a későbbi Katonai Határőrvidékre. Mindennek következtében a török megszállás idején folyamatos növekedésnek indult a Dráva és a Száva közén – gyakorlatilag az egész mai Szlavóniában – a horvátok és a szerbek száma. Az őshonos magyarság aránya ezzel szemben a 17. század végére teljesen lecsökkent, amiben a török harcok mellett a későbbi kuruc–labanc ellentét kiváltotta pusztítások, és a még nagyobb veszteséget okozó mocsárláz és pestisjárványok játszottak nagy szerepet. Egy 1840-ből származó jelentés szerint⁵ a 19. század első felében alig több mint 5000 magyar nyelvű lakos élt Horvát-Szlavónországban – őket Arday (1994, 12) azonosítani véli a feltehetőleg a keleti vidékek (Duna–Dráva–

Valkó folyók térsége) elzárt, mocsaras részein megmaradt magyarokkal, akiknek elődei már a honfoglalás óta folyamatosan itt éltek, és akik a 16. század folyamán áttértek a református vallásra. A forradalom és a szabadságharc idején mélypontjára jutott magyar–horvát politikai viszonyok és a kialakult magyarellenes hangulat hatására a Drávától délre élő maradék magyar lakosság elvándorlása a Dráván túli magyar többségű vidékekre szintén tovább fokozódott.

Ez a folyamat azonban a Monarchia-szerte fellendülő gazdasági–kereskedelmi viszonyoknak köszönhetően a magyar–horvát Kiegyezést (1868) követő évtizedekben gyakorlatilag az ellenkezőjére fordult: a 19. század utolsó évtizedeiben az előző időszakokhoz képest léptékekkel jelentősebb (bár Európa fejlettebb régióihoz képest még mindig szerény) tőkemozgás és gazdaságilag motivált munkaerő-vándorlás indult meg magyar–horvát viszonylatban, amit egyszerűsített az a tény, hogy a Kiegyezés nyomán Horvátország–Szlavónia közjogi helyzete rendeződött, azaz a Magyar Királyság társországává vált. Ennek keretében a magyarok számottevő arányban spontán kezdtek áttelepedni főleg Szlavóniába, ahol uradalmakban, erdőgazdaságokban, továbbá nagy arányban a gyors ütemben prosperitásnak induló vasúti közlekedésben találtak munkát. Ezeket a migrációs tendenciákat elsősorban az hívta elő, hogy a magyarországi nagybirtokokon és a telekviszonyokban megindult elaprózódás következtében a falvak növekvő népessége nem jutott megélhetéshez, ezért ők a Monarchia távolabbi vidékein próbáltak munkát találni. Az elszegényedett magyar agrárnépesség számára Szlavónia-szerte rendkívül kedvező földszerzési lehetőségek kínálkoztak azáltal, hogy a határőrszervezet felszámolásával a túlnyomórészt szerb határőrök mezőgazdasági szakértelem és a földműves munkára való hajlandóság híján elhanyagolt földjeiket tömegesen bocsátották áruba, így a Szerémségtől keletre haladva Verőce, Pozsega és Belovár megyékben nagyszámú bácskai, somogyi, zalai és vasi származású magyar mezőgazdasági népesség telepedett meg. Ugyanebben a hullámban Magyarországról számottevő cselédségi réteg is érkezett a Drávától délre fekvő uradalmakba, akik később Szlavónia nem magyar többségű falvaiban vásároltak házat. Noha eleinte az általuk meghonosított magasabb életkultúra okán köztiszttelet övezte őket, a későbbiekben – Kluen-Héderváry bánja alatt (1883–1903) – ismét felizzó magyarellenes hangulatnak mégis számos magyar esett áldozatul, főleg a szerb falvakban. A Kiegyezés utáni időkben ezenfelül jelentős számú ipari munkás, mérnök és közalkalmazott is

áramlott Magyarországról (ugyanakkor Csehországból és Németországból is) az észak-horvát területekre, akik elsősorban a fa- és élelmiszeriparban, valamint – a Pestről irányított vasúti forgalomnak köszönhetően – a közlekedésben találtak munkát.

Sebők (1994, 136) megjegyzi, hogy a 19. század végéig nehéz statisztikailag megbízható adatokat hozni a horvátországi magyarok számára nyát illetően, hiszen az addigi egymást követő népszámlálások nem egyforma módszertani eljárásokkal dolgoztak, és más-más közigazgatási mércékkel készültek. Az első olyan census, melynek az adatai már összevethetőek a következő évtizedekben végrehajtott összeírásokkal, 1890-ben zajlott.

A fenti tendenciáknak köszönhetően 1900-ra a magyar anyanyelvűek száma Szlavóniában meghaladta a 90 ezret (ami húsz év alatt, az 1880-as összeíráshoz képest több mint kétszeres növekedés, még ha – mint jeleztük fentebb – nem is összevethető minden mutatóban a két census), s ehhez járult további 47 ezer magyarul is beszélő, de nem magyar etnikumú népesség (Arday 1994, 36). A szóban forgó évtizedekben tehát a magyar nyelv ismertsége kimagasló arányt ért el az észak-horvát vidékeken. Ez azonban nem jelentett hosszabb távú és társadalmilag kiterjedt kétnyelvűséget, s végképp nem eredményezte a magyar nyelv és kultúra térhódítását a horvát területeken: a hirtelen előállt számszerű növekedéshez ugyanis erőteljes asszimilációs tendenciák is járultak, amihez a közös – katolikus – felekezeti hovatartozás nagymértékben hozzájárult, hiszen a magyar nyelvű miséztetés a vegyes lakosságú területeken nem volt szisztematikusan megoldva.⁶ Ugyanez volt érvényes a magyar nyelvű iskoláztatásra is. A református vidékeken (a mai Horvátország legkeletibb részein, a Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában) ugyan voltak magyar iskolák, a nyugat-szlavóniai magyarság fiataljai azonban a legtöbb helyen már elemi szinten is horvát nyelvű iskolákba kényszerültek, ha egyáltalán befogadták őket a helyi többségi nyelvű iskolák (Muity 2015, 117). A tendencián az újonnan létesült ún. MÁV-iskolák,⁷ vagy a későbbi Julián Egyesület⁸ magyar tan nyelvű iskolahálózata sem tudott tartósan javítani, holott a világháborút megelőző években közel száz magyar tannyelvű alapfokú iskola működött a Drávától délre.⁹

A korszak ellentmondásosságai ellenére 1910-re a magyar anyanyelvűek száma a horvát területeken a hivatalos adatok szerint (Arday 1994, 16, Kocsis – Kocsisné 1992, 66, Horváth 1995, 2) közel 106 ezer volt – ami felte-

hetőleg túlzásoktól mentes adat, a kérdezőbiztosok ugyanis horvát nemzeti-ségűek voltak –, a magyarul tudók száma pedig az azonos évi népszámlálás adatai szerint 170 ezer körül mozgott. Érdeemes megjegyezni, hogy ugyanekkor a történelmi Magyarországnak a volt Jugoszláviához tartozó részein összesen 577 ezer magyar nyelvű személy élt (Arday 2002, 175).

A századforduló horvátországi magyarságát erősen csonkult, egyoldalú társadalmi szerkezet jellemezte: domináns hányada (58%) paraszti rétegekből tevődött össze, ennél jóval kisebb volt az iparosok-kereskedők (18%) és az állami – főként közlekedési – foglalkoztatottak aránya (11%), az értelmiségi és magántisztviselői réteg (2,5%) pedig jelentősen elmaradt a Monarchia többi nem magyar többségű peremterületén élő magyar csoportokéhoz képest (Arday 1994, 17). A történelmi és politikai identitástudattal rendelkező közép- és felsőbb társadalmi réteg hiánya is alighanem hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia széthullását övező években a horvátországi magyarság alig tudta érvényesíteni érdekeit, s kíméletlen represszió áldozata lett az erőszakos asszimilációs politikát folytató Szlovén–Horvát–Szerb Államban (mely hamarosan Szerb–Horvát–Szlovén Királysággá alakult).

1.3.2. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban

Trianon után az északhorvát területek – Drávaszög, Szlavónia, Muraköz – Magyarország felé való természetes regionális kapcsolódásai az új határok következtében sok évszázad után hirtelen megszakadtak. Az új állam keretei között hamarosan egyértelművé vált, hogy a fő célkitűzés a szláv népelem, elsősorban a szerbek érdekvédelme és gazdasági-társadalmi pozícióinak más nemzetek rovására való erősítése. A magyarság iskoláit, könyvtárait és pénzintézeteit bezárták vagy államosították, megszüntetve ezzel a mai Horvátország egész területén a magyar nyelv alapfokú oktatását, a kevés nagybirtokot pedig felosztották. Az ellenségeséggé vált politikai légkörben a magyarok nagy számban költöztek át – önként vagy éppen kiutasításra – Magyarországra, ami elsősorban az amúgy is elenyésző értelmiségi és tisztviselői középréteget sújtotta. A húszas évek elején végrehajtott földreform kimondottan kedvezőtlen helyzetbe taszította a maradék magyar lakosságot: a kevés számú nagybirtokot ugyanis főként az új államhoz lojális, többségi (szerb) nemzethez tartozók között osztották fel,

akiket a crnogorácok/montenegróiak mellett nagy számban¹⁰ éppen ezekben az években telepített a belgrádi vezetés Dél-Szerbiából, Boszniából vagy Likából az északi határ menti területekre (Vajdaságba, Szlavóniába, Drávaszögbe).¹¹ A betelepítések nyilvánvaló célja az egykor tarka nemzetiségű – magyar, német, horvát, cseh, szlovák lakosságú – vajdasági és szlavóniai területek etnikai homogenizálása, valamint a politikailag megbízhatatlannak bélyegzett nemszerb lakosság „féken tartása” volt. Az adott helyzetben a tömeges Magyarországra való költözés mellett áttételesen az is hozzájárult a magyarság apadásához, hogy a megélhetés és munkaalkalom nélkül maradt magyar agrárproletári réteg fokozatosan behúzódott a városokba, ahol sokkal gyorsabban és nagyobb arányban adta fel kultúráját és anyanyelvét. A húszas években az egész kontinensre kiterjedő tengerentúlról irányuló kivándorlási hullám természetesen szintén érintette és tovább tizedelte a horvátországi magyarság sorait. Mindennek következtében az új délszláv állam első poszttrianoni népszámlálása 1921-ben már csak 70 ezer horvát területeken élő magyarról tudósít (Kocsis – Kocsisné 1992, 66), akiknek aránya az itteni összlakossághoz képest a korábbi 5%-ról 2,3%-ra csökkent, ráadásul ez a százalékarányos csökkenés léptékekkel nagyobb, mint a vajdasági 28,8% ~ 24,1%-os arányváltozás.

A két világháború közötti időszakban a magyarság számszerű és százalékos aránybeli csökkenését tovább rontotta az, hogy a magyar nyelvű iskoláztatás teljesen megszűnt, a magyar anyanyelvű (horvátul gyengén vagy egyáltalán nem tudó) fiatalság pedig csak nagy nehezen tudott bekapcsolódni a többségi nyelven folyó alapfokú oktatásba, ami elvágta legtöbbjük útját a minőségi továbbtanulástól. Ezen tényezők áttételes következményeként a magyar közösségek részvétele a döntéshozatali, de még az érdekképviselési folyamatokban is szinte semmissé vált, s például az 1922-ben Vajdaságban megalakult és sok központi zaklatásnak kitett Magyar Párt sem tudott rájuk mozgósító hatást gyakorolni (A. Sajti 2008b, 110).

A királyi diktatúra bevezetésével 1929 elejétől – az ún. első Jugoszláviában – tovább erősödött a represszió minden téren. Betiltották a politikai pártok működését, az addig meglevő nemzeti és egyéb kulturális egyesületeket, a választott községi testületeket feloszlatták, azaz végletesen leszűkültek a magyar kisebbség politikai és kulturális érdekérvényesítő lehetőségei. Ebben a helyzetben a vegyes lakosságú, a magyarok mellett más kisebbségeknek (németeknek, horvátoknak, cseheknek) is otthont adó településeken az etnikumok közti békés együttélés hatására egyre gyako-

ribb volt a kisebbségek közti vegyesházasság, ami valamennyiükre nézve felgyorsította az asszimilációt, hiszen a gyermekek már a családban is jó-részt csak a többségi nyelvet hallották.

A horvátországi magyarok szellemi erejét ezekben az években csak az táplálta, hogy az értelmiségi pályára készülő vajdasági magyar fiatalok kö-zül – felismerve, hogy csak államnyelven fognak tudni boldogulni – sokan nem a belgrádi, hanem a politikailag kedvezőbb légkörű zágrábi egyete-mekre mentek tanulni, s az 1931/32-es tanévben 130 fővel megalakították a Zágrábi Magyar Egyetemisták Kulturális Egyesületét (a jelenlegi Ady Endre Magyar Kultúrkör elődjét), melynek célja a kölcsönös anyagi és ta-nulmányi támogatás és a magyar nyelvű művelődés előmozdítása volt a horvát fővárosban.¹²

Közvetlenül a II. világháború előtti években Jugoszlávia belső politikai stabilitása érdekében az addig rivalizáló szerbek és horvátok viszonyában némi enyhülés állt be, s ennek jegyében lazult a központi represszió a ki-sebbségekkel szemben is. A magyarok közösségi sorsában az 1940 decem-berében megkötött magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződés” szintén némi javulást hozott (megalakult az első belgrádi magyar nyelvű színház, engedélyezték a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség munká-ját), de nem tett jót a horvátországi magyarságnak a magyarokat szinte alig számláló Muraköz és a Drávaszög 1941-ben történt ideiglenes Magyaror-szághoz csatolása, amelyre a horvát fasiszta bábállam – az NDH – megal-akításával párhuzamosan került sor. Az 1941-es népszámlálás adatai ekkor az egész Délvidéken enyhe növekedést mutatnak a magyarok létszámá-ban,¹³ még az elcsatolt Drávaszög nélkül is. Ebben a rövid ideig tartó ki-ugró trendben nagy szerepe volt annak is, hogy a délvidéki németek és zsidók az ekkor már sejthető megtorlásoktól tartva nagy arányban vallották magukat magyarnak.

1944–45 táján felerősödtek a partizánharcok a Drávamentén és a Sze-rémségben. A szlavóniai magyarok egy részét – a németekkel való kolla-borálással megbélyegezve – kiűzték a partizánok a Dráván túlra, a nyu-gat-szlavón szörványokban élő, részben asszimilálódott magyarok azonban megalakították az antifasiszta alapon álló Petőfi zászlóaljbat, s ennek kötelé-kében, a jugoszláv hadsereg egyik brigádjaként vettek részt a német meg-szállók kiűzésében.

Az 1942-es véres bácskai magyar túlkapások – többezer szerb civil ál-dozzattal járó magyar csendőri akció a területen levő partizánfészkek felszá-

molására – és az ennek megtorlásaként 1944–45-ben zajlott, közel 40 000 magyar áldozatot követelő jóval nagyobb arányú szerb vérengzések, továbbá a németiséget a háború befejeztével érő kollektív és erőszakos kitelepítés hatására megingott a megfélemlített magyarok identitástudata, főleg a vajdasági vérengzésekhez közel fekvő kompaktabb magyarságú Drávaszögben.

1.3.3. A II. világháború után

Arday (1994, 23) forrásai szerint a háborút megelőző években a szlavóniai és baranyai magyarok 4/5-e kis- és középparaszt volt viszonylag tisztes megélhetést adó telekkel – ezt a rendezett anyagi körülmények között gazdálkodó réteget kényszerítette szövetkezeti keretek közé a negyvenes évek végének agrárpolitikája Jugoszlávia-szerte. Ráadásul a fokozott nyomás hatására a magyaroknak a lakossági arányukat meghaladó mértékben kellett belépniük a szövetkezetekbe.

A véres retorziók után viszonylag gyorsan „normalizálódott” a helyzet az 1945 utáni szövetségi (ún. harmadik) Jugoszláviában: a kormány nem ragaszkodott a magyarok kitelepítéséhez, szemben a tömegesen deportált németekkel, akik statisztikailag szinte eltűntek egész Jugoszláviából, az ottmaradók pedig jobbnak látták magukat magyarnak vallani – így a magyarok száma a háború utáni években egyes vajdasági járásokban ennek köszönhetően még nőtt is. Nem ez volt a helyzet a szlavóniai magyar szórványokkal, ahol már ekkor előrehaladott asszimiláció volt tapasztalható, és a magyarok lélekszámában még az általuk legsűrűbben lakott Drávaszögben sem volt érzékelhető a Vajdaságra jellemző háború utáni kiugrás (Kocsis – Kocsisné 1992, 67).¹⁴

Az ötvenes években a gyorsan meginduló ipari és agrármodernizációs folyamatok tovább erodálták valamennyi horvátországi őshonos kisebbség létszámát. A munkaerő városokba áramlásával az egykor zárt és változatos korrátájú paraszti közösségek felbomlása meggyorsult, ennél fogva a kisebb települések nemzetiségi lakosságában megindult a hirtelen előregezés. Az egész volt Délvidékre jellemző továbbá az a tendencia, hogy ebben az időszakban a központi fekvésű, urbanizáltabb területeken mérséklődik a magyaroknak az adott település összlakosságához mért százalékos aránya, míg a perifériákon – általában a fiatalok városokba való költözése okán – ugyanez az arány enyhén növekszik (Kocsis – Kocsisné 1992, 67).

A jugoszláviai – ezen belül a horvátországi – magyarok gazdasági helyzete jónak volt mondható a háború utáni évtizedekben: mivel valamennyi tagköztársaságban (Szlovénia, Horvátország, Szerbia/Vajdaság) mezőgazdasági tevékenységre alkalmas, síksági vidékeken éltek, és legalább a felük egyéni gazdálkodó volt, általános anyagi helyzetük ekkor is nagyban függött az agrárszféra konjunktúravizonyainak alakulásától. A túlnyomóan falusi településszerkezetben élő horvátországi magyarokra ez nyilván fokozottan érvényes. A drávaszögi magyarok jelentős része dominánsan falusi élettere okán már a háborút követő években fokozatosan rákényszerült az ingázó életmódra, de a mezőgazdasági termelés az ő életüknek is meghatározó eleme volt. A „kétlaki“ életmódot folytatók aránya megnőtt a batinai Duna-híd megépítésével, ennek hatására ugyanis a drávaszögi lakosság Eszék mellett erősen orientálódni kezdett a Vajdaság észak-nyugati részei (pl. Zombor) felé is – annál is inkább, mert az ipari-mezőgazdasági fejlesztés a nagyobb városok koncentrációja okán a Vajdaságban erőteljesebb volt, mint a Drávaszögben.

A horvátországi magyarság társadami rétegzettsége nem vált kedvezővé a háború utáni évtizedekben sem, sőt – az addig is szűk értelmiségi réteg tovább csappant 1945 után a nagyarányú anyaországba való költözések okán. Igaz ugyan, hogy a nyolcvanas évek elején összjugoszláv viszonylatban éppen a horvátországi magyaroknál volt a legmagasabb az értelmiségiek aránya (Arday 1981-es adatai szerint [2002, 188] a felsőfokú végzettségűek aránya itt a magyarok körében 10,5% volt, míg a Vajdaságban 7,9%, Szlovéniában pedig csak 7,2%), ezt azonban nem igazán tudta a magyar kisebbség kamatoztatni, mert a közép- és felsőfokú végzettségű magyar fiatalok számára a családjuk által gyakorolt paraszti életforma nem volt kecsegtető, így hamar elszippantották őket a köztudottan asszimiláló hatású környékbeli városok, vagy éppen Nyugat-Európában találtak vonzóbb megélhetést. A csökkenő népességű, befelé forduló és öregedő magyar falvakban pedig egyre kevesebb volt a hatalmi szférák felé kommunikálni tudó, érdekképviselőre alkalmas egyén, így ezek a települések lassan kiszorultak az állami fejlesztésekből, lemaradásuk egyre fokozódott.

Mindezek tükrében nem meglepő, hogy Horvátországban a nyolcvanas években a magyarok mélyen a lakossági számarányuk alatt voltak képviselve a szellemi-értelmiségi szférákban, főleg pedig a döntéshozatali pozíciókban (beleértve a Jugoszláv hadsereg magasán kiemelt társadami státuszú tisztikarát).¹⁵ Az elmaradott magyar többségű települések öregedő

lakossága kevés kollektív tudatosságot és fogékonyságot mutatott a társadalmi és a pártélet iránt, így a többségi nemzethez képest egyre alávetettebb és hátrányosabb helyzetbe került.

A II. világháború után Jugoszlávia délszláv háborút követő felbomlásáig hat alkalommal tartottak népszámlálást Jugoszláviában, ezeknek a magyarokra vonatkozó statisztikai feldolgozását átfogóan tárgyalja Kocsis – Kocsisné (1992) és Sebők (1994). A háborút követő első censusra 1948-ban került sor, az utósóra 1991-ben: e valamivel több mint negyven év alatt 480 ezerről 372 ezerre csökkent a magyarok száma, azaz majd 110 ezerrel, ami nagyjából 23%-os csökkenés. A köztársasági bontásban is közölt adatokból (Kocsis–Kocsisné 1992, 66) azonban az is kiolvasható, hogy a horvátországi magyarok lélekszámában e több mint négy évtized alatt léptékekkel nagyobb csökkenés állt be, mint a másik két magyarlakta régióban: az 1948-as 51 399 fős magyarság 1991-re kevesebb mint a felére, 22 355-re csökkent, ami nagyjából 56%-os apadás, szemben a vajdasági és a szlovéniai nagyjából csak 19%-os csökkenéssel (Vajdaság, 1948: 418 180 fő és 1991: 340 946 fő; Szlovénia, 1948: 10 579 fő és 1991: 8499 fő). Az okok után kutatva a Kocsis – Kocsisné (1992, 66) közölte statisztikában hamar feltűnik egy beszédes adat, ami magyarázatul szolgálhat, lealábbis részlegesen, erre a horvátországi arányeltolódásra: a magyarok területi elrendeződése a másik két régióban a megmaradás – vagy legalábbis az asszimiláció lassítása – szempontjából sokkal kedvezőbbnek mondható, itt ugyanis a régiók magyarsága viszonylag egy tömbben élt, szemben Horvátországgal, ahol az 1948-ban számlált félszázezres magyarságnak csupán egyharmada (kevesebb mint 17 ezer fő) élt viszonylagos tömbökben a Drávaszögben, a maradék 34 ezer pedig szétszórta Nyugat-Szlavóniában, Zágrábban és a tenger melléki ill. tengerparti nagyvárosokban – azaz asszimilációjukat meggyorsító környezetben.

Még ennél is radikálisabb mértékű a csökkenés, ha az 1991-es adatokat az 1910-esekkel vetjük össze: ebben a kontextusban a horvátországi magyarok létszámcsökkenése mintegy 80%-os, melyet Sebők (1994, 140) egyedülállóan magas fogyási aránynak tart a Kárpát-medencei, egyéb országokban élő magyarság apadásához képest.

Az egész huszadik századi, ezen belül a II. világháborút követő magyar népességfogyásra a témával Jugoszlávia (Arday 2002) és Horvátország (Sebők 1994) vonatkozásában foglalkozó kutatók a fent említett település-szerkezeti tényező mellett számos egyéb földrajzi–történelmi, gazdasági,

szociológiai, antropológiai indokot hoznak, ezek három fő jelenségcsoportba rendezhetők – migráció (elvándorlás), asszimiláció és a népesség-összeírás módszertani sajátosságai. Ezek keretében az alábbi konkrétumokra figyelmet fordítunk az említett szerzők:

- Trianon után az egész Jugoszláviából mintegy félszázezer magyar repatriált Magyarországra. Noha feltételezhető, hogy jó részük nem őshonos lakója volt a délvidéki területeknek, hanem állami, katonai vagy uradalmi alkalmazottként a 19. század második felében kerültek oda, mégis érezhető mértékben „duzzasztották” a századfordulót övező évtizedekben a magyarság arányát (innen a kiugróan magas, százezer főt meghaladó magyar népesség az 1910-es horvátországi népszámlálási adatokban).
- A huszas évek gazdasági válsága folytán a jugoszláviai magyarok lakossági arányukat meghaladó mértékben vándoroltak a tengeren túlra.
- Trianont követően valamennyi MÁV- és Julián-iskolát államosították, így Horvátországban megszűnt a magyar nyelvű elemi oktatás, ami nagy lendületet adott az asszimilációnak.
- A magyarság II. világháború alatti veszteségét az egyes források különböző mértékűre taksálják,¹⁶ annyi azonban biztos, hogy több tízezer főre tehető. A háborús népességveszteségek egy részét nyilván az elhurcolt zsidók képezik,¹⁷ akik között nagyon sok volt a magyar.
- Az egész huszadik század folyamán Jugoszlávia nemzetiségei között a magyarság születési mutatói voltak a legrosszabbak (mélyen az országos átlag alatt, szemben pl. az albánok natalitási rátájával, mely a 70-es években az országos átlagnál háromszor magasabb volt). A hetvenes években a magyarok voltak Jugoszlávia legelöregedettebb nemzetisége.
- A nyugati munkavállalás és az ottani tartós megtelepedés szintén nagyarányú lélekszámcsökkentő hatással volt egész Jugoszlávia magyar népességére nézve – ráadásul ez az életforma is a munkaképes, és a népszaporulat szempontjából releváns fiatal középkorosztályt érintette elsősorban.
- A magyar nők körében hagyományosan magas volt az asszimilációs folyamatokat döntően felgyorsító vegyes házasságok aránya (1970-ben 28,7% – ugyanez az arány a szerbeknél 9,3%, horvátoknál 14,3%, mohamedánoknál 4,7%, az albánoknál pedig csak 2,7%).
- A két háború közti összeírások metodikája folytán is csökkent a papíron kimutatott magyarok száma, főleg 1921-ben és 1931-ben, mert a

délszláv számlálóbiztosok a vegyes házasságok esetén minden családtagot délszlávnak jegyeztek be.

- Az 1961-es censzusnál új (mesterségesen kreált) nemzetiségi kategóriát vezettek be – a jugoszlávot. Arday (2002, 180) feltételezi, hogy országos (összjugoszláv) szinten mintegy 40-50 ezer magyar vallotta magát jugoszlávnak.¹⁸

A nyolcvanas évek hiperinflációval terhelt válságidőszaka közvetett módon szintén kihatott a magyarság asszimilációs folyamataira – annyiban, hogy a mezőgazdaság helyzete tovább romlott, ami a hagyományos paraszti életforma és a falusi–mezővárosi településszerkezetek további erodálásához vezetett. Mindez áttételesen pedig olyan munkaerőátcsoportosulást vont maga után, amelyben tovább növekedett a magyarság addig falun élő (ezáltal kisebbségi identitását többé-kevésbé tudatosan őrizni tudó) aktív dolgozó rétegének eláramlása a falvakból más vidékek vagy éppen a külföld irányába. A horvátországi magyarság körében ez a trend fokozottan érvényesült, hiszen a drávaszögi és szlavóniai vidékeken eleve kisebb volt a nagyvárosok aránya, az itt élő magyarok életét a vajdaságiaknál is nagyobb arányban határozta meg a nyolcvanas években ellehetetlenült mezőgazdasági termelés, így körükben még jelentősebb volt az ország más területein és a külföldön való munkavállalás.

Az egyházak és a vallásos élet nemzetiségi tudatfenntartó szerepe – az általános történelmi tapasztalatot erősítve – a horvátországi magyarság szempontjából is ellentmondásosnak nevezhető. A vallási különállás, amennyiben övezi egy adott társadalomban negatív megbélyegzés és egyéb kirekesztő eljárások, konzerválni képes az adott közösség kollektív identitástudatát (hangsúlyozttan érvényes ez például a mohamedánokra), míg a többségi nemzetével azonos felekezeti hovatartozás kimondottan gyorsítani képes az asszimilációt. Az előbbire példa a drávaszögi magyarok életében a sokuk identitástudatát évtizedeken át hatékonyan konzerváló református felekezeti élet – míg a Horvátország egyéb vidékein élő jórészt katolikus vallású magyarok számára az ő egyházuk nem kínált ilyen kereteket, a katolikus egyház ugyanis a volt Jugoszlávia nyugati területein még a 20. század első felétől fogva hagyományosan a horvát és a szlovén nemzeti érdekek szócsöve volt, a szerb állami hegemonia ellenében.

1.3.4. A délszláv (honvédő) háborúban

Az utolsó szövetségi-jugoszláviai népszámlálásra a délszláv konfliktus ki-robbanásának évében, 1991-ben került sor, ekkor a horvátországi területen 22 355 magyart regisztráltak,¹⁹ mely a horvátországi összlakosságnak kb. a 0,5%-át tette ki. Nagyjából a felükről elmondható volt ekkoriban, hogy viszonylag homogén anyanyelvi közegben éltek, alapfokú anyanyelvi iskoláztatási és művelődési-tájékoztatási lehetőségekkel, a következő területi megoszlásban: nagyjából egyharmaduk (8956 fő) élt a Drávaszögben, további néhány ezer magyar pedig a kelet-szlavóniai magyar nyelvi szigetet képező néhány faluban (Kórógy, Szentlászló, Haraszi). A maradék kb. tízezres horvátországi magyarság szórványban élt már ekkor is, azaz számottevőbb közösségi nyelvhasználati szinterek nélkül, ami általánosságban az egyik legerőteljesebb asszimilációs tényező bármely kisebbségben élő nyelvközösség számára. A délszláv konfliktus éleződésével 1991 augusztusában a szerbek elfoglalták a Drávaszöget, Kelet-Szlavóniát, a Szerémség teljes Horvátországhoz tartozó területeit, valamint Nyugat-Szlavónia bizonyos részeit – nagyjából azokat a horvátországi területeket, ahol a szerbség a korábban említett történelmi okok miatt évszázadok óta jelen volt mint őshonos kisebbség. Hozzá kell tenni, hogy a szerbek aránya Horvátországban a megelőző évek népszámlálásainak tükrében 1971 óta nem haladta meg a 14,5%-ot (1971-ben 14,2%, 1981-ben 11,6%, 1991-ben 12,2%), s még az 1991-ben brutálisan megszállt Drávaszögben is csak nagyjából 25%-át képezték a lakosságnak a kilencvenes évek elején (Dobek 1996, 10). Mindebből világosan kiolvasható, hogy a hamarosan a horvátok honvédő háborújává fajuló délszláv fegyveres konfliktus egyik legjelentősebb „kollaterális áldozata” éppen a horvátországi magyar kisebbség volt. A legerősebb háborús pusztítások ugyanis pont azokat a kelet-horvátországi területeket érték, ahol a magyarság legvitálisabb és közösségi öntudat szempontjából legjelentősebb, őshonos közösségei éltek, méghozzá igen sűrű, tömörszerű közösségeket alkotva, s a megye (Eszék-Baranya megye) összlakosságához képest – valamennyi megye viszonylatában – már 1991-ben is itt volt a legnagyobb az arányuk (12 447 fő ~ 3,7%). Ez az arány teljesen átalakult annak következtében, hogy a Drávaszögbe a megszállók 1992 végéig 30–35 ezer szerbet telepítettek be, amivel arányuk ideiglenesen majd a háromszorosára, közel 70%-ra nőtt!

A drávaszögi és a kelet-szlavóniai magyarság (az országosan 22 és félezer magyar több mint fele, azaz 13 100 fő) lakóhelye a megszállt területekre esett, így ezen populáció java részét a mindennapos harcok és meghurcoltatások menekülésre kényszerítették, s az ország szabad területein (kb. 3000 fő), vagy külföldön – természetesen tömegesen Magyarországon is (kb. 4000 fő) – találtak ideiglenes menedéket (Dobek 1996, 11). A maradék több mint 9 ezer horvátországi magyarnak az életét, akik jobbára szörványban éltek már ekkor is, ugyan nem a megszállt területeken, a frontvonal közelsége nagymértékben átalakította. Összességében elmondható, hogy a 22,5 ezres magyarságnak csak alig az egyötöde, az ország nyugati – zágrábi és tengermelléki, dalmáciai – szörványban élő részei nem érezték közvetlenül a háborús események hatását a mindennapi életükben, míg a maradék négyötöd a mindennapos összetűzések árnyékában, vagy megszállt lakóhelyétől távol, menekültstátuszban vészelte át a honvédő háborút. Így semmiképpen sem nevezhetők indok nélkülinek az ebben az időszakban a horvátországi magyarokról született publikációkban előforduló vészjósló és drámai hangú megállapítások.²⁰

Az 1995 nyarán végrehajtott Vihar hadművelet keretében az újonnan megszervezett horvát hadsereg visszafoglalta az ún. Krajínában (észak-dalmát felvidék) és Nyugat-Szlavóniában szerb megszállás alatt tartott összesen 15 ezer km² területet – az ország legkeletibb részei, a horvát Duna mente azonban egyelőre továbbra is szerb kézen maradt. A horvátországi magyarság szempontjából kardinális jelentőségű terület sorsának rendezése az év második felében sorozatos béketárgyalások útján indult meg. Ezek folyományaként a horvát kormánynak sikerült megegyeznie a szerbekkel az egész szóban forgó régió – Kelet-Szlavónia, Baranya és Nyugat-Szerémség – ún. békés re-integrációjáról: ez a folyamat egy kétéves, az ENSZ felügyelete alatt működő átmeneti igazgatást irányozott elő, amit követően 1998 januárjában a terület végleg visszakerült az önálló horvát állam közigazgatási rendszerébe.

A mintegy hét éven át hányatott sorsot élő Kelet-Szlavóniában és a Drávaszögben még ezután is csak fokozatosan normalizálódtak az életviszonyok, az újjáépítési munkák pedig éveket vettek igénybe (bizonyos értelemben még ma is tartanak), így a területről széttelepült magyarok jó része is csak évek múltán tudott visszatérni eredeti lakóhelyére.

Az elmúlt 18 évben konszolidálódtak a Drávaszögben és környékén élők életviszonyai, az újjáépítés során helyreállt az infrastruktúra és a közintézményrendszer működése, a legnagyobb gond azonban az, hogy a há-

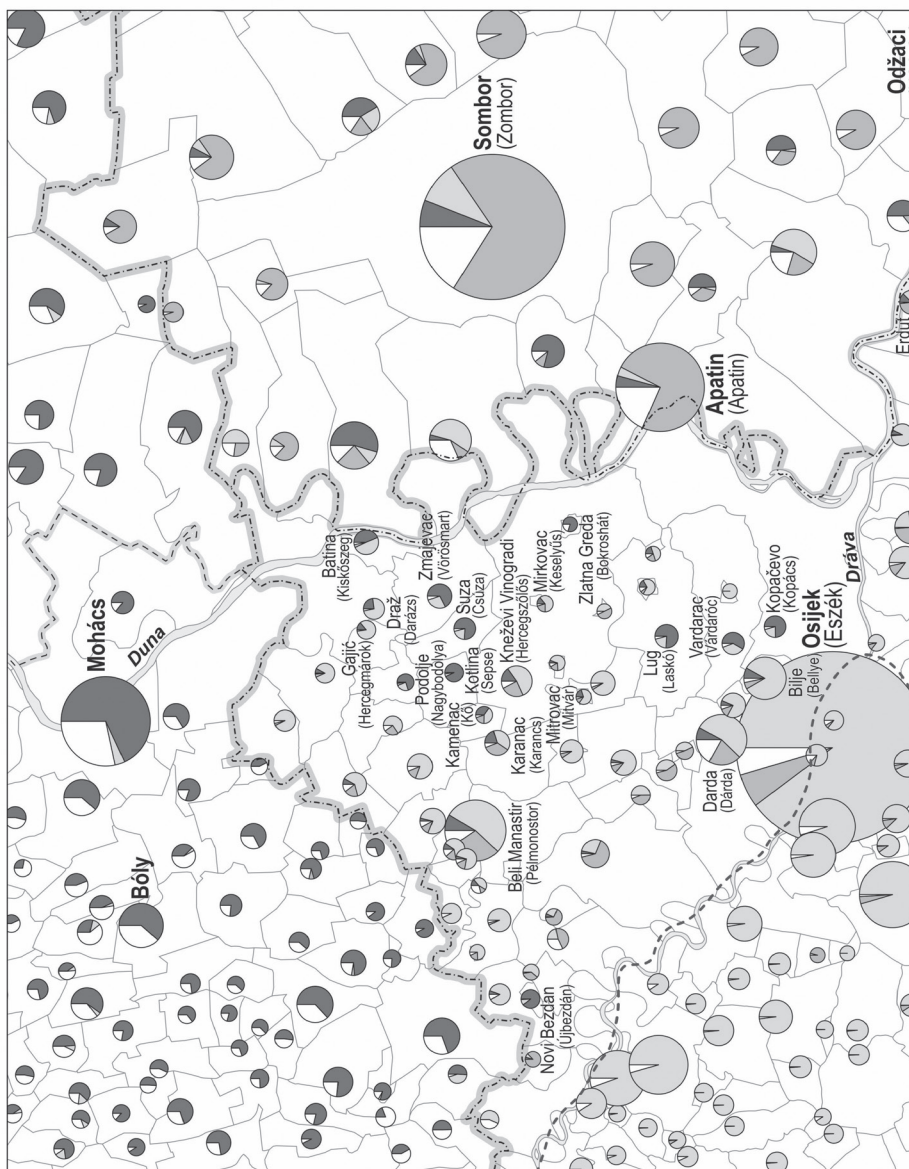
ború alatt szétvert termelési struktúrák az időközben bekövetkezett világ-gazdasági válság miatt, továbbá a térségre irányuló fokozott kormányzati figyelem híján a mai napig nem tudtak újjászerveződni, emiatt pang a munkaerőpiac, ami újabb lendületet ad az elvándorlásnak, főként Horvátország 2013-as uniós csatlakozása óta. Ezek a tényezők valamelyest persze érvényesek az egész országra, a horvátországi magyarság 70%-ának otthont adó keleti megyékben – Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megye – azonban jóval erősebben hatnak, ezért a szóban forgó megyék évek óta lemaradó területekként szerepelnek a gazdasági kimutatásokban.

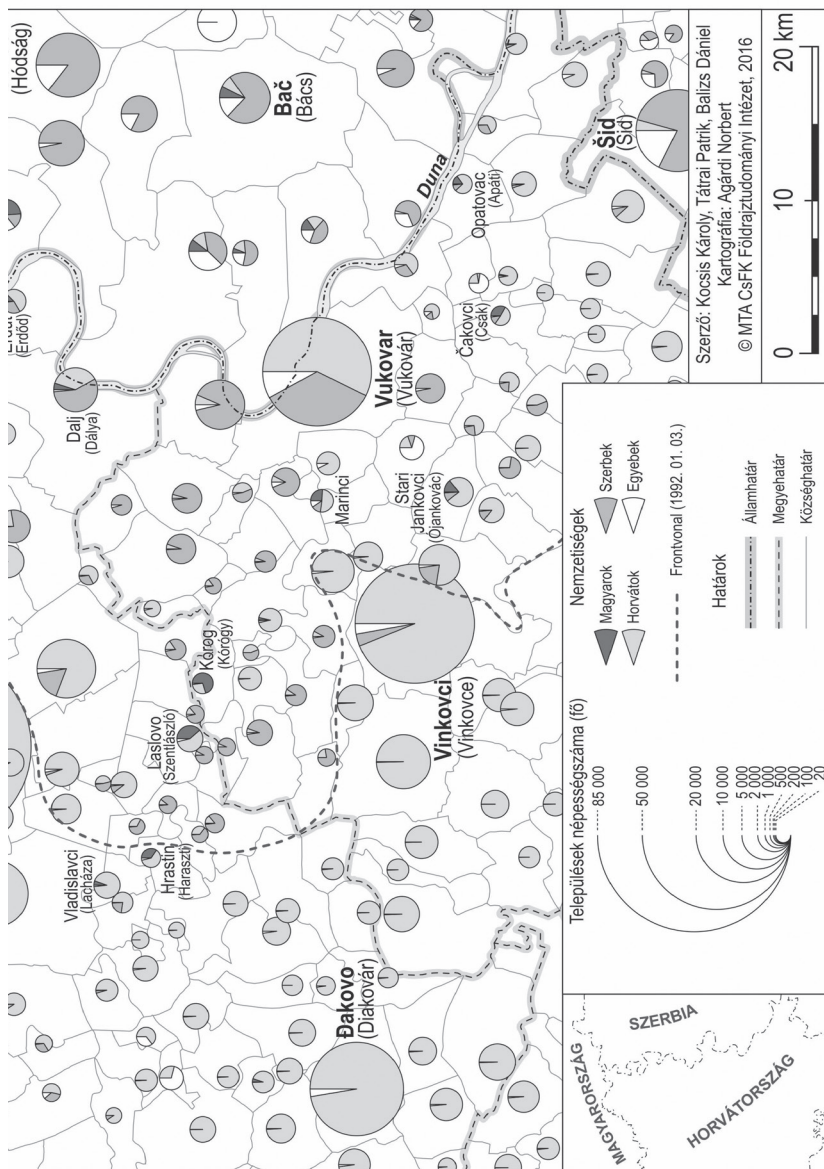
1.3.5. Horvátországban

A 2011-es népszámláláskor magát magyarnak valló 14 048 egyén Horvátország összlakosságának 0,3%-át alkotja. Közülük 8249-en (58%) az ország északkeleti részén – nagyjából a magyarországi Baranya megyével határosan – húzódó Eszék-Baranya megyében élnek, ahol arányuk a megyei összlakossághoz képest eléri az országos viszonylatban kiugró 2,7%-ot. Ahogy az előző pontban már utaltunk rá, ezt a megyét gazdasági mutatóit tekintve az utóbbi években az ország egyik leginkább „lemaradó” régiójaként tartják számon, amelyért nem csak a délszláv háborúban itt zajló heves összecsapások, hanem az errefelé mindig is meghatározó szerepű agrárszféra évtizedekre visszamenő hanyatlása és elhibázott irányítási rendszere okolható.

A megye északi részén elterülő, és tőle némileg regionálisan is elkülönülő Drávaszögben él a megye magyarjainak háromnegyede, mintegy 6000 egyén, lásd az 1. ábrát. Itt találjuk a horvátországi magyarok legkompaktabb közösségeit, amelyek egyes városokban és járásokban kiugróan magas arányt képviselnek a többi nemzetiséghez képest. A városok közül a Pélmonostoron (Beli Manastir) élő 801 magyar az itteni lakosság 7,96%-át teszi ki, ugyanez az arány Eszéken 979 fő ~ 0,91%. A járások sorában az arányok csökkenő sorrendben a következők: Hercegszőlős: 1784 fő ~ 38,66%; Bellye: 1671 fő ~ 29,62%; Darázs: 680 fő ~ 24,58%; Ernestinovo: 422 fő ~ 19,28%; Baranyaszentistván: 330 fő ~ 13,72%; Lacháza: 172 fő ~ 9,14%; Dárda: 482 fő ~ 6,98%.

Vukovár-Szerém megyében él a magyarok másik nagyobb csoportja – az összesen 1696 fő a megye lakosságának nagyjából egy százalékát (0,94%) alkotja. A megye magyar lakosságának java (371 fő ~ 18,26%) Tordinci já-

1. ábra

Drávaszög és Kelet-Szlavónia magyarlakta települései, készült Kocsis és Tátrai, szerk. (2015) nyomán

rásban él: ők alkotják Kórógy, Szentlászló és Haraszi falvak magyar nyelvű szigeteit. Magyarokat a megye további járásában szórványban találunk (Tompójevci 141 fő ~ 9,01%, Ójankovác 214 fő ~ 4,86%, Hosszúlovász 57 fő ~ 4,7%, Vukovár 347 fő ~ 1,25%, Újlak 78 fő ~ 1,15%).

A maradék nagyjából 4000 magyar az ország többi részén szórványban él. Maga Zágráb a 2011-es census szerint 825 fős magyar közösséget mondhat magáénak, ami a főváros lakosságának 0,1%-a. Ennél nagyobb százalékos arányt tapasztalunk két nyugat-szlavóniai megyében: a Belovár-Bilogora megyében regisztrált 881 főnyi magyarság a megyei lakosság 0,74 %-át teszi ki (a magyarok által leginkább lakott járások: Nagypisznica 82 fő ~ 4,6%, Grobosinc 168 fő ~ 2,59%, Daruvár 114 fő ~ 0,98%), míg Pozsega-Szlavónia megyében ez az arány 164 fő ~ 0,21% (Pakrác 45 fő ~ 0,53%, Lipik 69 fő ~ 1,12 %). Emellett további néhány száz magyart találunk Tengermellék-Hegyvidék megyében (471 fő ~ 0,16%), több mint felük a nemzetiségileg kimondottan tarka Rijekában él (214 fő ~ 0,17%), valamint Isztria megyében (474 fő ~ 0,23%) .

Ha ezeket az adatokat összevetjük a két és fél, illetve másfél évtizeddel ezelőtti (1991-es és 2001-es) censusok adataival, akkor látható, hogy a magyarság számának drasztikus csökkenése elsősorban az első összeírásközi időszakban (1991 és 2001 között) volt a legszámottevőbb: az 1991-es 22 355 fő 2001-re, azaz a honvédő háború utáni időkre 16 595-re apadt, ami kb. 25%-os csökkenés. A második összeírásközi periódusban a borúlátó várakozások ellenére²¹ a csökkenés nem volt ilyen mértékű: a 16 595 fős populáció „csupán” kb. 15%-kal, azaz a már idézett 14 084 főre csökkent. Ezen belül Eszék-Baranya megye magyarjai az első (háborús) mérésközi időszakban nagyjából 22%-kal lettek kevesebben, míg a második periódusban (2001 és 2011 között) a csökkenési ráta „csak” 17% körül mozog. (Az adatokból az is kiolvasható, hogy a háborús pusztítások nem feltétlenül hoznak drasztikusan nagyobb arányú létszámcsökkenést egy-egy kisebbség életében a puszta asszimilációnál! Ez abból látszik, hogy a háborús dúlásnak kitett keleti ország-részekben nem volt annyira drámai arányú a magyarok népességszökkenése az országos mutatókhoz képest, sőt, 3%-kal kisebb is volt, ami viszont azt implikálja, hogy feltételezhetően valahol e területeken kívül – ami nyilván a szóránymagyarság körében lehetett – nagy százalékarányú fogyás állt be.)

Ha a 2001 és 2011 közötti kisebb csökkenési ütem a 2010-es években is folytatódik, akkor sikerülhet legalább lassítani a magyarság beolvadásának ütemét, ha véglegesen megállítani már nincs is módunk.

2. Földrajzi és etnikai viszonyok

Horvátország a kilencvenes évek elejéig kontinensünk egyik leginkább multinacionális államának – Jugoszláviának – volt a része, ahol a különböző népek és vallások egymásmellettiségének, mint láttuk a történelmi fejezetben, évszázados hagyományai voltak. Ehhez képest a mai Horvátország etnikailag jóval homogénebb képet mutat.

Horvátország összlakossága számszerűleg az 1971-es népszámlálástól a legutóbbi 2011-es censusig bezárólag a tízévente megtartott összeírások tükrében meglehetősen oszcilláló volt, az egyes népszámlálások között akár 3–4%-os különbséggel is: 4 426 221 (1971), 4 601 469 (1981), 4 784 265 (1991), 4 437 460 (2001), 4 284 889 (2011). A legszembetűnőbb különbség az 1991-es és a rákövetkező 2001-es összeírások népességi adatai között mutatkozik – ebben a tíz évben 9,27%-kal csökkent az ország összlakossága, mely közvetett vagy közvetlen módon nyilván a kilencvenes években zajló szerb megszállás és az azt követő honvédő háború következménye. A szóban forgó tíz évben természetesen változások történtek az egyes etnikumok egymáshoz viszonyított relatív és abszolút arányában egyaránt – ez főként a szerbség létszámcsökkenésében mutatkozik meg szembetűnően, továbbá a magukat horvátnak vallók számottevő százalékos aránynövekedésében, de amint az előző fejezetben láttuk, a horvátországi magyarok száma is ebben az évtizedben változott (csökkent) a legradikálisabb mértékben.

A háború és Jugoszlávia széthullása hozott azonban még egy jelentős változást Horvátországban – annyiban, hogy az új belső határok kialakítása után az „országban rekedt” több ezer olyan nemhorvát, akik nem számítottak őshonos kisebbségnek Horvátországban (mint például a szerbek, vagy a kis számú szlovének), hanem a volt Jugoszlávia egyik államalkotó nemzetéhez tartoztak, és gazdasági vagy egyéb okok folytán kerültek a horvát

tagköztársaságba a 20. század második felében (montenegróiak, macedónok, bosnyákok,²² az albánok nagyobb része). Ezek az etnikumok új kisebbségi kategóriaként kerültek be a statisztikákba 1991 után.

Általános tendencia az utóbbi három évtized vonatkozásában, hogy az egyes nemzeti-etnikai kisebbségek összlakossághoz mért százalékos aránya enyhén csökken, azaz Horvátország lakossága nemzetiségi értelemben lassanként homogenizálódott – ez alól kivétel egyrészt ismét a szerb kisebbség, mert náluk 1991 és 2001 között nem enyhe, hanem kimondottan radikális az aránycsökkenés (12,16%-ról 4,54%-ra), másrészt az albán, a bosnyák és a roma közösség, amelyek körében enyhe emelkedést mutatnak az adatok, lélekszámban és százalékos arányban egyaránt.

A következőkben az országban hivatalosan elismert 22 nemzeti és etnikai kisebbség jelentősebbjeiről, illetve a többségi nemzet főbb demográfiai mutatóiról adunk rövid áttekintést.

2.1. Horvátok

A népszámlálások alkalmával magukat horvátnak vallók aránya 1971 és 1981 között kb. 4,5%-ot esett, elérve ekkorra az elmúlt negyven év viszonylatában legalacsonyabbnak számító 75%-ot, amiben – sok egyéb tényező mellett – nyilván nagy szerepe volt a korszakban népszerűnek számító, mesterségesen kreált (és rövid életűnek is bizonyult) *jugoszláv* nemzetiségi kategória bevezetésének, melyről már szoltunk az előző fejezetben. A horvátok 1991-ben mért 78,1%-os aránya a háborús kilencvenes évek alatt – a 2001-es összeírás idejére – 89,6%-ra nőtt, 2011-ig pedig további enyhe növekedést mutatott (90,4%), azaz elmondható, hogy a háború nagyfokú etnikai homogenizálódást vont maga után az országban.

Horvátok a legnagyobb arányban Krapina-Zagorje, Varasd és Split-Dalmát megyét lakják, ezek tehát az ország etnikailag leghomogénebb egységei, ahol általánosságban csekély a más nemzetiségek aránya. Velük szemben Vukovár, Isztria és Sziszek-Moszlavina vezetik az etnikailag leginkább vegyes összetételű megyék sorát – Isztriában a 6%-os olasz lakosság mellett három más nemzetiség aránya is meghaladja az 1%-ot, míg a másik két megyében az etnikai heterogenitás az ott élő szerbeknek az országos átlagukat nagyban felülmúló helyi arányából fakad (Vukovár megye: 15,5%, Sziszek-Moszlavina megye: 12,18%).

Horvátország lakosságának átlagéletkora 2011-ben 41,7 év volt – ez nagyjából a magukat horvátnak vallók átlagéletkora is (41 év). A jelentősebb kisebbségek közül radikálisan alacsonyabb a romák (21,9 év) és az albánok (32,4 év) átlagéletkora, a két legidősebb kisebbség pedig a szlovén (59,7 év) és a montenegrói (56,5 év).

A magát horvátnak nyilatkozó populáció esetében mindhárom legutóbbi összeírás alkalmával 5–7%-kal több volt a horvát anyanyelvűek, mint a horvát nemzetiségűek aránya (1991: anyanyelv 82%, nemzetiség 78,1%; 2001: anyanyelv 96,12%, nemzetiség 89,6%; 2011: anyanyelv 95,6%, nemzetiség 90,42%). Az országban élő legtöbb kisebbség esetében ez éppen fordítva működik – hagyományosan többen vannak rendszerint azok, akik ugyan nemzetiségileg kisebbséginek vallják magukat, de anyanyelvüként nem a kisebbség nyelvét jelölik meg (hanem nagyrészt feltehetőleg a horvátot). A két tendencia kölcsönösen „táplálja egymást”, azaz a horvát anyanyelvűek nagy számarányában nyilván benne vannak a horvát anyanyelvűként, de nem horvát nemzetiségűként nyilatkozó kisebbségek is.

Az anyanyelv horvátországi kérdését tovább árnyalja, hogy a többnyelvű Jugoszláviában használt nyelvek elnevezése és státusza körül a szövetségi állam széthullásával komoly változások álltak be. Az egykori *szerbhorvát/horvátszerb* nyelvmegjelölés teljesen kikopott a használatból – 1991-ben még az összlakosság közel 10%-a vallotta anyanyelvének ezek valamelyikét, 2011-ben e csoport aránya már csak 0,2% körül van. Az új határok között létrejött utódállamok státusának szilárdulásával ugyanakkor meggyökeresedtek bizonyos addig kevésbé használt elnevezések az addig csak nyelvváltozatként emlegetett nyelvvariánsokra – így a kilencvenes évektől fogva a *horvát* és a *szerb* nyelvek külön nyelvekként való említése mellett egyre gyakrabban kezdték önálló nyelvi értelemben használni a *boszniai nyelv* illetve a *montenegrói/Crna Gora-i nyelv* kifejezéseket is. Ez a statisztikákban ugyan alig eredményez releváns változást, az azért megfigyelhető, hogy az alig 5000 fős montenegrói közösségnek 2001-ben csak kevesebb mint 10%-a deklarálta anyanyelvének a montenegróit, 2011-ben már majdnem 20%-uk járt el így, tehát elképzelhető, hogy nyelvi különállási tudatosságuk az utóbbi tíz évben erősebb lett (mindazonáltal a montenegrói nyelvnek a szerb illetve horvát sztenderd variánstól való eltérése alig észrevehető, mert gyakorlatilag ugyanolyan nyelvtani struktúra és majdnem azonos szókincs jellemzi mind a három sztenderdet, hovatovább a bosnyákok is).

További tényező, amit számításba kell venni az anyanyelvéről tett nyilatkozatok esetében, hogy viszonylagos, mit értenek az adatközlők az anyanyelv fogalma alatt.²³ Valószínűsíthető, hogy a szakirodalomban használatos négy ismerv közül (pl. Göncz 1999, 94) a nyelvi-érzelmi kötődés (mely nyelv határozza meg legjobban az egyén identitását, melyikkel azonosul leginkább) és a nyelv tudásfokának szempontja (a népszerű „anyanyelvi szinten beszél egy nyelvet” megfogalmazás besugárzása) vegyül az anyanyelvre vonatkozó válaszokban. E két elem alapján magyarázható, hogy a horvátországi kisebbségek java része nagyobb arányban vallja magát (a 2011-es adatok szerint is) nemzetiséginek, mint ahányan anyanyelvüknek tekintik a kisebbség nyelvét, illetve hogy – ennek fordítottjaként – több a magát horvát anyanyelvűnek, mint horvát nemzetiségűnek vallók száma – ami általánosságban véve is egyértelmű mutatója az asszimilációnak (Czibulka 2001, 126–127).

2.2. Szerbek

A szerbek Horvátország hagyományosan legszármottevőbb őshonos kisebbsége (okairól vö. a történelmi bevezetőt), s a kilencvenes évek alatt bármilyen erősen csökkent is számuk és arányuk a többségi nemzethez képest, jelenleg is ők az ország legnépesebb kisebbsége. A szerbek az 1971-es népszámláláskor még 626 789-en voltak, ezzel az akkori horvát tagköztársaság lakosságának 14,16%-át képezték, ugyanezek az adatok 1991-re csak enyhén módosultak (581 663 fő ~ 12,16%), 2001-re viszont számuk és arányuk is közel a harmadára csökkent (201 631 fő ~ 4,54%) a délszláv konfliktus kiváltotta mélyreható etnodemográfiai változások következtében. A 2011-es felmérés szerint napjainkban legnagyobb arányban Vukovár-Szerém megyében (15,5%) és Lika megyében (13,65%) élnek, az északnyugati Muraköz (0,2) és Varasd (0,4%) megyékben viszont a legkevésbé kimutathatóak.

A szerbség legnagyobb hányada korban 55–60 és 60–64 év közé esik, mindkét statisztikai korcsoportba közel 20 ezer fő tartozott 2011-ben, átlagéletkoruk pedig 53,1 év, tehát némileg magasabb a horvátországi magyarokénál, de jóval meghaladja a horvátokét.

Anyanyelvükre nézve a magát szerbnek deklarált lakosság a többi kisebbséghez képest lényegesen alacsonyabb arányban vallotta anyanyelvét

is „kisebbséginek”: a 4,36%-nyi szerbségnek pusztán egynegyede (1,23%) járt el így. A többi kisebbség esetében ez a mutató hasonló irányú, tehát általában többen vallják magukat nemzetiségükre nézve kisebbséginek, mint ahányan anyanyelvüknek érzik a kisebbség nyelvét, de a többi etnikai csoportnál nincs ekkora különbség a két kategória között (például a 0,22%-os népességrészesedésű csehek majd 70%-a vallja anyanyelvét is csehnek). Az eltérés a szerbeknél azért ilyen jelentős, mert a szerb és a horvát szten-derd között jöszereivel alig van különbség, ráadásul a Horvátországban használt szerb nyelvváltozat eleve eltérhet a szerb sztenderdtől (nyilván több horvátos elemet tartalmaz), ennek folytán a szerbek számára kevésbé megvonható a határ a szerb és a horvát variáns között.

2.3. Magyarok

A történeti demográfiai rész utolsó pontjában (1.3.5.) már részletesen szóltunk a horvátországi magyarság jelenlegi területi megoszlásáról, s a minden tekintetben – abszolút lélekszámban, illetve területi arányokban – csökkenést bizonyító demográfiai mutatóikról. Az ott elmondottakat kiegészítendőnek tartjuk néhány olyan megjegyzéssel, amelyek az utóbbi három népszámlálás megyénkénti bontásban kapott számadataira vonatkoznak.

A Babić (2015) által közölt és interpretált megyénkénti adatok magyarokra vonatkozó tanulságainak egy fontos eleme, hogy a magyarság számarányának csökkenése nem egyforma az egyes megyékben. Áttekintve az adatokat az szűrhető le, hogy az ország északi-északkeleti megyéiben (Bjelovár-Bilogora, Verőce, Eszék-Baranya, Vukovár-Szerém megyék), ahol hagyományosan magasabb volt a magyarok aránya, az utóbbi húsz évben sokkal drasztikusabb arányú volt a magyarság lélekszám- és aránycsökkenése, mint akár Zágráb megyében vagy a fővárosban, akár a nyugati megyékben (Tengermellék-Hegyvidék, Isztria, Split-Dalmát megye). Az előző csoportban Eszék-Baranya megye kivételével az 1991-es összeíráshoz képest ma nagyjából feleannyi magyart találunk (legradikálisabb az esés aránya Bjelovár-Bilogora megyében – 1991: 2022 fő, 2001: 1188 fő, 2011: 881 fő), azzal, hogy a csökkenés nagy része valamennyi megyében 1991 és 2001 között állt be, míg a 2001 és 2011 közti periódusban az apadás üteme kisebb, noha maga a trend továbbra is fennáll.

A háborútól megkímélt nyugati-délnyugati megyék, valamint a főváros és környéke magyar lakosságában ennél elenyészőbb a létszámcsökkenés – ennek oka az lehet, hogy a vidéki megyék esetében is nagyobb városokat is magukba foglaló (Rijeka, Pula, Split), így számottevő kisebbségi kulturális és kisebbségi-önkormányzati intézménnyel rendelkező régiókról van szó, ahol valamivel aktívabbnak, öntudatosabbnak mondható a helyi magyarok csoportja, továbbá ezekbe a régiókba munkaerő is áramlik a gazdaságilag kevésbé pezsgő keleti megyékből, mely tényezők áttételesen vagy közvetlenül azt eredményezik, hogy az itt élő magyarság létszámcsökkenése egyértelműen lassúbb tempójú, mint az ellenkező csoportban.

Az egyetlen emelkedő tendenciájú igazgatási egység Zágráb megye, ahol 1991 óta szinte megkétszereződött a magyarok száma (1991: 90, 2001: 158 és 2011: 177 fő), amiben valószínűleg a főváros vonzereje, a pozitív kisebbségi politika játszhat szerepet, továbbá a 2011-ben mért 177 fős kolóniába beszámítandóak az összeírás idején ott tartózkodó és a szerény számban betelepült magyarországi munkavállalók is.

A magyarok korfája az 55–59 év közötti csoportnál csúcsosodik ki a legjobban, ebbe a korosztályba tartoznak a legtöbben (1343 fő), utánuk létszámban a nagyjából azonos 60–64 és 65–70 éves korosztály tartozik (mindkettő közel 1250 fővel), továbbá az 1175 fős 50–54 évesek, és az 1056 fős 70–74 évesek csoportja. A többi korosztály létszáma 1000 alatt van. Ezekkel a mutatókkal a magyarok átlagéletkora 50,7 év, ami a többi kisebbséghez képest a középmezőnyben található (az országos átlagéletkor 41,7 év).

Anyanyelv tekintetében a magyarság esetében is jellemző a többi kisebbség zömére érvényes tendencia, mely szerint kevesebben vallják anyanyelvüknek a kisebbségi nyelvet, mint ahányan nemzetiségükre nézve kisebbséginek vallják magukat – a horvátországi magyarok esetében ez az arány 14 048 szemben a 10 231-gyel, azaz csupán 72,82%. Ez az arány maga is csökkenést mutat az elmúlt 20 évben: 1991-ben a magyarok 88%-a, de még 2001-ben is 76%-uk vallotta anyanyelvét magyarnak.

2.4. Cigányok

A cigányok objektív részaránya Horvátország lakosságában, hasonlóan a közbeszédben/közgondolkodásban való jelenlétükhöz, jelentősen eltér a cigányság magyarországi számarányaitól és társadalmi tematizáltságától.

Egyrészt nagyságrendekkel kisebb az arányuk – a 2011-es összeírás alkalmával 16 975-en vallották magukat cigánynak, azaz a magyarokéhoz hasonló, 0,5% alatti arányt képviselnek az összlakosságban, másrészt területileg is jóval korlátozottabb, tömbszerűbb a jelenlétük az országban.

Az albán és a bosnyák kisebbséghez hasonlóan a cigányság azon kevés horvátországi kisebbség egyike, amelyek lélekszáma statisztikailag nőtt az elmúlt három népesség-összeírás között (1991: 6695 fő, 2001: 9463 fő, 2011: 16 975 fő). A regisztrált növekedés oka nem csak e népcsoport közismerten magas natalitási aránya, hanem minden bizonnyal a romák társadalmi fenyegetettségérzetének csökkenése is. A délszláv háborús évek idején a félelemérzet valószínűleg felerősödött a cigányság kollektív emlékezetében – noha reális okai ebben az időben nem voltak (Babić 2015, 231) – ebből is fakad az 1991-es összeíráskor regisztrált viszonylag alacsony számuk.

Területileg a cigányság megoszlása igen változatos képet mutat – a legnagyobb enklávéjuk (5107 fő) Muraköz megyében él, ezt követi Zágráb város (2755 fő), majd Eszék-Baranya megye (1874 fő), és további három megye, ahol közel ezer-ezerfőnyi a közösségük. Ehhez képest a megyék közel felében (pl. Pozsega, Karlovac, Lika-Senj, Verőce-Podrvina, Dubrovnik-Neretva megyék stb.) a cigányság statisztikailag szinte nem is kimutatható, hivatalos számuk néhol egy számjegyű! A cigányság által leginkább lakott megyék többnyire az ország északi részén, a magyar határ mentén találhatók, míg a déli, dalmáciai megyékben alig regisztrált a 2011-es népszámlálás cigányokat.

Legszámottevőbb natalitása okán a cigányság korfája természetesen Horvátországban is a fiatalabb korosztályoknál ugrik ki leginkább: a 2011-es összeírás a legtöbb cigányt a 0–4 éves korosztályban mutatta ki (2706 fő), a 35–39 éves korosztálytól fölfelé pedig már 1000 fő alatt van a számuk, így nem meglepő, ha a horvátországi cigányság átlagéletkora minden kisebbség közül a legalacsonyabb: 21,9 év.

Az anyanyelv kérdésében a két összeírásközi időszakban főként a 2001 és 2011 közti periódusban történt nagyobb elmozdulás: 1991-ben még 12,6%-kal többen adták meg anyanyelvüket cigánynak, mint ahányan nemzetiségileg is cigánynak vallották magukat, 2001-re viszont fordult az irány, azaz némileg több lett az olyan cigány, akik anyanyelvként más nyelvet jelöltek meg, mint nemzetiségként (nemzetiség: 9463 fő, anyanyelv: 7860 fő), s ez a trend fokozódott tovább 2011-re (nemzetiség: 16 975 fő,

anyanyelv: 14 396 fő), amelyben fontos része van bizonyára annak is, hogy a horvát közéletben általában véve favorizált téma lett – főként a 2013-as uniós csatlakozás óta – a nyelvi változatosság megőrzése és a „kis nyelveknek” a jelentősége, amely erősítette a cigányság nyelvi tudatát is.

2.5. Olaszok

Az olasz kisebbség lélekszáma szintén a magyarokéhoz hasonló nagyságrendű: 2011-ben 17 807 egyén vallotta magát olasznak Horvátországban, ami enyhe és egyenletes ütemű csökkenésről tanúskodik az 1991-es és a 2001-es népszámláláshoz képest (21 303 és 19 636 fő), azaz az olasz kisebbség esetében a honvédő háború csak a természetes asszimilációból fakadó mértékű létszámcsökkenést hozott. Az egyenletes ütemű, enyhe csökkenés ellenére a statisztikákban mindhárom évben az összlakosság 0,4%-aként jelenik meg az olasz kisebbség. Ennek egyik legnyilvánvalóbb oka az, hogy a zömmel az Isztriai félszigeten tömörülő olasz kisebbséget nem érintette közvetlenül a kilencvenes években zajló háború.

Az olaszok 2011-es területi megoszlása a következő volt: több mint kétharmaduk (12 543 fő) Isztria megyei lakos, a rijekai központú szomszédos Tengermellék-Hegyvidék megyében él további 3429 olasz (19,2%-uk), és sorban a harmadik legnagyobb közösségük az ettől jóval keletebbre eső Pozsega-Szlavónia megye 592 olaszként regisztrált kisebbségije, akik Pakrac és Lipik városkákban összpontosulnak. Ezenkívül két dalmáciai és egy kelet-horvátországi megyében él még száznál valamivel több olasz, akik statisztikailag alig kimutathatóak.

Az olaszok átlagéletkora 50,3, tehát hasonló a magyarokéhoz (50,7), korstruktúrájuk azonban némileg eltér az övékétől – ezer közeli, vagy ezret meghaladó létszámban vannak képviselve az aktív és az idős lakosság korcsoportjainak legnagyobb részében – még a 75–79 éves korcsoportba is több mint 1300 olasz tartozik, ugyanakkor számuk már a 34–39 évesek között is meghaladja az ezret,²⁴ ami arról tanúskodik, hogy a horvátországi olaszok nemzetiiségi szervezettsége olyan fokú és minőségű, hogy a kisebbségi öntudat a fiatalabb generációkra is könnyen kiterjed. Az anyaország közelsége, a napi kapcsolatok problémamentessége, nem utolsósorban a presztízviszonyok további kedvező irányt adnak ennek a tendenciának.

Hasonló érvekkel magyarázható az is, hogy az olasz az egyedüli olyan kisebbség illetve anyanyelv, ahol fordított irányú a nemzetiség- és az anyanyelvválasztás közti különbség: ahogy fentebb is említettük, a legtöbb kisebbség esetében több egyén vallotta magát nemzetisége szerint kisebbséginek, mint ahányan az adott kisebbség nyelvét anyanyelvüknek nevezték volna. Anyanyelvüknek 1991-ben 24%-kal többen vallották az olaszt, mint nemzetiségüknek, de 2001-ben és 2011-ben is 4%-kal több olasz anyanyelvű volt az országban, mint olasz nemzetiségű. Az arányokban alighanem az olasz nyelv évtizedek óta változatlan presztízse is közrejátszik, továbbá az a tény is, hogy az olaszt – a megye egyik hivatalosan elismert nyelvét – környezetnyelvként vagy anyanyelvi nevelés részeként számos oktatási intézményben (illetve már óvodákban is) tanítják, s ezen oktatási formáknak nagy a népszerűsége a nemolasz isztriai lakosság körében is.

2.6. Csehek

A cseh kisebbség lélekszáma 2011-ben 9641 volt, azaz Horvátország összlakosságának 0,2%-a. Az 1991-ben még 13 086 fős nemzetiség esetében is az első összeírásközi időszak (1991–2001) hozott radikálisabb lélekszámcsökkenést – ebben a tíz évben kb. 20%-os volt a fogyásuk (2001: 10 510 fő), míg 2001 és 2011 között 10% körülire csökkent, azaz lassult a cseh kisebbség fogyása.

Területi elhelyezkedésük jellege több tekintetben hasonló a magyar kisebbségéhez: nagyjából kétharmaduk egy megyére, az átlagosnál „multietnikusabb” Bjelovár-Bilogora megyére korlátozódik, itt több járásban többszerűen, illetve nyelvi szigetekként élnek csehek, akár 20% fölötti részaránnyal is: Končanica 47,03%, Dežanovac 23,09%, Daruvar 21,36%, Grubišno polje 17,12%. Ezekkel a mutatókkal a csehek aránya a megyében 5,2%, ehhez hasonló léptékű az itteni szerbség részaránya (6,3%) – e két kisebbség adja a megye sajátos többnemzetiségű arculatát. További több száz fős cseh közösséget találunk néhány más megyében is, illetve a fővárosban: Zágráb városában létszámuk szintén a magyarokéhoz hasonló (835 fő), Pozsega-Szlavónia megyében 649 fő, Sziszek-Moszlavina megyében 578 fő,²⁵ Zágráb megyében 244 fő, Tengermellék-Hegyvidék megyében 198 fő.²⁶

A horvátországi cseh kisebbség átlagéletkorban valamivel a magyarok alatt van (48,5 év), legtöbbjük (900-an felül) az idősödő, 60–64 év közötti

korosztályt alkotják, ami szintén hasonló a magyar kisebbség kormegoszlásához.

Anyanyelv tekintetében a csehekre is érvényes a fejezet elején tárgyalt és a többi őshonos kisebbségre Horvátországban is – bár nem kivétel nélkül – jellemző tendencia, miszerint valamivel kevesebben vallják anyanyelvüknek egy adott kisebbség nyelvét, mint amennyi a nemzetiségileg az adott kisebbséghez tartozók száma: ez a csehek esetében 6292 anyanyelvi egyént jelent szemben a 9641 cseh nemzetiségivel.

2.7. Az ún. „új kisebbségek” – szlovének, bosnyákok, albánok, macedónok, montenegróiak

A Horvátország területén élő és az alcímben szereplő öt etnikum státusa az újonnan alakult állam keretei között átértékelődött, 1991-ig ugyanis államalkotó nemzetként éltek az egész Jugoszláviában (az albánokat kivéve, akik már ekkor is – a vajdasági magyarokhoz hasonlóan – nemzetiségként voltak nyilvántartva), ezt követően azonban az alkotmányos változások tükrében nemzeti kisebbségekké váltak.

A szlovének száma 1991 és 2011 között a felére csökkent – 22 376 főről 10 517 főre, a radikális csökkenés az ő esetükben is az első összeírásközi periódusban következett be (2001: 13 173 fő). A bosnyákok közössége ezzel ellentétben növekvő tendenciát mutat – 2001-ben 20 755-en, 2011-ben már 31 479-en vallották magukat e nemzetiséghez tartozónak,²⁷ ugyanakkor a népcsoport lélekszáma 1991-ben még 43 469 volt. A számok hirtelen csökkenésének és növekedésének oka nem csak a háborús migráció volt, hanem köztudottan az is, hogy 1968-tól az eredetileg vallási hovatartozást jelző *mu-zulmán* kifejezést nemzetiségi értelemben kezdték használni, így a muzulmánok lettek a volt Jugoszlávia hatodik alkotmányos nemzete, a kilencvenes évektől fogva viszont ugyanerre a népcsoportra Horvátországban bevezették a *bosnyák* megjelölést. Az új terminussal szembeni gyanakvás egyik tükré-
ként lehet értelmezni, hogy 2001-ben – az 1991-ben regisztrált több mint 40 ezer muzulmán szemben – csupán 20 755 bosnyákot említ az összeírás, noha nem valószínű, hogy éppen a háborútól terhes kilencvenes években arányuk csökkent volna – sőt, éppen az ellenkezője zajlott valójában.

A macedónok, montenegróiak és az albánok nagy része a jugoszláv időkben elsősorban gazdasági migrációs folyamatok következtében ke-

rült a mai Horvátország területére, és többségük az ország fővárosközeli és nyugati-tengerparti tájain telepedett meg. A macedónok közössége valamennyi „új kisebbség” közül a legkisebb, 2011-ben 4138 fő vallotta magát idetartozónak, ami az előző összeíráshoz képest (2001: 4270 fő) elenyésző mértékű csökkenés. Közel 1400-an élnek Zágrábban és környékén, a jó megélhetést adó tengerparti rész északi megyéiben elszórtan közel ugyanennyien.

Hasonló nagyságrendű és csökkenési tendenciájú a montenegrói/„crnogorác” kisebbség létszáma ma Horvátországban (2011: 4517 fő), sőt, területi megoszlásuk is nagyjából a macedónokét követi – a fővárosban és környékén közel 1300-an élnek e népcsoportból, a többi néhány ezer jellemzően a gazdaságilag vonzó tengerparti megyék lakója.

Az albánok a bosnyák kisebbség és a cigányság mellett a harmadik olyan nemzetiség ma Horvátországban, amelynek lélekszáma a 2011-es összeírás szerint növekedést mutat: 1991-ben 12 032 fő (0,25%), 2001-ben 15 082 fő (0,34%), 2011-ben pedig 17 513 fő (0,41%) vallotta magát albán nemzetiségűnek, anyanyelvét pedig ugyanezekben az években 12 735, 14 621 és 17 069 fő vallotta albánnak, vagyis e kisebbség esetében – szemben szinte az összes többi eddig említettel – sokkal kisebb a különbség a nemzetiségileg és anyanyelvileg albánnak nyilatkozók száma között. Ebben több tényező is szerepet játszik – az egyik nyilván az albán nyelv lényegesen különböző volta a régióban használt többi délszláv nyelvtől, ami erősíti a nyelvhasználókban a csoporthoz tartozás tudatát, továbbá az a körülmény is, hogy az egyébként is hagyományhű albán közösség létmódja meglehetősen kohezív, a vegyes házasságok aránya körükben (és a bosnyákokéban) rendkívül alacsony (Arday 2002, 177) – mindezek szintén ellene hatnak a nyelvi asszimilációnak, illetve erősítik a közösség nyelvi öntudatát is.

3. A magyar kisebbség néhány jellemzője

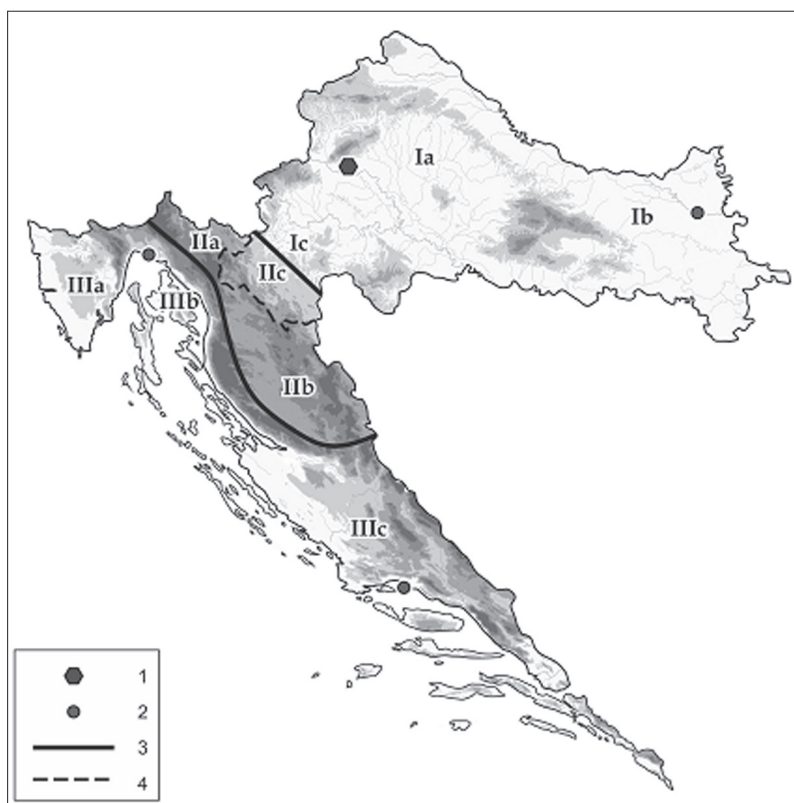
3.1. Földrajzi elhelyezkedés és településszerkezet

Minden állam térbeli struktúrájának kialakulását több tényező, legjellemzőbben természeti, társadalmi-gazdasági, demográfiai és politikai földrajzi tényezők befolyásolják.

A Horvát Köztársaság 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, azonban csak 1992. január 15-én ismerte el az Európai Közösség. Annak ellenére, hogy az állam területe viszonylag kicsi (56 542 km²; lakossága 4,3 millió; népsűrűsége 75,71 fő/km²), markáns különbségekkel jellemezhető régiók alkotják: ez egyrészt köszönhető különleges formájú, ferde „n” betűhöz hasonlító alakjának; másrészt sajátos földrajzi elhelyezkedésének. Európában Közép-Európa és Délkelet-Európa határán, az Adriai tengerpart és a Duna-medence között elfoglalt helyéből adódik, hogy belső területi viszonyait külső hatások sokszor és jelentősen alakították: Nyugatrómai Birodalom, Bizánc, Velence, Magyar Királyság, Habsburg Birodalom, Oszmán Birodalom, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Jugoszlávia (Hajdú 2013; Rác 2013; Reményi 2006).

Földrajzi helyzetének az egyik legfontosabb tényezője az Adria. A tengerhez való viszonya alapján az országot két határozottan elkülönülő egységre (a) tengeri vagy maritim, (b) szárazföldi vagy kontinentális Horvát-országra oszthatjuk, amelyek összezsengenek éghajlat alapú felosztásával (mediterrán – kontinentális). Domborzata alapján egy tengerparti vagy litorális (adriai), egy hegyvidéki (dinári), továbbá alföldi-dombvidéki (pannon) részre osztható. Mindhárom nagyrégió tovább tagolható (3.1. ábra) (Rác 2013; Reményi 2006).

A magyarság többsége által lakott Pannon-Horvátország társadalmi-gazdasági fejlődésében, településhálózatának alakulásában, anyagi és szellemi kultúráját tekintve leginkább közép-európai, Duna-medencei hasonlóságokat mutat. A terület történelme a XI. századtól szervesen kapcsolódik

3.1. ábra

Horvátország makroregionális egységei (Forrás: Rác 2013, 39; újraközlés a szerző engedélyével)

Jelmagyarázat:

- I – Folyókői/Kontinentális/Pannon-Horvátország; a – Közép-Horvátország;
b – Szlavónia; c – Peri-Pannon-Horvátország;
- II – Magas/Hegyvidéki-Horvátország; a – Gorski Kotar, b – Lika;
c – Ogulin-Plaški völgy;
- III – Tengeri/Mediterrán/Adriai-Horvátország; a – Isztria; b – Kvarner; c – Dalmácia;
- 1 – Zágráb főváros; 2 – Makroregionális központok (Eszék, Rijeka, Split);
- 3 – Természetföldrajzi régiók határai; 4 – NUTS2 régiók határa.

Szerkesztette: Rác Sz.

a magyar történelemhez (1102-től államközösségi szinten is). Tér-településszerkezetére a török balkáni, közép-európai megjelenése volt hatással, részben ennek tulajdonítható az, hogy Pannon-Horvátország egy (a) nyugati, társadalmi-gazdasági szempontból fejlettebb; és (b) egy keleti, fejletlenebb részre tagolható, mivel a két terület közötti határ hozzávetőlegesen az egykori török hódoltság határát követi. A nyugati és keleti rész közötti területi-gazdasági különbségek kialakulásában a főváros szerepe, illetve az attól való távolság is legalább annyira meghatározó. Ettől eltérően Horvátország maritim nyugati része anyagi és szellemi kultúráját, a települések arculatát, az életmódot tekintve az észak-itáliai mediterrán térséggel mutat hasonlóságot, térkapcsolati rendszerében a velencei hatás érvényesül erőteljesebben (például a Magyar Királysághoz tartozó magyar Tengeremellék) (Hajdú 2013; Póla 2013; Reményi 2006).

Horvátország jelentősen centralizált állam, egyenlőtlen gazdasági és társadalmi fejlődéssel. Tírszervezés szempontjából ma az államban a legnagyobb kihívás a regionális különbségek leküzdése, különös tekintettel a délszláv háború miatt kialakult társadalmi és gazdasági problémákra. A magyar nyelvterület sorsát különösképpen befolyásolják az ország regionális különbségei: a régiók közötti különbségek a lakosság rendkívül aránytalan eloszlásában, iskolázottsági különbségeiben, az eltérő munkanélküliségi adatokban, az egy főre jutó jövedelem különbségeiben, a helyi és megyei önkormányzat eltérő bevételeiben ragadhatók meg. A leghátrányosabb térség Szlavónia és Drávaszög. Fejlődését a délszláv háború visszavetette, ma is a legfejletlenebb, legalacsonyabb GDP-vel rendelkező régió (ez azt jelenti, hogy ezeknek a területeknek a GDP-je nem éri el az országos átlag 65%-át, vö. 3.2.), ahol a népesség zöme falvakban él, mezőgazdasági tevékenységet folytatva. Városodás szempontjából a terület elmarad Horvátország adriai területétől, ahol a városok aránya és száma is magasabb (Hajdú 2013; Lőrinczné 2014; Reményi 2006).

A regionális politikában különböző jogszabályok születtek a területi különbségek mérséklésére: 1996-ban az azóta többször módosított *Különös kezeléssü területekről* szóló törvény alapján folytak a fejlesztések. Ezek célja a háborús károkat szenvedett térségek, valamint a háború következtében fejletlen régiók felzárkóztatása és a menekültek visszatérésének segítése volt (Hajdú 2013; Lőrinczné 2014; Mezei 2013).

A horvát településrendszer egyik sajátossága, hogy „az ország geopolitikai szempontból kedvezőtlen alakja miatt nem alakult ki szabályos háló-

zat a települések között, kapcsolatuk félköríves, ezért keleti és déli elemei között a térracionális kapcsolatok egy másik állam területén keresztül vezetnek” (Reményi 2006, 73). A térkapcsolatok tengelye Zágráb és a három régiós központ: Rijeka, Split és Eszék. Mindhárom város kiemelkedő jelentőségű gazdasági, oktatási központ, területi elhelyezkedésük miatt más-más gazdasági jellemzőkkel.

A pannon területek településhálózati sajátossága még a „külső megyeszékhely vonal” (Eszék–Verőce–Kapronca–Varasd), ez a tényleges településközi-területi kapcsolatok hordozója Magyarország felé. A Baranya-háromszög „kis külön világ” Pélmónostor központtal (Hajdú 2013, 212–213). Az ország egyértelmű centruma a főváros és Közép-Horvátország, azonban jelentős különbségek vannak a centrum magterülete és periferiája között, amely jelentős feszültség forrása. Horvátország legnagyobb fejlődési potenciáljával az Adria-parti két régió rendelkezik.

A horvát területi közigazgatási rendszer alapjának tekinthető „megyék történelmi előzményei a középkorba nyúlnak vissza, a 10. századra, és bár számos változáson mentek keresztül, folytonosságuk a jugoszláv állam egységesítő törekvéseinek következtében szakadt meg. A Horvát Parlament 1992. december 29-én elfogadott új közigazgatási rendszere, amely a megyerendszert támogatta, a horvát identitás alátámasztására is alkalmas történeti zsupánságok mint területi önkormányzati egységek visszaállítását jelentette” (Lőrinczné 2014, 95). Horvátország 20 megyére és egy megyei jogállással is bíró Zágrábra, 70 városra (*grad*) és 419 járásra (*općina*) tagolódott, vagyis egy erősen fragmentált rendszer alakult ki. A megyék határainak meghúzásánál a cél a szerb etnikum területi közigazgatási határokkal történő széttagolása volt (Hajdú 2013; Lőrinczné 2014; Rác 2013; Reményi 2006).

A 2011. évi népszámlálási adatok alapján Horvátország lakossága 4 284 889 fő. Népesége a délszláv háborúig növekedett (1971–1981 között 3,96%-kal, 1981–1991 között 3,97%-kal), azonban a háborús évtized alatt a jelentős népességmozgások következtében lakossága 1991–2001 között 6,11%-kal; 2001–2011 között 2,67%-kal csökkent. A szerbek elűzése a legheterogénebb etnikumú megyékben eredményezte a legnagyobb népességvesztést, Lika vesztesége pl. 34,94%-os volt. A háború által érintett szlavóniai megyék (Pozsega, Vukovár, Eszék, Verőce) lakossága országos, átlag feletti csökkenést mutatott (Rác 2013, 40–41). A legnagyobb kisebbség 2011-ben is a szerb volt 187 000 fővel (4,36%) [össze-

hasonlításként: 1971 – 627 ezer fő, 14,16%; 1991 – 532 ezer fő, 12,16%], a szerbek egész Horvátországot lakják, 25 kisközséget leszámítva, a városok közül legtöbben Zágrábban (17 526); Vukováron (9654); Rijekában (8446) és Eszéken (6752) élnek. A 14 048 fős (0,33%) magyarság az eszék-baranyai Hercegszölősi községben (járásban) él relatív többségben, arányuk 38,66%. További négy eszéki (Bellye, 29,62%; Darázs, 24,58%; Szentlászló 19,28%, Baranyaszentistván 13,72%) és egy vukovári községben találhatóak magyarok 10% feletti aránnyal (Tard 18,26%). Minden megyében és fővárosi kerületben élnek magyarok, a 127 város 89%-ában, a községek több mint felében él legalább egy magyar. A 10 515 fős szlovén etnikum területi elhelyezkedése diszperz; a 9641 fős cseh közösség Belovár megyében él (Rácz 2013, 48–51). Az etnikumok közül a szlovén és a szerb etnikum a legöregebb, átlagéletkoruk (59,7 és 53,1); őket követik a magyarok és az olaszok (50,7 és 50,3); a sort a bosnyákok, az albánok és a romák zárják. A romák átlagéletkora 21,9 év. Ez utóbbi három nemzetiség létszáma a bevándorlás és a kisfokú asszimilációs hajlandóság miatt növekedett, amíg a többi nemzetiségre nagyfokú asszimiláció, kivándorlás és természetes fogyás jellemző (Rácz 2013, 48).

3.1.1. Magyar nyelvterület: tömb, szórványok, tenger mellék

Mivel Horvátország területe több alkalommal is megváltozott az elmúlt egy évszázad folyamán – a legfontosabb változások a következők: „Dalmácia és Isztria a Monarchián belül Ausztriához tartozott, míg Fiume a Magyar Királysághoz. A békeszerződés értelmében Isztria, Fiume, valamint Cres és Losinj szigetei Olaszországhoz kerültek. Dalmácia Jugoszláviáé lett, Horvátországhoz azonban csak a második világháború után csatolták, ekkor kerültek ide az addig Olaszországhoz tartozó területek egy része is. A második világháború után a Szerémség nagyobb része elkerült Horvátországtól, mert a Vajdasághoz csatolták” (Sebők 2003, 135) –, ezért nem a történeti-tér szerkezeti változásokat követtük, hanem a magyar nyelvterület felosztását célszerűnek tartottuk tömb – szórvány – tenger mellék felosztásban tárgyalni a makroregionális felosztásnak megfelelően (lásd 3.1.). A statisztikai adatok összehasonlítását a 2001 előttiékkal nehezítette az a tény, hogy 2001 óta a népszámlálás eredményeinek közzétételekor csak a megyei szintű, illetve járási szintű adatsorok jelennek meg – igazodva az

új közigazgatási felosztáshoz –, a helységenkénti adatsorokat nem teszik nyilvánossá.

A jelenlegi közigazgatási felosztás szerint a magyarok többsége Baranyában és Szlavónia keleti részein, megyék szerinti lebontásban Eszék-Baranya és Vukovár-Szerém megyében él, lásd az 1. ábrát az 1.3.5. alfejezetben. Számszerűsítve Eszék-Baranyában 8 249 fő (a megye lakosságának 2,7 %-a), de csak 6 687 fő magyar anyanyelvű; Vukovár-Szerém megyében – Kórógy szigetfalut is magába foglalja – 1 696 fő magyar nemzetiségű, de csak 901 magyar anyanyelvű.

A magyarság kicsivel több mint harmada az ország kontinentális részein (Pannon-Horvátország) és a Tengermelléken telepedett le heterogén környezetben, ami miatt nagyobb asszimilációs nyomásnak vannak kitéve. Ezt támasztja alá a legutóbbi két népszámlálás (a 2001. évi és a 2011. évi) adata is (3.1. táblázat).

3.1. táblázat

A horvátországi magyarság területenkénti eloszlása 2001-ben és 2011-ben

Terület	2001		2011		2001		2011		2001		2011	
	Magyar nemzetiségű				Magyar anyanyelvű				Különbég			
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Eszék-Baranya megye	9 784	59,0	8 249	58,7	8 307	65,6	6 687	65,4	−1 477	15,1	−1 562	18,9
Kontinentális régió	5 251	31,6	4 398	31,3	3 015	23,8	2 405	23,5	−2 236	42,6	−1 993	45,3
Tengermellék	1 560	9,4	1 401	10,0	1 328	10,4	1 139	11,1	−232	14,9	−262	18,7
Összesen	16 595	100	14 048	100	12 650	100	10 231	100	−3 945	23,8	−3 817	27,17

Forrás: 2001. évi és 2011. évi census, valamint Lábadi (2008, 310)

A 2011. évi census alapján az összlakosság 0,33%-a, azaz 14 048 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ez azt jelenti, hogy országos szinten a magyarok aránya 15,2%-kal csökkent a 2001. évi népszámlálási adatokhoz viszonyítva, ami az azt megelőző 10 év 25,77%-os visszaeséséhez képest a délszláv háború elől menekültek visszatelepülése okán javulást mutat (1991-ben 19 684-en vallották magukat magyar anyanyelvűnek, 22 355 fő pedig magyar nemzetiségűnek), azonban az ország össznépességéhez viszonyított arányuk 2011-ben tovább csökkent.

A 2001 és 2011 közötti időszakban minden régióban mind nemzetiség, mind az anyanyelv viszonylatában csökkent a magyarok száma. Nagyobb a visszaesés a Kontinentális régióban és a Tengermelléken. A Kontinentális régióban amíg 2001-ben 5251 fő (31,6%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ebből csak 3015 fő (23,8) magyar anyanyelvűnek, vagyis 57% (!); 10 évvel később a 2001-es adatsorhoz viszonyítva 16%-kal kevesebben állították, hogy magyar nemzetiségűek [4398 fő (31,3%)], de ebből a felénél kicsivel többen, hogy magyar anyanyelvűek is. A Tengermelléken 2001-ben 1560-an (9,4%) voltak a magyar nemzetiségűek, de csak 1328-an állították, hogy magyar anyanyelvűek is; 2011-re a magyar nemzetiségűek létszáma 1401 főre csökkent, akik közül 81%-nyian vallották magukat magyar anyanyelvűnek is. Ez azt jelenti, hogy a kontinentális megyékben jóval nagyobb a nyelvi asszimiláció, és a magyarság létszámának csökkenése is nagyobb. Sajátos, hogy 1991 előtt a Tengermelléken csak Fiumében éltek jelentős számban magyarok, 1991-ben pedig már más városokban is. Ezek nagy része Nyugat-Európában vagyonosodott, és itt letelepedett vállalkozó vagy üzletember, illetve nyugdíjas (Sebők, 2003), de a rendszerváltással az ő létszámuk is csökkent. 2011-ben Fiumében 217 fő (175 magyar anyanyelvű); Pulában 165 fő (113 magyar anyanyelvű); Splitben 108 fő (88 magyar anyanyelvű) élt.

A táblázatból leolvasható, hogy 2001-ben és 2011-ben is jóval kevesebben vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek. Így volt ez az utolsó jugoszláv népszámláláskor is 1991-ben. Akkor 13,57%-kal kevesebben vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek, 2001-ben pedig már 23,77%-kal kevesebben, 2011-ben 29%-kal, ami ellentétes tendenciát tükröz az összes többi Kárpát-medencei magyar közösséghez viszonyítva, ahol az 1991. évi és a 2001. évi népszámlálási adatok alapján 1–7%-kal többen vallották magukat magyar anyanyelvűnek, mint magyar nemzetiségűnek, s általában a magyar nemzetiségűek 95–98%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, ami határozott magyar identitásvállalást mutat (Sebők 2003, 144, 148). A horvátországi magyaroknál a magukat magyar nemzetiségűnek, de eltérő anyanyelvűnek vallóknál a nemzetváltási hajlandóság jeleként identitásuk gyengülése következtében megnyilvánuló nyelvi asszimilációjuk bekövetkezett, és ez szinte magától indítja be az etnikai asszimilációt. Ez pedig kérdésessé teszi a horvátországi magyarság hosszabb távú etnikai és nyelvi fennmaradását is (Szilágyi 2002).

A horvátországi magyar kisebbség a határon túli magyarság legerőteljesebben fogyatkozó népcsoportja. Amíg az 1910. évi népszámlálási adatok szerint a horvát-szlavón területek lakosságának 5%-át tette ki a 119 875 főt számláló magyar kisebbség, az 1921-es népszámláláskor már csak 76 436 fő vallotta magát magyarnak (3.2. táblázat), ami a délszláv államon belüli horvát területek összlakosságának 2,3%-át jelentette. Az 1919. február 25-én kihirdetett agrárreform az 500 kataszter hold feletti, jobbára magyar és német kézben lévő nagybirtokok kisajátítása – ami délszláv, főként szerbek földigényét kielégítő célokat szolgált – eredményeként a szlavóniai magyarok egy része kivándorolt Amerikába, Franciaországba, Angliába, illetve nagyvárosokba költözött. Ennek következtében a magyar települések száma 1910 és 1930 között 139-ről 59-re csökkent, miközben a szerb települések száma 771-ről 832-re, a horvátoké 3143-ról 3201-re nőtt (Kocsis 2011, 416). 1948-ra 51 399 főre csökkent azoknak a száma, akik magyar-nak vallották magukat.

3.2. táblázat

*A horvátországi magyarok száma (fő) és aránya (%), 1921–2011,
(Lábadi 2008, 307–308; 2011. évi census)*

Év	1921	1948	1961	1971	1981	1991	2001	2011
Magyarok száma	76 436	51 399	42 347	35 488	25 439	22 355	16 595	14 048
Aránya	2,3	1,4	1,0	0,8	0,6	0,5	0,37	0,33

1948 és 1991 között a magyarok lélekszáma az 1948-as érték 44%-ára csökkent (hasonlóképpen a csehekéhez és a szlovákokéhoz; Kocsis 2011, 418). A folyamat különösképpen az 1970-es évektől vált jól érzékelhetővé. Az etnikai identitásvesztés, az „eljugoszlávosodás” a szocializmus idején főként a kisebbségeket sújtotta. Jugoszlávnak azok vallották magukat, akik vegyes nemzetiségű házasságot kötöttek, illetve az iparosítás következtében jelentős ipari központok, vegyes etnikumú körzetek városaiban telepedtek le, például Vukováron, Eszéken stb. 1981-ben Eszék lakosságának 20%-a jugoszláv, Vukovárenak pedig 28%-a (Sebők 1994, 150).

Az 1991–1995 között zajló délszláv (honvédő) háború az etnikai térszerkezetet ismét jelentősen átformálta: 1991 tavaszára a dél-baranyai Drávaszög és Kelet-Szlavónia területeit szerbek szállták meg, a horvátországi magyar etnikai terület szinte teljes egésze megszállás alá került. 1992 már-

ciusáig a szerb csapatok elől a baranyai horvátok 68%-a (kb. 16 000 fő), a magyarok 23–42%-a (kb. 2000–5000 fő) menekült el lakóhelyéről. Az 1991. évi utolsó jugoszláv népszámláláskor 8956 fő vállalta magyarságát, amíg becslések szerint a magát „jugoszlávnak” vallókkal együtt számuk 12 000 fő lehetett (Kocsis 2011, 419).

A drávaszögi magyarok az 1995. novemberi erdödi megállapodással térhettek vissza szülőföldjükre, de valójában csak 1998-ban indult meg a visszatelepülésük. Juhász György 2012-ben a délszláv háború utáni helyzetet a következőképpen jellemezte: „Mire a véres szerb katonai agresszió véget ér – 1998. január 15. –, Drávaszög újra »visszacsatolódik« Horvátországhoz, s a menekültek nagyobb része lassan visszatér ... aktuálissá válik a népszámlálás, amely [országosan] 26%-os, drámai magyar népességfogyást, 16 595 főt mutat 2001-ben. [A Drávaszögben 20%-kal csökken (7411 főre) a magyarok létszáma.] A magyarság fogy [...]....a helyi magyar pedagógusok emberfeletti munkája ellenére is rogyadozik a magyar iskolahálózat [...] Nem könnyíti a helyzetet az sem, hogy a drávaszögi magyarságnak hártávékony az értelmisége, és úgy él falvakban, hogy nincs egy olyan kisvárosi központja, mint például Lendva a szlovéniai magyaroknak. Egyik szervezetének sincs olyan gazdasági–tudományos–oktatási programja, amely a horvátországi magyarság háromnegyedét kitevő drávaszögi és kelet-szlavóniai magyarság megmaradását garantálná. Későn (2007/8-as tanév) alakult az Eszéki Egyetem magyar tanszéke is...” (Juhász 2012, 96–97). A 2011. évi népszámlálás idejére a Drávaszögben a magyarok létszáma 5980 főre (15,1%-ra) csökkent, ami 2001-hez képest 19%-os csökkenést jelent.

A nyugat-szlavóniai magyarság 2011-re már sem létszámánál, sem arányánál fogva nem tekinthető szórványnak. 2011-ben a nyugat-szlavóniai Belovár-Bilogora megye területén élő 881 fős magyarságnak (a megye összlakosságának 0,74%-a) már csak a negyede (210 fő) nyilatkozta, hogy magyar az anyanyelve. Pozsega-Szlavóniában 164-en nyilatkozták (a megye összlakosságának 0,21%), hogy magyarok, de csak harmaduk (50 fő) magyar anyanyelvű is; Verőce-Virovitica megyében 200-an (0,21%) vallották magukat magyar nemzetiségűnek – településenkénti 6 és 44 fő közötti szórással –, ebből 128-an magyar anyanyelvűek is.

Muraközben 2011-ben 66-an vállalták magyarságukat, településenként szétszórva. 2011-re az egykori Varasd vármegye területén sincs már magyar szórvány, az utolsó végvár a történelmi Zágráb vármegye területén is

csak Zágráb. 2011-ben Zágráb 790 017 fős összlakosságából 0,10%, azaz 825 fő vállalta magyarságát. Háromnegyedüknek (641 fő) magyar az anyanyelve.

Kelet-Szlavóniában sem jobb a helyzet. 2011-ben Vukovár-Szerém megyében 1696 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, de csak 901 magyar anyanyelvűnek. Egyetlen községben Tardon (*Tordinci*) – ahová közigazgatásilag Kórógy is tartozik – haladja meg a 10%-os arányt a magyar nemzetiségűek aránya. Öt olyan település van még a megyében, ahol pár-száz fős magyarság él: Vukováron 347 fő (1,25%), Vinkovcében 164 fő (0,64%), Berzétmonostoron 183 fő (3,16%), Ójankovácon 214 fő (4,86%) és Csákon 141 fő (9,01%), de a felsorolt településen élő, magukat magyar nemzetiségűnek vallóknak már csak a fele állította, hogy magyar anyanyelvű is.

Összegzésképpen elmondhatjuk: amennyiben nem kapnak az utolsó órában hathatós segítséget a magyar végvárok Horvátországban, a horvátországi magyarság egy emberöltőn belül felszámolódhat.²⁸

3.2. Gazdasági-társadalmi szerkezet

A horvát gazdaság területi szerkezetét természetföldrajzi adottságok befolyásolják. A természetföldrajzi adottságok erőteljesen hatnak a társadalmi munkamegosztásra: a pannon területeken a mezőgazdaság az uralkodó tevékenység, a városok ipari és szolgáltatói funkciót látnak el; az adriai régióban a terciér szektor a domináns, ahol a meghatározó ágazat az idegenforgalom; míg a Dinári-hegyvidéken az erdőgazdaság és az állattenyésztés dominál.

A regionális egyenlőtlenségek az államon belül szembeötlőek. Az ország népességi súlypontja Zágráb, ez a térség az államiság centruma, másrésről pedig az első számú növekedési pólusú központ: a népesség 18%-át, a foglalkoztatottak 19%-át, az ipari termelés 25%-át, a GDP 33%-át, a felsőfokú hallgatók 53%-át, a befektetések 67%-át koncentrálja (Rácz 2013, 59). Az ENSZ horvátországi képviselőjének 2007. és 2010. évi nagyregionális versenyképességi rangsora alapján Horvátország nagyrégiói között az 1. az Északnyugati régió; 2. a Tengeri/Adriai régió; 3. Pannon-Horvátország (Singer – Lenardić 2011). Különösen Pannon-Horvátország területén jelentősek a belső különbségek, ez a tény nagymértékben befolyásolja a ma-

gyarság sorsát. Amíg a fővárosban, Zágrábban az egy főre jutó GDP egy évtized alatt a kétszeresére nőtt, Zágráb város és Zágráb megye között a különbség már két és félszeres 2010-re, addig a Vukovár-Szerém, illetve Verőce-Drávamente és az Eszék-Baranya megyék és a főváros közötti különbség háromszoros. S bár valamennyi kontinentális megyében nőtt a GDP, a növekedés mértéke mégsem elegendő a regionális különbségek csökkenéséhez. A gazdasági fejlettség különbségei a kisebb települések között és a nagyvárosok között legalább akkorák, mint az egyes megyék között. A legeriférikusabb megye Vukovár-Szerém megye (Kórógy, Szentlászló). A Horvát Statisztikai Hivatal 2011. évi adatai alapján Horvátország megyei fejlettségi mutatója szerint a megyék közötti versenyképességi sorrendben a magyarok által lakott Eszék-Baranya a 13., Verőce-Drávamente a 17., Vukovár-Szerém a 20. (Singer – Lenardić 2011). Ez azt jelenti, hogy a régiók eltérő helyzete a jövedelmi egyenlőtlenségek egyik fő összetevője.

A jövedelmi egyenlőtlenségek egyik mutatója a jövedelmi szegénység. Azokat tekintik jövedelmi szegényeknek, akiknél „az egy főre eső ekvivalens jövedelem nem éri el a teljes népességre mért átlag felét” (Kiss 2010, 117). A jövedelmi szegénység főleg a nőket és az öregeket érinti. Kiss Tamás drávaszögi kutatása kimutatta (3.3. táblázat), hogy a jövedelmi szegények aránya magasabb a magyaroknál, mint a horvátoknál és a szerbeknél (Kiss 2010, 119); és a jövedelmi viszonyok a magyar népességen belül jóval polarizáltabbak is (Kiss 2010, 117), tehát a magyar közösségen belüli jövedelmi egyenlőtlenségek további társadalmi feszültségeket eredményezhetnek.

3.3. táblázat

A jövedelmi szegények aránya nemzetiség szerint, % (Forrás: Kiss 2010, 119)

	Jövedelmi szegény
Magyarok (N=297)	23,6
Horvátok (N=486)	11,5
Szerbek (N=126)	18,3
Teljes minta (N=925)	16,9

A munkanélküliséget tekintve (3.4. táblázat) a pannon régióban hasonló a szituáció az előzőekhez. Jól kirajzolódik a különbség a gazdaságilag fejlettebb nyugati területek (megyék), és az elmaradottabb periférikus, keleti

régiók között. Amíg az előbbieken az átlagos munkanélküliség 10–15% közötti (kivéve Zágráb várost), a keleti régióban 25% fölötti a teljes aktív korú lakosságra kivetítve. A Zágráb és vonzáskörzetében elhelyezkedő régiók fejlettsége szignifikánsan nagyobb az ország keleti régióihoz képest (lásd még Mák 2008, 68–69).

3.4. táblázat

Regisztrált munkanélküliek aránya Horvátország néhány megyéjében, 2002, 2007, 2012, %

Megye	2002	2007	2012
Verőce-Drávamente	32,9	28,7	35,4
Vukovár-Szerém	40,8	29,4	32,9
Eszék-Baranya	32,4	24,2	29,3
Isztria	14,9	8,0	10,9
Zágráb város	13,9	7,8	9,5
Horvátország	22,3	14,8	19,0

Forrás: Horvát Statisztikai Hivatal, Horvát Nemzeti Bank (lásd: Rác 2013, 54)

A tömbmagyarság által lakott pannon régió (kelet-szlavóniai terület) alulfejlettsége egyéb mutatók alapján is megragadható: ilyen az iskolázottsági mutató és az időskorúak aránya. A Horvát Statisztikai Hivatal 2011. évi adatai alapján Eszék-Baranya megyében a lakosság 36%-a; Vukovár-Szerém megyében a 40,7%-a csak alapfokú iskolázottsággal rendelkezik; a Verőce-Drávamentén élők 46%-ának van legfeljebb alapfokú iskolai végzettsége. Ez azt jelenti, hogy a kedvező gazdasági változások ellenére sem lenne versenyképes munkaerő a térségben. A képzettség alacsony foka a foglalkoztatottak státuszában is megjelenik, és nemzetiségi vonatkozása is van (3.5. táblázat). Kiss Tamás 2009-es drávaszögi felmérése rámutatott, hogy a magyarok között nagyobb arányban vannak az önállók és vállalkozók (gazdák és kisiparosok), a betanított és segédmunkások, továbbá az irodai alkalmazottak, mint a térségben élő domináns nemzetiség tagjai között. Szociológiai értelemben a térségre a pozíciók és erőforrások aszimmetriája jellemző, a horvátokhoz képest a magyarok (és a szerbek is) kedvezőtlen társadalmi pozícióban vannak (vö. Kiss 2010).

3.5. táblázat

A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási státusz szerint, % (Forrás: Kiss 2010, 115)

	Teljes minta (N=473)	Magyarok (N=175)	Horvátok (N=257)
Önálló, vállalkozó	10,6	16,6	5,4
Szakmunkás	39,3	29,7	44,7
Betanított és segédmunkás	19,2	25,4	16,3
Vezető beosztású (alsó-, közép- és felsővezető)	19,5	9,7	25,3
Szellemi	6,3	8,6	5,4
Irodai	4,9	9,7	2,3
Még nem dolgozott	0,2	0,0	0,4

A régióban az öregedési index dinamikusan nő (ez a 65 évnél idősebb és a 15 évesnél fiatalabb korosztály egymáshoz viszonyított arányát jelenti), ami azt mutatja, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatokban meglévő negatív változások tovább fokozódnak. Eszék-Baranyában a 2011. évi horvát népszámlálási statisztika szerint az öregedési index 110,1% volt, ami azt jelenti, hogy a 65 éven felüliek többen vannak, mint a 15 év alattiak. 2001-ben még fordított volt a helyzet (84,1%). Ugyanez Verőce-Drávamentén: 2001-ben 88,8%, 2011-ben pedig már 107,8%.

A romló korstruktúrának számos negatív következménye van: csökken a gazdasági növekedés, csökken a gazdasági aktivitás, a megtakarítási ráták; nőnek a szociális ellátórendszer terhei, átalakul a fogyasztási szerkezet és még lehetne sorolni.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a térség társadalmi-gazdasági fejlődése azon múlik, hogy a népesség jelenlegi tendenciáit helyi, regionális és állami szinten sikerül-e kezelni, megállítani, vagy a folyamatok a területi különbségek további növekedését fogják okozni. Ha nem, ennek két következménye van: (1) a rurális területek tartósan leszakadnak; (2) a demográfiai folyamatok pedig a területi különbségek további növekedését idézik elő, ez pedig a horvátországi magyarság további fogyását indukálja.

3.3. Műveltség

Az anyanyelvi művelődés legfontosabb szinterei régen a templomok voltak. Már a 15. században működött iskola a laskai ferences kolostorban. Itt tanulhatott Laskai Demeter is, akinek a kódexe 1982-ben került elő a šibeniki ferences kolostorból. Ebben a latin nyelvű szövegben találjuk azt az öt soros magyar nyelvű könyörgést, mely az Ómagyar Mária Siralom utáni legrégebbi verses emlékünkné.

A reformáció nem csak a hitéletben hozott változást, hanem a magyar nyelvi művelődés, oktatás területén is. Az iskolák létesítése a reformáció egyik alapfeladatához tartozott. Ezekben az iskolákban az írás-olvasás és a számtan anyanyelven folyt. A reformátorok által létrehozott iskolákban (Laskó, Hercegszőlős, Vörösmart) lehetővé tették a magyar nyelvű oktatást a szegényebb társadalmi rétegek és a felnőtt lakosság számára is. Szegedi Kis István laskói lelkész kibővítette az oktatás anyagát, új, képzetesebb tanárokat hozatott. Közreműködésének köszönhetően az itt tanuló diákokat szívesen fogadták Európa minden egyetemén. A Drávaszögben, Szlavóniában működő reformátorok az általuk magyar nyelven írt vagy fordított prédikációik, zsoltárok révén járultak hozzá a magyar nyelvű irodalom fejlődéséhez. A 16. századtól kezdődően a református egyháznak már anyanyelven igét hirdető lelkészeik, jól működő felekezeti iskoláik voltak.

A 19. század végén tömegével települtek be katolikus magyarok Szlavóniába és Drávaszögbe. Számukra az anyanyelvi hitélet és iskoláztatás csak horvát nyelven volt lehetséges. Strossmayer püspökhöz fordultak segítségért, de a püspök nem hallgatta meg kérésüket, ezért a Maradiak felvételüket kérték a református egyházba. Mindennek szerepe volt abban, hogy 1904-ben megalakult a *Julián Egyesület*. Az egyesület célul tűzte ki a magyarok megtartását, elhorvátosodásuk megakadályozását. Ennek érdekében iskolákat létesített, könyvtárakat hozott létre. Az volt a célja, hogy a katolikus magyarságnak ne kelljen vallást váltania azért, hogy magyar maradjon. Az egyesületet a magyar kormány is támogatta. Működése eredményeként 1913-ra már 52 magyar iskolát tartott fenn. 1904 és 1918 között Szlavóniában és Bosznia-Hercegovinában összesen 227 könyvtárat létesítettek. A könyvtárak típusonkénti megoszlása a következő volt: 58 vándorkönyvtár, 126 gazdasági könyvtár, 37 ifjúsági könyvtár, 3 tanítói és 3 hajóskönyvtár. 1908 és 1918 között évente kiadta a *Szlavóniai Magyarok Képes Kalendáriumát* és a *Szlavóniai Magyar Újságot* is. Az egyesület

munkája eredményeként a horvátosodás folyamata lelassult. Sajnos 1920 után ezeket az iskolákat – a többi magyar felekezeti és MÁV iskolával együtt – megszüntették vagy állami iskolává alakították át (a kőrógyi iskola kivételével), a népkönyvtárakat széttűllesztették. Ezzel a horvátországi magyarság anyanyelvi műveltsége, kultúrája háttérbe szorult.

Kisebb próbálkozások történtek még egyesületek alakítására, de ezeknek nem volt számottevő tagságuk. Zágrábban 1932-ben alakult meg a *Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesülete* 64 fővel. Az egyesület elsősorban a Zágrábban tanuló diákok szociális helyzetének javítását és művelődését tűzte ki célul. Az egyesület 1946-ban újjáalakult *Zágrábi Magyar Kultúr Kör* néven, majd 1954 óta *Ady Endre Magyar Kultúr-kör* – *Zágráb* néven működik tovább. A hetvenes években a taglétszáma 100–120 főből állt.

Jugoszlávia létrejöttével a horvátországi magyarság kulturális élete egy időre csak az oktatásra szorítkozott. Újraszervezték a magyar iskolákat Vörösmarton, Csúán, Kopácson, Kőrógyon, Harasztiban és Laskón, 1949-ben megnyílt a nyolcosztályos algimnázium Vörösmarton. 1946-ban Eszéken megalakult a *Magyar Népkör*. Feladata elsősorban az ünnepi műsorok megszervezése (március 15., augusztus 20.) volt, ezenkívül nyelvtanfolyamokat szerveztek. A mintegy száztagú civil egyesületnek nagy szerepe volt az 1951-ben megrendezett *Horvátországi Magyarok Szemléje* elnevezésű seregszemle megszervezésében. 1949-ben megalakult a *Horvát Köztársasági Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség*, mely 1967-ben felvette a *Horvátországi Magyarok Szövetsége* nevet. A *HMSZ* feladatának tekintette a hivatásos és műkedvelő színházak és társulatok vendégszereplésének megszervezését, de kiállítások, irodalmi találkozók megrendezését is. A *HMSZ* a kulturális élet minden területén igyekszik programokat szervezni. Legaktívabb időszaka a hetvenes években volt. A horvátországi magyarságnak nem volt, s a mai napig nincs önálló színháza, ezért a *HMSZ* a helyi kultúregyesületek meghívását szorgalmazta. Elsősorban a szabadkai és a pécsi színház vendégszerepelt Baranyában. Több kiállítást rendeztek, sikeres volt a Petőfi, Ady életét bemutató kiállítás ugyanúgy, mint a Szép magyar könyv kiállítás. A legnagyobb sikert a Petőfi zászlóalj harci múltját bemutató vándorkiállítás aratta, 79 alkalommal mutatták be. A hetvenes években a Drávaszögben és Szlavóniában közel ötven irodalmi estet tartottak. 1971-től évente nagy sikerrel rendezték meg a *Csárdás-bált*. A bál a szórakozáson kívül kiváló lehetőséget nyújtott arra, hogy évente egyszer

összehozza a horvátországi magyarságot. A délszláv háború alatt szünetelt a bál, majd a háború után „*Magyar bál*”-ként éledt újra.

Jugoszlávia széthullása és a függetlenségi háború alatt a horvátországi magyarság művelődési és tudományos intézményrendszere is felbomlott. Az újjászervezésben nagy szerepe volt a *Horvátországi Magyarok Szövetségének* (HMSZ) és a belőle kivált, 1993-ban megalakult *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségének* (HMDK). Kiemelt fontosságúnak tartották a Horvátországban élő tömb- és szóránymagyarság érdekvédelmét, nyelvének és kultúrájának megőrzését, a nemzeti identitás megerősödését. Tagságába 18 egyesület és 13 alapszervezet tartozik. Fő feladatának az anyanyelvű óvodák és iskolák létrehozását tartották. Mára már az óvodától az egyetemig lehetővé vált az anyanyelven folyó képzés Horvátországban (de a magyar nyelvű felsőoktatás gyakorlatilag a magyar szakosok és hungarológusok képzésére szorítkozik).

A horvátországi magyar kutatók, tudósok 1996-ban megalakították a *Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaságot*, s mellette civil szerveződésként 1998-ban megalakult a *Magyar Egyesületek Szövetsége* (MESZ). Ez az egyesület a horvátországi magyar művelődési egyesületeket fogja össze. 2013-ban 47 egyesület tartozott alá. Az ő kezdeményezésükre jött létre 2004-ben a *Sztárai Mihály Oktatási és Kulturális Központ* és 2007-ben a *Baranyai Júlia Népfőiskola*. A Sztárai Mihály központ célja elsősorban a különböző témájú tanfolyamok és szemináriumok szervezése és a határ menti magyar–magyar együttműködés. Az egyesület legkiemelkedőbb programja a 2007-ben indított népzene iskola. Elsődleges célja, hogy fiatal népzeneészeket képezzen, megismertesse a magyar népzeneét, egyúttal a magyar kultúregyesületek táncegyütteseinek a zenei kíséretéhez képezzenek diákokat. A képzések a laskói és a vörösmarti *Magyar Házban* vannak. A *Baranyai Júlia Népfőiskola* rendszeresen tart felnőttek számára akkreditált képzéseket (például borász-pincész, zöldség- és dísznövénytermesztő, falusi turizmus, EU projektmenedzser képzéseket), ezen kívül hagyományörző rendezvényeket szervez, kiadói és tehetséggondozói tevékenysége is jelentős. A felnőttképzés keretében tanulható akkreditált képzéseit kétnyelvűek (magyar, horvát), ezzel is növelve az esélyt arra, hogy a magyarok szülőföldjükön maradjanak és boldoguljanak. Kiemelt rendezvénye minden év március 30-án (Baranyai Júlia születésnapján) egy megemlékezés, melyen a névadó életművének felelevenítésén kívül tudományos előadások hangzanak el. A Népfőiskola folyamatosan együttműködik

a Magyar Egyesületek Szövetségébe tartozó művelődési egyesületekkel is, segíti azok munkáját.

Az anyanyelvi tájékoztatás segítésére a HMDK 1996-ban létrehozta a *HunCro Könyv- és Lapkiadó Vállalatot*, s kiadják az *Új Magyar Képes Újság* hetilapot és folyóiratot (*Horvátországi Magyarság, Barkóca* – gyermeklap, *Rovátkák*) jelentetnek meg, s más kiadói tevékenységet is folytatnak. Emellett a MESZ is aktív szerepet játszik a horvátországi magyar nyelvű tájékoztatásban: kiadja a *Horvátországi Magyar Napló* hetilapot, a *Szivárvány* gyermeklapot, s a *Hagyaték* című folyóiratot.

A civil szervezetek között jelentős szerepet töltenek be a kultúregyesületek. A szórványmagyarság számára ezek az egyesületek segítik a magyarság hagyományának, kultúrájának, népszokásainak megőrzését. Ezen egyesületek tagságába nagyon sok hagyományörző népi együttes, néptánc együttes és énekkar sorolható. A tömb- és szórványmagyarság területén sorra alakulnak meg az újabb és újabb egyesületek, mint például az *Arany János Magyar Kultúregyesület* Kopácson, a *Petőfi Sándor Magyar Kultúregyesület* Laskón, a *Magyar Hagyományörző Egyesület* Kórógyon, a *Jókai Mór Magyar Kultúregyesület* Csúzáán. Ezeknek az egyesületeknek általában felnőtt és gyermek táncegyüttesük is van (pl. *Hajnalcsillag népi tánc együttes* Csúzáán, a *Kankalin népi tánc együttes* Laskón, a *Tavirózsa népi gyermek táncegyüttes* Kopácson stb.).

A kultúregyesületek a helyi kultúrotthonokban működtek, melyek a járás tulajdonát képezték. A szórványmagyarság esetében ez néha konfliktust okozott. Ezt elismerve a MESZ a *Magyar Házak* projekt keretében minden tagszervezet számára saját közösségi teret kíván biztosítani. A projekt hatására ma már a nagyvárosokon kívül (Zágráb, Eszék, Fiume) a dravaszerbi és szlavóniai magyaroknak is egyre több helyen tud az egyesület helyet biztosítani a működéshez (Pélmonostor, Laskó, Ójankovac, Gerbavác, Újbezdan, Kiskőszeg, Vörösmart, Csák, Haraszti, Nagybodolya, Dárda). Ezek a Magyar Házak általában helyet biztosítanak a helyi néprajzi gyűjteményeknek, tájházaknak is.

A háború előtt működő és elpusztult *tájházak* felújítása mellett (Kórógy, Kopács, Haraszti, Vörösmart, Szentlászló) újakat nyitottak, így ma már tájház, helytörténeti múzeum nyílt Pélmonostoron, Gerbavácon, Nagybodolyán, Kórógyon, Harasztiiban, Laskón is. A tájházak létrehozásában szakmai segítséget nyújtottak a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális

Antropológia Tanszékének és az Építészeti Ismeretek Tanszékének oktatói, szakemberei.

A HMSZ arra törekedett, hogy tudományos célra is használható magyar nyelvű könyvtárat hozzon létre. A magyarságot a pélmonostori Népegyetem központi könyvtára és a falvakba telepített fiókkönyvtárak látták el olvasnivalóval. 1973 és 1991 között a magyarországi könyvtárakkal is aktív kapcsolatot tartottak fenn a horvátországi magyarlakta települések könyvtárosai. Rendszereztek voltak a szakembercserék, az író-olvasó találkozók, közös kutatások, a helytörténeti kutatások összehangolása. Főleg a baranyai városi könyvtárak (Pécs, Mohács) voltak kapcsolatban az eszéki, pélmonostori, vörösmarti könyvtárral. A háború alatt a könyvtárak állománya is szétszóródott, a magyarországi könyvtárakkal való kapcsolat is megszakadt. A könyvtári hálózat kiépítése máig sem teljes, bár a Márai-program keretében jelentősen bővült a könyvtárak állománya. A magyarországi, baranyai könyvtárakkal való kapcsolat is megújul, s 1999-ben megtartották az első horvát–magyar könyvtári konferenciát Pécsen. Azóta a pécsi városi könyvtárral kötött együttműködés keretében a Drávaszögből és Szlavóniából nyaranta kisiskolások vesznek részt az *Idővonat olvasótáborban*.

A 21. század informatikai forradalma a művelődés, a kultúra elérhetőségét is megváltoztatta. Ma már minden nehézség nélkül hozzá lehet jutni az anyaországi magyar televízió és rádió adásaihoz, az ottani magyar újságokhoz, könyvekhez, hírekhez. Ez nagyban segíti a kisebbségi magyarok művelődését. A beolvadás veszélyét nem csak a többségi horvátok nyelve és kultúrája jelenti, a vegyes házasságok, hanem az is, hogy az érdekképviselői szervek meg tudják-e szólítani a magyarságot. „A háborús esztendők gyökeresen megváltoztatták, átalakították a horvátországi magyarság érdekképviselői szervezeteit és intézményeit. Ha nehezen is, de 1997 után érezhetőbb és hatékonyabb lett a jelenlétük, azonban az egymással való versengés és az ellentétes érdekek képviselése rányomta a bélyegét az eredményességre” (Lábadi 2009a, 44).

3.4. Egyházi élet és felekezeti megoszlás

3.4.1. A katolikusok

Nem lehet pontos dátumhoz kötni, hogy a mai horvátországi magyarok mikor találkoztak először a kereszténységgel. Feltételezések szerint már Szent István idejében kőtemplomokat építettek a mai Drávaszög területén. Nyomai megtalálhatóak Vörösmarton, Hercegszőlősen és Laskón. Azt biztosan lehet tudni, hogy a 12–13. században a Duna és a Dráva folyó közötti területen nagy egyházi birtokok voltak, s a Drávaszög több településén erős egyházi élet folyhatott, hisz például Vörösmart jelentős pápai tizedet fizetett. 1304-ben pálos kolostort is alapítanak Vörösmarton, majd 1334-ben Kiskőszegen. Források bizonyítják, hogy a 13–14. században már számos településnek volt temploma, saját papja (Csúza, Sepse, Kő, Daróc, Kopács, Bellye). Laskó fontos egyházi központ lett a 15. században, a környék Mária tiszteletének központja, zarándokhely. Itt jelent meg 1544-ben Sztárai Mihály, s hatására rövid időn belül a lakosság nagy része csatlakozott a reformációhoz. Egy kis töredék azonban őrizte a Mária-tiszteletet, s 1686-ban, amikor a török kivonult, újraindult a katolikus élet is: kis kápolnát és haranglábat készítettek, benne faragott Mária szoborral. A Mária-kultusz tovább élt, bár a Rákóczi-szabadságharc idején a szobrot elmenekítik Almásra, ahol Nagyboldogasszony napján zarándokok tömege keresi fel a csodatévő Mária-szobrot.

A szobor 1846-ban a templommal együtt megsemmisült, de Strossmayer püspök 1865-ben ajándékozott egy új Szűzanya szobrot a templom felavatására Almáson. A Mária-tisztelet a mai napig megmaradt Almáson, érdekes példaként annak, hogy egy magyar közösség kultusza hogyan épül be és él tovább egy horvát nyelvű közösségben.

Az a kis katolikus magyar közösség, amely nem tért át a református hitre, a 17. század végétől kezd növekedni, s ma a horvátországi magyarságnak több mint fele katolikus vallású.

A katolikusok számarányának megnövekedése egyrészt azzal magyarázható, hogy a török kiűzése után az elnéptelenedett területekre katolikus vallású horvátok telepedtek le, másrészt a 18. századtól kezdődő betelepülések is megváltoztatták a vidék vallási és nemzetiségi összetételét. Kezdetben délnémet katolikus kézművesek érkeztek (Savoyai Jenő birtokaira telepíti le őket), majd a török által elnéptelenedett területekre katolikus hor-

vátok telepedtek le. A 19. század közepére kiépült a r. katolikus szervezet is, a pécsi püspökség egyik esperesi kerületének központja Baranyavár, a másik Dárda lett.

A 19. század második felétől kezdődően a baranyai és szlavóniai területre tömegével települtek be magyarok Bácskából, Szlavóniából, hogy az ott lévő uradalmakban munkát vállaljanak. A század végétől megjelenik a birtokos parasztok rétege is, akik a telekárak csökkenése miatt tömegesen vándoroltak ide elsősorban a dél-dunántúli megyékből és Bácskából. A megnövekedett magyarság között egyaránt vannak katolikusok és reformátusok. A betelepülések révén az addig református falvak képe is megváltozott: amíg 1880-ban a Drávaszög tíz települése közül csak Vörösmarton volt többségben a katolikusság, addig 1941-ben már csak három falu őrizte meg református többségét, Kő, Daróc, Kopács.

A megnövekedett református telepések hitéletének gyakorlásához missziókat szerveztek, több iskolát tartottak fenn, magyar nyelvű oktatásuk volt. A betelepült katolikusok azonban a horvát plébániákhoz tartoztak. A szlavóniai katolikus magyarok elégedetlenek voltak a hitéletükkel és az iskolai oktatás nyelvével, mivel a magyar nyelvű oktatásuk nem volt megoldva, ellentétben a reformátusokéval. Ezért 1898-ban Maradék község, 1901-ben Nikince község magyar lakossága magyarul beszélő katolikus papot kért Strossmayer püspöktől, s azt, hogy templomukban magyarul énekelhessenek, ő azonban elutasította őket. Ezért a maradéki magyarok (majd később a nikinceiek is) a Duna melléki református püspökhöz fordultak segítségért. Ezek után magyar református papot kaptak, s áttértek a református hitre – ilyen módon az iskolakérdésük is megoldódott. A magyar közvélemény érdeklődése a szlavóniai magyarok felé fordult, s hogy ennek a folyamatnak elejét vegyék, nagyobb hangsúlyt fektettek az oktatásra, s a két szerémségi falu áttérése után 1904-ben megalakul a Julián Egyesület. Az egyesület célja volt a római katolikusok számára anyanyelvi iskolák működtetése, a magyarok elhorvátosodásának megelőzése az oktatás, hitélet révén. Az egyesület 1913-ban már 52 magyar iskolát tartott fenn, több mint 100 népkönyvtárat működtetett, évente tízezer példányban megjelentette a *Szlavóniai Magyarok Képes Kalendáriumát*. Trianon után azonban Horvát-Szlovénországból az összes magyar iskolát államosították, s a Julián Egyesület is megszűnt.²⁹

Trianon után a pécsi egyházmegyéhez tartozó két esperesi kerület a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen működik tovább. Ez

a terület apostoli kormányzóság volt a pécsi püspökség joghatósága alatt, amíg 1951-ben XII. Pius pápa a diakovári (gyakovói) egyházmegyéhez csatolta. Később a két esperességet, a dárdait és baranyavárit összevonták, s 1991-től Baranya egyetlen esperesi kerületből áll.

Az 1991-es megszállást követően az egyházak működése a Drávaszögben és főleg Szlavóniában szinte megbénult, a megszállók a magyar nyelvű katolikus papokat elűldözték. Ennek eredményeképp 1993-ban ígehirdetés a katolikus templomokban már csak hat településen folyt magyarul, a többi 18-ban horvát nyelven, kettőben pedig két nyelven. Napjainkban már csak egy helyen, Kiskőszegen (Batinán) van magyar nyelvű ígehirdetés. Bár a II. vatikáni zsinat után kötelezővé vált az anyanyelvi ígehirdetés, ezt nem tudják betartani, mert az egyházmegye jelentős lelkészhiánnyal küszködik, hiányoznak a magyar anyanyelvű papok. Emiatt a katolikusok asszimilációja még jobban felgyorsult.

A katolikusok lélekszámáról kezdetben a népszámlálások révén rendelkezünk adatokkal. 1941-ig a népszámlálásoknál nemzetiségre lebontva közölték az adatokat. Később már csak egyházi forrásokból, a plébániák összeírásából tudunk következtetni a magyar nemzetiségű katolikusok számára. A Drávaszög és Szlavónia területén kívül élő magyarok lélekszáma nehezen határozható meg (elsősorban a Tengeremelléken, a nagyvárosokban, nem homogén környezetben élő magyarokra gondolok, akik egyre jobban asszimilálódnak – a vegyes házasságuk révén is – a katolikus horvátokba).

A 3.6. táblázatban közöljük a népszámlálási adatok alapján (1782–1941 között) a katolikusok lélekszámát a Drávaszögben (Lábadi 2012, 59), melyet kiegészítettünk az egyházi forrásokban megtalálható statisztikával (1963–1983 között) (Lábadi 2012, 61, 62) és az 1991-es becsült adatokkal (Lábadi 2008, 236). Ettől eltérő adatokat közöl Varga Géza püspöki helynökre hivatkozva (Lábadi 2012, 62).

3.6. táblázat

A drávaszögi katolikusok lélekszáma

	Népszámlálások						Egyházi forrásokból következtetett adatok			Felmérés ³⁰
	1782– 1785	1817– 1818	1848	1880	1910	1941	1963	1974	1983	1991
Vörösmart	538	786	839	1245	1545	1763	2319	1500	1400	1200
Csúza	8	25	34	172	413	704				300
Hercegszőlős	269	439	687	1147	1366	1853	2500	2500	2500	900
Sepse	42	80	53	285	484	531				150
Kő	4	5	14	56	80	106				100
Karancs	224	322	448	678	979	979				300
Laskó	27	10	38	162	744	829				300
Daróc	4	16	26	122	315	405				50
Kopács	14	15	38	129	295	306				30
Bellye	383	526	548	585	724	797	2000	2290	1600	600
Összesen	1513	2224	2725	4581	6945	8273	6819	6290	5500	3930 ³¹

A 3.7. táblázatban közölt adatok a magyar nemzetiségű katolikusok lélekszámáról becsültek, kerekítettek, nem teljesen megbízhatóak (Lábadi 2012, 62).

3.7. táblázat

A katolikusok lélekszáma Szlavóniában és Szerémségben (Lábadi 2012, 63)

Helység Szlavóniában	Fő 1991-ben	Helység Szerémségben	Fő 1991-ben
Almás	150	Apáti	200
Antunovac	200	Csákovác	300
Dályhegy	400	Marinca	250
Erdőd	200	Ójankovác	300
Kórógy	300		
Lacháza	300		
Selca (Dakovacki Selci)	150		
Összesen	1700	Összesen	1050

Lábadi (2012, 62) 1991-ből közli a diakovári egyházmegye egyéb településein élő magyar katolikusok lélekszámát is Varga Géza püspöki helynökre hivatkozva. Eszerint katolikus magyarok élnek még Darázson (400 fő), Dárdán (600 fő), Kiskőszegen (800 fő), Nagybodolyán (300 fő), Pélmónostoron (500 fő) és Újbezdánban (600 fő). Eszerint a diakovári egyházmegyében a katolikus magyarok lélekszámát 6030 főre becsülhetjük (Lábadi 2012, 62). A 2001-es népszámlálás felekezeti hovatartozást tartalmazó adataiból már nem lehet kikövetkeztetni, hogy hány katolikus magyar él Horvátországban, ugyanis nemzetiségi bontásban nem készült felmérés a hívek számáraól.

3.4.2. A reformátusok

A drávaszegi magyarok 1544 után tértek át – Sztárai Mihály hitvitáit követően – először a lutheri, majd Szegedi Kis István hatására még a 16. században a kálvini reformációra. Sztárai haláláig 120 lutheránus gyülekezetet alapított. Hatása olyan nagy volt, hogy a térség magyar és horvát lakossága is egyaránt követte őt. Halálakor a vidék lakosságának 75–80%-a volt református. A reformáció jelen volt Horvátország más területén is, leginkább Muraközben, Varasdon, Horvátország középső részein és más helyeken. A protestáns Zrínyi család, akik meghatározó nemesei voltak a Muraköznek, a protestantizmus jeles támogatói voltak, megengedve számos egyházközség felállítását. Ez az állapot egészen az ellenreformációig fennállt, amikor I. Rudolf 1604-ben korlátozta a protestánsok szabad vallásgyakorlását, kivéve a magyar fennhatóság alatt lévő szlavóniai területeken. Az 1606-os bécsi béke után a horvátok nagy része rekatolizált, s szinte mindenütt elnyomta és kiszorította a reformációt az ellenreformáció. Mára csak néhány szóránygyülekezet árulkodik az egykori protestáns irányzat sikeres térhódításáról. Szlavóniában Tordinci horvát falu maradt meg napjainkig reformátusnak. Szlavóniában más környezetben éltek a protestánsok, az Oszmán Birodalom alatt. A törökök ugyanis jobban tűrték az „új vallást”, mint a római katolikus Habsburgok, sőt bizonyos mértékig támogatták is. Ezzel magyarázható, hogy Sztárainak és követőinek ilyen nagy hatása volt ezen a területen.

Szervezetileg a Baranyai Református Egyházkerület 1544-ben alakult meg, Alsó-Baranya és Szlavónia tartozott oda. Az ellenreformáció után beolvadt mindkettő a Duna-melléki Református Egyházkerületbe, mint nyolcadik egy-

házmegye, alsó-baranyaiként, a Magyarországi Református Egyház részeként (Lábadi 2012, 83). A trianoni békeszerződés után 1920-ban a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház része lesz, s – az 1941–44 közötti időt leszámítva, amikor újra visszacsatolják a Duna-melléki Református Egyházkerülethez – 1991-ig oda is tartozik, a baranya-szlavóniai egyházkerülethez.

A honvédő háború után a református egyházban is jelentős változások történtek. A Horvátországi Református Keresztyén Egyház 1991-ben elszakad a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyháztól, és Rétfalun, 1993 januárjában megalakul a Horvátországi Református Keresztyén Egyház (HRKE). 2005 márciusában nevet változtat, s felveszi a Horvátországi Református Keresztyén Kálvini Egyház (HRKKE) nevet. Székhelye Rétfalun található, püspöke Csáti Szabó Lajos. Két esperessége van, a baranyai és a szlavóniai. A református egyházban 1999-ben egyházszakadás történik, Kettős János szuperintendens vezetésével kiválnak a HRKE-ből, s megalakítják Kopácson a Horvátországi Magyar Református Keresztyén Egyházat (HMRKE). Ez az egyház birtokolja a HRKE vagyonának nagy részét is. A bellyei, eszéki, csúzai, hercegszölősi, kopácsi (egy része), szentlászlói és vörösmarti gyülekezetek tartoznak hozzá, kb. ezer fővel. 1997-ben az egyik legrégebbi horvát nyelvű gyülekezet, Tordinci válik ki a Horvátországi Keresztyén Református Egyházból és önállósodik, Tordinci Protestáns Reformált Egyház (*Protestanska reformirana crkvena općina*) néven (Lábadi 2012, 78). A tordinciek 2001-ben pedig más horvát gyülekezetekkel megalapítják a Horvátországi Protestáns-református Keresztyén Egyházat, amelynek vezetője Jasmin Mility, a székhelye Tordinci (Varga 2014, 68).

Hosszú várakozás után a Magyar Református Egyház Generális Konvent Elnöksége 2013. júniusi nyilatkozatában a HRKKE-t ismeri el egyedüli történelmi református egyházként Horvátországban, és beiktatja Csáti Szabó Lajost püspökként, Kel Józsefet pedig kinevezi főgondnoknak. Ezzel a nyilatkozattal eldőlni látszik az egyházügyi vita, de a HMRKE a mai napig ezt nem fogadja el.

Az osztódás következtében a szórványgyülekezetekben háttérbe kezd szorulni az anyanyelvi istentisztelet is. Jelenleg a baranyai háromszögben a bellyei, kopácsi, várdaróci, laskói, hercegszölősi, sepei, vörösmarti és a csúzai egyházközsegekben, míg Kelet-Szlavóniában Eszéken, Szentlászlón, Harasztiban és Kórógyon tartanak magyar nyelvű istentiszteleteket.

A 3.8. táblázat a reformátusok lélekszámát mutatja a Drávaszögben és Szlavóniában (Lábadi 2012, 208). Az adatok 1817–1941 közötti időben a

3.8. táblázat

Drávaszög és Szlavónia reformátusainak lélekszáma

Egyházközösség	népszámlálások és/vagy éves esperesi jelentések											
	1817	1862	1885	1910	1918	1928	1939	1941	1969	1993	1996	1999
Vörösmart	914	994	904	621	458	681	430	458	182	70	95	130
Csúza	875	906	875	785	572	785	572	572	294	150	150	288
Hercegszőlős	615	600	–	543	372	593	364	376	128	50	45	85
Sepse	843	713	662	538	430	546	430	430	193	100	101	–
Kő	353	380	370	261	167	281	157	167	98	26	24	–
Karancs	874	885	–	717	408	706	347	408	325	91	76	–
Laskó	1135	1200	1160	1023	855	1023	855	855	591	380	379	–
Várdaróc	745	834	820	720	581	720	581	581	454	290	289	–
Kopács	1020	1183	1200	866	689	866	689	689	552	280	260	546
Bellye	484	587	–	390	262	457	260	276	205	16	15	168
Rétfalu	646	751	621	486	1106	1680	445	1106	305	–	–	77
Szentlászló	630	789	888	–	795	893	676	795	635	–	–	571
Kőörgy	958	1231	1017	959	870	959	870	870	644	–	–	–
Haraszti	779	750	602	576	495	674	469	495	279	–	–	–

népszámlálási adatokból valók, az 1969–1996 közötti adatok az éves esperesi jelentésekből (Lábadi 2012, 208). Az 1999-es adat a kopácsi zsinatra való felkészülésre beküldött adatokból származik. Ez utóbbi nem teljes, mert nem mindegyik lelkész küldte el az adatokat az intézőbizottságnak (forrás: <http://www.hhrf.org/hmrke/>).

A 2001-es népszámlálás alkalmával nem publikálták a települések nemzetiségi, vallási adatait. Ezt csak az ország, a megyék és a járások bontásában tették meg. Horvátország területén 4053 fő vallotta magát reformátusnak. Lábadi szerint (2012, 209) a hívő reformátusok lélekszáma ennél kevesebb lehet, a népszámlálásnál szerinte azok is reformátusnak vallották magukat, akik aktívan nem gyakorolják vallásukat.

3.4.3. A nazarénusok

Ez a Svájcban, a 19. században alapított neoreformációs vallási mozgalom Bácskából érkezett a Drávaszögbe és Szlavóniába. A Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezetek vallási mozgalmának hívei 1859-ben jelennek meg Vörösmarton. Virágkorát az 1870-es években élte, 300–350 fővel. 1928–40 között lélekszámuk 250–300 fő, Kopácson 66, Kórógyon 60 hívő volt. Bár elszigetelt vallás volt, mégis erőteljes hatású, „az egykés környezetben szálláscsinálói voltak a többgyermekes családmódel meghonosításának. Puritán elveik lazulása évtizedek óta tart, ám szívósságuk mellett szól, hogy a Drávaszögben, ha maroknyian is, máig élnek” (Lábadi 2008, 340).

Az 1991-es háborút követően a Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezet két részre szakadt: „öt-hat fő hetente Laskón gyűlik össze, a többiek, harminc-harmincöten, az 1998-ban épített sepsi gyülekezeti házban találkoznak” (Lábadi 2012, 379). Csúzán három, Vörösmarton öt, Sepsén 27 hívőt tartanak számon. A gyülekezeti tagok főleg idősek és nők, a magyarországi hittestvéreikkel tartják a kapcsolatot.

3.5. Azonosságtudat és attitűdök

3.5.1. Gereben Ferenc vizsgálatai

Gereben (1998, 2000) úttörő kutatásainak eredményeit azért is célszerű röviden áttekintenünk, hogy ahol lehet, összevethessük őket a mi 17 évvel későbbi vizsgálatunk eredményeivel. Lássuk hát, dióhéjban! A szerző 1997 őszén 38 településen 357, véletlenszerűen kiválasztott (Gereben 1998, 407–408) magyar nemzetiségű felnőttet kérdezett ki Drávaszögben, Kelet-Szlovóniában, Közép-Horvátországban (Zágrábban) és a Tengerszemében. A minta 42%-ánál mutatott ki térbeli mobilitást, 28%-nál kifejezetten a délszláv háború miatt. A házasságinterjúalanyok 40%-ának nem magyar volt a házastársa. A családok 17%-ában a szülő(k) magyarnak, de gyermekeik horvátnak vallották magukat. A kérdezettek 7%-a úgy nyilatkozott, hogy semmilyen nemzeti hovatartozás-tudata nincs. Kifejezett magyarságtudat főleg a magyar többségű (70% fölötti) településekre jellemző. A horvátországi magyarság specifikus jegyei: a negatív és közömbös identitás nagyon alacsony, a valahová tartozás (felvállaló, elfogadó, védelmező motívum) Erdély után a Kárpát-medencében a legmagasabb. A „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” kérdésre nyolc ország (Magyarország és 7 környező ország) viszonylatában a horvátországi magyaroktól kapták a legmagasabb említésszámot az anyanyelv és a kulturális hagyomány, továbbá a „tartozni egy szűkebb közösséghez” motívumok. Gereben megállapítja, hogy a közép-európai magyar identitástudat (beleértve a horvátországi magyarokat is) három fő elemből építkezik: kulturális értékekből (nyelv, hagyomány, vallás, történelem stb.), morális elkötelezettségből („a nehézségek ellenére vállalom” motívum) és – domináns elemként – erős érzelmi töltésből. A kulturális és morális elemek inkább a kvalifikáltabb, az érzelmi inkább a kevésbé képzett s idősebb rétegeknél erősebbek. A megkérdezettek 70%-ára jellemzők a borúlátó és bizonytalan jövőkép-válaszok, s ebből Gereben (1998, 417) arra következtet, hogy „a horvátországi magyarság [...] – sajnálatosan – *önmagát szinte teljesen leírja.*” Társadalmi különbségek azonban itt is vannak: a legderülátóbbak az értelmiségiek és a legpresszistábbak a mezőgazdasági fizikai munkások.

Gereben (2000) az előbbi vizsgálat kimondottan nyelvhasználati kérdéseit elemzi. Megtudjuk, hogy a válaszadók 28%-a végezte tanulmányait végig magyarul (ellentétben a többi országgal, ahol kb. a fele). A munkahe-

lyén főleg vagy kizárólag magyarul beszél a válaszolók egyötöde (ellentétben a többi ország 50–65%-ával), továbbá „*A horvátországi magyarok [...] a hétköznapi életben a Kárpát-medence határon túli magyarságának átlagánál lényegesen kisebb mértékben használják anyanyelvüket*, és a használók is inkább csak a kisebb, magyar többségű települések fizikai foglalkozású és nyugdíjas lakosai (vagy menekültjei) közül kerülnek ki” (Gereben 2000, 75). A minta közel 60%-a számolni, álmodni és imádkozni egyaránt magyarul szokott, s további 31% részben magyarul. Az anyanyelvhez ragaszkodás mindenütt a társadalom kevésbé modernizált és a centrumoktól távolabb eső rétegeiben figyelhető meg, viszont a modernizációs folyamatok, az urbanizáció, az iskolázottság (s ezektől akár függetlenül is a szóránnyhelyzet) az anyanyelv visszaszorulását segítik elő. Összegzésül Gereben megállapítja, hogy a horvátországi magyarságnak – belső hajlandóságait tekintve – mintegy 60–70%-a őrzi anyanyelvét (ez vonatkozik a családi kör nyelvhasználatára is); az iskolában már csak szolid harmada, a hétköznapi élet nyilvános színterein pedig – széleskörűen és rendszeresen – csak egyhuszada érintkezik magyarul. „Ezek az arányszámok [...] általában jóval alacsonyabbak, mint amilyenekkel a többi környező ország (esetenként Szlovéniát és Ausztriát leszámítva) magyar népcsoportjai körében korábban találkoztunk” (Gereben 2000, 77).

Gereben (1998, 408) megemlíti, de nem tárgyalja „a horvátországi magyarság megállíthatatlannak tűnő *fogyását*”. Az utóbbi száz évben a horvátországi magyarok száma stabil csökkenést mutat: 1921-ben 77 523 magyart számláltak, 1971-ben 35 488-at (Kocsis – Bognár 2003), s a 2011. évi népszámláláskor 14 048-at. Az asszimilációt,³² illetve a nyelvcserét³³ mutatja az is, hogy 2014. évi kérdőíves vizsgálatunk 46. kérdésére (Általában milyen nyelven beszél szüleivel?) a „horvátul, vagy magyarul és horvátul” választ adta az 54–85 éves korosztály 4,3%-a, a 33–53 évesek 21,2%-a, és a 13–32 évesek 41,2%-a. A khi-négyzet-próba szerint ezek igen jelentős különbségek ($N = 116$, khi-négyzet [$f=2$] = 16,730, $p < 0,001$).

3.5.2. Ditzendy Orsolya interjú kutatása

Ditzendy (2011) 27 mélyinterjút készített horvátországi magyar egyetemistákkal századunk első évtizedének végén, arra a kérdésre keresve a válasz(oka)t, hogy mit is jelent a magyar nemzeti identitás a horvátországi magyarok

számára napjainkban. Az interjúalanyok eszéki vagy magyarországi egyetemisták voltak, kiválasztásukban a szerző a hólabda módszert alkalmazta.

A diákok egy része a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központban végzett 2007-ben vagy 2008-ban. Őket a szerző „tanítványok mint az identitás biztos továbbvivői”-nek nevezi, s többek közt megállapítja róluk, hogy a budapesti Márton Áron Szakkollégiumban lakók szerint „a magyarországiak úgymond »buták«, »nem értik meg« őket, sőt komoly sérelemként élik meg, hogy a legtöbben tényleg nem is hallottak róla, hogy Horvátországban vannak kisebbségi magyarok, ezért először horvátnak tekintik őket” (Ditzendy 2011, 109). Magyarországot nem tekintik hazájuknak, „hiszen az számukra – tapasztalataik alapján – idegen” (p. 110), de kialakulóban van többükben „a vállalásos, hivatásszerű identitás, mely szerint magyarnak lenni feladat, felelősséggel tartoznak kisebbségük iránt [...] nem hagyják el Horvátországot, hanem ott állnak munkába, és igyekeznek továbbadni, ápolni a magyar nyelvet és kultúrát” (p. 110).

Egész más identitásúak azok az interjúalanyok, akik horvát középiskolában végeztek, vagy Magyarországon érettségiztek, vagy akiknek a délszláv háború miatt „saját küzdelmüket kellett megvívniuk, hogy identitásuk teljes legyen”. Van, aki számára a *haza* „az anyaország és a Drávaszög, [ők] otthon úgy szoktak fogalmazni, hogy *otthonról* (Bajáról) *mennek haza* (Vörösmatra)” (p. 112). S van olyan szülő is, akinek párja horvát nemzetiségű, de úgy döntöttek, hogy gyermekük mindenképp meg fog tanulni magyarul is, „mert számára előnyt fog jelenteni az életben, ha két nyelven tud beszélni. Azonban semmiképp nem akarják a HMOMK-ba íratni, mert mivel horvát államban élnek, elsősorban a horvátot kell elsajátítania a következő generációnak” (p. 113).

Az egyházi, gyülekezeti életéről Ditzendy megállapítja, hogy egyik egyházra sem jellemző az aktív gyülekezeti élet, az egyháznak nem jelentenek a magyarság számára integratív erőt, annak ellenére, hogy a fiatalok igényelnék a gyülekezeti életet, de „az interjúalanyok döntő többsége alkalmatlannak ítélte erre a feladatra a lelkészeiket” (p. 114).

A kettős állampolgárságról tartott 2004. december 5-i magyarországi népszavazás hatásai között említi a szerző, hogy sokan a magyarországiakat „outgroup” csoportnak tekintik (akikhez nem sok közülük van), és úgy érzik, a népszavazás azt éreztetette velük, hogy ők „idegenek, betolakodók, akik el akarják venni a munkát, a tanulási lehetőséget a magyarországiaktól” (p. 114).

3.5.3. Területi és nemzeti kötődések

Az egynyelvű s a két- vagy többnyelvű magyarok valamint nyelvük/nyelveik szocio- és pszicholingvisztikai helyzetéről fontos információkkal szolgálhat egy-egy beszélőközösség azonosságadata, önképe, attitűdjeik saját magukkal kapcsolatban, illetve azzal az államalakulattal kapcsolatban, amelyben élnek, éltek. A horvátországi magyarok területi kötődéseire vonatkozó adatokat a 3.9. táblázat mutatja, a magyarországi kontrolladatokat pedig a 3.10. táblázat.

3.9. táblázat

Horvátországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?);

1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 108 és 115 között (Terepadatok 2014)

Helyek	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Saját falujához/városához	2	1,7	2	1,7	14	12,2	15	13,0	82	71,3
Drávaszöghöz	13	12,0	10	9,3	16	14,8	28	25,9	41	38,0
Szlavóniához	14	13,0	18	16,7	26	24,1	25	23,1	25	23,1
Horvátországhoz	4	3,5	7	6,1	23	20,0	36	31,3	45	39,1
Az 1991 előtti Jugoszláviához	46	42,6	12	11,1	20	18,5	19	17,6	11	10,2
Magyarországhoz	5	4,3	11	9,6	22	19,1	44	38,3	33	28,7
Európához	6	5,5	10	9,1	41	37,3	28	25,5	25	22,7
Sehová	16	94,1							1	5,9

3.10. táblázat

Magyarországi magyarok területi kötődései 2014-ben (Mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez?);

1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 94 vagy 95 (Terepadatok 2014)

Helyek	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Saját falujához/városához	1	1,1	5	5,3	23	24,5	24	25,5	41	43,6
Magyarországhoz	0	0	5	5,3	12	12,6	26	27,4	52	54,7
Európához	1	1,1	5	5,3	20	21,3	21	22,3	47	50,0

Ha a területi kötődéseket egy ötfokozatú skálán ábrázoljuk, a következő (kerekített) eredményeket kapjuk:

Területi kötődés (zárójelben a magyarországi kontrollvizsgálat néhány adata):

1. saját falu/város: 4,5 (4,1)
2. Horvátország: 4,0
3. Magyarország: 3,8 (3,7)
4. Drávaszög: 3,7
5. Európa: 3,5 (4,1)
6. Szlavónia: 3,3
7. 1991 előtti Jugoszlávia: 2,4

Ha ezeket a 2014. évi adatokat összevetjük az 1995–97. évi adatokkal (Göncz 1999a, 77–82 és Szépfalusi és mtsai 2012, 200–201), azt látjuk, hogy – miként a vajdaságiak és a muravidékiek – a horvátországi magyarok is legjobban saját településükhöz és saját kisebbségi régiójukhoz kötődnek. Viszont jelentős különbség van a Magyarországhoz kötődésben: ez Muravidéken 1,83-as értéket mutatott 1997-ben, Vajdaságban 2,70-et (Göncz 1999a, 81–82), Horvátországban 2014-ben viszont 3,8-as értéket kaptunk. A régi vizsgálatban a vajdasági magyarok és a muravidékiek sokkal pozitívabban viszonyultak az 1991 előtti Jugoszláviához, mint a horvátországiak mostaniban – Vajdaság: 3,9, Muravidék: 4,2, de Horvátország: 2,4.

A horvátországi magyarok nemzeti kötődésére vonatkozó adatokat a 3.11. táblázat tartalmazza.

3.11. táblázat

Horvátországi magyarok nemzeti kötődései 2014-ben (Mennyire érzi magát ... tartozónak?)

1 = egyáltalán nem, 5 = nagyon erősen; N = 115 és 96 (Terepadatok 2014)

Kötődés	1		2		3		4		5	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
A horvátországi magyarsághoz	3	2,6	2	1,7	7	6,1	11	9,6	92	80,0
A többségi nemzethez	24	25,0	14	14,6	24	25,0	22	22,9	12	12,5
A magyar nemzethez	1	0,9	5	4,3	16	13,9	16	13,9	77	67,0
Sehová	15	93,8			1	6,3				

Nemzeti kötődés:

1. a horvátországi magyarsághoz: 4,6
2. a magyar nemzethez: 4,4
3. a többségi nemzethez: 2,8

A magyar nemzethez kötődés itteni erősségét bizonyos kötelező fenntartásokkal összevethetjük a korábbi (1995–97-es) vizsgálatunk eredményeivel. Az akkori rangsor (Göncz 1999a, 82) a következő volt: Erdély: 4,64; Kárpátalja: 4,62; Felvidék: 4,48; Ausztria: 4,32; Muravidék: 4,25; Vajdaság: 4,16. A 3.12. táblázat megmutatja, hogy a vajdasági, muravidéki és horvátországi magyarokra egyaránt jellemző, hogy legerősebben saját közösségükhöz kötődnek, s a magyar nemzethez kötődésük ennél valamennyire gyengébb.

3.12. táblázat

Vajdasági és muravidéki kötődések (1995–97-ben) és horvátországiak (2014-ben) a saját kisebbségi magyar közösséghez és a magyar nemzethez; N = 115, 103; 60, 52; 115, 115

Kötődés	A saját kisebbségi magyar közösséghez	A magyar nemzethez
Vajdasági	4,3	4,2
Muravidéki	4,4	4,3
Horvátországi	4,6	4,4

Az azonosságtudatot firtató kérdéseink között az 58a. azt tudakolta, hogy „Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott szurkolni, ha magyar játszik horváttal?” A válaszadók 62,9%-a a magyart, 37,1%-a a horvátot jelölte meg. A válaszok életkor szerinti elemzése folyamatban levő változást mutat: az 54–85 évesek 18,4%-a szurkol a horvát sportolóknak, a 33–53 éveseknek 44%-a, s a 13–32 éveseknek 57,7%-a, ami $p < 0,01$ szinten szignifikáns különbség ($N = 89$, khi-négyzet [$f=2$] = 10,919).

3.5.4. A bibliaolvasás és az imádkozás nyelve

Adatközlőink 69%-a szokott imádságos könyvet, bibliát, vallásos műveket (a továbbiakban: bibliát) olvasni. A bibliaolvasás statisztikailag jelentős csökkenést mutat: az idősek 19%-a, a középkorúak 31%-a, s a fiatalok

47%-a nem szokott bibliát olvasni ($N=114$, khi-négyzet [$f=2$] = 7,503, $p < 0,05$). A nem olvasók között a felsőfokú végzettségűek majdnem kétszer annyian vannak (39%), mint az alsó- és középfokúak (20%), ami jelentős különbség, $N=94$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,267, $p < 0,05$. A bibliát magyarul olvasók közötti életkori rétegződés szintén jelentős csökkenést mutat: az idősek 86%-a, a középkorúak 73%-a, s a fiatalok 50%-a olvassa anyanyelvén a szentírást ($N=94$, khi-négyzet = [$f=1$] = 10,521, $p < 0,01$). Igen nagy különbség van a bibliaolvasás nyelvét illetően a reformátusok és a római katolikusok között: az előbbieket 97%-a olvassa a szentírást magyarul, de a katolikusoknak csak 68%-a ($N=86$, khi-négyzet [$f=1$] = 10,367, $p < 0,01$). Ezt az adatot megerősítik azok a válaszok is, amelyeket a más nyelven történő bibliaolvasást hirdető kérdéseinkre kaptunk: a katolikusoknak 43%-a, de a reformátusoknak csak 6%-a olvassa nem magyarul (is) a bibliát ($N=86$, khi-négyzet [$f=1$] = 13,749, $p < 0,01$).

116 válaszolónkból 14-en (12,1%) nyilatkoztak úgy, hogy nem szoktak imádkozni. Az idős korosztályban 100%, a fiataloknál csak 71% szokott imádkozni, de a nem imádkozók kis száma miatt ez a különbség statisztikailag nem jelentős. Imádkozás közben rendszerint a magyart használja 109-ből 93 válaszoló (85,3%), s a horvátot (is) 107-ből 24 (22,4%). A reformátusok és a katolikusok között itt is akkora és olyan különbséget találunk, mint a bibliaolvasásnál: imádkozás közben rendszerint a magyart használja a reformátusok 100%-a, de a katolikusoknak csak 83%-a ($N=100$). Rendszerint horvátul (is) imádkozik a katolikusok 38%-a, de csak egyetlen református [2,5%] ($N=98$, khi-négyzet [$f=1$] = 16,546, $p < 0,01$). A menekültség³⁴ statisztikailag jelentős hatását mutatja, hogy azoknak, akik a háború alatt is otthon maradtak, 31%-a használja a horvátot (is) imádkozáskor, de a huzamosabb ideig Magyarországon is tartózkodottaknak csak 13%-a ($N=105$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,914, $p < 0,05$).

3.5.5. Kinek mit jelent az anyanyelv?

Vizsgálatunkban 111-en úgy nyilatkoztak, hogy magyar az anyanyelvük. Egy-egy horvát és szerb anyanyelvű adatközlőnk volt, és ketten más anyanyelvet jelöltek meg. (110-en magyar és 4-en horvát nemzetiségűnek vallották magukat, ugyanakkor hivatalos dokumentumaikban csak 102-en magyarok és 12-en horvát nemzetiségűek.) Tudományosan is sokszor iga-

zolt, közhelyszámba menő tétel ma már, hogy a magyarok identitásában az anyanyelvnek kiemelkedő szerepe van. Gereben (2011, 250) így ír erről: „[...] összefoglalóan meg kell állapítanunk, hogy a fentiek (és más módszerekkel végzett vizsgálataink) szerint a Kárpát-medence határon túli magyar közösségeinek azonosságtudata három fő pillérre: a *pozitív érzelmekre*, a különböző intenzitású *vállalás-tudatra*, valamint közösnek érzett *kulturális javakra* támaszkodik; mégpedig úgy, hogy a három pillér közül a domináns szerepet a szélesen értelmezett kultúra, és azon belül legfőképpen az anyanyelv tölti be.”

Az *anyanyelv* ilyen kiemelt szerepe miatt horvátországi kutatásunkban arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy miként értelmezik adatközlőink ezt a szót. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a (legalább) kétnyelvű horvátországi magyarok mennyire fogadják el Skutnabb-Kangas *anyanyelv* meghatározásait, s hogy az ő definícióik mennyire felelnek meg a (főltehetően) egynyelvű magyarországi magyarok definícióinak. Skutnabb-Kangas (1984, 1997) négy meghatározási kritérium alapján a kifejezés öt lehetséges értelmezését (definícióját) állapította meg, amint ezt az 3.13. táblázat összefoglalja.

3.13. táblázat

Az anyanyelv definíciói Skutnabb-Kangas (1984, 18 kk., 1997, 12–16) szerint

Az „anyanyelv” definíciói	
Kritérium	Definíció
1. származás	az elsőként megtanult nyelv;
2. azonosulás	
a. belső	az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul;
b. külső	az a nyelv, amellyel a beszélőt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják;
3. a nyelvtudás foka	a legjobban ismert nyelv;
4. funkció	a legtöbbet használt nyelv

Skutnabb-Kangas szerint a definíciókból az alábbi tételek (1–3) és következtetés (4) adódnak:

1. Egy személynek több anyanyelve is lehet, különösen a származás és az azonosulás szerint, de a többi kritérium alapján is,

2. Ugyanannak a személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint,
3. A definíciók alapján (kivéve a származás szerintit) egy személy anyanyelve élete során akár többször is változhat,
4. Az anyanyelv-definíciókat a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos tudatosság foka alapján hierarchikus sorrendbe állíthatjuk. A társadalmi tudatosság e fokát annak alapján mérhetjük föl, hogy – kimondva vagy kimondatlanul – mely definíció(ka)t használják a társadalom intézményei.

A terepmunkásaink által használt kérdőív 21a. kérdése így szól:

Melyik meghatározással ért egyet? Egynél többet is megjelölhet/bekarikázhat.

Az embernek az az anyanyelve,

1) amelyiket először tanulja meg,

2) amelyik nyelvről saját maga kijelenti, hogy az az ő anyanyelve,

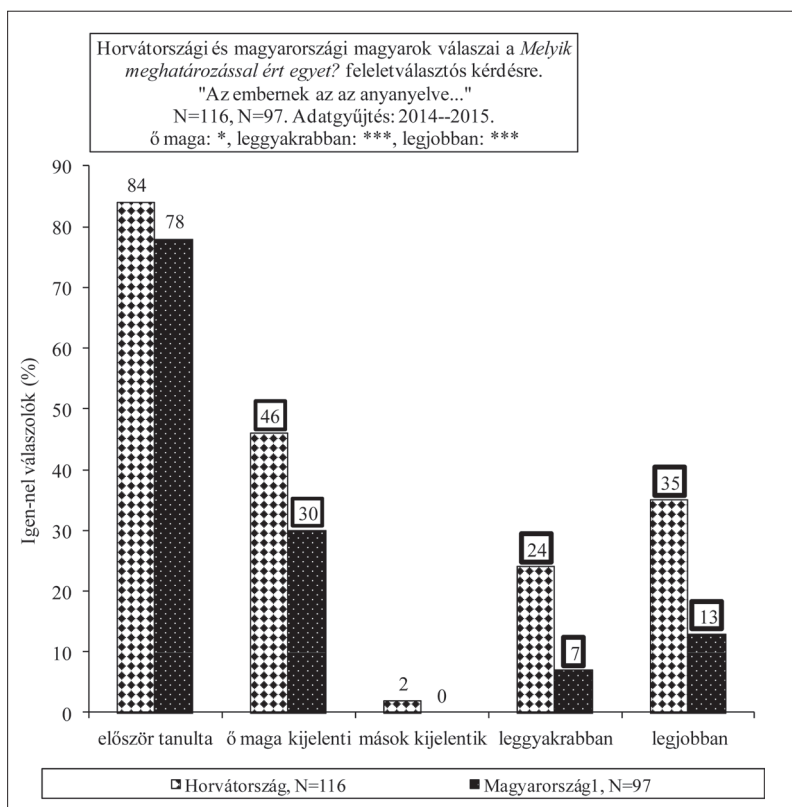
3) amelyik nyelvről mások kijelentik, hogy az az ő anyanyelve,

4) amelyik nyelvet a leggyakrabban használja,

5) amelyik nyelvet a legjobban tudja

Az eredményeket a 3.2. ábra mutatja. A horvátországi válaszokat a magyarországi kontrollvizsgálattal (Magyarország1, N=97) és egy további magyarországi vizsgálattal (Magyarország2, N=624) együtt mutatom be. A kontrollvizsgálat Pécsen és néhány környező településen zajlott 2014 őszén, a másik vizsgálat zömmel Budapesten, 2015 tavaszán.

Ha összehasonlítjuk a horvátországi magyarok válaszait a magyarországi kontrollvizsgálatban kapottakkal, több különbség is látszik. Egyrészt a horvátországiak a magyarországiaknál mindig nagyobb arányban választották a különféle definíciókat. Másrészt a horvátországiak a magyarországiaknál 3 értelmezést – 2), 4) és 5) – statisztikailag jelentősen nagyobb arányban választottak. Az „ő maga kijelenti” válaszok $p < 0,05$ szinten szignifikánsak (khi-négyzet [$f=1$] = 5,249), a „leggyakrabban” válaszok $p < 0,001$ szinten (khi-négyzet [$f=1$] = 10,301) és a „legjobban” válaszok is $p < 0,001$ szinten (khi-négyzet [$f=1$] = 12,693) jelentősek. Megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgálatunkban részt vevő kétnyelvű magyarok *anyanyelv* definíciói az egynyelvűekhez képest szélesebbek, számukra az *anyanyelv* részben mást jelent, mint a magyarországi magyarok számára, például a

3.2. ábra

Horvátországi és magyarországi válaszok az anyanyelv különböző meghatározásaival kapcsolatban (Magyarország1) (Terepadatok 2014)

'leggyakrabban használt nyelv' meghatározással a horvátországiak 24%-a, de a pécsi, Pécs környéki adatközlőknek csupán 7%-a értett egyet.

2015 tavaszán a Károli Egyetemen tanuló hallgatóim egy gyors anonim vizsgálatot végeztek (Magyarország2), melynek során 624 embert kértek meg arra, hogy Skutnabb-Kangas fenti 5 meghatározásának mindegyikéről írják le, hogy egyetértene-e vele, vagy nem. Ezek a válaszok (is) lényeges eltéréseket mutattak a standard magyar szótárak definícióitól. Például az

’ő maga kijelenti’ jelentéselem nem szerepel *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*, valamint a *Magyar Értelmező Kéziszótár* 1. (1972) és 2. (2003) kiadása meghatározásaiban, s a ’legtöbbit, leggyakrabban használ’ jelentéselemnek sincs nyoma e három szótárban, noha 624 adatközlőnk negyede e meghatározással (is) egyetértett.

Ami ebből a rövid részfejezetből is látszik (s részletesebben a Kontra megj. alatt levő cikkből), az az, hogy az *anyanyelv* a magyarok számára nagyon fontos identitásképző elem, de ennek a fogalomnak az átlagos magyar emberek, tehát a magyarországi s a környező országokban élő nyelvész magyarok számára, többféle jelentése van. (A magyar nyelvészek egy része pedig nem ismeri Skutnabb-Kangas definícióit.) A kétnyelvű magyaroknak ez a fogalom nem egészen azt jelenti, amit az egynyelvűek számára jelent. Ez a kijelentésem empirikusan cáfolható állítás. Amíg ezt valaki hitelesen meg nem cáfolja, addig a magyarországi és a környező országokban élő magyarok közti identitásdiskurzusok legalábbis részleges kudarcra vannak ítélve.

3.5.6. Hol beszélnek legszebben magyarul?

Amint Göncz Lajos (1999b, 54) írja, „a nyelvi sztereotípiák az embereknek egy olyan leegyszerűsített elképzelésére és meggyőződésére épülnek, hogy a nyelvek vagy nyelvváltozatok rendelkeznek bizonyos belső tulajdonságokkal (például »szépség«, »dallamosság«, »erő«, »árnyaltság«), amelyek alapján értékelhetők, hierarchizálhatók, rangsorba állíthatók.” Kutatásunkban a nyelvváltozatok szépségére vonatkozó kérdésünk a nyelvi sztereotípiák körébe tartozik. A kérdőívünk 62. kérdésére (Ön szerint hol beszélnek legszebben magyarul?) kapott válaszokat a 3.14. táblázat tartalmazza.

3.14. táblázat

„Hol beszélnek legszebben magyarul?” Horvátországi és magyarországi válaszok százalékban,
N = 198 (Terepadatok 2014)

	Horvátország	Magyarország
Budapest	38,0	11,1
Magyarország, vidéken	17,6	33,3
Magyarország, falvak	5,6	24,4
Erdély	5,6	22,2
Felvidék	0	2,2
Vajdaság	5,6	0
Drávaszög	12,0	0
Szlavónia	8,3	0
több választ adott	7,4	6,6

Jól látszik, hogy horvátországi válaszadóink szerint Budapesten beszélik a legszebb magyart, utána Magyarországon vidéken, a harmadik legszebben beszélő régió Drávaszög, s a negyedik Szlavónia. Ugyanakkor magyarországi adatközlőink Budapestet jóval kevesebben, de a magyarországi vidéket és falvakat jóval többen értékelték a legszebben beszélő régióknak. Figyelemre méltó az is, hogy észak-baranyai kontrollcsoportunkban senki sem említette Drávaszöget, Szlavóniát és Vajdaságot, miként Muravidéket sem.

A magyar főváros beszédét a legszebbnek ítélok aránya Muravidéken a legmagasabb (56,9%) és Erdélyben a legalacsonyabb (13,8%). Ez az arány Horvátországban 38%, ami a szlovákiai (38,2%) és vajdasági (31,9%) arányok közelében van (Szépfalusi és mtsai 2012, 238). Ami a saját beszéd szépségére vonatkozó ítéleteket illeti, ha a drávaszögi és a szlavóniai beszédet legszebbnek ítélok mint horvátországiakat összevonnuk (22 fő, 20,4%), azt látjuk, hogy a horvátországiak saját beszédüket jóval szebbnek ítélik a muravidékieknél (7,8%), de ez az arány alacsonyabb a vonatkozó vajdaságinál (25,9%).

A „szép magyar beszéd” kérdéséhez tartozó adatokat, megállapításokat közölt Krekovics (2013) is, aki a Magyarországon felsőoktatásban tanuló vajdaságiak (N=62) kérdőíves vizsgálata alapján arról számolt be, hogy a vajdasági diákoknak a magyarországi magyar nem tetszik, mert mesterkelt, modorosan udvarias, és sok benne a rövidítés. A diákok Magyarországon

figyelnek a beszédükre, Vajdaságban nem. Máder (2013, 159) Dél-Baranyában 2011-ben folytatott fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseiből az is kiderül, hogy Magyarországon „kijávitának minden tájszólást” – így nyilván a drávaszögít is.

3.5.7. Hol van Koszovó?

Tudvalevő, hogy a magyarok a ragozásban különbséget tesznek a belföldi helynevek, például *Pécs-en*, *Velencé-n* és a külföldiek (*Bécs-ben*, *Velencé-ben*) között. Korábbi tanulmányaimban (Kontra 2000, 2003) bemutattam, hogy (a) a magyarországi és a határon túli magyarok ragválasztása a várt módon eltér, de az eltérés nem kategorikus (pl. *Koszovó-n* Jugoszláviában 61% és Szlovéniában 78,5%), és (b) ez a külföld – belföld szabály a határon túli magyarok között is működik, amikor az egyik kisebbség a másik országában levő helynevet ragozza (például *Koszovó-n* 27% alatt van Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Ausztriában és Magyarországon is). A magyarázat az I. világháború utáni határváltozásokkal kapcsolatos: a magyarul beszélők számára megváltoztak a „kint”-helyek, vagyis azok a helyek, amelyeket a magyarok által belakott (vagy potenciálisan belakható) helyeknek észlelnek (Szilágyi 1996, 26–29). Következésképp a megváltozott mentális térképek a helynevek ragozásában is különbségekhez vezettek a mai határokon belül és kívül élő magyarok között.

A volt Jugoszláviában Koszovó belföldön volt, „kint”-hely volt, ergo a *Koszovó-n* alak számított normálisnak, s a *Koszovó-ban* ritkának, szokatlannak.

Vessük most össze a horvátországi 2014-es adatokat az 1995–97-es vajdasági és muravidéki adatokkal! Először nézzük meg, van-e különbség a régi és az új magyarországi vizsgálatban a tekintetben, hogy melyik mondatot ítélték a válaszolók természetesebbnek, az (1)-et vagy a (2)-t:

- (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások a szerbek és az albánok között.
- (2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások a szerbek és az albánok között.

A régi kontrollvizsgálatban a válaszolók 80%-a ítélte természetesebbnek az (1)-et, az újban 87%-uk, ez a különbség azonban statisztikailag nem je-

lentos (N=204, khi-négyzet [$f=1$] 1,419, $p = n.sz.$), tehát összevethetjük a régi és az új kontrolladatokat. 2014-ben horvátországi adatközlőink 62%-a ítélte a (2)-t természetesebbnek, szemben a magyarországi minta 13%-ával (N=213, khi-négyzet [$f=1$] 52,173, $p < 0,001$). A 3.15. táblázatban bemutatam a 7 határon túli ország és a két magyarországi kontrollvizsgálat ide vonatkozó adatait.

3.15. táblázat

A Koszovó-n szóalak preferálása (%) 8 országban (két magyarországi mintával), N=1043

	Felvidék	Kárpátalja	Erdély	Vajdaság	Horvátország	Muravidék	Ausztria	Magyarország (1995-97)	Magyarország (2014)
Koszovóban	75,7	77,1	74,1	39	37,9	21,5	72,9	80,4	86,6
Koszovón	24,3	22,9	25,9	61	62,1	78,5	27,1	19,6	13,4

Szemre is jól látszik, de az oszlopok szerinti khi-négyzet-próbák is igazolják ($p < 0,001$ szinten), hogy a volt Jugoszlávia tagállamaiban a magyarok mentális térképein Koszovó belföldön van, ugyanakkor minden más országban külföldi helynek számít. Trianon hatása mindhárom délszláv országban élő magyarok mentális grammatikájára egyértelműen kimutatható. A *Koszovón* szóalak preferálása és használata (szemben a *Koszovóban* szóalakokkal) a horvátországi (s a vajdasági és muravidéki) magyarok nyelvi identitásának fontos, őket minden más magyartól megkülönböztető része.

3.6. Kapcsolattartás, vegyes házasságok

3.6.1. Kapcsolattartás

Magyar–horvát kapcsolatok

A két nemzetet az évszázadok során összekötötte a történelem, a viszonyuk azonban sokszor feszültségektől volt terhes. Az államformák és az országhatárok is többször változtak, elsősorban háborúk következményeként. Ugyan a középkorban és a kora újkorban még békés együttélésről beszélhetünk, a 19. században már komoly konfliktusok is alakultak ki fő-

ként amiatt, mert a magyar hatalmi érdekek nem egyeztek a horvát önállósági törekvésekkel (Sokcsevits 2003, 209). Magyarország és Jugoszlávia között javarészt kedvező viszonyról beszélhetünk: 1945-ben létrehozták a Magyar–Jugoszláv Társaságot, 1947-től diplomáciai kapcsolatokat alakítottak ki, valamint aláírták a magyar–jugoszláv egyezményt is, amelynek értelmében a két ország kötelezettséget vállalt többek között a területén élő kisebbségek kultúrájának ápolására is (A. Sajti 2008c, 219).

A szóban forgó, horvátországi magyar nemzetrészre a 20. századi események sorában a trianoni határok meghúzása (1920) és a délszláv háború (1991–1995) hatott a leginkább. Ez utóbbi tömeges menekültáradatot eredményezett Magyarország felé, ez főként a határ menti megyéket érintette. A határ közelében fekvő magyar városok kiskereskedelmi forgalma megnövekedett, becslések szerint a horvát bevásárló turizmus a teljes forgalomnak mintegy 30%-át tette ki. Ennek következtében számos vállalkozás alakult a határtérség magyar oldalán, sokat éppen a menekültek hoztak létre (Rácz 2014, 100).

Vizsgálatunkban rákérdeztünk arra, hogy milyen közegben éltek az adatközlők (lásd: 3.16. táblázat). Ebből kitűnik, hogy 45,6%-uk élt már legalább egy évig Magyarországon. Ez a magas szám elsősorban a délszláv háborúban menekülsorba kényszerült magyaroknak köszönhető.

3.16. táblázat

Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) a) tisztára vagy többnyire horvát vagy szerb környezetben, b) Magyarországon? (Terepadatok 2014, N=115, és 114)

Helyszín	Igen		Nem	
	N	%	N	%
a) horvát vagy szerb környezet (N=115)	63	54,8	52	45,2
b) Magyarország (N=114)	52	45,6	62	54,4

A békés reintegrációt (1997) követően még szorosabbá vált a két ország együttműködése. A kormányok vegyes bizottságot hoztak létre, új testvér-települési együttműködések alakultak, a régieket pedig megújították. Magyarország Európai Unió taggá válását követően (2004 után) az egyik fő támogatója volt Horvátország felvételi kérelmének, a taggá válásra végül 2013-ban sor is került. A jó együttműködést bizonyítja a 2013-ban

megnyitott Kárpát Régió Üzleti Hálózat eszéki központja is, melynek célja volt a két ország közötti közvetítő szerep mellett a konkrét üzleti lehetőségek feltárása és a partnerközvetítés is (kk 2013). Ennek utódja a 2015-ben megalapított Magyar Nemzeti Kereskedőház eszéki irodája, amelynek feladata új piacok és üzleti lehetőségek nyitása a magyar vállalkozások előtt Horvátországban (MTI/mt 2015).

Diplomáciai kapcsolatok 1992. január 16-án létesültek a Magyar Köztársaság zágrábi nagykövetségének megnyitásával, továbbá 1997 óta tiszteletbeli konzulátus működik Rijekában, Splitben pedig 2001-től.³⁵ 2002-ben az akkori Orbán-kormány Eszéken nyitott főkonzulátust, amelyet négy évvel később, 2006-ban a Gyurcsány-kormány bezárított. Csak 2013-ban került sor az újraindításra (Micheli 2013).

A két ország közötti tömegközlekedési lehetőségek 2012-ben megváltoztak, így a tömbmagyarság lakóhelyéül szolgáló Baranyát „elvágták” Magyarországtól, amikor is a Horvát Vasutak megszüntette a Pécs–Pélmonostor közvetlen vonatot, valamint a Budapest–Szarajevó nemzetközi járatot. Így mindennemű tömegközlekedés megszűnt a két ország ezen részei között. A problémának több száz érintettje volt, elsősorban a Magyarországon tanuló diákok és egyetemisták. Petícióval, tüntetéssel sikerült megfelelő médiavisszhangot előidézni, így horvát társaságok, majd a magyarországi Pannon Volán is ideiglenes megoldásként buszjáratokat indított. 2014-ben pedig a Magyar Államvasutak Zrt. újraindította a Pélmonostor–Pécs vonatjáratot (Tatai 2014i).

A Magyarország és Horvátország közötti együttműködést befolyásolja, hogy két, európai viszonylatban is kis országról van szó, amelyek centralizált államberendezkedésűek, erőteljes fővárosi dominanciával, a határ menti térségek pedig mindkét oldalon fejletlenek. Az elmúlt években számos, az Európai Unió határon átnyúló projektje valósult meg a két ország részvételével. A magyar határ menti megyék, különösen Eszék-Baranya megye pályázati aktivitása igen jelentős, hiszen 2013 januárjáig 140 határ menti együttműködést jegyeztek a két ország között (Rácz 2014, 103–104). A Horvátország és Magyarország közötti kapcsolat gazdasági téren tehát felívelőben van.

Ami a horvát–magyar kölcsönös megítélést illeti, az az elmúlt évszázadokban folyamatosan változott. A horvátok részéről jelentős pozitív irányú magyarságkép-változás történt Horvátország 1991-es függetlenné válását követően, hiszen a háborús időkben a magyarok mellettük tették le

a voksukat. Az 1990-es években készített két közvélemény-kutatásban is a horvátok az osztrákok mellett a magyarokat tartották legjobb barátaiknak (Sokcsevits 2003, 215). A magyarok tekintetében a 20. század során többnyire pozitív kép keringett a köztudatban a horvátokról. Az 1990-es években egyrészt ez a délszláv háború következtében menekülni kényszerült horvátoknak is tulajdonítható, akik közül sokan Magyarországon leltek menedékre. De ebben a pozitívkép-alakulásban Horvátország mint a magyarok közkedvelt nyaralási célpontja is közrejátszott (Šokčević 2006, 360). Érdekes információkat kapunk egy néhány évvel korábbi, nemzeti egyenlőtlenségeket vizsgáló kutatásból, melynek során 600 magyar és 600 horvát nyelvű kérdőív került lekérdezésre Baranyában és Kelet-Szlavóniában. A magyarok és a horvátok közötti társadalmi távolságokra vonatkozó kérdésből kiderül, hogy a két nemzetiség között egyfajta szimmetrikusságról beszélhetünk. Ugyanis a megkérdezett magyarok, ugyanúgy, mint a horvátok közel 90%-a elfogadna egy más etnikumhoz tartozó személyt a családjában, tehát ez alapján a horvátok és a magyarok közötti társadalmi távolságok meglehetősen alacsonyak (Kiss 2010, 133).

Magyar–magyar kapcsolatok

1949-ben alakult meg a Horvátországi Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség, amely 1967-től a Horvátországi Magyarok Szövetsége (HMSZ) nevet viselte. Ennek utódjaként tekintenek az 1993-ban megalapított Horvátországi Magyarok Demokratikus Közösségére. Néhány HMDK-ból kivált tag 1998-ban létrehozta a Magyar Egyesületek Szövetségét (a MESZ-t), egy újabb országos hatókörű, magyar érdekvédelmi szervezetet. A két ernyőszervezet a MESZ létrehozása óta nem működött együtt, sőt, szinte minden területen egymás riválisai. A horvátországi magyarok tekintetében tehát komoly megosztottságról beszélhetünk, hiszen az egyik vagy a másik ernyőszervezettel való szimpatizálás a privát szférától kezdve egészen a politikai szintéig állandó konfliktusforrás. Ennek közösségromboló és megosztó hatásával mindkét szervezet tisztában van, ennek ellenére máig nem sikerült konszenzusra jutniuk semmilyen közös ügyben.

Egy kisebbség számára az anyaországgal való kapcsolat nagyon fontos a megmaradás szempontjából, így a horvátországi magyarok is szoros kapcsolatot ápolnak az anyaországgal. A békés reintegrációt (1997) követően a magyar kisebbséget számos úton támogatta a magyar kormány, ezen belül is a Fidesz-kormányokat kell kiemelni. Támogatták a magyarlakta

településeken a templomok, közösségi házak újjáépítését és felújítását, különféle hagyományörző programokat, ösztöndíjprogramokkal a fiatalok továbbtanulását segítették, a kultúramegőrzéssel és az anyanyelvi oktatással, valamint a szülőföldön való boldogulással kapcsolatosan számos programmal segítették a horvátországi magyar közösséget. Az anyaország a magyar igazolványokkal, majd az egyszerűsített honosítási eljárásról szóló törvénymódosítással is további lehetőségeket biztosított a külhoni magyarok számára a nemzeti identitás megőrzéséhez.

Az elmúlt években azonban a magyar kormány nemzetpolitikáját számos kritika is érte, például vajdasági és romániai magyarok részéről (Markó 2014, Parászka 2014, Végel 2014), mivel a szimbolikus nemzetpolitika sorvasztotta Vajdaságban a helyi kisebbségi közösségekhez tartozás tudatát, vagy mert az erdélyi magyarok zöme azért kéri a magyar állampolgárságot, hogy kivándoroljon.³⁶ A kormány 2016-ban bevezetett családi otthonteremtési kedvezménye is „erősítheti a határon túli magyarok el-, azaz Magyarországra vándorlását” (M. László 2016). – Hogy mindez pontosan miként hat a horvátországi magyarokra, arról nem készültek még elemzések, de ezek nélkül is tudnivaló, hogy a kivándorlás és az alacsony születési számok őket is komolyan érintik.

A horvátországi tömbmagyarság Drávaszögben és Kelet-Szlavóniában él, a magyar határhoz viszonylag közel. Emiatt például számos fiatal dönt az anyaországi továbbtanulás mellett, de gyakori a kulturális vagy kereskedelmi célú átutazás is a határ túloldalára. Ebben maga a határátkelés nem jelent gondot, hiszen már Horvátország uniós csatlakozása előtt is személyi igazolvánnyal lehetett közlekedni egyik országból a másikba.

A 3.17. táblázat adatai megmutatják, hogy a megkérdezettek mindegyike szokott Magyarországra utazni, a legtöbben, 30,4%-uk ezt viszonylag gyakran, havonta teszi. A két véglet, vagyis az egyáltalán nem és a naponta való utazás azonban nem jellemző a megkérdezettekre. Emellett az anyaországhoz fűződő kapcsolatokat igyekeztünk megvilágítani az alábbi kérdésekkel is: *a) Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tart fenn?, b) Dolgozott-e/tanult-e vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon?, c) Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?* Az ezekre a kérdésekre adott válaszokat a 3.18. táblázatban gyűjtöttük össze.

3.17. táblázat

Milyen gyakran utazik Magyarországra? (Terepadatok 2014, N = 112)

Gyakoriság	N	%
0) Soha	0	0
1) Ritkán	29	25,9
2) Évente	12	10,7
3) Félévente	17	15,2
4) Negyedévente	18	16,1
5) Havonta	34	30,4
6) Hetente	2	1,8
7) Naponta egyszer	0	0
8) Naponta többször	0	0

3.18. táblázat

Magyarországi kapcsolatok szorossága (Terepadatok 2014, N = 110, N = 111, N = 81)

Kérdések	Válaszok	b) sosem		a) és c) igen b) régebben igen, de ma nem		a) és c) nem b) igen, ma is	
		N	%	N	%	N	%
a) Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tart fenn? (N = 110)		–	–	69	75,9	41	45,1
b) Dolgozott-e/tanult-e vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? (N = 111)		76	84,4	33	36,6	2	2,2
c) Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e? (N = 81)		–	–	28	34,6	53	65,4

A fenti adatokból az derült ki, hogy a megkérdezettek 75,9%-nak vannak olyan barátai, rokonai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot ápolnak, tehát rendszeresen találkoznak, leveleznek stb. Ezt a magas számot a menekültségben kialakított kapcsolatok, valamint a békés reintegráció (1997) után Magyarországon maradt és letelepedett rokonok létszáma is magyarázza. A megkérdezettek 84,4%-a sosem dolgozott és/vagy tanult Magyarországon, mindössze 36,6%-uk tette ezt a múltban, jelenleg pedig a megkérdezettek közül mindössze ketten folytatják ott tanulmányait. A *Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?* kérdést

mindössze 81 adatközlő válaszolta meg, annak ellenére, hogy ez a kérdés elsősorban azoknak szólt, akik a b) kérdésre a 0) sosem választ karikázták be (N = 76). A válaszadók 65,4%-a úgy nyilatkozott, hogy nem szeretne Magyarországon dolgozni és/vagy tanulni, csupán az adatközlők egyharmada, 34,6%-a élne ilyen lehetőséggel.

3.6.2. Vegyes házasságok

A 2011-es népszámlálási eredmények feldolgozásakor a Horvát Statisztikai Hivatal nem tért ki a házasságok nemzetiségi összetételére, így országos szinten nem tudjuk megállapítani, hogy pontosan mekkora a vegyes házasságban élők száma a magyar kisebbségen belül. Azonban a magyarok folyamatosan csökkenő létszámából és ezáltal az egyre kevesebb homogén közösségből arra következtethetünk, hogy a más etnikumú párt választók száma az idő előrehaladtával feltehetően növekvő tendenciát mutat.

Ezt a feltevést bizonyítja egy 2010-ben közzétett kutatás is, amely szerint az etnikai keveredés a tömbmagyarság által lakott területen (Baranya és Kelet-Szlavónia) nagyfokúnak mondható. A vizsgálatban 994 személytől kérdeztek rá az első házasságkötésre vonatkozó adatokra, ahol a horvátok, magyarok és szerbek válaszai alapján a homogén házasságkötések aránya 69,1%, ezen belül a magyarok (N = 347) 31,4%-a más nemzetiségűvel lépett házasságra. Továbbá a vegyes házasságban élők között nagyobb arányt képviselnek a 18–54 közöttiek (25,3%), mint az 55 éven felüliek (18,5%) (Kiss 2010, 136–137). Ez egyértelműen a vegyes házasságok növekvő tendenciáját mutatja. A szóban forgó vizsgálat kitért a megkérdezettek szüleire és gyermekeire is, aminek eredményeképpen egy lineáris növekedés állapítható meg: a szülők generációjában 15,8%, a megkérdezettek körében 31,4%, a gyermekeiknél pedig 46,3% a más nemzetiségű párt választók aránya (Kiss 2010, 143–144).

A mi vizsgálatunkban (Terepadatok 2014) is rákérdeztünk a házastárs vagy élettárs nemzetiségére:

Milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön (házas)társa?³⁷

1) magyarnak, 2) horvátnak, 3) szerbnek, 4) jugoszlávnak, 9) másnak: _____

A válaszadók (N=82) 74,4%-a magyar nemzetiségűvel, 23,2%-a horvát nemzetiségűvel, 2,4%-a pedig szerb nemzetiségűvel él együtt. Itt is tehát egy viszonylag nagyszámú etnikai keveredésről beszélhetünk, hiszen az alanyok egynegyede más nemzetiségű társat választott magának. A vegyes házasságok az asszimilációhoz is köthetők. A házastársak közül általában mindig az egyik fél dominánsabb és erre a többségi nemzet tagjának sokkal nagyobbak az esélyei. Ezekben az esetekben valószínűsíthető, hogy a gyermekeiket is horvát tannyelvű iskolákba íratják,³⁸ amely esetükben nem csak az államnyelvet jelenti, hanem az egyik szülőtől tanult anyanyelvet, vagyis az identitásuk egy részét. A vegyes házasságokra tehát mint az asszimiláció egyik eszközére (Lanstyák 2000, 73) is tekinthetünk, amely azonban egy ilyen szórványközösségben tulajdonképpen elkerülhetetlen.

Az etnikai reprodukcióval kapcsolatos a Máder (2013, 292) által leírt abszurd stratégia is, nevezetesen hogy akiknél fontosabb a család egysége a magyar identitás megőrzésénél, azok törekednek arra, hogy a fiatalok integrálódjanak a horvát többségbe, viszont az identitást megőrizni akarók magyar iskolába küldik gyerekeiket, akik aztán szülőhelyüktől egyre távolabb sodródnak.

3.7. Néprajzi és nyelvi tagolódás

3.7.1. Drávaszög és Baranya néprajza

3.7.1.1. Elnevezés

A Duna és a Dráva közötti terület a térképeken és a földrajzi közleményekben általában *Drávaközként* szerepelt. Erre a területre Baksay (1896, 356) használja először a *Drávaszög* elnevezést. Gönyey (1942, 42) ezt a geográfiai elnevezést kiterjeszti az itt lakó népek néprajzi megjelölésére is. „A néprajzilag meghatározható Drávaszög határai tehát az Eszék-Siklói, Siklós-Vörösmarti vonal és a Vörösmart-Eszék közé eső Duna-Dráva szakaszától határolt háromszög” (Gönyey 1942, 42).

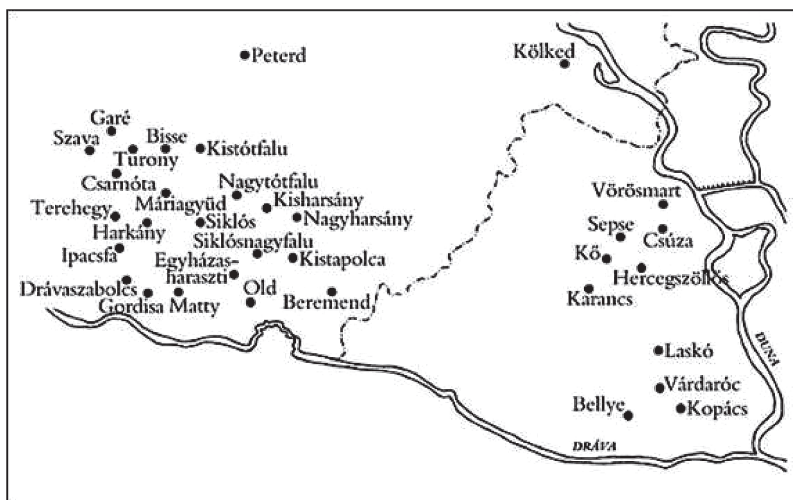
A *Drávaszög* két, dél-baranyai magyarok által (is) lakott tájat jelöl: a kiterjedtebb ún. *Külső-Drávaszög* mintegy 24–26 faluja nyugatabbra terül el, s az Ormánsággal érintkezik. A Duna vonalát szorosabban követő, 10

községre zsugorodott *Belső-Drávaszög* Trianon óta országhatárral is el van szakítva a *Külső-Drávaszögtől*.

Az újabb néprajzi szakirodalomban a *Drávaszög* elnevezés fokozatosan áttevődött az egykori Jugoszlávia, ma a Horvát Köztársaság területén lévő *Belső-Drávaszögre*.

A *Belső-Drávaszög* is két tájra osztható: az itt élők elnevezésében régebben használt *Hegyalja* és *Alfaluk* területére. „Az *Alfaluk* a → *Hegyaljával* együtt a → *Drávaszögnek* az anyaországtól kívül eső felét, a → *Belső-Drávaszöget* alkotják” (Lábadi 1996, 35).

A *Drávaszög* elnevezés ma már a helyi köztudatba is bekerült. Települései: *Hegyalja: Vörösmart, Csúza, Hercegszőlős, Sepse, Kő, Karancs*, *Alfaluk: Laskó, Várdaróc, Kopács, Bellye*, lásd a 3.3. ábrát.

3.3. ábra

Drávaszögi települések

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Lasko/pages/002_lasko_es_a_taj.htm

3.7.1.2. Kutatástörténet

A Drávaszögről a 19. század elején jelennek meg szórványadatok és közlések. A 20. században megindult szakszerű etnográfiai gyűjtés, Gönyey műve (1942) révén megismerhetjük a drávaszögi viseletet, halászatot, majd Zentai (Zentai 1978) a Baranya megye néprajzi csoportjain belül részletelesen bemutatja azokat a tárgyi néprajzi elemeket, melyek a drávaszögi csoportot elkülönítik a többi Baranya megyei csoporttól. A tárgyi néprajz kutatása mellett már a hatvanas években megindul a folklór anyagok gyűjtése is. Elsősorban Katona Imre (ballada és népmese kötetei), Pataky András (népmesék, balladák, földrajzi nevek, halászat szókincse), Baranyai Júlia (hagyományok leírása), Lábadiné Kedves Klára (gyermekjátékok és mondókák) gyűjtései meghatározóak. Lábad Károly a vidék lelkes kutatója, a szólások, találós kérdések összegyűjtője, egyház- és művelődéstörténetének, iskolájának, a települések történetének feldolgozója. *Drávaszög ábécéje* (1996) pedig lexikon formájában összefoglalja e tájegység néprajzát és folklóráját.

3.7.1.3. Történelem

Az itt élő magyar lakosság az Árpád-korban telepedett le. A török hódoltságig egységes etnikai összetétel megváltozott, a terület soknemzetiségűvé vált. A szerb bevándorlás első hulláma a tatárjárás utánra tehető, majd a török hódoltság után újabb délszláv népesség (*horvát, bosnyák, bunyevác, sokác*) telepedett itt le. A 17-18. században német telepesek is jönnek, s ezáltal az eredetileg teljesen magyar lakosságú településeken a magyarság etnikai többsége megszűnt. A 2. világháború után a németek nagyobb részét kitelepítették. Az *alfalusiak* és a *hegyaljaiak* a Drávaszögben még viszonylag egységes tömbben élnek, de már köztük ékelődtek más nemzetiségek is. A görögkeleti és a katolikus délszlávok, valamint a zömmel református magyarok összeolvadása a múltban érthetően lassú volt, míg a katolikusok vallásuk révén is ki vannak téve a fokozottabb horvátosodásnak. Ma a Drávaszög lakossága nemzetiségi és anyanyelvi szempontból vegyes (horvát, szerb, magyar).

3.7.1.4. A néprajzi csoportok megkülönböztető jegyei

Zentai (1978) művében felsorolja azokat a fontosabb jegyeket, melyek segítenek egy-egy népcsoport elkülönítésében. A népi kultúra területeinek egybevetésével megállapíthatjuk az egyes népcsoportok határát. A Drávaszög magyarsága sok tekintetben elhatárolódik a szomszédos magyar népcsoportoktól is. Ennek okai elsősorban a földrajzi viszonyokban keresendők. Régebben a Drávaszög délkeleti részén az árvizek idején a földeket nem lehetett megművelni, s ezért ezeken a területeken a halászat honosodott meg.

E népcsoport elkülönülését még segítette a vallás is: a terület magyarsága református vallású. A drávaszögi csoport elhatárolásában – a szakirodalom alapján – az alábbi területeket vizsgáljuk: a viselet, a díszítőművészet, a lakáskultúra, az építészet, a táplálkozás, a gazdálkodás, népzene és néptánc, a szöveges népköltészeti alkotások, az ünnepi és naptári szokások és a paraszti életet irányító és szabályozó szokások. Elsősorban azokat a sajátosságokat emeljük ki, amelyekkel ez a terület elhatárolódik a környező baranyai magyar területektől.

Fontos megjegyeznünk, mint ahogy erre már Zentai is felhívja a figyelmet, Viskit idézve: „Olyan kisebb vagy nagyobb etnikai egységet (csoportot) sem a történelem, sem a néprajz nem ismer, amelynek teljes (tárgyi és szellemi) műveltségállománya kizárólag az övé volna” (Viski 1938, 1, idézi Zentai 1978, 536).

3.7.1.5. Tárgyi megkülönböztető jegyek

Viselet, díszítőművészet

„(...) a drávaszögi népviseletnek legjellemzőbb ruhadarabjai, melyek más viseletektől szembetűnően megkülönböztetik a *csécses, pántlikás keszkenő, a tilánglis tászlis ímeg* s az alatta viselt *pókos béllés*, de elsősorban a drótkonytyon viselt hímzett főkötő, illetőleg kontykötő” (Gönyey 1942, 53). A Drávaszög lakossága leginkább a női főkötő szabásában és díszítésében különült el a környező népek női fejviseletétől. Gönyey szerint a „Drávaszögnek néprajzilag (...) addig nyúlik a határa, ameddig a református magyarság régi női viseletében a »bugafikető« kimutatható” (Gönyey 1942, 39).

A téglalap alakú fekete muszlin kendőt fehér gyapjúfonallal hímezték. A hímzés motívumkincse is nagyon változatos. „A természetközelség révén lényegesen több vízi növény, hal, *pióka* (pióca) került bele a motívumkincsbe, mint a nyelvterület többi részén. (...) Csak becsülni lehet, hogy még 1880 körül viselhették, századunkban azonban már nehéz volt összegyűjteni példányait” (Lábadi 1996, 137–138).

A hímzése a sárközi főkötőkkel rokon, de a minták nagyobbak, a sárközínél elnagyoltabbak. „A sárközivel ellentétben itt kisebb díszítmény jut a főkötő elejére, a nagyobb a kontyot borítja. (...) A nagy rozetták közepét kereszttekkel és a pókolásra emlékeztető laza öltésekkel töltötték ki” (Verebélyi 2004). „A sárközi fejkötők még abban is különböznek a baranyaiaktól, hogy a sárköziek nem viseltek kontyot (...)” (Baranyai 1977, 323).

A legtöbb minta rozettát, gránátalmát, tulipánt és leveles ágakat tartalmaz.

Főkötő hátsó fele rákos mintával (19. sz. vége)

Főkötő oldalról, virágtöves ábrázolással (19. sz. vége)

<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajzi-lexikon/ch07.html>

A múlt század második felére a nők elhagyták népviseletüket, kivetkőztek. A házi készítésű ruhákat gyárirra cserélték. A divatot a jómódú, polgárosodó *Hegyalja* községei diktálták. Ugyanígy elhagyták főkötőjüket is. Helyette egy városias, polgári beütésű fejviselet terjedt el. Zentai szerint (1978, 526) ez is csak a néprajzi csoport határain belül terjedt el, a szomszéd falvakban élő, más néprajzi csoporthoz tartozó nők nem vették át ezt a divatos formát. Véleménye szerint ennek oka az „együvé tartozás tudatának” kifelé jelzése

lehetett. A 19. század végén a jobb módú családok nőtagjai selyembe, brokátba, bársonyba öltöztek, ugyanúgy, mint a Sárközben. A teljes kivetkőzés a századfordulóra befejeződött.

A férfiak viseletének jellegzetes darabja a kalap. A drávaszögi férfiak kalapja nagy, felkunkorodó karimával rendelkezett. „Nevezetes a laskói, kopácsi, daróczi atyafiak óriási karimájú kalapja (...) Még a (18)70-es évek elején közönséges volt e vidéken a fél méter átmérőjű kalap, melynek magas karimája fölfogott 3–4 liter esővizet” (Lábadi 1996, 215).

Településrendszer, házak

A Drávaszögben nagyrészt érintetlen maradt a középkori településrendszer. A drávaszögi házak formái nem különülnek el a dél-dunántúli tájegység házeitól, az utcás települések a jellemzőek. „A Dráva mentén régen általános, lényegében azonos típusú talpas-vázás lakóházak esetében is mutatkozik eltérés. Az ormánsági talpasházak utcai oromfalát tapasztották és meszelték” (Zentai 1978, 527). A Dráva mentén pedig a sárfal és a vertfal terjedt el. A boronafalas épület sem jellemző erre a vidékre, helyette a talpasház, nyeregteretűvel, majd a hosszútornácos, gangos házak. Az utcára nyíló, díszesen faragott tornácajtó az Ormánságban és a Drávaszögben volt jellemző. A vályogfal csak a 19. század végén jelenik meg a Drávaszögben. „Drávaszög falvaiban az épületek oromzata vakolt, és különböző hímekkel díszített. Megtalálhatóak rajta a barokk, a reneszánsz és az eklektika díszei éppúgy, mint helyenként egy-egy szecessziós motívum is. A felhasznált motívumok közt ott van a Nap (Isten), a Hal (Jézus) és a különböző növényi indák, rozetták (keresztény védő jel) sora” (Kondor 2011, 35).

A 2. világháborút követően a falvak elvesztették régi arcukat, a hagyományos falukép helyett a sáttetővel ellátott, gyakran palával fedett kockaházak jelentek meg.

Gazdálkodás

Drávaszög lakossága a lecsapolásig virágzó ártéri gazdálkodást folytatott, hatalmas árterein élénk halászat alakult ki. Ennek részletes bemutatását Gönyey (1942) művében találjuk. Az *alfalusiak* által lakott terület földművelésre és állattenyésztésre alkalmas síkság. Az alacsonyabb területeket még a gazdag vízi világ is jellemezte. A magasabb dombokon élő *Hegyalja*

falvaiban inkább a szőlészet és gyümölcsstermesztés jellemző. Szilvafából volt a legtöbb, melyből pálinkát főztek.

„Középkori mezővárosi hagyományokban gazdag népi kultúrája közvetlenül kapcsolódik az Ormánság és Szlavónia magyar szigeteinek műveltségéhez. (...) A 19. sz. végén kibontakozó kertkultúrája révén gyors polgárosulás indult meg. Lakosságát élénk gazdasági és munkakapcsolatok fűzték Szlavóniához és Boszniahoz. A vázolt tevékenységi körök határozták meg az iparosok, kézművesek sorát, kádárok, pintérek, halászok lakták a települést.” (Verebélyi 2004)

„A falu érzelmileg legerősebb sejtje a család. A laskói semmiben sem különbözött a magyar, illetve a drávaszögi formától: a patriarkális változat honosodott meg. A legöregebb férfi vagy a családfő irányította a familia életét, ő intézte az anyagi ügyeket, és neki jutott a munkamegosztás megszervezőjének szerepe. A nagycsaládi szervezet a XIX. század fordulójáig fennmaradt. Az apai örökségen a testvérek egyenlő arányban osztottak” (Lábadi 2009b).

Ezen a területen, hasonlóan az Ormánsághoz, hatalmas latifundiumok jöttek létre. A parasztság – különösen ott, ahol még természetes határ is gátolta a növekedést (sziget, ártér) – az *egykerendszerrel* védekezett a kisbirtokok további elaprózódásától. „A családok már csak egyetlen gyermeket vállaltak. Ha leány született, akkor inkább leányuk férjét vőül, azaz fiúvá fogadták a szülők, hogy a házukba költözködjön, s ezáltal biztosítva legyen a birtok egyben tartása, valamint a szülők öregkori ellátása” (Lábadi 2009b).

A 19. század végén, az egykerendszer hatására elindult a lassú hanyatlás,³⁹ amely a két vesztés háború és a határok módosítása után felgyorsult. Az egykerendszer következménye az emelkedő bevándorlás lett.

3.7.1.6. Népszokások

Szöveges népköltészeti alkotások

A mesék száma elég alacsony. A Drávaszögben a múlt század harmincas éveiben a mesélés megszűnt. A mesék általában régies típusúak, gyakoriak a hősmesék. A mesemondók között a férfiak és nők egyaránt előfordultak. A mesemondók közel kétharmada férfi, a balladát mesélőknek csak az egyharmada az.

A Drávaszögben ezzel szemben jelentős helyet foglalnak el a balladák. A régi típusú balladák általában 18. század előtti, archaikus stílusúak, ezek közül elsősorban a betyárballadák dominálnak. „Az epikumokban előforduló helynevek alapján úgy tűnik, hogy a Drávaszög egy olyan kör középpontjában áll, amelytől egyre ritkulnak a felemlegetett helynevek. A nevek alapján a balladai kapcsolatok elsősorban alföldi hatásra utalnak” (Lábadi 1996, 49).

A mai napig nagyon elterjedtek a találósok. A Drávaszögben Kopácson kerültek lejegyzésre a nyelvterület legszebb tündérmeséi, több ezer szólás és találós is.

Ünnepi és naptári szokások

Az emberi élet fordulóinak szokásaiban általában nincs szembetűnő eltérés. Inkább bizonyos szokások hiánya jelentkezik megkülönböztető jegyként, mint a regölés, a szentjánostűz, a mátkázás vagy a lányok szőlő-örzése, mely az ormánsági falvakban vagy a hegyháton volt jellemző.

A múlt század hatvanas éveitől, főleg az Alfaluk településein terjedt el német mintára a farsangi szokáskör eseménye, a *kakasütés*. Húshagyókedd délutánján a falu központjában „(...) egy műanyag kakasfejet állítanak a földbe. A vállalkozóknak bekötött szemmel egy kézben tartott hosszú bottal kell eltalálni. Akinek ez sikerül, az a nap győztese” (Lábadi 2014, 14). Este bál kíséri, ahol kakaspörköltet szolgálnak fel. A jeles napok, ünnepi szokások nagy része, így a *kakasütés* is a délszláv háború alatt eltűnt. Várदारócon 2007-től feltámasztották ezt a hagyományt.

A régi szokások újjáélednek (aratóbál, szüreti multság, májusfa állítás, farsangi szokások) és újak is megjelennek, mint például a *Halloween*,⁴⁰ a kopácsi halásznapi, a falunapi. Természetesen vannak olyan régi szokások is, amelyek eltűnőben vannak, ilyenek például a locsolkodás, a névnapozások. Egyes szokások átalakultak, szerényebbekké, kisebb körre kiterjedőkké váltak (lakodalom, névnapozás).

3.7.1.7. Összefoglalás

A Drávaszög népi kultúrája sok szállal kapcsolódik az Ormánság és a szlavóniai szigetmagyarság falvainak népi műveltségéhez, de sok tekintetben különbözik is azokétól. Baranyai Júlia szerint is „a Dráva-szög néprajzilag

az ormánsági világ folytatása. A török kivonulása után az elpusztult magyar falvak helyébe német falvak ékelődtek, szláv települések létesültek, s azóta éli a Dráva-szög lakossága a maga külön életét” (Baranyai 1977, 325). Ugyanez vonatkozik szerinte a nyelvre is. A tárgyi kultúra (népviselet, tárgyi emlékek, építészet) megkülönböztető jegyei mára már elhalványodtak, a múlt század elejére eltűntek. A szöveges népköltészeti alkotások még a múlt század végén is megtalálhatóak voltak, melyeket elsősorban Katona Imre és Lábadi Károly gyűjtöttek össze. Az emberi élet fordulójának, a jeles napok szokásainak eltűnése felgyorsult a délszláv háború idején. Öröndöletes, hogy napjainkban ezeknek a szokásoknak az újjáéledését figyelhetjük meg változatlanul vagy kisebb módosulásokkal. Ezek ugyanúgy, mint régen, az azonosságtudatot, az összetartozás érzését hivatottak szolgálni. Lábadi szavaival élve: „Ha a szokásokból ki is hullik valami, közmegegyezés révén annak helyét valami új vagy megújított is elfoglalhatja (...) A közöségtől függ, miképpen érzi ezt magáénak, és mennyire tartja majd fenn tarthatónak” (Lábadi 2014, 17).

3.7.2. Szlavónia

3.7.2.1. Elnevezés

A Duna és a Száva közötti területet nevezik Szlavóniának a mai Kelet-Horvátország területén, egy része a mai Szerbiához tartozik. Szlavónia megnevezés alatt a történelem során más-más területet értettek. A középkori történelmi Szlavónia a mai Közép-Horvátország északi részét, azaz földrajzilag a Dráva–Száva-köze nyugati felét foglalta el. Ez a terület a Magyar Királyság keretén belül első önállóságot élvező tartomány (bánság, illetve hercegség) volt.

A magyarok a 10-11. században terjesztik ki hatalmukat erre a területre, ami bánság formájában később a feudális Magyarországhoz tartozott. Ez a vidék a 16. században török uralom alá kerül, és csak 1746 után kezdték Szlavóniának nevezni, a középkori Szlavónia pedig a Habsburg Birodalom része lett.

Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés következtében Horvát-Szlavónországgént Magyarország társországa lett a Monarchián belül. Ettől kezdve Szlavónia azt a területet jelentette, melyet északról a Dráva, délről a Száva,

keletről Eszék és nyugatról Varasd határol. 1918-tól a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia része. Jugoszláviában Szlavónia már mint csak történeti-földrajzi fogalom ismeretes.

A néprajzi és dialektológiai szakirodalomban a négy, Árpád-kori Vuka-menti települést (Szentlászló, Kórógy, Haraszti és az Eszékkal ma már összeépült Rétfalu) többnyire „szlavóniai”-nak nevezik, s az itt élő magyarságot szlavóniai magyaroknak, annak ellenére, hogy a terület a Szerémséggel érintkező határőrvidékre esik, s Kórógy 1918 előtt a Szerémséghez tartozott.

3.7.2.2. Kutatástörténet

A 20. század elején indult meg a szakszerű etnográfiai gyűjtés ezen a vidéken. Ekkor jelenik meg Garay Ákos tanulmánya (Garay 1911), mely a tárgyi néprajz (öltözködés, népi építkezés) és az életmód, szokásvilág bemutatásának nélkülözhetetlen műve, sok-sok fotóval. A szlavóniai folklór megörökítésében elvülhetetlen érdemei vannak Kiss Lajosnak (a szlavóniai népzene dallamvilágának bemutatása), és Penavin Olgának. Penavin Olga neve elválaszthatatlan Szlavóniától, Kórógytól. Nemcsak nyelvészeti munkásságára, a Szlavóniai (kórógyi) szótárára (Penavin 1968–78) gondolunk, hanem balladás könyvére (Penavin 1976), népmesegyűjtéseire (Penavin 1993–95) is, ugyanúgy, mint a szlavóniai nagycsalád-szerkezetről írt monográfiájára (Penavin 1981), nyelvjárási gyűjtéseire.

3.7.2.3. Történelem és nyelv

A szlavóniai magyarság három rétegből tevődött össze. Az első réteg a legősibb, a honfoglaló magyarság rétege. IV. Béla idejéből már források vannak arra, hogy jelenlegi lakóhelyükön laktak. A török uralom Szlavóniában a Dráván túli magyar falvak nagy többségét elnéptelenítette, csupán a Vuka folyó nádasaiban meghúzódó négy falu magyarsága maradt meg. Ez a négy szlavóniai község: Rétfalu, Haraszti, Szentlászló és Kórógy. A négy falu közül Kórógy a legrégebb (az oklevelek már 1290-ben említik) és a legarchaikusabb is. A török hódoltság alatt szinte teljes egészében elpusztult területekre szerbek és horvátok települtek be. A Vuka menti négy falu lakos-

sága az összefüggő magyar nyelvterület egészéről fokozatosan vált le és szigetelődött el, illetve került mind intenzívebb kapcsolatba délszláv környezetével. Ennek következtében sok régiséget megőrzött, másrészt pedig számos jövevényszót vett át. Az 1857-es országos összeírás szerint Szlavóniában 4886 magyar élt, főleg a fentebb említett négy faluban. A szlavóniai magyarság száma az ezt követő ötven évben jelentősen gyarapodott. Előbb szóróványosan, majd 1848 után csoportosan költöztek a dunántúli megyékből (elsősorban Baranya, Somogy, Zala és Vas megyéből) Szlavóniába a magyar zsellérek és cselédek, hogy az ottani nagy uradalmakban munkát vállaljanak. Általában az uradalmak körüli szerb és horvát falvakban telepedtek le. Ők alkotják a második réteget. A harmadik réteg a birtokos parasztok rétege, akik 1870 és 1900 között vándoroltak ide a dél-dunántúli megyékből és kisebb részt Bácskából, mivel a Katonai Határőrvidék felszámolásával a telekárak nagyon lecsökkentek, így olcsón lehetett földhöz jutni. E két betelepülés hatására Horvát-Szlavónország területén az 1900. évi népszámlálás 90 180, az 1910. évi már 103 207 magyar anyanyelvűről tudott (Ágoston 1940).

Ez az utóbbi két betelepült réteg mind nyelvi, mind kulturális, vallási szempontból elkülönül az Árpád-kori négy Vuka menti településtől, az ún. szlavóniai falvaktól. Ez az archaikus csoport 400 éve református magyar, s nyelvszigeti peremhelyzetük miatt a 20. század közepéig megőrizték archaikus nyelvjárásukat, régiesebb népi kultúrájukat. Vallási elszigeteltségük miatt is inkább a református Drávaszög és Ormánság lakóival tartották a kapcsolatot, mely anyagi és szellemi kultúrájukban is megmutatkozik. A szlavóniai falvak elszigeteltségét, archaikusságát erősítette, hogy „A kórógyi ref. magyarság csakis a szentlászlói, haraszi és rétfalusi egy ugyanazon eredetű magyar néppel házasodik össze. Ezért e magyarságnak ősi beszédmódja a többi magyar tájszólástól teljesen különbözik” (Penavin 1973, 54).

3.7.2.4. Viselet

A szlavóniai magyarok anyagi és tárgyi kultúrájáról Garay Ákos (1911) és Penavin Olga (1965–78) gyűjtéseire támaszkodhatunk. Munkásságuk azért is értékes, mert a szlavóniai magyar falvak elszigeteltsége a 19. század végétől, a mocsarak lecsapolásával megszűnt, s ezáltal az itt élő emberek

élete is megváltozott. Erre az időre tehető a viseletből való kivetkőzés is, mely az I. világháború utánra be is fejeződött. A ma még őrzött, egyre kisebb számú ruhadarab mellett az egykori szlavóniai viselet egyes rétegeit már csak az emlékezés segítségével lehet rekonstruálni (Gáborján 1969).

A hagyományos szlavóniai női viselet, ugyanúgy, mint az ormánsági, fehér vászon volt. Legjellegzetesebb darabja a *kebél* nevű ingruha. „*Kebél* egy darabban az ing a szoknyával, fehér vászonkötény, fehér maguk készítette fűkötő (főkötő). Ma már vásári kelmékbe öltöznek munkában; ünnepnapokon az istentiszteletre felöltöznek tiszta fehérbe, de utána mindjárt levetik megint. Ünneplő fejkendőik igen díszesek” (Penavin 1973, 58). Az asszonyok hajukat két ágba (*kitába*) fonva, koszorúba téve, főkötő alatt viselték. Erre jött a kendő.

A férfiak régen minden szlavóniai magyar faluban vállig erő haját viseltek. A fejük búbján középen elválasztották a haját, zsírral jól bekenték, ujja csavarva „bésudrották”, s a fül mögé tették (Penavin 1973, 198). Régen felhajtott szélű kalapot vagy pörge kalapot hordtak (Penavin 1973, 205). A 20. század elejére eltűnt a népviselet, már ünnepeken sem hordják.

3.7.2.5. Építészet

A szlavóniai falvak képét nagyban meghatározta a nagycsalád, a *zagura*. A hosszú szalagtelkeken található, eredetileg talpfára épített, faragott, lófejes, tornácos házhoz ún. *ólcsákat*, hálókamrákat toldottak, ebben laktak a családhoz tartozó házaspárok nyáron. Itt tartották ládáikat is, melyben a ruhákat tárolták. Az *ólcsa*, *ócsa* nem volt fűthető, így télen a szobában aludtak, volt, hogy tíz család is (Penavin 1973, 82).

Az eredeti falukép nagyon megváltozott, a régi házak átépítésével előbb a barokk utánzatú házak, majd az 1970-es években új építésű lakóházak jelentek meg. A hagyományos boronaházak eltűntek.

3.7.2.6. Gazdálkodás

Szlavónia már a középkori Magyar Királyság idején is az egyik legtermékenyebb vidék volt. Földművelésre rendkívül alkalmas a sík, patakokkal átszótt terület, de a mocsaras-tavas területeken a halászat is jelentős volt.

A tatárdúlás, később a török hódítás elől is a mocsarak szigeteire menekültek az emberek. A Vuka lecsapolása óta nincs halászat a szlavón falvakban. Előtte minden ember halász volt ezen a vidéken.

A szlavóniai család semmiben sem különbözött a drávaszögi formától: a patriarkális változat honosodott meg. A család feje, aki nem okvetlen a legidősebb férfi, korlátlanul rendelkezett a vagyonnal. Ő volt a gazda, ő irányította a család életét, ő intézte az anyagi ügyeket és neki jutott a munkamegosztás megszervezőjének szerepe. A gazda nem dolgozott, felesége volt a szakácsnő. „A legfiatalabb menyecske kötelessége többek között megmosni apósának a lábát, a »szivos bocskor«-át (szíjas bocskort) rendben tartani, vasárnaponként megfésülni, besodorni és bezsírozni az apósának a haját. A nők meg a gyerekek nem ettek együtt a férfiakkal. (...) A fiatalok nyaranta, sokszor még télen is családonként a ház végében épített »ólsák«-ban laktak, ahol a »kulup« (ágyféle), a »kocság« (ruhás láda) meg más apróság fért meg. Télen mindnyájan elől, a nagyszobában aludtak” (Penavin 1973, 190). „Az első világháborúig tizenhatan is éltek közös háztartásban. A legöregebb, rendszerint az apa, volt a gazda. Ő szervezte a munkát, adta ki a parancsot. Senki sem volt független, mindenki a nagycsalád fejétől függött, minden tekintetben, anyagilag is” (Penavin 1973, 236).

A nagycsaládi szervezet a 19. század végéig maradt fenn. Az apai örökségen a testvérek egyenlő arányban osztoztak, ez azonban oda vezetett, hogy a porták, a telkek gyorsan felaprózódtak. Természetes ellenszereként így honosodott meg ezen a vidéken is az egyke.

3.7.2.7. Népszokások, szöveges alkotások, zene

Ezen az elszigetelt helyen élő magyarság igen sok régiséget őrzött meg az egykori magyar egyházi és világi énekkincsből, ami különösen a virrasztás szokásához kapcsolódva maradt fenn. Ezt a középkori rétegű énekhagyományt először Garay Ákos (1911) figyelte meg s rögzítette fonográf felvételeken, később Kiss Lajos gyűjtőmunkája tárta fel teljesen a terület hagyományait. Szlavónia – bár a Dráván túl fekszik – zeneileg a Dunántúlhoz tartozik, de el is tér a Dél-Dunántúltól abban, hogy itt nagyon sok középkori és főleg 16-17. századi zenei anyagot sikerült fölvenni. A Dél-Dunántúlon eddig ilyen jellegű anyag nem került elő. Az elzártság miatt ugyanakkor az új stílus szinte el sem jutott ide, sőt a régi dalok közt is aránylag kevés

dunántúli típus él itt tovább: a „Haj Dunáról fúj a szél” köztük a legjellemzőbb dallam (Kiss 1966).

Az ősi dallamstílus leginkább a táncsal együtt maradt fenn. Jellemző a vidékre a leánykörtáncok sokasága. Ezek közül a legjellemzőbb a *derenka* nevű bójti leánykörtánc Kórógyon, melyet a vasárnapi ebéd után járták, ünneplőben „A táncosok körbefogóztak, mégpedig úgy, hogy a derekukon fogták meg egymás kezét. Körben haladva egy lépést tesznek, utána zárják a lábukat, közben megrázzák magukat derékban” (Penavin 1973, 192). Ugyanígy jellegzetes tánc volt Szentlászlón a *rezálás*, a rezgős, riszálás tánc. Mindkettőt a vasárnap délutáni istentisztelet után járták a lányok, ünneplőbe öltözve. Penavin Olga Népi kalendáriumában (1988b) összegyűjtötte azokat a népszokásokat, melyek az év jeles eseményeihez kötődnek. „Csakis a református ünnepeket ülik meg. Különös szokás csak egy van. Karácsony előestéjén minden kölcsönként idegen holmit eltakarítanak a háztól” (Penavin 1973, 54). Ma is élő szokás Szlavóniában, hogy karácsony estére savanyú levest főznek disznófejből, benne főtt tojással, tormával. Disznótör óta tartogatják erre az alkalomra a disznó veséjét, máját. A vacsora előtt mindenki kapott egyazon almából egy-egy gerezdet, hogy együtt maradjon a család, ha valaki messze földre vetődne is, hazataláljon. Az almagerezből jóslták meg a következő év egészségét is.

A sok népszokás nagy része ma már elhalványult, helyette újak jelentek meg. Ugyanígy elhalványulóban van a szlavóniai református falvakban – de megtalálható a drávaszögi Kopácson is –, hogy a gyermeknek nem két, hanem 5-6 keresztszülője van. Bár a református egyház már a 18. századtól bírálta ezt a szokást, sok helyen még ma is megtalálható.

A szlavóniai magyarság archaikus nyelve, szokásai azért maradhattak meg, mert nyelvileg és vallásilag is különbözött az őt körülvevő szláv és német lakosságtól. Zártságukat növelte, hogy még a 20. században is csak a környező református magyar falvakból házasodtak, azaz szigorú felekezeti és nemzetiségi endogámiában éltek.

4. Politika

4.1. Horvátország politikai berendezkedése, kisebbségpolitikája általában – valamint magyar jogérvényesítés 2016-ban

A mai Horvát Köztársaság szuverenitását és függetlenségét a második Jugoszlávia széthullását követően nyerte el 1991-ben, és 1992. január 15-én ismerte el az Európai Közösség, majd 1992. május 22-én vált az ENSZ teljes jogú tagjává.

1990. december 22-én a horvát parlament új alkotmányt fogadott el, s a gyakorlatban Franjo Tuđman elnök haláláig a francia rendszerhez közel álló félelnöki kormányforma dominált, kétkamarás törvényhozással (Képviselők Háza; Megyék Háza). 2000-ben alkotmánymódosítással parlamenti berendezkedés jött létre, egykamarás törvényhozással (Sokcsevit 2002, 2011; Hornyák 2008).

Az 1990-es alkotmány preambulumban az önálló államiság kifejtésére törekedett, bizonyítandó függetlenségét. A jogalkotók elhatárolódtak az 1941-es Független Horvát Állam, valamint az 1947-es Horvát Népköztársaság alkotmányától, továbbá az 1963–1990 közötti alkotmányozásoktól.

A horvát parlament 1991. június 25-én alkotmányát a függetlenség (önállósulás és kiválás Jugoszláviából) kérdéséről tartott 1991. májusi népszavazást követően módosította. Az alkotmány értelmében Horvátország egységes és oszthatatlan területű demokratikus állam, amelyben minden hatalom a népé, a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül is gyakorolja (Sokcsevit 2002). A parlament ellensúlya a Horvát Alkotmánybíróság, amely az alkotmány rendelkezései szerint önálló és független állami szerv, az alkotmányosságot, a törvényességet valamint az emberi és kisebbségi jogokat védelmezi. További ellensúly az államfői intézmény, amely a parlamenttel azonos legitimációval, közvetlen választással nyeri el tisztségét. A parlamenti biztosi intézmény Horvátországban 1992 óta létezik (az általános ombudsman mellett három helyettessel), aki-

ket 8 évre parlamenti többséggel választanak. Feladatkörük az általános emberi jogvédelem biztosítása.

Az alkotmány minden nemzeti kisebbségnek szavatolja az egyenjogúságot és érdekei védelmében a képviselőhöz való jogot a Horvát Száborban. A nemzeti kisebbségek számára javasolt képviselőhelyek megoszlása a következő: a magyar és az olasz kisebbséget egy-egy hely illeti meg a horvát törvényhozásban; a cseh és a szlovák nemzeti kisebbség egy-egy mandátumot kapott; a szerbek három helyet kaptak; míg az osztrák, bolgár, német, lengyel, roma román, ruszin, orosz, török, ukrán, oláh és zsidó kisebbségek közösen választanak egy képviselőt. Az albán, bosnyák, montenegrói, macedón és a szlovén kisebbség szintén közös képviselői státuszon osztozik.

A Horvátországi Nemzeti Kisebbségek Jogairól szóló alkotmányerejű törvény alapján, amely részletesen szabályozza a kisebbségi közösségek politikai képviseletét, a kisebbségek a kisebbségi választásokon járási, megyei és városi szinten kisebbségi tanácsot hozhatnak létre (azokban a járáásokban, ahol számárányuk meghaladja a 1,5%-ot; azokban a városokban, ahol számuk meghaladja a 200 főt; azokban a megyékben, illetve nagyvárosokban, ahol számuk meghaladja az 500 főt). Azokon a településeken, ahol számuk legalább 100 fő, nemzeti kisebbségi képviselő választható. A törvény felhatalmazást ad az országos hatáskörű Nemzeti Kisebbségi Tanács megalapítására. Feladata a nemzeti kisebbségeknek a horvát közéletben való egyenrangú részvételének biztosítása, joga és kötelessége az állami szerveknél a nemzetiségekkel kapcsolatos kérdések megtárgyalásának kezdeményezése, továbbá intézkedéseket kezdeményezhet a kisebbségek helyzetének javítása érdekében, véleményalkotási és javaslattevési joga van a közmédia felé a kisebbségi műsorokkal kapcsolatban, gazdasági, szociális és más intézkedéseket kezdeményezhet a hagyományosan, vagy nagy számban kisebbségek lakta területekre vonatkozóan, valamint tájékoztatást és jelentéseket kérhet az állami és önkormányzati szervektől. A tanács tagjai a Szábor kisebbségi képviselői, elnökét és alelnökét a tagok közül a Kormány nevezi ki (Mák 2008, 70).

A horvát törvényhozás 2000-ben fogadta el a nemzetiségi oktatási törvényt és a kisebbségi nyelvek egyenrangúságáról szóló alkotmányerejű törvényt, amely a közigazgatási rendszer alsóbb szintjein (helyi önkormányzati és járási szinten) biztosítja a kisebbségek anyanyelvének közigazgatásban történő használatát (vö. 4.4.). Horvátországban az új közigazgatási rendszer alapjait az 1990-es alkotmány tette le, a parlament az új

közigazgatási beosztást, amely a megyerendszeren alapul, 1992. december 29-én fogadta el.

A fenti jogszabályok elvben tehát biztosítják a horvátországi magyarság számára a joggyakorlatot, azonban a jogérvényesítésnek egyre szűkebbek a lehetőségei. Egyrészt azért, mert – ahogy azt Jankovics Róbert, a HMDK ügyvezető elnöke is megfogalmazta 2015-ben – a magyarság „sajnos egyike a leggyorsabban fogyó nemzetiségeknek”,⁴¹ ez abból is látszik, hogy kilenc önkormányzatban »csökkent« a választójogunk” (-mt 2015g). A horvátországi magyarok 2011-ben még négy 25 tagú megyei önkormányzatot és nyolc megyei kisebbségi képviselőt választhattak ($4 + 8 = 12$), 2015-ben csak 11-et. 2011-ben 5 városban volt 15 tagú városi magyar önkormányzat, 2015-ben csak 4-ben: Pélmonostor, Eszék, Vukovár, Rijeka. 2011-ben 7 városban volt magyar képviselő, 2015-ben 5 maradt (-mt 2015g). Másrészt, bár a Nemzeti Kisebbségi Tanács jogi javaslatokat tehet a kisebbségi ügyeket érintő ügyekben, a tanács véleményét ritkán kéri ki a törvényhozásban, és a kisebbségek önálló problémafelvetését a többség támadásnak veszi.

Az intézményi háttér elvileg adott, azonban az emberek az őket illető jogokról nem nagyon tudnak. Jogsegélyszolgálatot a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége (HMDK) Bellyén lát el, a szórvány tudomásunk szerint nem működtet jogvédő irodát.

Valószínű, hogy az alulról szerveződő civil szervezetek pozitív irányban befolyásolhatják a jogérvényesítést – mint például a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 6. tagjaként 2014-ben megalakult Pataky András Nyelvi Intézet.⁴² Ugyanis „a következő »forradalmat« nem a bástyák, paloták lerombolása fogja jelezni, hanem a tudás és a jogok használata, a civil szférából” (Gúti – Szépe 2006, 126).

Nyilvánvaló, hogy az sem segíti a magyarság ügyét, hogy politikai képvisellete megosztott. A HMDK és a HMDK-ból kivált Magyar Egyesületek Szövetsége (MESZ) közötti „ádáz, életre-halálra folyó magyar–magyar küzdelem [.....] a magyarországihoz hasonló módon, kettészakítja, félbevágja [.....] a horvátországi magyarságot” (Juhász 2012, 96).

Nem utolsósorban pedig, időszerű volna olyan hatástanulmányok készítése, amelyek a kettős állampolgárság jogintézményének a következményeit elemzik. A pusztán jogi alapokon való érvelés pro és kontra nem elég: ugyanis a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet 2012–2014-es felmérése szerint az erdélyi magyarok zöme azért kéri a magyar állampolgárságot,

hogy kivándoroljon.⁴³ Az igénylők zöme Nyugat-Európába vagy Amerikába igyekszik. Így Magyarország nem nyert, Erdély viszont veszített a kettős állampolgárság bevezetésével, mivel bevezetése gyorsítja a magyar közösség fogyását (Parászka 2014). Ugyanez a helyzet a Vajdaságban, hasonlóképpen Horvátországban is, ahol „a szimbolikus nemzetpolitika erősítette ugyan a nemzethez tartozás általános érzetét, de sorvasztotta a helyi kisebbségi közösséghez tartozás tudatát. A kisebbségi közösséget aggasztóan gyengíti (...) az elvándorlási hullám. (...) Az elvándorlás veszélyes méreteket öltött. Főleg fiatal, rendre kettős állampolgárságú szakemberek távoznak, nem az anyaországba, hanem a nyugati országokba vagy más kontinensre. (...) olyan profilú szakemberek is távoznak, akik iránt nagy a kereslet. Itt bukkan fel a szimbolikus nemzetpolitika másik nagy melléfogása: elkülöníti egymástól a nemzeti érzést és a mindennapokat, vagyis a szociális tényezőt. (...) A szimbolikus nemzetpolitika csak azt hangoztatja, hogy magyarok vagyunk, ellenben nem vesz tudomást arról a mélyszegénységről, amely egyre csak nő.⁴⁴ (...) Képtelen helyzet: a hivatalos diskurzusban a nemzeti egyetértés retorikája dominál, a mozaikos kép helyett homogén nemzetkép uralkodik el, amelyben a kisebbségi kultúrák rezervátumokat, egzotikus skanzenokat képviselnek. Holott nem azok, de a szimbolikus és homogén nemzetképzés azzá teszi őket” (Végl 2014, 5).

4.2. A gazdaságpolitika kisebbségi vonatkozásai

Azok a jelentős gazdasági regionális különbségek, amelyek ma is terhelik az államot, a Jugoszláv időszakban alakultak ki. Az 1970-es évekig zajló intenzív iparosítás következtében, amely elsősorban a fővárosra és környékére, valamint a tenger mellékre koncentrált, továbbá mivel a terciér (szolgáltatási) szektor fejlesztése szintén elsősorban a tengerparti sávot érintette, az agrártermelés visszaesett, az intenzív urbanizáció következtében a vidéki lakosság száma csökkent (Kiss 2010, 111).

A térségben 1945-től a kollektivizálás során kialakított Bellyei Mezőgazdasági-ipari Kombinát – az egykori Savoyai-birtok –, amely egyike volt az ország legnagyobb gabonatermelő és élelmiszer-feldolgozóipari létesítményeinek, jelentette az urbanizálódás lehetőségét: „1984-ben a mezőgaz-

dasági ipari kombinát 38 404 hektár földön gazdálkodott, azaz a Duna és a Dráva összesögelésében elterülő összes földterület 62%-a felett rendelkezett” (Lábadi 2008, 73), ugyanakkor a messzi vidékekről is felszippantott munkaerőt, az etnikai arányok rombolását idézve elő (Mák 2008, 69).

A térségben ebben az időszakban virágzott a dunai, drávai és a kopácsi halászat. A halászó életforma – az árterület kihasználása, a nád és a gyékénytermelés –, a kendertermelés és az erdészet az archaikus társadalmi viszonyok kései továbbélését biztosította, olyannyira, hogy sikerült megőrizni a hagyományos népelet legősibb elemeit is (Lábadi 1994).

Az 1968–80-as évek közötti időszakban a mezőgazdaság fejlődését ketősség jellemezte: egyrészt megszűntek bizonyos törvényi megkötöttségek (pl. traktort csak 1965 után vásárolhattak a családi birtokok, 10 hektárnyi földműves maximum állt fenn [1953–1991]), ez lehetővé tette az önálló gazdálkodást, elszaporodtak a kisüzemek és a háziipar, lehetővé vált a háztáji gazdálkodás. A családi magánbirtokokon szarvasmarhát, sertést és baromfit tenyésztettek, jelentős volt a juh- és kecsketenyésztés, valamint a méhészet. De a kisiparosok kora idővel leáldozott, „Amikor a lovakat gépek váltották fel, már nem volt szükség kovácsokra. Amikor behozták a boltokba a kenyeret, a falusi pékek munkája feleslegessé vált. A kézműves termelők már nem versenyezhettek az ipari előállítással, így a mesterségek többé nem biztosíthatnak megélhetést a fiataloknak...” (Tatai 2014b, 8). Az életszínvonalbeli különbségek az ipari foglalkoztatottak és a mezőgazdaságból élők között egyre nagyobbak lettek, ami az ipari fejlődés folyamatos „deagrarizációját” indította el. Amíg az 1960-as években a lakosság 67,7%-a kötődött családi mezőgazdasági gazdálkodáshoz, ez az arány 1969-re 56,2%-ra; 1981-re 41,8%-ra; 2003-ra 33,5%-ra csökkent (Végh 2013, 294–295).

A pannon térség keleti része, ahol a magyarok is laknak, a kevésbé iparosodott területek közé tartozik. Az iparágak közül elsősorban a mezőgazdasághoz kötődő élelmiszeripar jelentős a térségben, például a Belje vállalat Dárdán. Kiemelt jelentősége van a cukorgyártásnak, az 1976-ban épített modern cukorgyár Verőcén található, a textilipar szintén jelentős volt a térségben, illetve a papírgyártás és cellulózipar, gépgyártás és fémfeldolgozás. A kisvállalatok (kis és közepes méretű üzemek) egy része azonban a globális nagyvállalatokkal nem tudták felvenni a versenyt, és a rendszerváltás idején tönkrementek (Nagy – Romelić 2013, 502–506).

Az 1991–1995 közötti délszláv (honvédő) háború súlyos csapást mért a gazdaságra. A harcok Szlavóniát, Baranyát és Nyugat-Szerémséget érintették, a gazdasági kapcsolatok megszakadtak, a Szerb Autonóm Terület 1998-ig a horvát közigazgatás alól kivont terület volt. A délszláv háború ellehetetlenítette a termelést, az agrárium teljes eszköztára elpusztult. A mezőgazdasági üzemek tönkrementek, a termelés újraindítását akadályozták a taposóaknak (Végh 2013, 273). A befejezetlen privatizáció, a menekültek máig rendezetlen tulajdonviszonyai miatt, a piacgazdaságra történő átállás nehézsége, a birtokstruktúra életképtelensége és a térségben kedvezőtlen infrastrukturális feltételek miatt, valamint a délszláv (honvédő) háború következtében megsokszorozódtak a problémák.

Az államot egyébként is jellemző egyenlőtlen vasútfejlesztési politika ismét a felszínre bukkant. Ez azt jelenti, hogy a 20. század során a két világháború közötti Jugoszláviában a vasúthálózat-fejlesztés elsősorban a déli országrészekre irányult, majd a szocialista Jugoszláviában az ágazati politikát jellemző vasúti közlekedés gazdaságtalanságára való hivatkozással a vasútmegszüntetések az északi peremvidéket és Szlavóniát érintették (Erdősi 2013, 353). „2012 decemberében törölték a Pélmonostor – Pécs vasúti járatot, ami főleg a drávaszögi magyar diákok dolgát nehezítette meg, és azokat, akik ezzel utaztak Magyarországra vásárolni vagy kirándulni. [2014. december 14-től a Magyar Államvasutak Zrt. újraindítja ezt a járatot]” (Tatai 2014i, 5). „Sokszor lehet találkozni azzal az érveléssel, hogy nincs vasútra igény, nincs rá anyagi fedezet. Ezt könnyű kijelenteni, de rendszerint nem veszik számításba a turisztikai, környezetvédelmi és a számokkal nehezen kifejezhető kisebbségpszichológiai tényezőt. Mert hogyan gondol a magyarok fővárosára például egy losonci vagy rimaszombati [vagy egy pélmonostori, G. E.] honfitársunk, ha az ő városából nincs Budapestre se vonat-, sem autóbuszjárat” (Kiss Gy. 2014, 8).

A horvát–magyar társadalmi-gazdasági kapcsolatok az államszocializmus időszakában nem voltak feszültségmentesek, ugyanis a jugoszláv konföderációs tervek szovjet elutasítása miatt 1949-től megromlottak a kapcsolatok, így a nehézipar fejlesztéséből a határ menti térségben nem valósult meg semmi.

Az 1950-es évek végétől bekövetkezett enyhülés következtében – a szocialista blokk és a „külön utas” Jugoszlávia között – lehetővé vált az „alulról építkező határon átnyúló kapcsolatok kibontakozása”, azaz megindult a kétirányú bevásárló turizmus, a magyar oldalon gyógyturizmus fejlődött

(Harkány, Siklós, Barcs, Nagyatád; Bali 2012). Az 1970-es években kiépültek a határ két oldalán található megyék és városok közötti hivatalos kapcsolatok (Eszék és Pécs testvérvárosi kapcsolatának lefektetésére 1973-ban került sor). A gazdasági kapcsolatok fejlődését generálta ebben az időszakban az új határátkelőhelyek (Udvar, Drávaszabolcs, Barcs) megnyitása (Zágorec-Csuka 2013, 466; Rác 2014).

A délszláv háború előtt a határ menti kiskereskedelem jellemezte a horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatokat, amely mellett megjelentek a mezőgazdasági együttműködés formájában államilag szervezett formák is. Mohács és a környékbeli termelőszövetkezetek a pélmonostori, bellyei és zsupanyai cukorgyárakkal működtek együtt (Bali 2012). Továbbá közös fejlesztési tervként/programként jelent meg a Duna menti térség fejlesztési programja, illetve létrejött a Mura–Dráva eurorégió a folyóvölgyek közös érdekeltsgű kérdéseinek kezelésére (Zágorec-Csuka 2013, 469–470; Rác 2014).

Az 1990-es években a délszláv háború miatt a gazdasági kapcsolatok megszűntek, illetve a magánkereskedelemre korlátozódtak; majd csak 1998 után vált lehetővé a Baranya-háromszög és a Duna mente felszabadulásával a kapcsolatok kiépítése ágazati, területi és kormányközi szinten (Zágorec-Csuka 2013, 466).

Ma [2016-ban] a legjelentősebb probléma még mindig a háborús cselekmények következtében a mezőgazdasági ágazatokra jellemző teljes innovációs és investíciós hiány; továbbá, hogy a háború okozta demográfiai-szociális krízis hatványozottan jelentkezik a térségben (Végh 2013, 273–274): fogy a mezőgazdasági lakosság, elöregedő a társadalom, a fiatalok elvándorolnak. A térség gazdasági-társadalmi fejlődése tehát azon múlik, hogy ezeket a tendenciákat sikerül-e megállítani.

4.3. Kisebbségpolitika az oktatásban

A magyar nyelvű oktatásnak a térségben évszázadokra visszamenő hagyományai vannak. Sztárai Mihály nevéhez kötik például a laskói és a vörösmarti iskola megalapítását is. Míg az egykor virágzó mezővárosokban működő iskolák rendkívül fontos szerepet töltek be a művelődési életben, napjainkban diáklétszám-csökkenéssel küzdenek, ennek okán pedig horvát tanterveket indítanak el. Az elmúlt századok politikai változásai

ugyan nem mindig kedveztek a kisebbségi fennmaradásnak és egyúttal az anyanyelvi oktatásnak sem, mégis összességében elmondható, hogy a jugoszláviai, majd a szóban forgó közösségnek mindig volt lehetősége magyar iskolákban anyanyelvén tanulnia.

4.3.1. Kisebbségpolitika az oktatásban 1997-ig

A 17–18. századtól már rendszeresen feljegyezték a falusi iskolák tanítóinak nevét, akik kezdetben teológiát végeztek. Vörösmartra csupán 1865-ben érkezett az első tanítóképzőt végzett mester. A 19. századtól lehetett haladásról beszélni a közoktatásban. Szlavóniában és Baranyában is elfogadott követelménnyé vált a hatosztályos iskoláztatás, de sok esetben a negyedik osztály elvégzése után a főként földművelésből élő közösség diákjai dolgozni kezdtek. Az első világháború utáni időszakban a közoktatási rendszernek általános jellemzője lett a nemzetiségek elnyomása. Elfojtották az akkori Jugoszláv Királyság területén élő félmillió magyar oktatását is (Tóth 1979, 81–84).

A két világháború közötti időszakot sem jellemezte túl sok pozitív változás. A dél-baranyai és szlavóniai iskolákat a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrejöttét követően Belgrádból központilag irányították. Többek között olyan előírások is napvilágot láttak ebben az időszakban, miszerint legalább 30 jelentkező szükségeltetik a magyar tagozat megnyitásához (Faragó 1998, 6–7).

1945-ben jelent meg az első rendelet, amely a kisebbségi nyelveken való oktatással foglalkozik. Egy évvel később elfogadásra került Jugoszláv Szocialista Népköztársaság Alkotmánya, amely kimondta: „a nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szocialista Népköztársaságban kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk jogát és védelmét élvezik” (Faragó 1998, 10). A szocialista Jugoszláviában tehát megkezdődtek a törekvések az anyanyelvi oktatás biztosítására.

Az 1970-es években az alkotmányos nemzeti jogokat beleszőtték a kisebbségi státútumokba, meghatározták a magyar és a kétnyelvű oktatás, továbbá az anyanyelvápolás megszervezésének feltételeit, támogatási rendszerét. Ezzel elősegítették a nemzeti hagyományok és az anyanyelv, az identitás megőrzését. Az Alkotmányban leírták, miszerint a nemzetek és nemzetiségek tagjai minden tekintetben egyenjogúak, és a jogaik gyakorlását nem

kötötték létszámhoz. A nemzetiségi oktatásról szóló köztársasági törvény (1979) pedig lehetővé tette iskolák és tagozatok létrehozását az előírásokban megszabott létszámtól kisebb tanulócsoportok számára is (Merki 1980, 109; Tóth 1993, 65–66). A törvényhez kapcsolódó szabályrendeletekkel pedig még több kedvezményt biztosítottak a kisebbségi oktatáshoz, hiszen tulajdonképpen néhány diák számára is lehetőség nyílt anyanyelvi oktatás megszervezésére.

A kétnyelvűnek nyilvánított területeken 1980-tól kötelezővé tették a nemzetek és nemzetiségek nyelvének kölcsönös tanulását, tehát a szerbeknek és a horvátoknak is kellett tanulniuk a magyart, mint környezetnyelvet (Merki 1980, 113). Ez az intézkedés magában foglalta a nemzetiségek együttélésének megkönnyítését, szorgalmazta az elfogadást és más kultúrák megismerését. A magyar tannyelvű iskolák munkafeltételei, anyagi ellátása azonos volt a horvát vagy szerb tannyelvű iskolákéval. A nemzetiségi sajátosságokból eredő többletmunkát a Köztársasági Öngazgatási Érdekközösség évente megtérítette, így lehetett fenntartani a kis létszámú tagozatokat (Merki 1980, 114).

1969 után fokozatosan kialakulni látszott egy iskolahálózati rendszer, amelyet Faragó Ferenc (1998, 16) ekképpen ír le:

- magyar és kéttannyelvű óvodák és óvodai csoportok,
- magyar tannyelvű önálló nyolcosztályos iskolák és a hozzájuk tartozó négyosztályos tagozati iskolák,
- kétnyelvű nyolcosztályos iskolák (alsó szinten magyarul, felső szinten két nyelven folyik az oktatás),
- horvát tannyelvű iskolák, ahol a magyar nyelv és kultúra választható tárgyként tanulható,
- kéttannyelvű középiskolai csoportok, amelyekben a tantárgyak egy részét magyarul, másik részét horvátul tanítják,
- anyanyelvápolás horvát középiskolai szakok számára.

A magyar és kéttannyelvű általános iskolák eredményesen működtek a 70-es, 80-as években. A kéttannyelvű oktatást három település intézményeiben alkalmazták: Batinán, Hercegszőlösön, később pedig Szentlászlón is. Faragó Ferenc úgy ítélte meg, hogy a fennálló magyar nemzetiségi iskolahálózat megfelelt a nemzetiség érdekeinek és igényeinek (Faragó 1985, 130).

1982-ben hozták nyilvánosságra *A horvátországi magyar nyelvi oktatás szintjének szociológiai felmérése és elemző értékelése* c. munkát, amelyben

leírják, hogy amikor még Horvátország területén nem volt magyar vagy kétnyelvű középiskola, csak kevesen folytatták tanulmányaikat az általános iskola végzetével, hiszen a főként földművelésből élő szülők közül kevesen engedhették meg, hogy gyermeküket vajdasági intézményekben iskoláztassák (Ifj. Merki 1982, 151). Az 1970-es években azonban sikerült megszervezni Pélmónostoron a Középiskolai Szakirányú Központon belül a kéttannyelvű oktatást, ami nagyot lendített a baranyai fiatalok továbbtanulási esélyein.

A virágzó oktatási rendszernek a honvédő háború (1991–1995) vetett véget, amikor Baranyából és Kelet-Szlavóniából rengetegen voltak kénytelenek elmenekülni, köztük számos pedagógus is. A menekültek számára Magyarországon több településen menekültiskolákat hoztak létre, ezekben mostoha körülmények között ugyan, de elhivatottan dolgoztak a pedagógusok abban a reményben, hogy a békés reintegrációt (1997) követően az otthoni környezetben könnyebb lesz a diákok számára a tanulmányok folytatása.

4.3.2. Kisebbségpolitika az oktatásban 1997-től napjainkig

A magyar iskolák és tagozatok száma a 20. század közepétől fokozatosan csökkent, ennek okaiként említhetjük természetesen a magyar kisebbség számának drasztikus csökkenését,⁴⁵ a homogén közösségek megszűnését, aminek hatására a magyar nyelv szerepe a mindennapi életben is háttérbe szorult. Egy másik okként említhető a horvát nyelv nem megfelelő szintű ismerete, amely a szülőföldi továbbtanulásnál és érvényesülésnél gondokat eredményezhetett (Lehocki-Samardžić 2013, 168). Ez utóbbi leginkább a honvédő háborúban menekült sorba kényszerült diákokat érintette, akik a békés reintegrációba (1997) hazatérve azzal szembesültek, hogy nem ismerik megfelelő szinten az ország nyelvét, holott ez csupán abból adódott, hogy mivel többségük Magyarországon töltött 5–10 évet, egyáltalán nem volt adott számukra lehetőség azt elsajátítani.⁴⁶ A hazatért szülők közül többen e problémára úgy reagáltak, hogy horvát nyelvű iskolát választottak gyermekük számára, annak ellenére, hogy a horvát nyelv elsajátítását önmagában már a környezetnyelvi szerepe is elősegítette volna. Egy, a 2008/2009-es tanévben zajlott, 186 tanulóból álló kérdőíves felmérés (Denković, 2011) eredményei is alátámasztják, hogy az iskola nyelve egy-

értelműen befolyásolja a nyelvhasználati kompetenciák kialakulását e közösségben.

A kisebbségi jogok megvédése és érvényesítése érdekében Horvátország és Magyarország között bilaterális szerződések kötöttek. 1992-ben a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló Szerződést, 1995-ben pedig a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló Egyezményt fogadták el (Andócsi 2012, 273). Továbbá 2000-ben fogadták el a kisebbségi oktatásra vonatkozó törvényt, amely kimondja, hogy a törvényben előírt minimális létszámnál kevesebb diákkal is lehet iskolát alapítani, azonban ez esetben csak horvát tannyelvű intézetről lehet szó, amin belül azonban lehet magyar tannyelvű osztályt létrehozni. Az osztályok elindítását a törvény nem köti minimum létszámhoz. Az iskola megnevezése, dokumentumai, pecsétje is lehet kétnyelvű (Andócsi 2012, 278–279). Ez lehetővé tette, hogy a folyton csökkenő diáklétszámmal küzdő kisebbségi iskolának se kelljen bezárniuk a kapuikat. 1999-ben kezdte meg működését Horvátország egyetlen magyar középiskolája, az eszéki Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központ, amely a mai napig három szakirányt kínál az anyanyelven továbbtanulni kívánó diákok számára. Bizonyos szempontból kimondható, hogy az anyanyelvi oktatási rendszer egész vertikuma megtalálható Horvátországban, ugyanis 1994 óta Zágrábban hungarológia szakon, 2007 óta pedig Eszéken magyar nyelv és irodalom szakon folytathatnak tanulmányokat az egyetemisták. Ugyanakkor orvosi, jogász, mérnöki stb. diplomát nem lehet magyar tannyelvű képzésben szerezni, ami értelemszerűen következik a horvátországi magyarok kis létszámából.

A honvédő háború előtti időszakban is különféle rendszerezése volt a kisebbségi oktatási intézményeknek, ez mára ugyan átalakult, egyszerűsödött, de jellege megmaradt. Jelenleg 3 modell szerint zajlik az oktatás: A modell (anyanyelven zajlik a tanítás), B modell (a társadalomtudományi tantárgyakat anyanyelven, a természettudományi tantárgyakat az ország nyelvén oktatják) és C modell (anyanyelvápolás). Jelenleg az A modell szerint működik 4 általános iskola és 1 középiskola, a B modell szerint 1 általános iskola és a C modellt alkalmazzák 18 általános iskolában (Varga 2012, 21). A jelenlegi B modell annyiban különbözik a korábbi kétnyelvű oktatási rendszertől, hogy ez utóbbi nem a tantárgyak területe alapján, hanem a tanítás nyelvében határozta meg a kétnyelvűséget, tehát az alsós évfolyamokon anyanyelven zajlott a tanítás, a felsős

évfolyamokon pedig az órákon igyekeztek mindkét nyelvet (kisebbségi és többségi) használni.

Ami a taneszközöket illeti, a kisebbségi oktatásra vonatkozó törvény lehetővé teszi magyarországi tankönyvek használatát, de ezeket a használat előtt engedélyeztetni kell az oktatási minisztériummal, amely támogatja a tankönyvírást is, de ezzel a lehetőséggel sajnos nem élnek a horvátországi magyar pedagógusok (Andócsi 2012, 280–281). Az első kiegészítő tankönyv 2015-ben jelent meg zenei nevelésből az általános iskola alsós osztályai számára (Micheli 2015a). A horvát tankönyvek fordítása is folyamatban van, számos kötetet már használnak is az oktatás során, ugyanakkor aggodalomra ad okot, hogy a tankönyvfordításoknak 10 év alatt immár három gazdája is volt (- mt 2015h).

Az elmúlt években több változás is érintette az oktatási rendszert, ezzel együtt pedig a kisebbségi iskolákat is, de ezek pozitívnak tekinthetők a közösségi megmaradás szempontjából. Ezek közül néhány: 2010-től kötelező érettségi tárgynak számít az anyanyelv, megalakították a magyar szakos tanárok, osztálytanítók és anyanyelvápolók megyei szaktanácsát, elkészült az új, kétnyelvű kerettanterv magyar nyelv és irodalomból. Továbbá minden pedagógiai dokumentum megjelent kétnyelvű kiadásban is (Varga 2012, 25–26).

Az elmúlt évtizedek pozitív törvényi feltételei után az elmúlt néhány évben egy jogszabály-módosítás miatt komolyan veszélybe került az egyetlen horvátországi magyar középiskola sorsa. A horvát Tudományos, Oktatási és Sportminisztérium rendelete szerint ugyanis hét fős létszám alatt nem működhet középiskolai osztály, sem a szigeteken, sem a hegyvidékeken, sem a kisebbségi iskolákban a 2013/14-es tanévtől (Kriják 2013a). Azonban a helyi érdekvédelmi és szakmai szervezetek közbenjárására Magyarország Nemzetpolitikai Államtitkársága kérelemmel fordult a horvát minisztériumhoz, így elindulhatott az oktatás a középiskolai osztályokban, ahol egyik tagozaton sem érte el az elsős osztálylétszám a 7 főt (Kriják 2013b). Mivel a rendelet sértette a nemzeti kisebbségek alkotmányos jogait, valamint számos olyan nemzetközi szerződéssel is ellentétes volt, amelyek az anyanyelven való tanulás jogát hivatottak biztosítani a kisebbségek számára, a kisebbségi szabori képviselők kérvényezték a rendelet visszavonását, ami meg is történt, így e sorok írásakor, 2016-ban nem fenyegeti veszély a középiskolai oktatást (Tatai 2014c). Azonban összességében elmondható, hogy a legnagyobb kihívást és gondot a magyar kisebbség

megmaradása szempontjából továbbra is a rendkívül alacsony diáklétszám jelenti. Amint a Horvátországi Magyar Pedagógusok Fórumának elnöke, Csapó Nándor 2014-ben megállapította: „a honvédő háború előtti utolsó tanévben, 1989–90-ben a magyar oktatási intézmények (óvodák, általános és középiskolák) száma 22 volt, s ezekben 1044 gyermek tanult az anyanyelvén, most viszont az 1998-tól újjászervezett magyar tannyelvű oktatási intézmények tanulóinak a száma már ennek a harmadát sem éri el“ (Miche-
li 2014b).

4.4. A nemzeti kisebbségek jogállása

A horvátországi kisebbségek jogállása a mindenkori alkotmányban van rögzítve. Az Alkotmányt 1990 óta többször módosították (1997, 1998, 2000), jelenleg hatályos változatát 2001. április 25-én fogadta el a Horvát Szábor. Már az 1998-as változat is államalkotó tényezőként ismerte el a kisebbségeket, a magyarokat is más kisebbségekkel együtt nevesíti. Amíg az 1990-es alkotmány biztosítja a területén élő kisebbségek állampolgári jogait, nem nevezi meg a kisebbségeket, mivel a szerb–horvát háború, a Szerb Krajinai Köztársaság egyoldalú kikiáltása politikailag lehetetlenné tette a kisebbségi kérdésnek az alkotmányban rögzített megoldását (Mák, 1997).

A jelenleg [2016-ban] hatályos Alkotmány preambulumban tíz autochton kisebbséget sorol fel, ezek a következők: szerb, cseh, szlovák, olasz, magyar, zsidó, német, osztrák, ukrán és ruszin. Ugyanakkor az egyéb hivatalos közigazgatási okmányokban és a 2011. évi népesség-összeírásban kiemelve az egyéb kategóriából a következő kategóriák találhatók még meg: albán, bolgár, bosnyák, montenegrói, makedón, lengyel, roma, román, orosz, szlovén, török és vlah. Ebből a klasszifikációból egyrészt az tűnik ki, hogy a volt Jugoszlávia nemzeti és etnikai kisebbségei közül csak a szerb számít öshonosnak, és a volt Osztrák–Magyar Monarchia nagyobb népei közül csak a románok, de a romák nem; másrészt pedig a klasszifikációval párhuzamosan elválnak a jugoszláv-délszláv nemzetek a Jugoszlávián kívüliektől, a nem délszlávoktól (Végh 2006, 46).

A hatályos horvát alkotmány biztosítja az öshonos kisebbségeknek és az egyéb kategóriába tartozó kisebbségeknek, *másoknak* az egyenjogúságot és a nemzetiségi jogaik megvalósulását (I. szakasz). Deklarálja, hogy a

szabadság, az egyenlőség, a nemzeti egyenjogúság, a békeszeretet, a szociális igazságosság, az emberi jogok tiszteletben tartása, a tulajdon sérthetlensége, a természet és az emberi környezet megóvása, a kormány jogai és a demokratikus többpárti rendszer a Horvát Köztársaság alkotmányos rendjének legfőbb értékei (3. cikkely). A közhivatalokban a horvát nyelv és a latin betűs írás használatát írja elő, ugyanakkor a többség feltételéhez köti egy-egy településen a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelv használatot (12. cikkely). A 14. cikkely deklarálja, hogy minden állampolgárt megilletnek az alapvető szabadságjogok fajtól, bőrszíntől, nemtől, nyelvtől, vallástól, születéstől, képzettségtől, társadalmi helyzettől és más tulajdonságoktól függetlenül. A 15. cikkely minden kisebbségi polgárnak garantálja az egyenjogúságot, és utal a kisebbségi jogokról szóló alkotmány erejű külön törvényre (2000), továbbá lehetővé teszi, hogy mindenki szabadon döntsön a saját nemzeti hovatartozásáról, amely az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbségek anyanyelvüket szabadon használhatják írásban és szóban, és garantálja a kulturális autonómiát. A 83. cikkely a nemzetiségi jogokat szabályozó törvények elfogadásához az összes képviselő kétharmados szavazatát írja elő.

A horvát szabor 2000. május 11-én hirdette ki Az emberi szabadságjogokról és a Horvát Köztársaság etnikai és nemzeti közösségeiről vagy kisebbségeiről szóló alkotmányerejű törvényt. Ez védi az etnikai és nemzeti kisebbségek megmaradását, szavatolja a jogegyenlőséget, a nemzeti, kulturális és nyelvi fejlődés érdekében segíti az anyaországgal való kapcsolat-tartást. Deklarálja – összhangban az Alkotmány 15. cikkelyével –, hogy a Horvátországban élő kisebbségeknek joguk van a kulturális autonómiára.

A horvát törvényhozás 2002. december 13-án fogadta el a Nemzeti Kisebbségek Jogairól szóló alkotmányerejű kisebbségi törvényt, amely az 1991-ben elfogadott és többször módosított kisebbségi törvényt váltja fel. Ennek megalkotására a külpolitikai nyomás miatt is szükség volt, hiszen éppen ebben az időszakban vált aktuálissá az EU-csatlakozás, és a nemzetközi közösséget a szerb kisebbség jogainak biztosítása érdekelte. A törvény 5. cikkelye definiálja a kisebbség fogalmát, eszerint kisebbség a Horvát Köztársaságban élő őshonos horvát állampolgárok csoportja, akiknek etnikai, nyelvi, kulturális vagy vallási hagyományai különböznek a többségi polgároktól, s e hagyomány megőrzésére törekednek. Tehát a kisebbségi jogok alanyai csakis azok lehetnek, akik a többségtől különböznek, a kisebbségek számára biztosított jogok pedig nem a többség adományai és

nem a kisebbség kiváltságai, hanem olyan jogok, amelyek a kisebbségeket eleve, objektív alapon, a másság joga alapján illetik meg. A törvény 45 cikkelyben részletesen rendezi a kisebbségi jogokat, biztosítja a képviselőhöz való jogot a helyi és regionális önkormányzat választott testületeiben, az egyenrangú nyelvhasználatot azon közigazgatási egységekben, ahol a kisebbség aránya a lakosság egyharmadát eléri vagy a közigazgatási egység statútuma azt lehetővé teszi. Jelenleg [2016-ban] ezt már csak a hercegszölösi járásban éri el a magyarok aránya.

Az 1992. december 16-án aláírt Magyar–Horvát Alapszerződésben a 17. cikkely foglalkozik közvetlenül kisebbségvédelemmel. A dokumentumban a szerződő Felek elismerik a Horvát Köztársaságban élő magyar nemzetiiségnek, illetve a Magyar Köztársaságban élő horvát nemzetiségnek a jogát ahhoz, hogy egyénenként vagy a közösségük más tagjaival együtt szabadon kifejezésre juttassák, megőrizték és továbbfejlesszék etnikai, nyelvi, vallási identitásukat, anélkül, hogy őket akaratuk ellenére bárki asszimilációra kényszerítené; anyanyelvüket a magánéletben és a nyilvánosság előtt szabadon használhatják; a jogszabály elismeri a törvény előtti egyenlőséget, és kinyilvánítja, hogy a kisebbségek emberi jogait és alapvető szabadságjogait diszkriminációmentesen gyakorolhatják.

1995. április 5-én Eszéken a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyarok kisebbségi jogainak védelme érdekében a Felek megállapodást kötöttek, ezt követően megalakult a Magyar–Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság, amely egyéb feladatai mellett kormányai számára a kisebbségek védelmének érdekében helyzetelemzéseket készít és ajánlásokat fogalmaz meg.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a fenti dokumentumok elismerik a Horvát Köztársaságban élő nemzeti kisebbségek létét, a nemzeti kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők; az állam védelemben részesíti a kisebbségeket, biztosítja az állam területén élő nemzeti kisebbségek képviselőtét, biztosítja nemcsak az egyéni, hanem a kollektív nemzetiségi jogokat is, s a kisebbségi jogokat az emberi jogok kihagyhatatlan részének tekinti.

5. Nyelvhasználati kérdések

5.1. A magyar nyelv jelenlegi jogi státusa

A horvátországi magyarság anyanyelvének státusát értelmezésünkben a mindenkorai alkotmány nyelvhasználatra vonatkozó cikkelyei, továbbá a jogforrási hierarchiában az alacsonyabb szinten álló kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó törvények és a belső jogrend részét képező nemzetközi egyezmények és államközi megállapodások, minisztériumi határozatok, rendeletek határozzák meg.

A Horvát Köztársaságban a jelenleg hatályos Alkotmány (2001) 12. cikkelye rendelkezik a horvát nyelv és a latin betűs írás használatáról a közhivatalokban, ugyanakkor ha egy településen valamely nemzeti kisebbség többségben van, számára lehetővé teszi az anyanyelv használatát. Ez azt jelenti, hogy a horvát alkotmány kétnyelvűséget ír elő azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbség aránya meghaladja a lakosság egyharmadát. A 33%-os kisebbségi küszöb, összevetve a többi határon túli terület küszöbértékével (például Kárpátalján 10%, Szlovákiában 20%), a Kárpát-medencében a legmagasabb, s még magasabb, ha összevetjük a pozitív példaként említett finnországi svédek helyzetével, ahol már 8%-tól biztosítottak a feltételek a kisebbségi jogok gyakorlására. Az Eszék-Baranya Megye Magyar Kisebbségi Önkormányzat eddig hiába kérte a küszöb 20%-ra való csökkentését, a mai napig nincs meg a politikai akarat a kérés teljesítésére (Andócsi 2012, 286). Sőt (!): 2014-ben „mozgalom indult e határ 50%-ra emelésére, de a népszavazási kezdeményezést az alkotmánybíróság 2014 augusztusában elutasította. Így a magyarok jogai sem sérültek” (kk, 2014).⁴⁷

Kloss (1967, 15) a nyelvek státusa szempontjából öt [+1] fokozatot különböztet meg: 1. a nyelv országos méretekben hivatalos nyelv (pl. a finnországi svéd); 2. a nyelv egy nagyobb regionális egység (tartomány, államrész, járás) regionális hivatalos nyelve (pl. a magyar 1952 és 1960 között a

romániai Magyar Autonóm Tartományban); 3. a kisebbségi nyelv hatósági engedélyezése különféle módokon és célokra (közoktatásban, nyilvános hirdetményeken, közkönyvtárakban); 4. tolerancia a nyelvvel szemben a privát szférában (például újságokban, rádióban, magániskolákban); 5. a nyelv betiltása (pl. a magyaré 1945 és 1948 között Szlovákiában).

Ha a klosszi szociolingvisztikai kritériumok alapján jellemezzük a magyar nyelv helyzetét a Horvát Köztársaságban, akkor leginkább a 3. szint jellemzi, azzal, hogy egyes vonatkozások a 2. szintre utalnak (járási/községi szinten de jure egyenrangú, ott, ahol eléri a számaránya a 33%-ot); azonban számos nyelvhasználati szintéren a 4. szintre szorul vissza.

[+1]: A horvát hivatalos státusú nyelv

Az anyanyelv használatáról két törvény, *A horvátországi nemzeti kisebbségek nyelv- és íráshasználatáról szóló törvény Horvátország területén* (2000. május 11.); valamint *A horvátországi kisebbségek nyelvén és írással történő oktatásról szóló törvény* (2002), továbbá a *Nemzeti kisebbségek vagy etnikai közösségek nevelése és képzési oktatási tanterveiről és programjairól* rendelkező minisztériumi határozat rendelkezik.

A nemzeti kisebbségek nyelv- és íráshasználatáról szóló törvény Horvátország területén a kisebbségi hivatalos nyelvhasználat és írás törvényi feltételeit határozza meg, megteremti a végrehajtási szabályokat, anélkül azonban, hogy ehhez garanciális feltételeket nyújtana. Kizáró jellegű, azaz a törvény nem alkalmazható a központi közigazgatási szervek, cégbíróságok, alkotmánybíróság, felsőfokú szabálysértési eljárásokban, felsőbbbíróságokon, közigazgatási bíróságokon, kormány előtt, csak a közigazgatási intézményi hierarchia alacsonyabb szintjein – megyei, városi, járási képviselői és önkormányzati testületekben, közigazgatási szervek előtt, elsőfokú eljárásokban (5. cikkely) –, ahol, amennyiben a többségi feltétel megvalósul, lehetővé teszi a kisebbségi nyelv és írás horvátal egyenjogú használatát. A törvény tehát alkalmazását a többség feltételéhez köti, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy amíg például az olaszok az Isztrián messzemenően élnek a törvény adta jogokkal, a magyarság esetében a 2011. évi census alapján erre kizárólag a hercegszölösi járásban van lehetőség. Ugyanakkor a horvát szabor által 2000-ben elfogadott, a nemzeti kisebbségek nyelvén és írással történő oktatásról szóló törvény lehetőséget teremt – erre olyan formulák utalnak mint *végrehajtható, nyitható*

– a Horvátországban élő kisebbségek anyanyelvű oktatására az óvodáktól a középiskolákig. Csak minimum 7 fő esetén indulhat kisebbségi iskolákban osztály (Karasi 2014); illetve amennyiben a kisebbségi intézmények létrehozatalára nincsenek meg a feltételek, az oktatás a horvát iskolai intézményrendszeren belül osztályokban, illetve oktatási csoportokban biztosítható (4. cikkely) (Szekeres 2006, 66). A szórványterületen élő gyermekek számára kétnyelvű oktatásra, illetve anyanyelvápoló csoport létrehozására van lehetőség a horvát iskolák hozzájárulásával például Zágrábban, ahol „Zágráb város Magyar Kisebbségi Önkormányzatának elnöke, Balázs Piri Zoltán és Varga Erna tanügyi főtanácsos együtt elérték, hogy 2015 őszétől a középiskolákban is folyhasson magyar anyanyelvápolás.

A magyar óvoda 1994-ben kezdett működni [Zágrábban]. Az elmúlt két évtizedben több mint 300-an jártak a magyar óvodába, az utóbbi években általában 20 ovisuk volt. 1996 óta működik kétnyelvű általános iskola (Ivan Gundulić Iskola), negyedik osztályig a B modell szerint [kétnyelvű osztatlan tanulócsoporthoz]; ötödiktől a C modell szerint [horvátul tanulják a tantárgyakat, közben anyanyelvápolásra járnak]” (Micheli 2014d, – mt 2015i).

Összefoglalva, a fenti törvény nyelvhasználatra vonatkozó cikkelyei, összhangban a nemzetközi jogi dokumentumokkal, valamelyest garantálják, hogy a nemzeti kisebbségek anyanyelvüket megtanulják, és anyanyelvükön tanuljanak, valamint deklarálják azt a jogot, hogy az anyanyelv a kollektív identitás megőrzését szolgálja, ami mindenekelőtt az oktatás révén gyakorolható. Ugyanakkor lényeges szempont, hogy a kisebbségi nyelv révén a kollektív identitás megőrzésének jogát a szélesebb társadalomba való integrálás és az abban való részvétel felelősségével egyensúlyban, az államnyelv, jelen esetben a horvát nyelv és a latin írásmód alapos elsajátítását írja elő (8. cikkely). A megközelítés hatékonysága ugyanakkor számos tényezőtől függ, például a jó kétnyelvű tanárképzéstől.

A nemzetközi egyezmények és a kétoldalú megállapodások közül a horvátországi magyarság szempontjából jelentős az 1995. április 5-én Eszéken aláírt *Keretegyezmény a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között az egymás területén élő kisebbségek jogairól*. Ebben a Felek által vállalt kötelezettségek nemcsak a belső jogrend részét képezik, hanem hatással vannak az anyanyelvhasználat nyelvpolitikai hátterére, annak gyakorlatára, ugyanis a megállapodás egy új intézményt hívott létre, a Magyar–Horvát Kormányközi Kisebbségi Vegyes Bizottságot. A bizottság feladata éves

ülésein az Egyezményből eredő kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése, kormányaik számára ajánlások és helyzetelemzések készítése.

Az Egyezményben a Felek vállalják, hogy biztosítják kisebbségeik számára a nyelv és a kultúra, valamint a nemzeti identitás megőrzését, a fenti cél elérése és a kisebbségek sokoldalú fejlődésének biztosítása érdekében megfelelő intézkedéseket tesznek az oktatás, kultúra, tömegtájékoztatás, a kiadói és tudományos-kutatási tevékenység, jogalkotás, közművelődés egyéb területein (1. cikkely). Továbbá támogatják a kisebbségek nyelvén történő oktatást az oktatás teljes vertikumán keresztül. 2007. október elsején húsz államilag finanszírozott hallgatóval indult az oktatás az eszéki egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, 2014. október 1-jétől ennek Medve Zoltán a tanszékvezetője (- mt, 2014a).

A közoktatás megvalósulhat a kisebbségek nyelvén (a) anyanyelvű modellben [=A modell: az oktatás kisebbségi nyelven történik, de kötelező a horvát nyelv és irodalom]; (b) kétnyelvű oktatás formájában [=B modell: humán tárgyak a kisebbség nyelvén, a reál tárgyak horvátul; valamint kötelező a horvát nyelv és irodalom]; (c) fakultatív módon, kiegészítő jelleggel, igazodva a kisebbségi szervezetek és a szülők igényeihez [=C modell: az oktatás horvát nyelven történik, heti 2–5 órában fakultatív kisebbségi nyelv és kultúra oktatására van lehetőség]. Ezenkívül a Felek ösztönzik az anyanyelvű tankönyvek cseréjét, a tanulók és a tanárok, oktatási segédesszközök cseréjét, szakmai továbbképző programok szervezését, továbbá a többségi iskolákban a kisebbségi nyelvek kultúrájának és történelmének oktatását (2. cikkely). Szorgalmazza a kulturális és oktatási központok megalapítását, valamint más intézmények, alapítványok működését (3. cikkely).⁴⁸

A névhasználatról és az anyakönyvezésről a 4. cikkely rendelkezik, amely lehetővé teszi a kisebbségeknek a magán- és közéletben az anyanyelv, valamint az eredeti vezeték- és utónév szabad használatát, továbbá a Felek kötelezettséget vállálnak arra, hogy a kisebbségek által lakott területeken biztosítják különösen a földrajzi nevek és nyilvános feliratok vonatkozásában mindkét nyelv megfelelő használatát. Az 5. cikkely a tömegtájékoztatásban való méltányos megjelenésről rendelkezik, az anyanyelvű tömegtájékoztatáshoz való jogot deklarálja; a 6. cikkely pedig biztosítja az anyanyelvű vallásgyakorlást.

Végül vessünk egy pillantást egy magyarországi jogász, Gerencsér (2015) elemzésére, melyet egy Kárpát-medencei panoráma részeként a horvátországi magyarok hivatalos nyelvhasználatáról készített. (A) Két

olyan közigazgatási egység van, ahol a magyarok elérik a helyi lakosság egyharmadát, a bellyei járás és a hercegszőlősi járás – ezekben a magyar a horvátal egyenlő jogú hivatalos nyelv. (B) Noha a horvát alkotmány őshonos kisebbségnek tekinti a magyarokat, az egyharmados nyelvi küszöb a szerző Horvátországban 2000-ben és 2005-ben szerzett tapasztalatai szerint „komoly akadályt állít a jogérvényesítés elé”. (C) Eszéken a vizsgálatkor nem volt egyetlen magyar bíró, ügyész vagy ügyvéd. A városban egy horvát ügyvéd volt, aki beszélt magyarul. A Drávaszögben mindössze két magyar bíró volt, ők a pélmonostori bíróságon dolgoztak. (D) A Drávaszög nem egyharmados részein vagy a tengerparton a bíróságon a tolmács a főszabály, de a tolmácsok szaknyelvi tudása hiányos. (E) A jogszabályok nem automatikusan teszik lehetővé a magyar nyelv használatát a bíróságokon, azt kérelmezni kell, de a magyarok legtöbbször nem kérelmezik, vagy azért, mert a horvát bíró vagy ügyintéző „nem nézi jó szemmel” a számára idegen nyelvű ügyintézés okozta bonyodalmat, vagy mert a fiatalok sokszor jobban beszélnek már horvátul, mint magyarul. (F) Komoly probléma, hogy alig van magyar jogász Drávaszögben.

5.2. A magyar nyelv az oktatásban

5.2.1. Magyar tannyelvű oktatási intézmények és diáklétszámok

A mai horvátországi kisebbségi oktatási intézményeket modellek alapján lehet csoportosítani:

- A modell: anyanyelvű oktatás (az összes tantárgyat a kisebbség nyelvén oktatják, továbbá a magyar nyelv és irodalom tantárggyal meg egyező óraszámban tanítják a horvát nyelv és irodalmat is)
- B modell: kéttannyelvű oktatás (a humán tárgyakat a kisebbség nyelvén, a reál tárgyakat az ország nyelvén tanítják)
- C modell: anyanyelvápolás (magyar mint idegen nyelv választható tantárgyként való oktatása, ez az ún. *anyanyelv-ápolási modell*)

Jelenleg a magyar nyelvű vagy a magyar nyelvvoktatás óvodai szinten az A és C modell szerint zajlik, általános iskolai szinten mindhárom modellt alkalmazzák, a középiskolában az A és C modellt, a felsőoktatásban pedig a B és a C modell érvényesül (lásd az 5.1. táblázatot). A magyar nyelv és iro-

dalom órákon minden intézményben magyarországi tankönyveket használnak – annak ellenére, hogy az oktatási minisztérium lehetőségként kínálja fel és támogatja a tankönyvírást is. Eddig mindössze az általános iskola 5. és 6. osztálya számára készültek magyaróra vázlatok a Horvátországi Magyar Pedagógusok Fórumának⁴⁹ kiadásában.

5.1. táblázat:⁵⁰

A 2015/2016-os tanévben magyar tannyelvű vagy magyar nyelvoktatást kínáló intézmények listája modell és helyszín alapján, valamint a diáklétszámok

Modell	Intézmény típusa	Intézmény neve	Helyszín	Létszám
A	óvoda	HMOM Központ óvodája	Eszék	49
A	óvoda	Bellyei Grlica Óvoda, tagozati óvodák	Kopács, Várdaróc, Laskó	37
A	óvoda	Hercegszölösi Zeko Óvoda, tagozati óvoda	Csúza, Vörösmart	23
A	óvoda	Zágrábi Potočnica Óvoda, tanulócsoport	Zágráb	19
C	óvoda	Bellyei Grlica Óvoda	Bellye	24
A	általános iskola	HMOM Központ általános iskolája	Eszék	32
A	általános iskola	Laskói Általános Iskola	Laskó	21
A	általános iskola	Vörösmarti Általános Iskola, tagozati iskolák	Vörösmart, Sepse, Csúza, Újbezdán	75
A	általános iskola	Kórógyi Általános Iskola	Kórógy	15
B	általános iskola	Ivan Gundulić Általános Iskola (1–4. osztályban)	Zágráb	7
B	általános iskola	Laskói Általános Iskola	Laskó, Várdaróc, Kopács	33
C	általános iskola	Laskói Általános Iskola	Laskó, Várdaróc	28
C	általános iskola	Vörösmarti Általános Iskola	Vörösmart	25
C	általános iskola	Antunováci Általános Iskola	Antunovac	35
C	általános iskola	Bellyei Általános Iskola	Bellye	73
C	általános iskola	Csáki Általános Iskola, tagozati iskola	Csák, Berak	14
C	általános iskola	Dályi Általános Iskola, tagozati iskolák	Dály, Erdőd, Almás	26
C	általános iskola	Darázsi Általános Iskola, tagozati iskola	Darázs, Batina	57
C	általános iskola	Dárdai Általános Iskola, tagozati iskola	Dárda, Meccő	61
C	általános iskola	Dr. Franjo Tuđman Általános Iskola	Pélmonostor	64

Modell	Intézmény típusa	Intézmény neve	Helyszín	Létszám
C	általános iskola	Fran Krsto Frankopan Általános Iskola	Eszék	21
C	általános iskola	Franjo Krežma Általános Iskola	Eszék	21
C	általános iskola	Gradinai Általános Iskola, tagozati iskolák	Gradina, Újgrác, Budakovac	65
C	általános iskola	Hercegszőlősi Általános Iskola	Hercegszőlős	53
C	általános iskola	Ivan Gundulić Általános Iskola (5–8. osztályban)	Zágráb	18
C	általános iskola	Ivan Nepomuk Jemeršić Általános Iskola	Grubisno Polje	15
C	általános iskola	Kácsfalusi Általános Iskola	Kácsfalu	8
C	általános iskola	Mato Lovrak Általános Iskola	Lacháza	73
C	általános iskola	Nagypiszanicei Általános Iskola	Nagypiszanica	5
C	általános iskola	Ójankováci Általános Iskola	Ójankovác	29
C	általános iskola	Szentlászlói Általános Iskola	Szentlászló	57
C	általános iskola	Vladimir Nazor Általános Iskola	Đakovo	32
C	általános iskola	Vladimir Nazor Általános Iskola, tagozati iskola	Ivanovci	20
C	általános iskola	Zrinski Általános Iskola, tagozati iskola	Marinci	58
A	középiskola	HMOM Központ középiskolája (3 szakirány)	Eszék	36
C	középiskola	I. Gimnázium	Zágráb	13
C*	felsőoktatás	J. J. Strossmayer Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék	Eszék	96
B*	felsőoktatás	Zágrábi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológia Tanszék	Zágráb	75

* Lehocski-Samardžić (2013, 169) szerint a felsőoktatásban is 3 modellről beszélhetünk. Az eszéki magyar szakon 2011/2012-es tanévig az A modell (nemzetiségi oktatás) szerint készült tantervet használtak, jelenleg azonban a C modell van érvényben, amely 2 modulra épül: 1-es előjelű kezdő, és 2-es előjelű nemzetiségi oktatást ír elő a hallgatók nyelvtudási szintjének megfelelően. A B modell az ún. *hungarológiai* modell, amit a zágrábi tanszéken alkalmaznak. *** Lehocski-Samardžić itteni B modellje azonban eltér az 5.2.1. elején bemutatott B modellel, a Zágrábi Egyetem Hungarológia Tanszéke ugyanis nem nemzetiségi oktatással foglalkozik, jellemzően nincs is kisebbségi diákja, Zágrábban a hungarológia szak olyan, mintha akármilyen idegen nyelv szak lenne (*a szerk. megj.*).

Az 5.1. táblázatból jól látszik, hogy a magyar tannyelvű intézmények és diákok száma is rendkívül alacsony. Az 5.2. táblázatból láthatjuk, hogy hogyan alakultak a tanintézmények diáklétszámai modellek szerint az elmúlt 28 évben. Az 1987/88-as tanévet tekintve már 2007/08-ban 51%-os csökkenésről lehetett beszélni, ez a szám a 2015/16-os tanévre nem változott jelentékenyen. Ahol azonban folyamatos és drasztikus csökkenés tapasztalható, azok az A modell szerint működő általános és középiskolák. Az 1987/88-as tanévhez képest az A és B modell szerint működő általános iskolák diáklétszáma 2015/2016-ra 73,7%-kal, az A modell szerint működő középiskola diáklétszáma pedig 75,8%-kal csökkent.

5.2. táblázat

Az anyanyelvi oktatás valamely formájában résztvevők száma az 1987/88-as, a 2007/2008-as, a 2011/2012-es és a 2015/2016-os tanévben

Intézménytípus és oktatási modell	1987/88*	2007/08**	2011/12**	2015/16
Óvoda – A modell	186	168	129	128
Óvoda – C modell	–	–	29	24
Általános iskola – A modell	671	271	222	143
Általános iskola – B modell				33
Általános iskola – C modell	1375	729	899	838
Középiskola – A modell	149	67	56	36
Középiskola – C modell	–	7	10	13
ÖSSZESEN	2381	1235	1316	1215

Források: * (Faragó 1998, 49), ** (Varga 2012, 24)

5.2.2. Kutatási eredmények

Kutatásunkban rákérdeztünk arra, hogy adatközlőink milyen nyelven folytatták a tanulmányaikat. Ennek eredményeit korcsoportok szerint az 5.3. táblázat foglalja össze.

5.3. táblázat

Milyen tannyelvű óvodába/általános iskolába/középiskolába/főiskolára vagy egyetemre járt?
(Terepadatok 2014, N=116)

Tanintézmények	13–32 éves (N=34)		33–53 éves (N=34)		54–85 éves (N=48)	
	N	%	N	%	N	%
Járt óvodába	27	79,4	23	67,6	17	36,2
<i>Ebből magyar tannyelvű óvodába járt</i>	21	77,8	16	69,6	17	100
Járt általános iskolába	34	100	34	100	48	100
<i>Ebből magyar tannyelvű általános iskolába járt</i>	23	67,6	24	70,6	44	91,7
Járt középiskolába	32	97	26	89,7	25	73,5
<i>Ebből magyar tannyelvű középiskolába járt</i>	18	56,3	11	42,3	13	52
Járt főiskolára/egyetemre	12	35,3	15	44,1	21	43,75
<i>Ebből magyar tannyelvű főiskolára/egyetemre járt</i>	6	50	5	33,3	7	33,3

A fenti adatok értelmében az óvodai és az általános iskolai oktatásban egyértelműen a harmadik korcsoport (54–85 évesek) körében a legmagasabb a magyar anyanyelven tanulók száma, ez az óvodai szinten 100%-ot, míg az általános iskolában 91,7%-ot jelent. Ebben a korcsoportban a válaszadók mindössze 52%-a folytatta tanulmányait középiskolai szinten, akiknek körülbelül a fele, 52%-uk választott magyar tannyelvű intézményt. A középkorúak (33–53 évesek) körében már változó arányokkal találkozunk, hiszen magyar óvodát 69,6%-uk, magyar általános iskolát 70,6%-uk, magyar tannyelvű középiskolát 42,3%-uk, anyanyelvű főiskolai vagy egyetemi képzést pedig mindössze a válaszadók 33,3%-a választott. A legfiatalabb korcsoport (13–32 éves) eredményei nem térnek el merőben a középkorúak választaitól. Magyar óvodába járt 77,8%-uk, anyanyelven végezte az általános iskolát 67,6%-uk, a középiskolát 56,3%-uk, az egyetemet vagy főiskolát pedig 50%-uk. Mindhárom korcsoport tekintetében egyfajta lineáris csökkenést érzékelhetünk az oktatási szintek között. Az óvodai oktatásban ugyanis a nagy többség kitart az anyanyelvi tanintézmény mellett, valamint ez a többségi arány jelentkezik még az általános iskolánál is, azonban a közép- és felsőoktatási intézmények tekintetében már csak ritkán billen a mérleg nyelve az anyanyelvi intézmények oldalára.

5.4. táblázat

Tud-e írni-olvasni magyarul? (Terepadatok 2014, N=115)

Tudás szintje	13–32 éves (N=34)		33–53 éves (N=33)		54–85 éves (N=48)	
	N	%	N	%	N	%
Írok és olvasok	32	94,1	31	93,9	48	100
Csak olvasok	2	5,9	2	6,1	0	0
Nem írok, nem olvasok	0	0	0	0	0	0

Kutatásunkban rákérdeztünk arra is, hogy adatközlőink tudnak-e írni-olvasni magyarul (lásd az 5.4. táblázatot). A harmadik korcsoportba (54–85 évesek) tartozó személyek mindegyike tud írni és olvasni is magyar nyelven, míg a fiatalabb generációknál már akadtak olyan személyek, akik saját bevallásuk szerint csak olvasni tudnak magyarul. Senki sem nyilatkozott úgy, hogy nem olvas és nem is ír magyar nyelven.

5.3. Hitélet és anyanyelv

Az egyháznak, a lelkészeknek – ugyanúgy, mint az oktatásnak – nagyon fontos szerepe van az identitástudat megőrzésében. Ezért olyan fontos a magyar nyelvű istentisztelet, oktatás a kisebbségben élő magyarok számára. A reformáció során kialakult egyházi és oktatási rendszernek nagy szerepe volt a magyar nyelv megőrzésében, s abban, hogy az ellenreformáció nem tudott győzedelmeskedni a drávaszögi és szlavóniai magyarok között. A katolikus vallásúak jobban ki voltak, s napjainkban is ki vannak téve az elhorvátosodásnak. Ennek oka elsősorban azonos felekezethez tartozás, a vegyes házasságok és a magyar anyanyelvű papok hiánya. A Julián Egyesület munkájának köszönhetően 1904 és 1918 között a magyar anyanyelvű igehirdetés, oktatás kérdése megoldódott, a pécsi püspökség pedig gondoskodott a magyar anyanyelvű papság képzéséről.

Trianon után a régi egyházszervezet feloszlott, a pécsi püspökségből kiszakadt a drávaszögi katolikus magyarság. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban mindkét keresztény egyházban megoldatlanná vált a magyar nyelvű lelkészképzés, veszélybe került a lelkész utánpótlás. Elsősorban a katolikus papok hiánya vált aggasztóvá, csak horvát nyelvű teológiai képzésre volt lehetőségük. Igaz, 1938-tól kezdődően mehettek Szabadkára, majd Mariborba, a római katolikus teológiára tanulni, ahol kisebb megsza-

kításokkal magyarul is oktattak, de a magyar anyanyelvi képzés a nyolcvanas évekre visszaszorult (Székely, 1989).

A papság előregedése, a magyar anyanyelvű papok hiánya miatt a dia-kovári püspökség területén lévő 26 katolikus egyházközség templomaiban 1993-ban már csak hatban volt magyarul az igehirdetés, 18-ban horvátul, kettőben pedig magyarul és horvátul (Mák 1997).

A református egyház Horvátországban magyar anyanyelvű lelkész-képzéssel Trianon óta nem rendelkezik. A két világháború között a kolozsvári teológiai fakultás és Svájc, Németország vállalta a református lelkészek képzését. A II. világháború után egyedül a zágrábi református teológián, részben más diploma birtokában pedig nyugat-európai (ír, angol, skót, svájci, osztrák stb.) intézményekben szereztek képesítést, majd a hatvanas évektől Magyarországon is, elsősorban a debreceni és a budapesti teológián tanulhattak anyanyelvükön a protestáns lelkészek. Az előregedés a református egyházat is sújtja.

A honvédő háború után a református egyház több részre szakadt. Az egyház osztódása következtében a szórványgyülekezetekben háttérbe kezd szorulni a magyar nyelvű istentisztelet, a Horvátországi Magyar Református Keresztény Egyház (HMRKE) hivatalos nyelvében megjelent a magyar mellett a horvát is. Az egyházszakadás miatti vita sok hívőt elszakít(hat) az egyháztól, a hitélettől, s ezáltal a legjelentősebb nyelvhasználati szintér, a templom, mely a kisebbségi identitás és kultúra megőrzésében fontos szerepet játszik, háttérbe szorul. Így az anyanyelv megőrzése is veszélybe kerül(het).

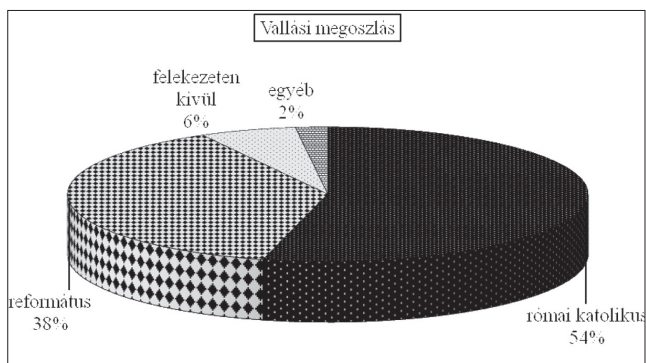
Jelenleg a baranyai háromszögben a bellyei, kopácsi, várdaróci, laskói, hercegszőlősi, sepei, vörösmarti és a csúzai egyházközségekben, míg Kélet-Szlavóniában Eszéken, Szentlászlón, Harasztiban és Kórógyon tartanak magyar nyelvű istentiszteleteket.

A hitéletet a vegyesen lakott településeken a többnyelvűség jellemzi. Így például Rétfalun a sok vegyes házasság miatt az istentisztelet többnyire még magyarul zajlik, de a temetés, a házasság vagy keresztele már általában horvátul. A függetlenségi háború előtt a kisköszegi horvát nemzetiségű katolikus pap, Antun Knežević bár a misét horvát nyelven tartotta, de „szép hangsúllyal és kiejtéssel olvasta a magyar írást”. A templomi énekeket mindkét nyelven énekelték a hívők. 1987-ben horvát nyelven szervezett népmisziót a plébánia területén, 1988-ban magyar nyelven. Erre az újvidéki Sztrikovits János plébánost kérte fel (Székely 1989). A plébánost a honvédő háborúban megkínózták, eltűnt (Fridrik Cirkli 1992).

Az 1991-es megszállást követően az egyházak működése teljesen megbénult. A katolikus papokat elűldözték, a református papok közül is csak a laskói lelkész, Csáti Szabó Lajos, Csáti Szabó Aranka és Hájek János esperes maradt a helyén. Ők tartottak misét, eskettek, temettek mindkét felekezetenél. A templomok nagy része a háborúban megsérült, leégett vagy kirabolták. Az épségben maradt templomok ökumenikusok lettek, minden hívőt befogadtak, felekezettől függetlenül. Mára a templomok nagy részét felújították, de a katolikus magyarság továbbra sem rendelkezik magyar anyanyelvű pappal.

Bár a II. vatikáni zsinat után kötelezővé vált az anyanyelvi igehirdetés, s ezt a horvát állam is támogatja, az egyházak ezt nem tudják betartani, mert az egyházmegye jelentős lelkészhiánnyal küszködik, hiányoznak a magyar anyanyelvű papok. Emiatt a katolikusok asszimilációja még jobban felgyorsult.

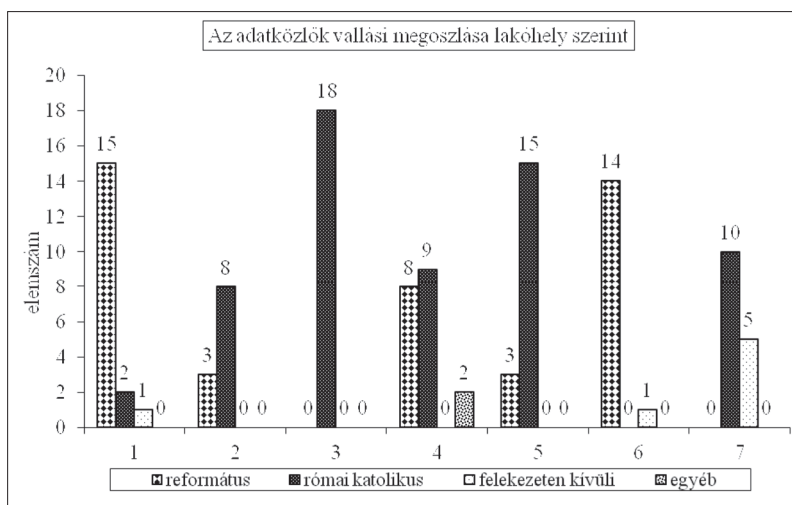
Kutatásunkban résztvevő adatközlők többségükben a két nagy történelmi egyházhoz tartozónak vallották magukat. A felekezeti megoszlásukat az 5.1. ábra mutatja.

5.1. ábra

Adatközlőink vallási megoszlása, $N = 114$, (Terepadatok 2014)

Az 5.2. ábra települések szerint mutatja az adatközlőink felekezeti megoszlását. Kopácson és Kórógyon nagyrészt reformátusok voltak, Bellyén a két felekezet egyformán képviselteti magát, míg Dályhegyen csak katolikus adatközlőink voltak.

5.2. ábra

Adatközlőink vallási megoszlása kutatópontjainkon: 1. Kopács, 2. Vörösmart, 3. Dályhegy, 4. Belye, 5. Darázs, 6. Kórógy, 7. Zágráb (Terepadatok 2014)

Kérdőívünkben a közösségi élet egyes színterein használt nyelvre is rákérdeztünk. Többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy a horvátországi magyarok templombeli nyelvhasználata megegyezik-e a Kárpát-medencei magyarok nyelvhasználatával, hogy az öt kisebbségi magyar közösségre (felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, muravidéki) jellemző 85–100%-os anyanyelvhasználat jellemző-e a horvátországi magyaroknál is a „Templom a faluban” szintéren, vagy az ausztriai magyarokra jellemző arányt találjuk-e. Megállapíthatjuk, hogy a horvátországi magyaroknál a „Templom a faluban” szintéren a válaszadóknak csak 42%-a választotta a magyar nyelvet, 8%-a a horvát nyelvet és 36%-a mindkét nyelvet egyaránt használja. Ezzel eltér a többi kisebbségi magyar közösségre jellemző 85–100%-tól, s inkább az ausztriai magyarokéval egyezik meg (54% magyar, 41% német; Szépfalusi és mtsai 2012, 114). A horvátországi magyarok választása megegyezik Kovács – Žagar Szentesi (2014, 188, 189) kutatási eredményével, melyet Kelet-Szlavóniában és Csákovácon kaptak. (A tisztán magyar nyelvű verbális tevékenység a templomban az adatközlők 50,6%-ára jellemző, 37%-uk a magyar és horvát nyelvet egyformán használja, s csak

6,2%-uk használja csak a horvát nyelvet). További vizsgálatot igényel a felekezeti megoszlás szerinti bontás. Változna-e az arány a „Templom a faluban” szintén a reformátusoknál, azaz magasabb lenne-e a magyar nyelvet választók aránya a reformátusoknál, mint a katolikusoknál? Feltevélezesemet alátámaszthatja Baumann – Jámbor (2006, 116) vizsgálati eredménye, amely 2005-ben Kopácson végzett kutatásból származik. Itt a válaszadók 81%-a református volt, 18%-uk katolikus. Az adatközlők 90%-a a templomban, Kopácson a magyar nyelvet használja. Ugyanakkor Kovács – Žagar Szentesi (2014) vizsgálata Kelet-Szlovóniában, a köztudottan református vallású településeken történt, s itt eltérő eredmény született.

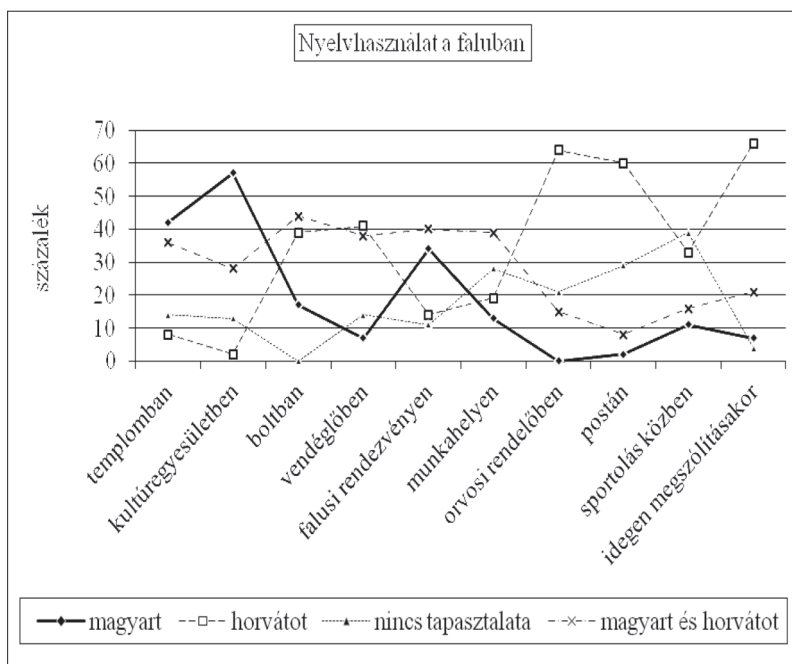
A horvátországi magyaroknál a „Templom a városban” szintén nagyon magas (59,4%) volt azoknak az aránya, akik a „nincs tapasztalata” választ adták. A horvát nyelvet használók aránya 24,1%, a magyar nyelvet használók aránya csak 11% volt, míg 5,5% mindkét nyelvet használja. Ez jelentősen eltér a muravidékiek eredményétől (60%), s még jobban a többi kisebbségi magyar közösségtől, de a „nincs tapasztalata” válaszok magas aránya miatt az ilyen összehasonlításnak nemigen van létjogosultsága.

A „Rendszerint milyen nyelven olvassa az imádságos könyvet, a bibliát?” és az „Ön milyen nyelvet használ imádkozás közben?” kérdésekre adott válaszok bemutatása a 3.5.4. fejezetben található. Ezek az adatok jelentősen nem különböznek a többi kisebbségi magyar közösség eredményeitől.

5.4. Nyilvános nyelvhasználat, tévézés és rádióhallgatás

5.4.1. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználatban

A nyilvános nyelvhasználattal kapcsolatos egyik kérdésünk így szólt: *Rendszerint milyen nyelvet használ a falujában (illetve a zágrábiak Zágrábban)?* A kérdést szinterek követték, s egy-egy szinterre több nyelvet is meg lehetett jelölni. Az 5.3. ábra mutatja a válaszokat.

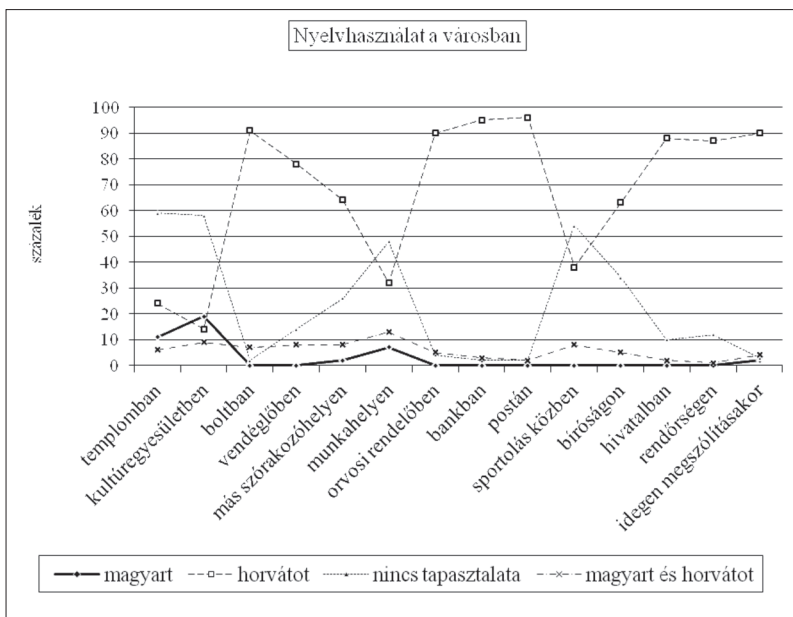

5.3. ábra

Nyelvhasználat a faluban, $N=94$ és 100 között, (Terepadatok 2014)

Jól látszik, hogy a magyar használata a templomban, a kultúregyesületben és a falusi rendezvényeken gyakori, az egyéb színhelyeken ritka vagy elő sem fordul. A boltban és a vendéglőben a horvát használata gyakoribb a magyarénál, az orvosi rendelőben, a postán és idegen megszólításakor pedig szinte kizárólag a többségi nyelv használatos. Ez a mintázat hasonlít például az 1996. évi kárpátaljai eredményekre (Csernicskó 1998, 156), de a szlovákiai, romániai és vajdasági eredményekre is (Beregszászi és Csernicskó 2004, 62).⁵¹

Nagyon eltérő a helyzet azokban a városokban, amelyekbe gyakran járnak adatközlőink, lásd az 5.4. ábrát.

5.4. ábra

Nyelvhasználat a városban (Rendszerint milyen nyelvet használ abban a városban, amelyikbe a legtöbbet jár?), N = 86 és 92 között, a zágrábiak nem válaszoltak, (Terepadatok 2014)

Jól látszik, hogy a magyar használata igen ritka a templomban és a kultúregyesületben, a többi szintéren azonban elő se igen fordul. A horvát használata szinte kizárólagos a boltban, orvosi rendelőben, bankban, postán, hivatalban, rendőrségen és idegen megszólításakor. Ez a nyelvhasználati mintázat lényegesen különbözik az 1995–97-es szlovákiai, kárpátaljai, romániai és vajdasági adatoktól, például a rendőrségen az ottani (városi és falusi) adatközlőink 10–37%-a használta a magyart (Beregszászi – Csernicskó 2004, 62).

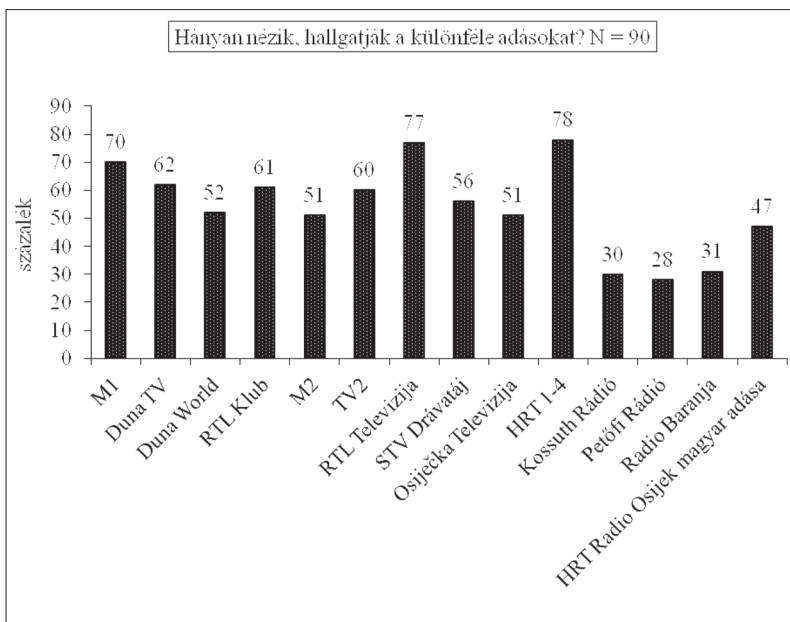
A nyilvános nyelvhasználatra vonatkoznak azok az adataink is, amelyeket a *Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor (1) magánlevelet ír, (2) hivatalhoz címzett iratot fogalmaz, (3) szakmával kapcsolatos írást fogalmaz?* Mivel egy kérdésre több nyelvet is meg lehetett jelölni válaszként, kereszt táblát készíthetünk a „magyar” és „horvát” válaszokból. Azt látjuk,

hogy magánlevelet magyarul és horvátul adatközlőink 53%-a ír (N=115), csak magyarul 30%, csak horvátul pedig 16%. A hivatalos levelek nyelv-választása ettől eltér: magyarul és horvátul az adatközlőknek (N=105) csak 37%-a ír hivatalos levelet, csak horvátul ír viszont 56% (kerekítve 7% vagy csak magyarul ír, vagy egyáltalán nem ír). Hasonló a szakmai írá-sok nyelv-választása (N=97) is: magyarul és horvátul 35%, csak horvátul 53%, csak magyarul vagy egyáltalán nem ír szakmai iratot 12%. Ami már most a hivatalos iratok nyelv-választását illeti, nyilvánvaló, hogy a horvát-oroszági magyarok csak akkor választhatnak nyelvet, ha ezt a jog számukra engedélyezi. Mivel hivatalos iratokat magyarul csak korlátozott mérték-ben s helyzetekben lehet írni, a magyarok hivatalos nyelvi írott regisztere elsovrad, hasonlóan ahhoz, ahogy „a romániai magyarok elég nagy része sokkal könnyebben ír meg egy kérvényt románul, mint magyarul” (Szilá-gyi 2008, 114).

Végül a *Munkahelyén mennyit használja (1) a magyart, (2) a horvátot?* kérdésekre kapott válaszok szintén a horvát nyelv dominanciáját mutatják: a magyarok (N=88) közül alig használják a magyart 10-en, ritkán használ-ják 21-en, s gyakran 57-en (64,8%). Közülük azonban (N=87) csak 2-en tartoznak a horvátot alig használókhoz, 8-an a ritkán használókhoz, s 77-en (88,5%) munkahelyükön gyakran használják a többségi nyelvet. A „ma-gyar” és „horvát” válaszok keresztátlója (N=86) azt mutatja, hogy mind-két nyelvet gyakran használja 54%, a magyart ritkán de a horvátot gyakran 23%, s a magyart alig de a horvátot gyakran használja 12%. (Összesen 10 adatközlő további kategóriákba esik, például 7-en a magyart gyakran, de a horvátot ritkán használják munka közben.)

5.4.2. Tévénézés és rádióhallgatás

Kérdőívünk 51. kérdése azt tudakolta, hogy milyen tévéállomásokat néz-nek, s milyen rádióadókat hallgatnak adatközlőink. A válaszok száma ezút-tal csak 90, mert a 19 belyei adatközlő válaszait tévedésből nem gyűjtöt-tük be. Az 5.5. ábra tanúsága szerint adatközlőinknek több mint fele néz 6 magyarországi tévéadót, valamint a szlavóniai STV Drávatáj című heti műsorát. A Radio Baranja hétfő esti magyar adását annyian hallgatják, mint a magyarországi Kossuth Rádiót és Petőfi Rádiót, s az észéki magyar rádió-adást a válaszadók közel fele hallgatja.

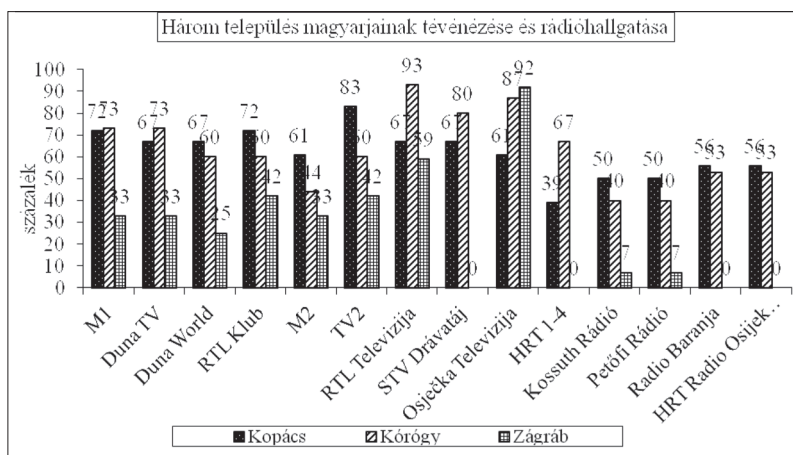

5.5. ábra

Tévézés és rádióhallgatás Horvátországban, N = 90 (Terepadatok 2014)

A válaszokból az is kiderült, hogy adatközlőinknek csak elenyésző száma néz vagy hallgat vajdasági (szabadkai, újvidéki) magyar adókat, s a Pécsi Rádiót is csak egyetlenegy válaszadó hallgatja.

Az iménti országos adatok után megnéztük azt is, mi a különbség két magyar falu (Kopács és Kórógy) és Zágráb magyarjai között. Az 5.6. ábra megmutatja, hogy a kopácsiak és a kórógyiak szinte minden adót egyforma arányban néznek s hallgatnak, de a zágrábiak a legtöbb esetben jóval kisebb arányban néznek/hallgatnak magyar műsorokat, s vannak adók, amiket nem lehet nézni/hallgatni Zágrábban, ilyen például az STV Drávatáj című műsora és a két baranyai rádióadás.

5.6. ábra

Tévézés és rádióhallgatás Kópácson, Kórógyon és Zágrábban, $N = 18, 15, 16$ (Terepadatok 2014)

5.5. Él-e még a régi nyelvjárás?

Néhány gondolat előljáróban

A nyelvjárás vesztese a köznyelvi formák javára mindenhol megfigyelhető. Ezt jelenleg a generációk közötti különbségek tükrözik a legszembetűnőbben. Az idősebbek szinte mindegyike őrzi településének nyelvjárási jellemzőit, beszédükben kizárólagosan ezek a formák jelennek meg. Ezek a Penavin Olga által is leírtak, azaz az idősebb generációtól a 60-as, 70-es években megfigyelt nyelvvállapotot hallhatjuk még ma is (vö. például Penavin 1968–78, 1969, 1981).

A középgenerációval készült hangfelvételeken megfigyelhető néhány, a település nyelvjárására leginkább jellemző jelenség, de beszédük jelentős része már köznyelvi. Ebben valószínűleg szerepe van annak is, hogy rendszeresen nézik és hallgatják a magyarországi, köznyelvet közvetítő médiát: a magyar televízió és rádió adásait. A köznyelvi változatok térnyerésének másik oka sok adatközlőnk esetében a háború ideje alatt Magyarországon töltött idő lehet, ehhez vö. a *menekültség* (MENEK változó) szerinti elemzéseket a 6.5. és 6.6. alfejezetekben.

A fiatalok beszéde sokszor közel áll a standardhoz vagy teljesen megegyezik azzal. Találkoztunk olyan fiatallal is, aki a szülőfalujára jellemző nyelvjárást beszél – ennek oka, hogy életében a magyar nyelv használata csak néhány, a családhoz kapcsolható színtérre korlátozódik, s ilyenkor a beszélgetőpartnerek legtöbbször a nagyszülők, a tőlük tanult és velük használt nyelvváltozat közelebb áll a helyi hagyományos nyelvjáráshoz.

A középgenerációra is jellemző volt már, a fiatalok körében pedig általános, hogy legkésőbb az iskolában elkezdenek horvátul tanulni. A horvát általános iskolába íratott gyerekek csak az anyanyelvápolás tantárgy keretében találkoznak tanítási órán a magyarral. A magyar tanítási nyelvű iskolába járóknak heti néhány órában oktatják a többségi nyelvet. A középiskolások nagy része horvát iskolába jár, azaz napjának jelentős részében csak horvátul kommunikál. Csak kevesen választanak, választhatnak az eszéki Magyar Központ középiskolai képzései közül. Azaz a legifjabb generációt intenzív horvát nyelvi hatás éri, emellett a médiában leginkább a magyar köznyelvet hallja, vagyis arányaiban kevesebbet találkozik anyanyelvjáráásával; s ez jelentősen hozzájárulhatott esetükben a nyelvjárási formák köznyelvire cseréléséhez.

A felvételekről

A kutatás során a kérdőíves gyűjtésről – ha az adatközlő beleegyezett – hangfelvételt készítettünk. A terepmunkások törekedtek arra, hogy a kérdőívre adott válaszok mellett összefüggő spontán beszédet is rögzítsenek. Ezt segítette a kérdőív néhány pontja,⁵² ezek utasításában is benne van, hogy az adatközlő mondja el az adott szituációhoz fűződő élményét. Célunk volt az is, hogy amennyiben a körülmények ezt lehetővé tették, a kérdőív kitöltése előtt kerüljön sor interjúra vagy egy rövid kötetlen beszélgetésre, hogy ezzel is oldjuk az adatközlőnek a szokatlan helyzetből adódó esetleges feszültségét. Általában elmondható, hogy jellemzően az idősebb korosztály az, aki szívesen beszélt a kérdőívre adott válaszokon túl is.

Tekintettel arra, hogy a gyűjtés elsődleges célja a kérdőív kitöltése volt, több olyan nyelvjárási jelenség, amely – bár jellemző az adott településen – nem került szisztematikus gyűjtésre. Ennek ellenére a gyűjtött anyagban sok, a helyi nyelvjárással jellemző elem megtalálható. Néhány esetben csak az interjúról készült felvétel, a kérdőív kitöltéséről nem. Az adatközlő nem minden esetben járult hozzá felvétel készítéséhez. Rendelkezésünkre áll több mint 80 óra felvétel, ez azonban nemcsak folyamatos szöveget tartalmaz.

A következőkben igyekszünk képet adni a területen most található nyelvjárásról. Tekintettel arra, hogy vizsgálatunk nem kifejezetten nyelvjárási célzatú volt, a területen fellelhető nyelvjárás(ok) minden részletre kiterjedő leírására nem vállalkozunk. Az alábbiakban következők inkább tekinthetők a nyelvjárást érintő megjegyzéseknek mintsem szisztematikus leírásnak.

A hagyományokhoz híven a nyelvi szinteket sorra véve adjuk közre a tapasztaltakat, többnyire hangtani és alaktani kérdéseket tárgyalunk, a szintaktikai jelenségek többnyire az alaktani példák között szerepelnek, csak egy mondattani megfigyelést említünk külön. A szókészletet érintő megfigyelésekről csak röviden szólunk.

A Drávaszög településeinek nyelvjárása a szakirodalomban

Az általunk vizsgált terület a dialektológiai leírások szerint a magyar nyelvterület dél-dunántúli nyelvjárási régiójához, ezen belül a dél-baranyai nyelvjárás csoportba tartozik (Kiss szerk., 2001, 262–324; a csoportosítás alapja Imre 1971). Horvátország egyes keleti, magyarlakta települései már régebben is gyakran szerepeltek a nyelvjárásszigetre hozott példaként. Benkő *Magyar nyelvjárástörténetében* Szlavónia a példa a tipikus külső nyelvjárásszigetre (Benkő 1957, 31); Szabó József nyelvjárásszigetekkel foglalkozó monográfiájában külön rész foglalkozik a jugoszláviai területtel (Szabó 1990, 249–290). Leírásában egy olyan gyűjtőpont található – Kórógy –, amely a mi kutatásunkban is szerepel. Néhány évtizede még csak egy-két falura volt igaz a külső nyelvjárássziget definíciója, ma viszont a Vörösmart–Csúza–Sepse és Várdaróc–Kopács–Laskó településegységek kivételével a többi, magyarok által lakott település ebbe a kategóriába sorolható (vö. Kocsis – Bognár 2003).

Az előzményekről szólva meg kell még említeni a *Magyar Nyelvjárások Atlaszát*: 12 jugoszláviai kutatópontja közül Kórógy szerepel a mi vizsgálatunkban is (Deme – Imre 1968–1977). Szlavónia, Drávaszög magyarlakta településeinek nyelvjárásával legrészletesebben Penavin Olga foglalkozott. Gyűjtéseinek eredményét több regionális nyelvatlaszban és monográfiában dolgozta fel (Penavin 1968–78, 1969, 1981, 1984, 1986, 1988).

Hangtani jelenségek

A köznyelvhez képest az *á* és *ē* fonémák jelentkeznek többletként. Az *á* terheltsége Kórógyon jelentős, az idősebb és a középgenerációnál használata általános (*táncol, szálmát, záváros, kopácska*, 'stoplis cipő'), a fiatalok beszédében csak elvétve találtuk. A dályhegyi adatok között szórványosan fordul elő: *patiká* 'tornacipő' (középkorú adatközlő), *számlá, Páp Joszip* (fiatal).

A zárt *ē* használata településenként eltérő mértékű. A fonéma megterheltsége Dályhegyen nagy, Eszéken, Bellyén változó mértékben adathozható, míg az *ő-ző* településeken (pl. Kórógyon, Kopácson) nem vagy csak igen ritkán fordul elő. A *nēki, tēnnék, mēntem, szeretēm, mindēn*-féle alakok Dályhegyen mindhárom generációnál megtalálhatók. Az eszéki és bellyei adatközlők két csoportba sorolhatók: az idősebb generáció őrzi az *ē*-t, a középgeneráció és a fiatalok nagy része már a magyar köznyelvet, illetve egy ahhoz nagyon közel álló nyelvváltozatot beszél. A felvételeken a fiataloknál is felbukkan időnként egy-egy *ē*-t rejtő szóalak: *gyerēkēk, kell, lēs*. Arra is van példa, hogy az adatközlő az interjú során csak elvétve ejt *ē*-t, legtöbbször a köznyelvi változatot használja, de a magyarországi és drávaszegi különbségeket firtató kérdésnél megemlíti, hogy Bellyén az *ē* létező beszédhang, szemben a magyarországi változattal.

Az *ő-zés* főleg hangsúlytalan helyzetben fordul elő, például *gyerők, mindön, felelők, beszélől, emlékszöm, kertöt, szépön, énnēkēm, kellött* (Kórógy, Bellye, Kopács), Dályhegyen csak szórványosan találtuk. Hangsúlyos és hasonulós *ő-zéssel* Kórógyon elvétve találkoztunk: *lōhet, böcsül, mōnünk*.

A köznyelvi *ő-nél* zártabb ejtésű *ű* hallható gyakran: *űket, űneki* (például Bellyén idős adatközlőtől, Dályhegyen mindhárom generáció adataiban). Több adatunk van arra, hogy *o* hangban realizálódik az *a* fonéma, ezek mindegyike egyben az *á* utáni *ó-zásra* (esetünkben *o-zásra*) példa, mely változó mértékben található meg a területen: *házo, házospár, vágto, lát-tolak* (Dályhegy), *lábo* (Kórógy, Dályhegy). Itt említjük meg, hogy egy középgenerációhoz tartozó bellyei adatközlő a magyarországitól eltérő jelenségek felsorolásakor megemlítette, hogy a standard *ő* személyes névmást a helyiek *ű-nek* mondják, de saját maga a felvétel készültekor egyszer sem használta ezt a formát.

A középső nyelvállású hosszú magánhangzók helyenként záródó kettős-hangzóban⁵³ realizálódnak: *f^{ou}dünk, Kór^{ou}gyon, p^{ou}sta, tanít^{ou} bácsi, kett^{ou}*,

els^{őü} (Kórógy); *v^{őu}t*, *k^{őu}cs* 'dívány' (Bellye). A példák mennyisége tükrözi az anyagban található arányokat: Kórógyon az idősebb generáció beszédében gyakoriak a diftongusok, a középgenerációval és a fiatalokkal készült felvételeken nem vagy csak elvétve hallhatók.

Mássalhangzó-kapcsolatok első tagjaként az *l* jellemzően eltűnik, az előtte álló magánhangzót hosszan vagy hosszabban ejtik: *bóiban, igazóványér; gondúhatod, menekütek, emegyék, ehajtották, efogadhatón* (Dályhegy); *tanútam, számóni* (Kopács); *vót, bóiba, tőtött kápiszta* (Kórógy).

Szórványosan megfigyelhető a köznyelvi *u* helyett *i* használata, minden példánk az idősekkel készült felvételeken hallható: *magik, tanítuk meg* (Kórógy), *magik, őnálík* (Bellye).

Anyagunkban előfordul a köznyelvinél zártabb és nyíltabb magánhangzó használata egyaránt. Mindkét eset ritka, és csak az idősek beszédében találtuk: *kinyér, kilaméter*; toldalékok esetében: *azoktúl* (Kórógy). A köznyelvi *ó*-végű helynévből *-i* képzővel alkotott melléknevek esetében *a* jelenik meg a képző előtt: *laskai, lászlai* (Bellye, Kórógy).

Ahogy a magyar nyelvterület egészén, így a Drávaszögben is a mássalhangzókat érintő, a köznyelvihez képest eltérést mutató jelenségek köre a magánhangzókénál jelentősen kisebb számú. A mássalhangzó-fonémák rendszere a köznyelvivel megegyező.

A köznyelvi *ly* írásképi valamikori *l'* fonéma realizációja *j* vagy *l*, anyagunkban egy szó esetében mindkét variáns előfordul *Dálhegy, Dájhegy* (Dályhegy), de előfordult, hogy csak az *l*-es alakot találtuk a *hüle* 'hülye' szóban (Dályhegy). Általánosságban elmondható, hogy a *j*-s gyakoribb az *l*-es alakoknál, pl. *ojko-ojko* 'olykor-olykor', *hejös* 'helyes' (Kórógy).

Intervokális nyúlásra kevés példánk van: *vegyessen* (Kórógy).

Alaktani jelenségek

Az egyes szám második személyű igerag nem szibiláns igető után is *-l*: *szólol, beszélöl, köszönöl, észöl* 'eszél' (Kórógy).

Az igeragok között az egyes szám harmadik személyű, határozott forma *-i* alakú: *tudi, mondi, bíri, íri*, bár a köznyelvi *tudja, mondja, írja* alakokat is használják (több kutatóponton is, pl. Dályhegy, Kórógy, Bellye).⁵⁴ Kérdőívünk egy kérdése (630a és 630b) ezt a jelenséget célozta, a kapott eredményekről a 6.15. pontban szólunk. Általános tapasztalat, hogy a kérdőív kitöltése közben a köznyelvi alakokat használták az adatközlők, de az interjú során a spontán beszédben vagy rákérdezésre elhangzott az *-i*

igeragos forma is. Kórógyon mindhárom generációnál előfordulnak ezek az alakok, míg Bellye esetében csak az idősekkel készített felvételeken találkoztunk velük. Anyagunkban a többes szám harmadik személyű, *i* elemű toldaléokra is találunk példát: *csinájik, megvárík* (Kórógy) *mondik* (Bellye, Kórógy).⁵⁵

A többes szám első személy igeragjánál megfigyelhető, hogy a határozatlan formát használják a határozott helyett is: *mondjunk rá* 'mondjuk rá' (Bellye). A köznyelvi felszólító módú igealakok kijelentő módúként való használata az idősekkel készített felvételeken többször hallható: *...ezők az öreg uccák vótak, mongyunk rá én olyan nagyon nem jó helyön lakok...; Nem érted, hogy mit mondjuk.* (Bellye); *Nem bírunk* 'bírnunk' *úgy beszélni; hogy beszéljünk* 'beszélünk', *szokjunk menni* (Kórógy).⁵⁶ Ezt a jelenséget a középgenerációnál elvétve figyelhattuk meg, a fiatalabbak beszédében nem fordul elő.

A következő részletben több fent említett jelenséget is megfigyelhetünk, az adatközlő idős, bellyei lakos:

hát azok megint máshogyan beszélnek... mondjunk rá Kopácson – én kopácsi születésű vagyok onnan jöttünk –, de már Darócon is máshogyan beszélnek, meg már Bellyének is valahogyan más a a ...I is, Laskón is. Hegy alatt is, mondjunk rá. Hegy alatt a barátnőm az az Küvi – itt volt ma, de gyűttek vendégei és haza köllött menni és azok is má nem mondják, má mi nem mondunk, hogy leány. Azok már úgy mondik, hogy a leány. Annak az anyja is mindig azt mondta, hogy a leány... a lányának.

A *szokik* ige jelen idejű alakja is használatos: *nyáron szok lenni, az asztalon szok maradni* (Kórógy).

Az infinitívusz képzője *-nyi* alakban is előfordul: *elannyi* 'eladni' (Dályhegy)

A birtokos személyjelölő többes szám harmadik személyű alakja *-ik*: *könyvik* 'könyvük', *menyikre* 'menyükre' (Bellye).⁵⁷ Példáink idős adatközlőinktől származnak.

A testes határozóragok *l* eleme eltűnhet, az előtte álló magánhangzó nyúlásával egyszerre vagy nyúlás nélkül: *magyaru* 'magyarul', *horvátu* 'horvátul' (Kórógy), *házbu* 'házból', *attú* 'attól' (Bellye). Ugyanígy a *-hoz/-hez/-höz* rag utolsó mássalhangzója is gyakran eltűnik: *kávého, férhe* 'férjhez' (Kórógy).

A mutató névmás helyhatározói változata *itten* formában többször előfordul az anyagban (Kórógy, Bellye), de *ittal* formával is találkoztunk (Kórógy).

A köznyelvi alakokhoz képest a határozott névelő *z* elemének áttagolódására mindkét irányba találtunk példát: *a zállam*, illetve *az acskó* (Kórógy).

A szókészletet érintő megfigyelések

Kérdőívünk két pontja is foglalkozik a magyarországi és a vizsgált terület közötti szókészleti különbségekkel (74. és 75. kérdés). A válaszokban valódi tájszavakat és areális hatásra bekerült neologizmusokat is találunk. Az alábbiakban csak néhány példát sorolunk fel⁵⁸ a fent említett kérdésekre kapott válaszok közül:

majica, *trikó* 'póló' *trénerka* 'sportruha' *kopácska* 'stoplis cipő'
patika 'tornacipő' *hullahop* 'harisnyanadrág' *szladoléd* 'fagyalt'
kugli 'fagyalt gombóc' *slág* 'tejszínhab' *szahány* 'tepsi'
szok 'üditő' *zöccség* 'petrezselyem' *csikli* 'csónak'
zacskó 'szatyor' *hajtani* 'kocsit vezetni' *fog* 'vesz'
szármánt 'töltött káposzta'

Mondattan

Vizsgálatunk szisztematikus mondattani megfigyelésekre nem adott módot, itt csak két megfigyelésünket említjük meg. A Penavin Olga (2000, 306) által leírt *la* interakciós mondatszóval a gyűjtés során nem találkoztunk (*Mondi, Jàonos, lá! Mindéig montà lá!*), viszont hasonló funkcióban az egyértelműen horvát eredetű *ajde* spontán beszédben gyakran előfordul: *De valamiko mentünk, hiába vót magunknak földünk, mindön azér mentünk dógózni napszámba pénzér meg minden má, ajde azért, mert kapik 'kapják ti. a segélyt' (Kórógy).*

5.6. Nyelvi konfliktusok

5.6.1. Megfélémlített nyelvhasználat

Annak a problémának a vizsgálatára, amelyet Fülei-Szántó Endre (1992, 42–44) találóan „megfélémlített nyelvhasználatnak” nevezett, kérdőívünkbe három kérdést iktattunk be (lásd az 59–61. kérdéseket az 1. mellékletben). Az 5.5. táblázat azt mutatja be, hogy melyik országban hány adatközlőnk válaszolt „igen”-nel arra a kérdésre, hogy „Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?”.

5.5. táblázat

Hét ország azon adatközlői, akikre rászóltak, hogy ne beszéljenek magyarul

(forrás: Kontra 1999: 84, Table 4.1 és Terepadatok 2014)

Ország	Adatközlők száma	Akikre rászóltak
Szlovákia	108	42 (39%)
Ukrajna	144	65 (45%)
Románia	216	81 (38%)
Jugoszlávia	144	20 (14%)
Horvátország	116	59 (51%)
Szlovénia	66	17 (25%)
Ausztria	60	25 (41%)
Összesen	738	250 (33%)

1997. évi adatainkkal összehasonlítva a 2014-es horvátországi adatok magasak. A „ne beszélj magyarul!” felszólítást kísérő érvek között az „X országban X nyelven kell beszélni” itt sem ritka. Egyik adatközlőnk elmesélte, hogy az iskolában, ahol tanít, a horvát kollégái rászóltak, mondván, hogy *ez itt Horvátország*. Adatközlőnk azt is megérte, amikor Magyarországon volt menekült, hogy egy horvát menekült rászólt, hogy ne beszéljen magyarul. *Nem tetszik? Menj vissza Horvátországba!* – szölt a válasza. Ez itt egyfajta dacreakció, abban az értelemben, amit Fülei-Szántó (1992, 43) említ: „A valódi megfélémlítés kettős hatású: elfojtást is eredményez, dacreakciókat is.”

További, igen gyakran hallott indok volt az, hogy a horvátok nem értik a magyart, s elvárják, hogy jelenlétükben mindenki mindig horvátul beszél-

jen. Ilyesmi előfordul boltban, az utcán, buszon, villamoson, kávézóban, falusi rendezvényen, akár magyar többségű faluban a választási irodában, és vegyes (horvát és magyar) társaságban. Egyik adatközlőnk elmondta, hogy a fia iskolájában rászóltak, hogy ne beszéljen magyarul. Volt, akit a honvédő háború alatt azért jelentettek föl, mert magyarul beszélt. Egy másik adatközlőnk ezt mondta: „Amikor Krajina volt, gyakran szerbül kellett beszélni”. S Horvátországban is előfordul, ami Muravidéken (Szépfalusi és mtsai 2012, 234), nevezetesen, hogy a többségi elvárást egy kisebbségi gyermek is magáénak vallja, s figyelmezteti szülőjét az illemre – rászól a fiú az édesanyjára, hogy nem akar magyarul beszélni.

5.6.2. Nyelvi nehézségek magyarok között

A nyelvi konfliktusoknak másmilyen, az előbbieknél enyhébb fajtája az, amikor különféle változatokat beszélő magyarok egymást félreértik, vagy nem értik meg. Az ilyen helyzetekben az egyik beszédpartner általában a másikat szokta hibáztatni, szerinte az „nem tud (rendesen) magyarul”. A határon túli magyaroknak ez a leszólás, megbélyegzés mindennapi tapasztalata Magyarországon.

A határ két oldalán élő magyarok kulturális és nyelvi azonosságairól és különbségeiről gyönyörűen ír Kontra Ferenc a *Gimnazisták: Magyarország elejétől fogva* című regényében, ebből idézünk (2002, 67–68):

„Ezen a nyári reggelen láttam meg először a csíkozott sorompós ország-határt, a sokat emlegetett másik oldalt, ahova nem tartozunk többé, és alighogy átértünk, mindjárt ki is nevettek, mert megállapítottam, hogy itt ugyanolyanok a házak, mint Laskón. A másik észrevételem az volt, hogy a jugoszláv oldalon a rendőrség ellenőrzi az átkelőket, míg a túloldalon a katonaság, ehhez illő acélkék, illetve spenótzöld egyenruhában, és hogy ott mégsem úgy beszélnek, ahogyan a Magyar Televízióban; tudtam persze, hogy mi sem úgy beszélünk, hiába nézzük ugyanezt az adást minden este, mégsem felelt meg gyermekfülem elvárásainak ez az észlelhető különbség. Attól pedig már a második napon zavarba jöttem, hogy a szavaink sem ugyanazok, itt nem tudják, mi az a címlet, és a patikáról is csak a gyógyszertár jut az eszükbe, arról nem beszélve, hogy a póló és a trikó közti különbséget sehogy sem tudtam megjegyezni, mert

mi otthon mindkettőt másként hívtuk. Később már beletörődtem, hogy az is csak jelentéktelen szóhasználatbeli eltérés, hogy nálunk a kertben öntöznek, náluk pedig a kertet locsolták.

»Milyen érdekes, hogy a határon túl megőrizték ezeket a nyelvjárási szigeteket«, jegyezte meg egyik útitársunk. Milyen érdekes, gondoltam később, vajon miért és ki őrizte meg.»

Kérdőívünk 72. kérdésére (Előfordult-e Önnek, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak?) 53-an (46,5%) válaszoltak „igen”-nel és 61-en (53,5%) „nem”-mel, vagyis majdnem minden második adatközlőnk emlékezett olyan esetre, hogy Magyarországon félreértették, nem értették meg, ő maga nem értett meg valamit, esetleg megjegyzést tettek a beszédére.⁵⁹ Ilyen esetekről szólnak a következő beszámolók:⁶⁰

1. Édesanyám szép magyarul beszélt, ő ott élt Magyarországon, de mi nem, az ízes kopácsi beszéd megmaradt bennünk.
2. Pécsen megszólaltak, megtanultam magyarországián beszélni, de itthon, Kopácson megint tájszólással beszéltek.
3. A TESCO-ban kértem az eladónőtől plasztika villát a műanyag helyett.
4. „Kugli” fagyit kértem, s mondták, hogy csak „gombóc” van.
5. Nem értették meg, hogy krumplit kértem burgonya helyett.
6. Nem tudtam, hogy mi a „tesó”.
7. Erkölcsi bizonyítványt kértek Magyarországon, nem tudtam, mi az, elmagyarázták.
8. Baleset után kérdezték, láttam-e a mögöttem haladó járművet, s nem tudtam megmondani, hogy a visszapillantó tükörben láttam.
9. Nem jutott eszembe a „fodrász” a „frizérnő” helyett.
10. Magyarországon szokkot kértünk, kinevettek, nem is értettek meg először.
11. Menekültek vótunk Pécsre és akkor nagyon vegyessen beszédünk, vagyis sok horvát szavat magyarosan használtunk: „kaucs”, „patika” (cipő) stb.

A Mit mondanak másképpen Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban, mint Magyarországon? kérdésre ilyen válaszokat kaptunk: *hullahopp* (M[agyarországon]: *harisnyanadrág*), *szokk* (M: *üditő*), *patika* (M: *gyógyszertár*), *patika* (M: *[sport]cipő*), *csikli* (M: *csónak*), *gyüvünk* (M: *jövünk*),

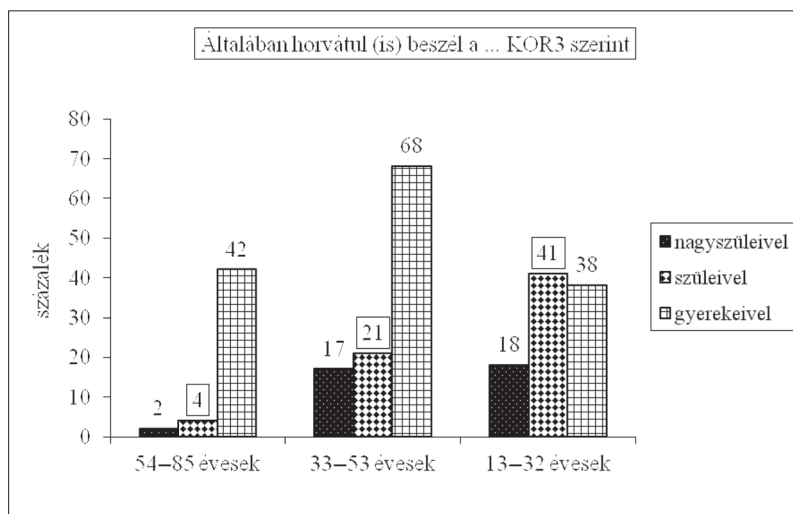
lábító (M: létra), meszelés (M: főstés), huzi, voni, foga (M: húzza, vonja, fogja), krumpli (M: burgonya), tepszi (M: tepsi), kopasz csiga (M: meztelen csiga), mondd el ezt a nótát! (M: énekeld el ezt a dalt!), eszöl (M: eszel), majica (M: melegítő), csibe (M: csirke), orvosság (M: gyógyszer), buksza (M: pénztárca), trénerka (M: szabadidő ruha), abrosz (M: asztalterítő), frizsider (M: hűtőszekrény), deka (M: pléd), tik (M: ti), vánkusz (M: párna), szia vagy szerbusz (M: csókolom), hun vótá (M: hol voltál), ölég (M: elég), kaucs (M: kanapé), kő (M: kell), zacskó (M: szatyor), óma (M: alma), prikolica (M: utánfutó), szárma (M: töltött káposzta), sporhet (M: tűzhely), svargli (M: disznósajt), pruszlik (M: mellény), roletta (M: redőny), cimet (M: fahéj), majd halljuk egymást (M: majd beszélünk még, majd keressük egymást telefonon), Pulára, Rijekára (megyek) (M: Pulába, Rijekába), Pulán, Rijekán (voltam) (M: Pulában, Rijekában), szemafor (M: közlekedési lámpa), hogy vagy? (M: hogy tetszik lenni?).

Végül megkértük adatközlőinket arra is, hogy *Soroljanak fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban nem*. Többek között ilyen válaszokat kaptunk: számítógép (H[orvátországban]: *kompjuter*), *rosseb egye meg!*, *csókolom* (köszönésként), *tetszik tudni, tessék megmondani, vagány, pöpec, vágod* (H: *érted*), *király* (H: *nagyon jó*), *irányjelző, gyalogosátkelő, gombóc* (*egy ~ fagyalt*), *szörp, felvágott, kerékpár, továbbképzés, burgonya, tejfel* (H: *csak tejföl*), *csávó, durva, ciki, menő, toll a füledbe, szóke kóla* (H: *fanta*), *függöny* (H: *firhang*), *sebességváltó* (H: *menyács*), *kérem szépen, dohányozni* (H: *cigaretta*), *cég* (H: *firma*), *habarcs* (H: *malter*), *lengéscsillapító, melegítő, paraj, nyílászárók, számóca, uszoda, sportcipő*.

Az jól látszik, hogy a különbségek között számos kontaktusból származó elemet és nem kevés nyelvjárási elemet is felsoroltak adatközlőink. Azt is látjuk, hogy amit Raffai (1998, 187) a szabadkai megszólítási formákról írt korábban, érvényes a mai horvátországi magyarokra is: „a *tetszik*-nek udvarias formaként való használata széles rétegekben talál elutasításra”.

5.7. Nyelvcseré a családban

Kérdőívünkben megkérdeztük azt is, hogy *Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott beszélni a szüleivel, nagyszüleivel stb.?*, lásd az 1. melléklet 46. kérdését. Egy-egy beszédpartnerrel több nyelvet is meg lehetett jelölni, ennek következménye, hogy 22 adatközlőnk a magyart és a horvátot is megjelölte szüleivel használt nyelvként, 12-en ugyanezt tették nagyszüleik vonatkozásában, s 38-an írták azt, hogy gyerekeikkel általában magyarul is és horvátul is szoktak beszélni. Egyetlen fiataltól eltekintve minden adatközlőnk azt válaszolta, hogy általában magyarul (is) szokott beszélni szüleivel (N=114). Ha a szüleivel horvátul (is) beszélőket életkori bontásban vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy az így (is) beszélők aránya az életkor csökkenésével szignifikánsan nő (N=114, khi-négyzet [$f=2$] = 16,730, $p < 0,001$), lásd az 5.7. ábrát. Ez a mintázat a családon belüli nyelvcserére utal.

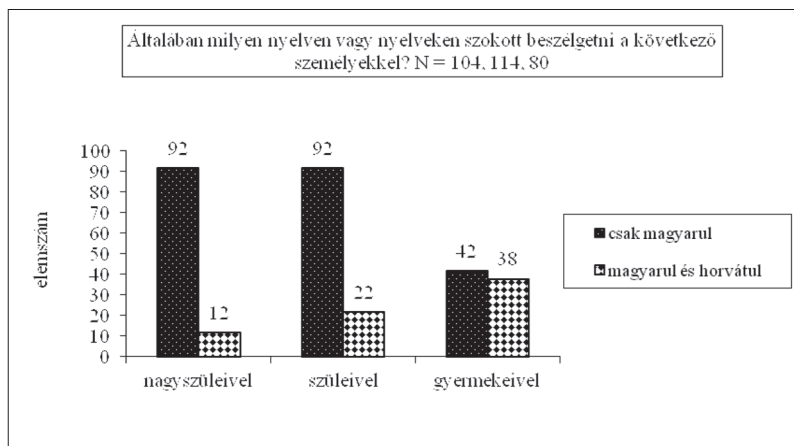

5.7. ábra

A családban általában horvátul (is) beszélő magyarok Horvátországban, életkor szerint, N=104, 114, 80 (Terepadatok 2014)

Ha a gyerekeivel horvátul (is) beszélőket nézzük, 26%-os növekedést látunk az idősek és a középkorúak között, ami nyelvcsereire utal. Ugyanakkor a fiatalok 30%-os csökkenése nem annak a jele, hogy megfordul a nyelvcsere (csökken a horvát szerepe a fiatal szülők és gyermekeik kommunikációjában), hanem annak tudható be, hogy ebben a korosztályban többeknek nincs még gyermeke. (Ugyanígy a legidősebb korosztálynál a nagyszülőikre vonatkozó kérdésünk sokszor irreleváns lehetett, amit gyanítunk, de nem tudunk, ezért az ő adataiból sem következtetünk nyelvcsereire.)

Ha a válaszokat úgy csoportosítjuk, hogy beszédpartnerenként tüntetjük föl a csak magyarul beszélőket szemben a magyarul és horvátul beszélőkkel, azt látjuk, hogy nagy a különbség a nagyszülők és a szülők esetében, de a gyerekeivel adatközlőinknek csak (közel) fele szokott kizárólag magyarul beszélni (5.8. ábra), vagyis ezek az adatok is nyelvcsereire utalnak, s nagyban hasonlítanak az 1995–97. évi ausztriai és szlovéniai adatokra (lásd Szépfalusi és mtsai 2012, 127 és 249).

5.8. ábra

Családi nyelvhasználat Horvátországban (Terepadatok 2014)

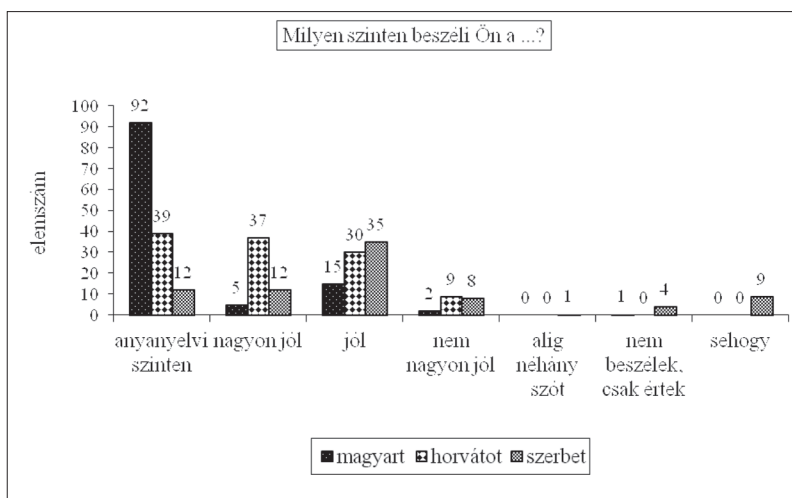
5.8. Milyen szinten beszélik nyelveiket, s hol tanulták őket?

5.8.1. Kérdőívünk 47. kérdése a nyelvtudások fokára vonatkozott. Az 5.9. ábra azt mutatja, hogy több mint kétszer annyian ítélték saját magyar beszédüket anyanyelvi szintűnek, mint ahányan horvát beszédüket. Ha a többi magyar kisebbséghez hasonlítjuk a horvátországiakat, azt látjuk, hogy a hét magyar kisebbség között az 5. helyre rangsorolták magukat: Felvidék 87% (N=108), Kárpátalja 88% (N=144), Erdély 90% (N=215), Vajdaság 91% (N=141), Horvátország 80% (N=115), Muravidék 64% (N=67) és Ausztria 78% (N=60). Államnyelvi beszédét anyanyelvi szintűnek ítélte a felvidékiek 15%-a (N=108), a kárpátaljaiak 2%-a (N=144), az erdélyiek 8%-a (N=216), a vajdaságiak 8%-a (N=144), a horvátországiak 34%-a (N=115), a muravidékiek 22%-a (N=67) és az ausztriaiak 30%-a (N=60).

Ezek az önbevallásból származó adatok legalább három következtetés levonását indokolhatják. Egyrészt megmutatják, hogy a horvátországiak a vajdaságiak és a muravidékiek között helyezkednek el a saját magyar beszédüket anyanyelvi szintűnek ítézők rangsorában. Másrészt államnyelvi beszédük anyanyelvi szintjét illetően 1. helyre pozicionálták magukat az összes kisebbségi magyar közösség között – 2014-ben a horvátországi minta önértékelése jóval magasabb volt e tekintetben, mint az 1996-os vizsgálat vajdasági vagy muravidéki önértékelései. Harmadrészt azt is jól mutatják az adatok, hogy az a közkeletű elképzelés, mely szerint kétnyelvű az az ember, aki két nyelvet egyaránt jól tud használni,⁶¹ a kisebbségi magyarok, így a horvátországi magyarok zömét is kizárja a kétnyelvűek közül: 116 adatközlőnk közül csak 35-en ítélték magyar és horvát beszédüket egyaránt anyanyelvi szintűnek.

2014-ben, a délszláv háború után, az egykori államnyelvre (szerbhorvát vagy horvátszerb) nem kérdezhettünk rá, ezért külön kérdeztük adatközlőinket horvát nyelvtudásukról, majd szerb nyelvtudásukról. Az 5.9. ábra megmutatja, hogy a kérdezettek szerb beszédüket a horvát beszédük szintjénél jóval alacsonyabbra helyezték.

Ha életkori bontásban nézzük meg a magyar beszédüket anyanyelvi szintűnek ítéelőket, a látszólagos idő-elemzés e beszélők arányának csökkenését mutatja: az idősek 44%-a, de a középkorúak 27%-a s a fiatalok 29%-a ítélte beszédét anyanyelvi szintűnek (N=92). Anyanyelvi szintű horvát beszédéről az idősek 28%-a, s a középkorúak és fiatalok 36–36%-a nyilatkozott (N=39).

5.9. ábra

Horvátországi magyarok magyar, horvát és szerb beszédének szintje 2014-ben, önbevallás,
N = 115, 112, 81 (Terepadatok 2014)

Ami az írni-olvasni tudást illeti, adatközlőink magyar és horvát tudásukat egyformán ítélték meg: magyarul 111-en írnak-olvasnak s 4-en csak olvasni tudnak, horvátul 114-en írnak-olvasnak s csak egy adatközlő van, aki csak olvasni tud horvátul. Igen eltérő eredményeket kaptunk a *Tud-e írni-olvasni szerbül (cirill)?* kérdésünkre: 112-ből 54-en tudnak írni-olvasni, 22-en csak olvasni tudnak, s 36-an „nem írok, nem olvasok” választ adtak.

5.8.2. Adatközlőinktől azt is megkérdeztük, hogy hol tanultak meg (1) magyarul és (2) horvátul. Az eredmények az 5.6. táblázatban láthatók. Minden esetben föltüntetjük a válaszadók számát is, mert nagy a szórás: a szüleire vonatkozó kérdést mindenki megválaszolta, de például a hadsereg mint nyelvtanulási színtér vonatkozásában csak 15, illetve 17 választ kaptunk.

5.6. táblázat

Hol tanulta meg az alábbi nyelveket? (Terepadatok 2014)

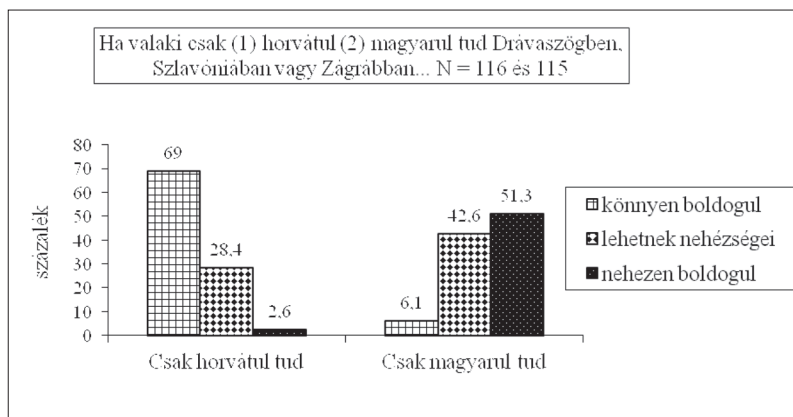
	Magyart %	N =	Horvátot %	N =
Szüleitől	98,3	116	26,7	116
Nagyszüleitől	94,7	95	24,5	94
Játszótársaitól	76,7	73	52	75
Lakóhelyén	65,4	78	77,6	85
Munkahelyén	22,2	36	83,3	36
Óvodában	65,7	35	32,4	37
Iskolában	62,3	69	85,4	89
Egyetemen	37	27	69	29
Nyelvtanfolyamon	10	10	46,2	13
Más nyelvű vidéken	26,7	15	58,58	17
Hadseregben	20	15	70,6	17

Jól látszik, hogy szinte mindenki a szüleitől s a nagyszüleitől tanult meg magyarul, ugyanakkor minden negyedik adatközlőnk horvátul is tőlük tanult meg. A magyarul tanulásban jelentős szerepe volt a játszótársaknak is, valamint általában a lakóhelynek. A horvátul tanulás főként a munkahelyeken és az iskolában történt. Az, hogy az egyetemen közel kétszer annyian tanultak meg horvátul, mint magyarul, nyilvánvaló összefüggésben van azzal, hogy Horvátországban (és Jugoszláviában) magyar tannyelvű egyetemi szakok nemigen léteznek (léteztek).

5.9. Boldogulás

A nyelvi presztízsviszonyokra többek között az egyes nyelvek és az életben való boldogulás közti összefüggésekre vonatkozó vélekedések is hatnak. Vizsgálatunk 63a és 64a kérdései azt firtatták, hogy ki milyen összefüggést lát a csak államnyelven tudás (= magyarul nem tudás) és a boldogulás, illetve a csak magyarul tudás és a boldogulás között. Az 5.10. ábra horvátországi adatközlőink csak magyarul tudókra vonatkozó ítéleteit és a csak államnyelven tudók boldogulására vonatkozó ítéleteit mutatja. Azt látjuk, hogy adatközlőink bő kétharmada szerint a csak horvátul tudók könnyen

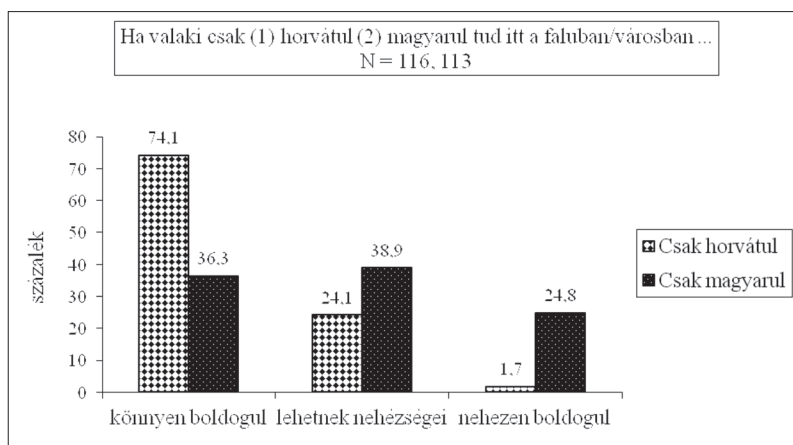
boldogulnak Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban, ugyanakkor minden második adatközlőnk szerint a csak magyarul tudók nehezen boldogulnak.⁶²

5.10. ábra

Nyelvtudás és boldogulás Horvátországban (Terepadatok 2014)

Két másik kérdést is fölítettünk (*Ha valaki csak (1) horvátul (2) magyarul tud itt a faluban/városban ...*), hogy megállapíthassuk, van-e különbség a nyelvtudás és boldogulás viszonyában az adatközlők saját településén és nagyobb régiókban (Drávaszög, Szlavónia). Az 5.11. ábra mutatja a választásokat. Magyar adatközlőink háromnegyede (74%) szerint a csak horvátul tudók könnyen boldogulnak, de a csak magyarul tudókról ugyanezt csak az előbbiek fele (36%) gondolja. A két ábra azt is megmutatja, hogy kutatópontjainkon (Kopácson, Vörösmarton stb.) a magyar nyelvnek az életben való boldogulás szempontjából nagyobb szerepe van, mint a tágabb régiókban (Drávaszögben, Szlavóniában), s az is nyilvánvaló, hogy – a percepciók szerint – a kétnyelvű Drávaszögben is az a helyzet, hogy a csak horvátul tudók jóval könnyebben boldogulnak a csak magyarul tudókhoz képest.

5.11. ábra

Nyelvtudás és boldogulás az adatközlők saját településén (Terepadatok 2014)

6. A nyelvi változók

Az RSS-vizsgálatban – amint az közismert többek közt Csernicskó (1998), Göncz (1999a), Lanstyák (2000) és Kontra – Péntek – Szilágyi (2010–2011) munkáiból – a különféle nyelvhasználati jelenségeket főképp kéttagú, esetenként négytagú nyelvi változókkal vizsgáltuk. Egy-egy változó változatai ugyanazt a jelentést fejezik ki, de szociolingvisztikailag nem egyenrangú módon. Az egyik változat a presztízsváltozat (vagy a standard[abb], formális, kevésbé idegenszerű változat), a másik a nemstandard (vagy nyelvjárási, informális, idegenszerű) változat. A fő kérdésünk az, hogy a horvátországi változatok mennyire használatosak Magyarországon, és megfordítva: a magyarországi változatok mennyire használatosak Horvátországban. Másként (bár kissé leegyszerűsítve) fogalmazva: mik s milyenek a nyelvi kontaktushatások a horvátországi magyarban, ha összevetjük a magyarországi magyarral?

Az általunk használt nyelvi feladatok (=nyelvi változópéldányok) különféle nyelvi változók realizációi, ezeket a változókat Lanstyák és Szabó-mihály (1997) a következő fő típusokba rendezi: (a) *egyetemes magyar változók*, ezek Horvátországban is, és az egész magyar nyelvterületen változók, például az inessivusi (bVn) változó (*házban van ~ házba van*), (b) *egyetemes kontaktusváltozók*, ezek Magyarország határain belül és kívül egyaránt változók, de egyik változatuknak van párhuzama a kontaktusnyelvben, ezért a kontaktus a kisebbségi magyarban e változat gyakoriságát megnövelheti (pl. *fáj a lába ~ fájnak a lábai*), (c) *analóg kontaktusváltozók*, ezek formailag Magyarországon is megtalálhatók, de a határon túl a magyarországi standard jelentésük mellett a kontaktusnyelv indukálta jelentésük is van (pl. *a megy valaki után* a magyarországi jelentése mellett Szlovákiában azt is jelentheti, hogy 'megy valakihez valamilyen célból', a szlovák *íť za niekým* szerkezet hatására), és (d) a *kontaktushelyzetben vál-*

tozók kontaktusváltozatainak nincs semmilyen magyarországi változatuk, ezek önálló határon túli fejlemények, pl. Szlovákiában a magyarországi kifejezéstől (*a szoba kulcsa*) eltérően sokan azt mondják, hogy *kulcs a szobától*.

A különféle nyelvi változópéldányokat ötféle feladattal vizsgáltuk:

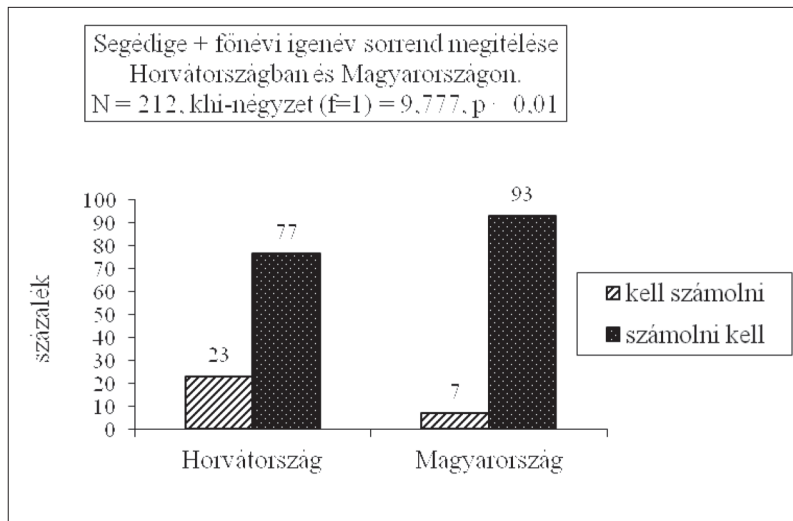
1. A *természetesebbnek ítélt* feladattípusnál két azonos jelentésű mondat közül a természetesebbnek ítéltet kellett kiválasztani. A horvátországi kérdőívünkben ilyenek a K_501–K_518 jelű mondatok.
2. Van nyolc olyan feladatunk, ahol *négyszéki skálán* (nagyon jó – elfogadható – elég rossz – nagyon rossz) kell *megítélni* a két felkínált, azonos jelentésű példamondatot (K_521–K_524 és K_641–K_644).
3. Nyolc feladatnál meg kellett ítélni, hogy az adott mondat „jó”-e, és ha adatközlőnk annak ítélte, ezt az a) bekarikázásával kellett jelölnie. Amennyiben a mondatot rossznak ítélte, a b) bekarikázása után *le kellett írnia, hogyan lenne jobb a mondat* (K_531–K_538).
4. A *mondatba illő formát választani* feladatoknál a felkínált két lehetőség közül azt kellett kiválasztani, amelyik jobban illett az adott mondatba (K_601–K_616).
5. A *kiegészítést igénylő* feladatoknak két altípusa volt:
 - a) be kellett írni a hiányzó végződést vagy szót (K_621–K_630c),
 - b) be kellett írni a hiányzó foglalkozásnevet K_631–K_634).

Azt, hogy konkrétan milyen nyelvi jelenségeket vizsgáltunk, a szórenditől a *tudja ~ tudi* váltakozásig, a következő 6.1. – 6.15. alfejezetekből tudhatja meg az olvasó.

6.1. Szórend

A szórend vizsgálatára 3 feladat irányult a kérdőívben (K_502, K_508, K_608), mindhárom a főnévi igenév és a segédige sorrendjére kérdezett rá. A horvátban jelöletlen sorrend esetén a segédige áll elől, akárcsak az RSS kutatássoroztatban résztvevő többi szláv nyelvben: az ukránban (Юшук 2006, 493), a szerbben (Göncz 1999, 175–177), a szlovákban (vö. Lansztyák 2000, 210), és a szlovénban (Szépfalusi és mtsai 2012, 204). A horvátországi adatok esetében is arra számíthattunk, hogy az adatközlők nagyobb arányban fogják a segédige + főnévi igenév sorrendet természetesebbnek,

illetve jobban a mondatba illőnek ítélni, mint a magyar kontrollcsoport tagjai. Várakozásunkat mindhárom feladat igazolta, mindhárom esetben szignifikáns eltérést mutatnak a válaszok, K_502-es feladat $p < 0,05$ szinten ($N=212$, khi-négyzet [$f=1$] = 5,883), a másik két feladat pedig $p < 0,01$ szinten (lásd a 2. mellékletet és a 6.1. ábrát).

6.1. ábra

*Segédige + főnévi igenév nemstandard szórendjét választó horvátországiak és magyarországiak
(Melyik a természetesebb? Ezzel az eshetőséggel is ...) (Terepadatok 2014)*

A horvátországi adatok KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzése egyetlen esetben mutat szignifikáns együttjárást: a K_608 feladatnál a férfiak 40%-a, de a nőknek csak 21%-a ítélte a kontaktushatást mutató szórendi megoldást jobban a mondatba illőnek ($N=113$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,705, $p < 0,05$). A vizsgált esetek nagy részében tehát a segédige + főnévi igenév sorrend magyarországinál gyakoribb preferálása az ítéletekben független az adatközlők korától, nemétől és iskolai végzettségétől.

6.2. „Fölösleges” névmások

Kérdőívünkben a K_510, K_515 és K_615-ös feladatok „fölösleges” névmást tartalmaznak, például: Melyik a természetesebb? (a) *Tegnap láttalak a tévében.* vagy (b) *Tegnap láttalak téged a tévében.* E feladatokat a következő hipotézis vizsgálatára alkalmaztuk: a szláv nyelvekben kötelező tárgyi névmások hatására a magyar kontaktusváltozatokat beszélők az ilyen névmásokat tartalmazó mondatokat az egynyelvű magyarországi magyaroknál nagyobb arányban ítélik természetesebbnek, mint a redundáns névmást nem tartalmazó mondatokat.⁶³

A három vizsgált feladat egyikében sincs jelentős különbség a magyarországi és a horvátországi válaszok között. A KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzések a horvátországi válaszokban nem mutatnak szignifikáns különbségeket. Amikor a volt jugoszláv tagköztársaságok eredményeit páronként hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy a K_510 és K_515 feladatoknál nincs statisztikailag jelentős különbség, de a K_615-nél a horvátországi eredmények jelentősen eltérnek a vajdaságiaktól: $N=252$, khi-négyzet [$f=1$] = 7,875, $p < 0,01$. Másképp mondva: 1995–97-ben a vajdasági adatközlőknek 6,6%-a, de 2014-ben a horvátországiaknak 18,1%-a ítélte a *megkértem őt* választ jobban a *Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit* mondatba illőnek. Erre a különbségre nem tudunk magyarázatot adni.⁶⁴

6.3. A (kell legyen) változó

Ezt a négytagú változót a K_521 – K_524-es és a velük strukturálisan azonos K_641 – K_644-es mondatok helyességének megítélésével vizsgáltuk. Egy-egy mondat helyességének megítélésekor adatközlőink az (1) nagyon jó, (2) elfogadható, (3) elég rossz, és (4) nagyon rossz minősítések közül választhattak. Szilágyi N. Sándor egy korábbi javaslata alapján az eredményeket négyértékű skálán ábrázolhatjuk, melynek semleges pontja nincs, a következőképp:

-2	-1	0	+1	+2
nagyon rossz	elég rossz		elfogadható	nagyon jó

Az egyes mondatok elfogadhatóságának átlagát országonként a következő képlet alapján számolhatjuk ki:

$$[(\text{nagyon jó válaszok száma} \times 2) + \text{elfogadható válaszok száma} + (\text{elég rossz válaszok száma} \times -1) + (\text{nagyon rossz válaszok száma} \times -2)] / \text{válaszolóok összege}$$

A 6.1. táblázatban bemutatjuk a horvátországi eredményeket.

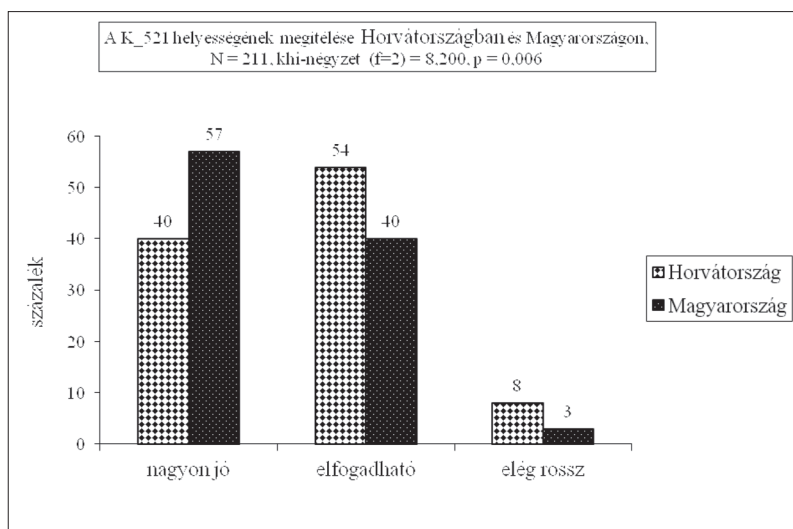
6.1. táblázat

A (kell legyen) változó változatainak megítélési átlagai Horvátországban (Terepadatok 2014)

Horvátországi rangsor	Mondat	Átlag
1.	K_521	1,22
2.	K_522	0,72
3.	K_523	0,31
4.	K_524	-0,35
1.	K_641	1,36
2.	K_642	0,80
3.	K_643	0,66
4.	K_644	0,09

Korábban bemutattuk, hogy a Romániában leginkább elfogadhatónak ítélt mondatok (például K_524 *Mari is meg kell oldja a saját problémáit*) Magyarországon a legkevésbé elfogadható minősítést kapták (Szépfalusi és mtsai 2012, 209–211). Azt is megállapítottuk, hogy a muravidékiek rangsora teljesen azonos a magyarországi rangsorral. A vajdasági rangsorról gyakorlatilag ugyanezt mondhatjuk (azzal a különbséggel, hogy ott K_523 átlagpontszáma 0,005 ponttal magasabb a K_522-énél).

A 2. mellékletben látható 8 keresztábla közül csak a K_521 és K_522 mutat szignifikáns különbséget a horvátországi és magyarországi ítéletek között: a K_521 *Marinak is meg kell oldania a saját problémáit* mondatot a magyarországiak nagyobb arányban ítélték nagyon jó mondatnak, és kisebb arányban elfogadhatónak (6.2. ábra).

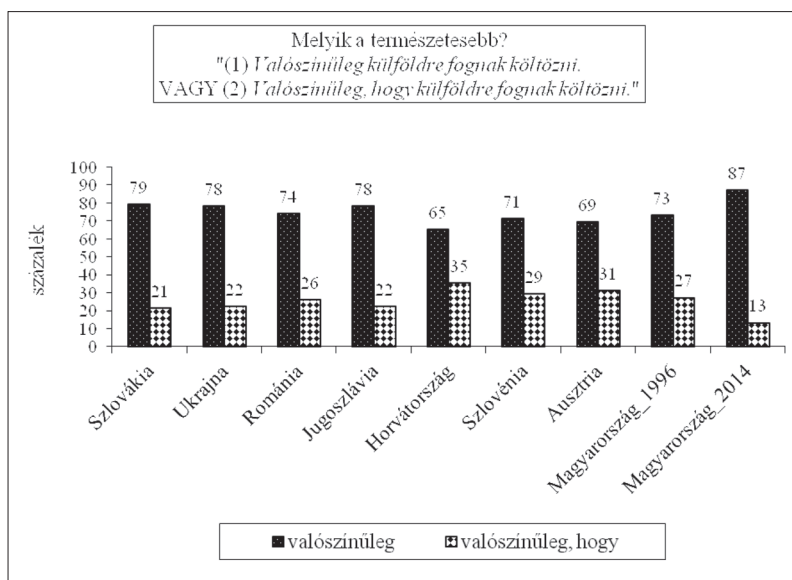

6.2. ábra

A K_521 Marinak is meg kell oldania a saját problémáit *megítélése*
Horvátországban és Magyarországon (Terepadatok 2014)

6.4. A (természetes, hogy X) változó

Ezt a változót a K_513 feladattal (Melyik a természetesebb? 1. *Valószínűleg külföldre fognak költözni.* vagy 2. *Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.*) vizsgáltuk. Egy korábbi közleményből (Kontra 2001c) tudjuk, hogy ez a változó egyetemes magyar változó, vagyis országhatároktól függetlenül egységesen jellemző a magyarországi és a környező országokban használt magyarra. A 6.3. ábra Horvátországgal együtt összesen nyolc ország eredményeit mutatja, az 1996. évi és a 2014. évi magyarországi kontrolladatokkal.

6.3. ábra

A Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni mondat megítélése nyolc országban, két magyarországi kontrollvizsgálattal, N = 1043 (Terepadatok 1996 és 2014)

Első pillantásra látszik, hogy a kodifikált magyarországi standard szerint helytelen mondatot a horvátországiak ítélték legnagyobb arányban természetesebbnek: 35% szerint a *Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni* mondat a természetesebb. Ez a horvátországi eredmény jól illeszkedik 1995–97. évi vizsgálatunk eredményeihez – a páronkénti összehasonlítások egyetlenegy esetben mutatnak csak szignifikáns eltérést a horvátországiak és a többiek között, a Horvátország – Magyarország_2014 összevetéskor (N=213, khi-négyzet [$f=1$] = 13,440, $p < 0,001$). Nincs azonban jelentős eltérés a horvátországi és az 1996-os magyarországi adatok között (N=220, khi-négyzet [$f=1$] = 1,807, $p = \text{n.sz.}$). A horvátországi adatok szignifikáns eltéréseinek megállapításakor tehát a két magyarországi vizsgálat szignifikáns különbségét is figyelembe kell vennünk (N=201, khi-négyzet [$f=1$] = 5,651, $p < 0,05$).

A horvátországi adatok KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzése egyetlen szignifikáns különbséget tárt föl: az alsó- és középfokú végzettségűeknek 43%-a, de a felsőfokúaknak csak 23%-a preferálta a nemstandard mondatot ($N=116$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,370, $p < 0,05$). Tendenciaszerű különbséget mutat az életkor szerinti elemzés: a fiataloknak 50%-a, a középkorúaknak 27%-a s az időseknek 31%-a preferálta a nemstandard változatot ($N=116$, khi-négyzet [$f=2$] = 4,719, $p < 0,1$).

6.5. Analitikus szerkezetek

Az analitikus szerkezetek megítélését három hasonló feladatban vizsgáltuk („Melyik a természetesebb?” – K_503, K_507, K_514; „Jónak tartja-e ezt a mondatot?” – K_532 és K_536; valamint „Melyik válasz illik bele jobban a mondatba?” – K_603, K_605, K_607 és K_613). E kilenc feladatból hatnál találtunk szignifikáns különbségeket (6.4. ábra), s minden esetben a horvátországiak ítélték sokkal nagyobb arányban természetesebbnek, jónak, vagy jobban a mondatba illőnek az analitikus formákat.

6.2. táblázat

Horvátországi és magyarországi nemstandard válaszok analitikus változóknál, szignifikáns különbségek, (Terepadatok 2014)

	Horvátország (%)	Magyarország (%)	N	df	X ²	p
K_503: tagsági díjat	76,7	29,2	212	1	48,039	< 0,001
K_507: utazást busszal	39,7	11,6	211	1	20,881	< 0,001
K_532: banki számla	63,8	48,9	210	1	4,680	< 0,05
K_536: ki tudom nyitni	54,3	15,7	205	1	31,961	< 0,001
K_603: légi terét	18,1	4,1	213	1	9,966	< 0,01
K_613: szépítette magát	25,9	8,3	212	1	10,971	< 0,01

A K_536 feladat itteni eredményét úgy kaptuk, hogy az eredetileg „egyéb” válaszként kódolt 33 választ egyesével újraértékeltek. A horvátországi 25 „egyéb” válasz mindegyikét az analitikusok közé soroltuk, ilyenekről van szó: *ki (-e) bírom/bírnám nyitni* (10 válasz), *ki szabad (-e) nyitni/ki szabadnom nyitni* (6 válasz), *szabadnom-e kinyitni* (1 válasz) stb. A magyarországi „egyéb” válaszokat a hiányzó adatokhoz soroltuk be.

A KOR3 változónak három feladatnál van szignifikáns hatása. A K_532 feladat (N=116, khi-négyzet [$f=2$] = 6,325, $p < 0,05$) a kontaktushatás csökkenését (vagyis a standardizálódást) mutatja, ugyanis az idősök 23%-a, de a másik két korosztály 44–47%-a javította a *banki számláján-t bank-számláján-ra*. A K_536 feladatnál a látszólagosidő-elemzés az analitikussá válás folyamatát jelzi: az idősök 52%-a, a középkorúak 41%-a, de a fiataloknak 71%-a ítélte jónak s hagyta javíthatlanul a *ki tudom nyitni-t* (N=116, khi-négyzet [$f=2$] = 6,090, $p < 0,05$). Végül az analitikussá válást látjuk a K_605 feladatnál is: az idősök 10%-a, a középkorúak 32%-a és a fiatalok 24%-a ítélte a *hegedűn játszott* formát a *hegedült*-nél jobban a mondatba illőnek (N=116, khi-négyzet [$f=2$] = 6,073, $p < 0,05$).

A VEGZ2-nek is három esetben van jelentős hatása. A K_507 feladatnál az *utazás busszal* alakot a felsőfokú végzettségűek 28%-a, de az alacsonyabb végzettségűek 47%-a ítélte természetesebbnek (N=116, khi-négyzet [$f=1$] = 3,941, $p < 0,05$). A K_536 feladatnál a *ki tudom nyitni* alakot az előbbieket 33%-a, de az utóbbiak 67%-a ítélte jónak (N=116, khi-négyzet [$f=1$] = 13,029, $p < 0,001$). Végül a K_605 feladatban az analitikus *hegedűn játszott* alakot a felsőfokú végzettségűek 7%-a, de a náluk alacsonyabb végzettségűeknek 29%-a ítélte jobban a mondatba illőnek (N=116, khi-négyzet [$f=1$] = 7,830, $p < 0,01$).

A K_605 feladat (Melyik illik bele jobban a mondatba? *Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután (a) hegedűn játszott, (b) hegedült*) nem mutat jelentős különbséget a horvátországi és magyarországi válaszok között (N=213, khi-négyzet [$f=1$] = 1,955, $p = \text{n.sz.}$), de a horvátországi válaszokra nemcsak a KOR3 és VEGZ2 változóknak van jelentős hatása, hanem a NEME változónak is. A férfiaknak 33%-a, de a nőknek csak 14%-a ítélte jobban a mondatba illőnek az analitikus formát (N=114, khi-négyzet [$f=1$] = 5,656, $p < 0,05$).

Ami a menekültek és az otthon maradók különbségeit illeti, a MENEK változó szerinti elemzések azt mutatják, hogy két esetben az otthon maradók a Magyarországra menekült majd hazatérő csoportnál kevésbé felelnek meg a kodifikált standard elvárásainak, mindkét esetben nagyobb arányban ítélték természetesebbnek az analitikus formát. A K_507 feladatban (*Unom már ezt a sok utazást busszal.*) az otthon maradóknak 50%-a, de a menekülteknek 71%-a ítélte a *buszozást* megoldást természetesebbnek (N=114, khi-négyzet [$f=1$] = 5,258, $p < 0,05$), a K_509-ben (*A bejárat az épületbe a másik oldalon van.*) pedig az *épület bejárata* megoldást az otthon maradók-

nak 76%-a, de a menekülteknek 92%-a ítélte természetesebbnek ($N=114$, khi-négyzet [$f=1$] $n = 5,544$, $p < 0,05$).

Végül meg kell említenünk, hogy a 6.2. táblázatban látható szignifikáns különbségek közül kettő (a K_532 és a K_613) az 1996. évi és a 2014. évi kontrolladatok eltéréséből fakadt – ha a régebbi magyarországi adatokat vetjük össze a mostani horvátországiakkal, akkor nincs közöttük jelentős különbség.

6.6. Többes szám és számbeli egyeztetés

Az RSS-kérdőív szlovákiai adatait elemezve Lanstyák (2000: 213) „több darabból vagy részből álló dolgokra való utalás” összefoglaló néven nevezi azokat az eseteket, amelyekben az indoeurópai nyelvekben gyakoribb a többes szám használata, mint a magyarban. Olyan mondatokról van szó, mint a páros testrészeket megnevező szavak egyes számú használata (például K_626 *Kati néninek meg a lába is fáj*), a zöltség- s gyümölcsfélék, virágok s hasonlók (például K_505 *Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!*), valamint bizonyos egyéb esetek (például K_511 *Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.*). Ezekben az esetekben az egyes számú forma jobbnak, „magyarosabbnak” számít a többes számúnál (*a lábai is fájnak, banánokat árulnak, függönyöket is lehet vásárolni*). A horvátországi adatok – hasonlóan a felvidékiekhez (Lanstyák 2000) és a vajdaságiakhoz (Göncz 1999a), de eltérően a kárpátaljaiaktól (Csernicskó 1998) – egyetlen esetben sem mutatnak szignifikáns eltérést a magyarországiaktól. Amikor az iménti három mondat horvátországi megítéléseit KOR3, NEME és VEGZ2 szerint elemeztük, két szignifikáns eltérést találtunk. A K_505 feladatban a horvátországi felsőfokú végzettségűeknek 9%-a, de az alacsonyabb végzettségűeknek 26%-a ítélte a kontaktushatást mutató *banánokat* alakot természetesebbnek ($N=116$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,762, $p < 0,05$); a K_511 feladatban pedig a nőknek csak 32%-a, de a férfiaknak 53%-a ítélte a kontaktushatásos mondatot természetesebbnek ($N=114$, khi-négyzet [$f=1$] 4,465, $p < 0,05$).

Az RSS-kérdőívben megvizsgáltuk azt is, hogy van-e kontaktushatás az állapotféle határozók többes számú alannal vagy tárggyal való számbeli egyeztetésében. Az egyeztetés hiánya (pl. K_506 *A mai gyerekek attól válnak önzővé*) a „magyarosabb” forma, az egyeztetett (*attól válnak önzőkké*)

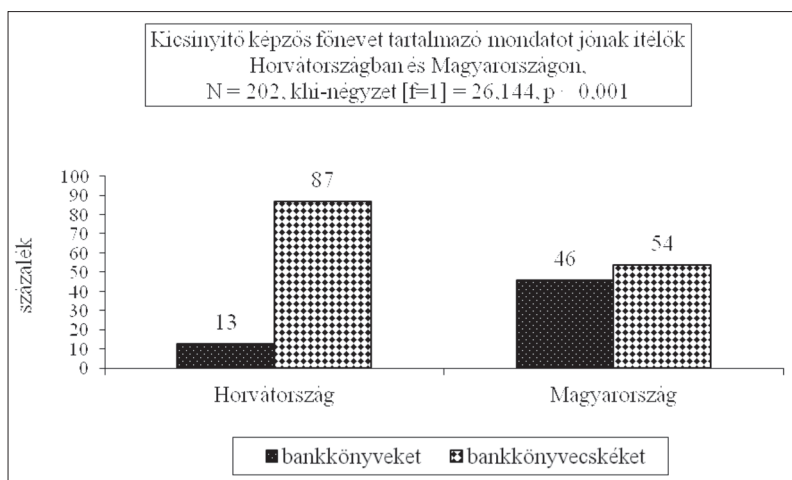
a kontaktushatást mutató. A K_506, K_601 (*az okokat komolynak tartották*), K_606 (*Fiúk, nem attól váltok tűzoltóvá*) és a K_611 (*A fiúk jelentkeztek tűzoltónak*) esetében csupán az utóbbinál van jelentős különbség a horvátországi és magyarországi adatok között: a horvátországiak 35%-a, de a magyarországiaknak csak 11%-a ítélte a többes számú alakot (*tűzoltóknak*) jobban a mondatba illőnek ($N=213$, khi-négyzet [$f=1$] = 15,536, $p < 0,001$).

A horvátországi adatok KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzése két jelentős hatást tárt föl. A K_506 feladat KOR3 szerinti elemzése standardizálódást mutat: az időseknek 58%-a, de másik két korcsoportnak 79–82%-a ítélte természetesebbnek az egyes számú alakot ($N=116$, khi-négyzet [$f=2$] = 7,101, $p < 0,05$). A K_601 feladat pedig a NEME jelentős hatását mutatja: a nőknek 68%-a, de a férfiaknak csak 47%-a ítélte jobban a mondatba illőnek a kontaktushatást mutató *komolyaknak* alakot ($N=114$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,465, $p < 0,05$).

Ami a menekültek szemben az otthon maradókkal összehasonlításokat illeti, a MENEK változó szerinti elemzés azt mutatja, hogy a K_604 feladatban (*Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.*) a kontaktus hatást mutató többes számú megoldást (*autókban*) az otthon maradók 24%-a, de a menekülteknek csak 10%-a ítélte jobban a mondatba illőnek ($N=113$, khi-négyzet [$f=1$] = 3,978, $p < 0,05$); s ugyanilyen, de csak tendencia szerű különbség van a K_611 esetében (*A fiúk még tavaly jelentkeztek ...*), ahol az otthon maradóknak 42%-a, de a menekülteknek csak 25%-a ítélte a *tűzoltóknak* formát jobban a mondatba illőnek ($N=114$, khi-négyzet [$f=1$] = 3,604, $p < 0,1$).

6.7. Kicsinyítés

Vizsgálatunkban a K_504, K_538, K_602 és K_612 jelű feladatok nyújtanak adatokat a kicsinyítő képzős alakok megítélésére. A horvátországi és magyarországi adatok egyetlen esetben mutatnak szignifikáns különbséget (6.4. ábra), s a várt irányban, vagyis a kicsinyítő képzős formát a horvátországiaknak a magyarországiaknál nagyobb része ítélte jónak.

6.4. ábra

A K_538-as feladatban a bankkönyvecskéket szót jónak ítélik, illetve bankkönyveket-re javított Horvátországban és Magyarországon (Terepadatok 2014)

A négy feladat KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzése egyetlen esetben mutat jelentős különbséget: a K_602 *Miért sírsz kisbogaram? Megütötte a ...?* mondatba a *kezeckédet* szót ítélte jobban beleillőnek az idősök 29%-a, a középkorúak 59%-a és a fiatalok 47%-a ($N=116$, khi-négyzet [$f=2$] = 7,445, $p < 0,05$). Ebből a mintázatból esetleg a kicsinyítés megítélésének folyamatban levő divergenciájára következtethetünk.

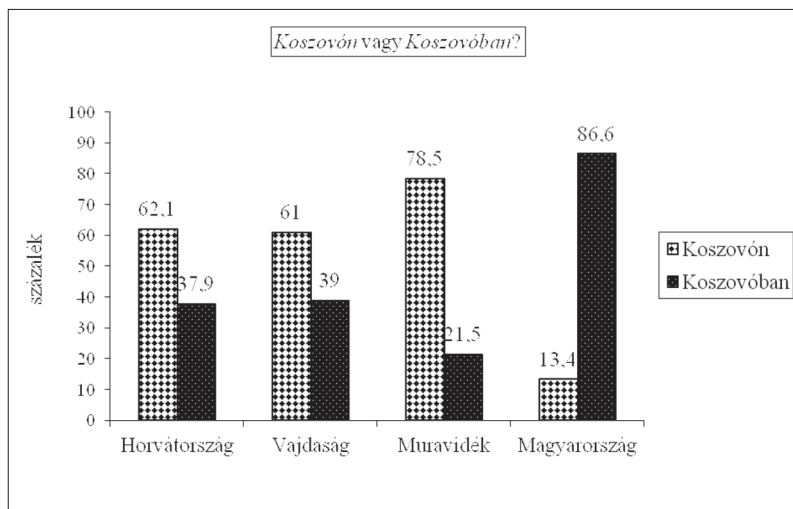
6.8. Helynevek ragozása

Kérdőívünkben három feladattal (K_512, K_609, K_616) vizsgáltuk a helynevek ragozását.

A K_616-os feladat az 1995–97. évi vizsgálatokban nem szerepelt. A helynevek ragozásában az ún. belföld – külföld szabály (pl. *Pécsen de Bécscen, Velencén de Velencében*) esetében azt feltételeztük, hogy a kontaktushatás miatt a kisebbségi magyarok egyes csoportjai az egynyelvű magyarországiaknál nagyobb arányban fognak belföldi ragokat helyesnek

ítélni olyan helységeknél, amelyek a trianoni határváltozások következtében számukra belföldiek lettek, de a magyarországiak számára külföldiek maradtak (vö. Kontra 2000b, 2003a és Szilágyi 1996, 26–29).

Feltételeztük, hogy az egykori Jugoszlávia területén élő magyarok a K_512-es példában egységesen a „belföldi” ragot preferálják, eltérve a magyarországi és a többi Kárpát-medencei magyaroktól. Az adatok várakozásunkat igazolták, lásd a 6.5. ábrát.

6.5. ábra

Melyik a természetesebb? A Koszovó helynév ragjának megítélése Horvátországban, Vajdaságban, Muravidéken és Magyarországon (Terepadatok 1996 és 2014)

Horvátországi vizsgálatunk is beigazolta várakozásunkat: a *Koszonvön* alakot természetesebbnek ítélte a horvátországiak 62%-a, de a magyarországiaknak csak 13%-a ($N=213$, khi-négyzet [$f=1$] = 52,173, $p < 0,001$), vagyis a horvátországiak a „belföldi” ragot preferálták, s ebben jelentősen eltértek a magyarországiaktól. A K_609 feladat (*Craiován vagy Craiovában*) esetében nincs szignifikáns eltérés a magyarországi válaszoktól. A horvátországi adatok a KOR3, NEME és VEGZ2 szerint egyik feladatnál sem mutatnak jelentős eltéréseket.

Eltérően az 1995–97. évi vizsgálatunktól, 2014-ben még egy helynevet megvizsgáltunk a K_616 feladattal (Melyik illik jobban a mondatba? *Ma már elég sok házat újjáépítettek (1) Vukováron, (2) Vukovárbán*). A „bel-földi” ragot a horvátországiak 91%-a választotta, a magyarországiaknak viszont csak 78%-a, ami jelentős különbség ($N=212$, khi-négyzet [$f=1$] = 6,294, $p < 0,05$). Figyelemre méltó különbség van azonban a *Kosovón* alakot és a *Vukováron*-t preferálók arányaiban: az előbbi 62%, az utóbbit 91% választotta. Ebben nyilvánvalóan szerepe lehet annak is, hogy a -vár végű helyneveink tipikusan superessivusi ragot kapnak.⁶⁵ (KOR3, NEME és VEGZ2 szerint azonban nincs eltérés a horvátországi adatokban.)

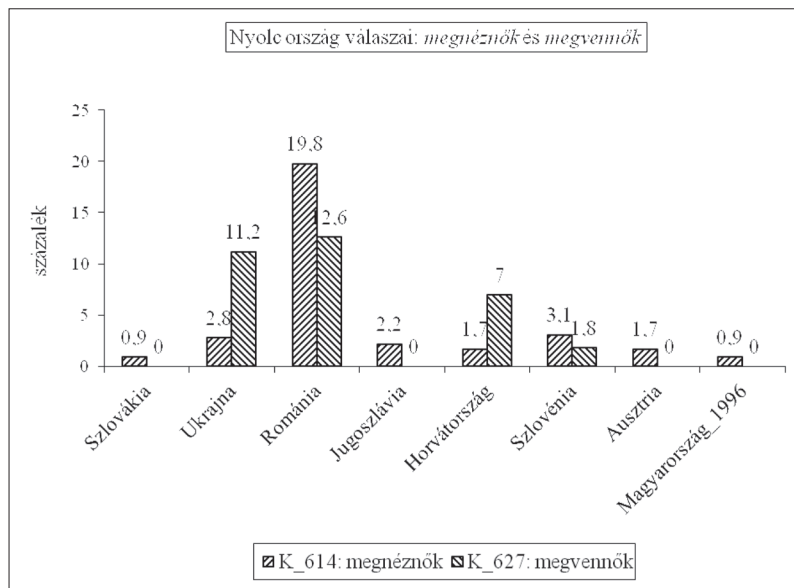
Szükséges még itt visszautalnunk a 3.5.7.-ben bemutatott 3.15. táblázatra, s annak egyértelmű tanulságára: Trianon hatása mindhárom délszláv országban élő magyarok mentális grammatikájára kimutatható; a *Kosovón* szóalak preferálása és használata a horvátországi (s a vajdasági és muravidéki) magyarok nyelvi identitásának fontos, őket minden más magyartól megkülönböztető része.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az I. világháborút követő határ-változások következtében a horvátországi magyarok számára is megváltoztak a „kint”-helyek, vagyis azok a helyek, amelyeket magyarok által belakott (vagy potenciálisan belakható) helyeknek észlelnek (vö. Szilágyi 1996, 26–29), s ennek következtében a megváltozott mentális térképek nyelvi különbségekhez vezettek a mai magyarországi és horvátországi magyarok között is.

6.9. A feltételes tárgyas többes 1. személyű igerag

Bő három és fél évtizeddel ezelőtt Kovalovszky (1980, 628) azt írta, hogy a *vár-nók, néz-nők*-féle hagyományos toldalékok (a *vár-nánk, néz-nénk* helyett) „már csak a keleti nyelvjárásokban és az erősen választékos irodalmi stílusban élnek.” Ezt a változót két feladattal vizsgáltuk: a K_614-esben azt kérdeztük, hogy két megadott igealak közül melyik illik jobban a *Kár; hogy nem megy a moziban a Superman, mert szívesen ...* mondatba.⁶⁶ Ennél a feladatnál két horvátországi adatközlőnk írta a *megnéz-nők* alakot a mondatba, magyarországi egy sem; a khi-négyzet-próbát az 5-nél kisebb várt gyakoriságok miatt nem végezzük el. A K_627-es feladatban pedig a *Mi is megven... azt a malacot, de kicsit drágán adják* mondatba kellett beírni

egy odaillo végződést. Az RSS-adatok jól igazolják Kovalovszky korábbi megállapítását. Ha összehasonlítjuk a már publikált kárpátaljai (Csernicskó (1998), vajdasági (Göncz 1999a), szlovákiai (Lanstyák 2000), ausztriai és szlovéniai (Szépfalusi és mtsai 2012) adatokat az itt tárgyalt horvátországi adatokkal és a nemrég közzétett romániai adatokkal (Kontra–Péntek–Szilágyi 2010–2011), azt látjuk, hogy a *-nók/-nők* toldalékot szinte kizárólag az erdélyiek ítélték jobban a mondatba illőnek, illetve szinte csak ők (és a kárpátaljaiak) használták írásbeli mondatkiegészítésben, lásd a 6.6. ábrát.

6.6. ábra

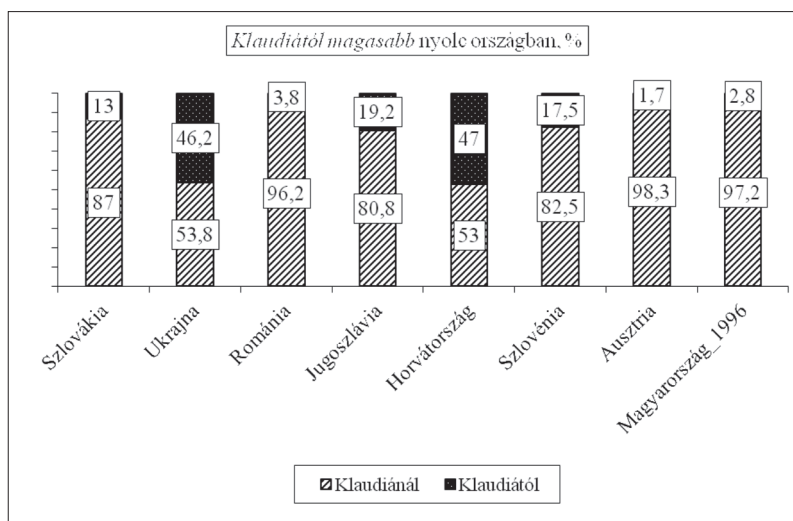
Nyolc ország adatközlőinek válasza a feltételes tárgyas többes I. személyű toldalékra vonatkozóan (Terepadatok 1996, 2014) [A K_627 feladat horvátországi 7%-a „egyéb” válaszokat mutat, például megvennénk, megvettük volna]

Látható, hogy a horvátországiak az erdélyiektől és a kárpátaljaiaktól eltérnek, de azonosak minden más régióban élő magyarral.

6.10. Hasonlítás

Hegedüs (2001, 369) a magyar nyelvjárási mondattani jelenségek között említi a hasonlító határozó ragját, vagyis a köznyelvi *-nál/-nél* helyett a *-tól/-től* használatát, ami „több nyelvjárásban, az északkeletben s ennek a határon átnyúló részén” (de nem a történeti Erdélyben) használatos. Penavin (1982, 15) szerint a nyugat-bácskai Gomboson is használják ezt a formát: „A hasonlító határozót a *-tól*, *-től* ragos névszóval fejezik ki”. Az RSS-kutatásban ezt a jelenséget a K_621-es írásbeli mondatkiegészítő feladattal vizsgáltuk. A *Patrícia magasabb Kaludiá...* mondatot a kárpátaljai mintának 46%-a a *-tól* raggal egészítette ki, ami szignifikáns eltérést mutat a magyarországi kontroll minta 3%-ától ($p < 0,001$, Csernicskó 1998, 277). A felvidéki mintának 13%-a használta ezt a nyelvjárási ragot, ami szintén szignifikáns eltérés ($p < 0,01$, Lanstyák 2000, 323). A vajdasági minta 19%-a használta a nyelvjárási ragot ($p < 0,001$, Göncz 1999a, 258) – ennek kapcsán Göncz (1999a, 155) megjegyzi, hogy már Kossa (1978, 295) megemlítette, hogy a Vajdaságban a tájnyelvi alak használatát „erősíti a szerbhórvát hatás” (*od*). A muravidéki mintának 17,5%-a használta a nyelvjárásinak mondott ragot, ez is szignifikáns eltérést mutat a magyarországi eredménytől ($p < 0,001$, Szépfalusi és mtsai 2012, 296), s itt is föltételezhetjük a kontaktus nyelv interferenciás hatását is, ugyanis a hasonlító határozót a szlovén is a genitívusszal járó *od* prepozícióval ‘-tól/-től’ fejezi ki. Nincs azonban különbség a romániai és magyarországi adatok között (Kontra – Péntek – Szilágyi 2011, 79).

Horvátországi válaszadóink majdnem fele-fele arányban használták a standard és a nyelvjárási ragot ($N=211$, khi-négyzet [$f=1$] 50,983, $p < 0,001$), lásd a 6.7. ábrát. Nincs a horvátországi válaszokra jelentős hatása a NEME és a VEGZ2 változóknak, de van KOR3 szerinti hatás: az idősek 57%-a, a középkorúak 24%-a, s a fiatalok 56%-a írta a mondatba a nyelvjárási ragot ($N=115$, khi-négyzet [$f=2$] = 10,656, $p < 0,01$). Azt is mondhatnánk, hogy a 33–53 évesek nyelvi viselkedése itt hasonlít a V-alakú mintázatra (angol *curvilinear pattern*), de ezt nehéz lenne a munkaerőpiac hatásának tulajdonítani (ehhez vö. Szépfalusi és mtsai 2012, 254, 12. jegyzet).

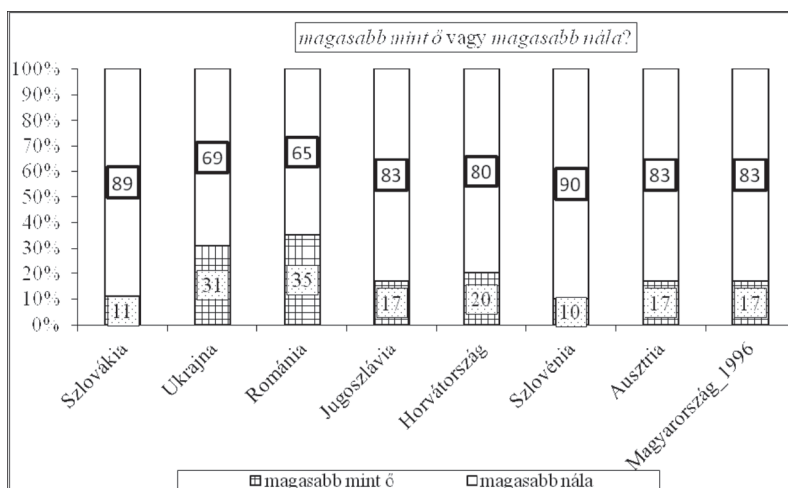

6.7. ábra

A hasonlító határozó nyolc ország adataiban (Terepadatok 1996, 2014)

A horvátországi magyarságnál megtalálható nemstandard alak magas előfordulása további vizsgálatokat igényel. Ez a magas előfordulás esetleg magyarázható a Drávaszög zárt közösségével is, mivel a hasonlító határozó funkcióban a *-nál*, *-nél* rag csak a középmagyar korban kezdi kiszorítani a *-tól*, *-től* ragot.

Egy másik hasonló feladat (K_610 Melyik illik jobban a mondatba? *Az osztályban senki sem (1) magasabb, mint ő, (2) magasabb nála*) eredményeit mutatja a 6.8. ábra.

6.8. ábra

A magasabb, mint ő és a magasabb nála megítélése nyolc országban (Terepadatok 1996, 2014)

6.11. Feminizálás

Ismeretes, hogy a magyarban nem létezik a nyelvtani nem kategóriája, ezért az élőlények nemét, például a foglalkozások elnevezéseinek „női formáját” a *-nő* utótaggal jelöljük. Az is közismert, hogy az utótag hozzáadása a generikus változathoz (pl. *tanár+nő*) csak olyankor szokásos, ha az említett személy nemét külön hangsúlyozni kell. Ha a mondatból világosan kiderül, hogy nőről van szó, akkor a *-nő* utótagú alak redundáns. Vizsgálati hipotézisünk szerint a kétnyelvű Kárpát-medencei magyarok, akik állandó kontaktusban vannak a nyelvtani nemet jelölő indoeurópai nyelvekkel, az egynyelvű magyarországi magyaroknál gyakrabban használják a *-nő* utótagú foglalkozásneveket (ezt hívjuk „feminizálás”-nak).

Egy korábbi elemzésben (Göncz – Kontra 2000, 87) megállapítottuk, hogy „a feminizálás preferálását illetően a régiók három csoportja viszonylag egyértelműen elkülönül. A legkifejezettebb a feminizálás a Felvidéken és Erdélyben, kisebb Ausztriában, a Muravidéken, Kárpátalján és a Vajdaságban, és a legkevésbé kifejezett Magyarországon.”

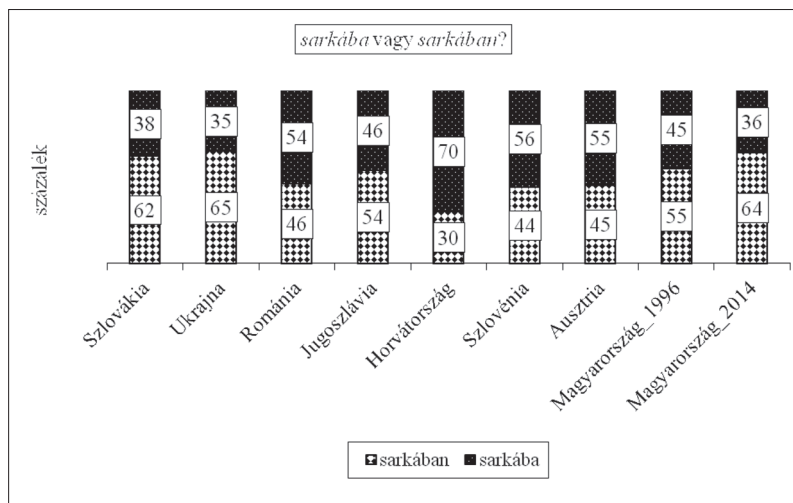
Horvátországi adatközlőink 72%-a a feminizált alakkal (*tanárnő*) egészítette ki a K_631-es *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...* mondatot, szemben a magyarországiak 43%-ával, ami statisztikailag jelentős különbség ($N=205$, khi-négyzet [$f=1$] = 18,273, $p < 0,001$). Ugyancsak jelentős a különbség a K_633 (*fodrászom* vagy *fodrásznőm*) feladatnál: a feminizált alakot a horvátországiak 21%-a használta, szemben a magyarországiak 6%-ával ($N=184$, khi-négyzet [$f=1$] = 9,679, $p < 0,01$). Ez a különbség még nagyobb lenne, ha a horvátországiak 14 *frizéernő* választát nem a hiányzó válaszok közé soroltuk volna, hanem hozzáadtuk volna a 20 *fodrásznő* válaszhoz, lásd a K_633 keresztábrát a 2. mellékletben. A horvátországi válaszokban a KOR3, NEME és VEGZ2 hatása egyetlen esetben jelentős: a K_631 feladatnál a *tanárnő*-t a férfiaknak 58%-a, de a nőknek 78%-a írta a kiegészítendő mondatba ($N=109$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,548, $p < 0,05$), itt tehát az általánosan erős kontaktushatást nemi különbség is árnyalja.

6.12. A (bVn) és a (bV) változók

Az inessivusi (bVn) változó nemstandard [bV] változatát egy grammatikailági ítélet + írásbeli javító feladattal vizsgáltuk (K_531 *Ott van egy szék a szoba sarkába*). A horvátországi minta 30%-a és a magyarországi 64%-a javította a mondat utolsó szavát *sarkában*-ra, s ez a különbség statisztikailag szignifikáns ($N=209$, khi-négyzet [$f=1$] = 23,265, $p < 0,001$). A KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzések közül csak az utolsó hozott jelentős különbséget: a felsőfokú végzettségűek 49%-a, de az alacsonyabb végzettségűeknek csak 19%-a javította a mondatot a kodifikált standardnak megfelelően ($N=115$, khi-négyzet [$f=1$] = 10,986, $p < 0,01$). A MENEK szerinti elemzés azt mutatja, hogy a K_531 feladatban tendenciaszerű különbség van: az otthon maradóknak 77%-a, de a menekülteknek csak 61%-a ítélte jónak a nemstandard mondatot ($N=113$, khi-négyzet [$f=1$] = 3,681, $p < 0,1$).

Meglepő, hogy horvátországi adatközlőink milyen nagy arányban fogadták el helyesnek a nemstandard mondatot. Ha páronként összevetjük a horvátországi eredményt a többi országgal (lásd a 6.9. ábrát), azt kapjuk, hogy Ukrajnával és Szlovákiával a különbség $p < 0,001$ szinten szignifikáns, Jugoszláviával és a korábbi magyar mintával $p < 0,01$ szinten, a

2014-es magyar mintával pedig $p < 0,001$ szinten szignifikáns a különbség.⁶⁷ Másként mondva: a horvátországi adatok csak a romániai, szlovéniai és ausztriai adatoktól nem térnek el jelentős mértékben.

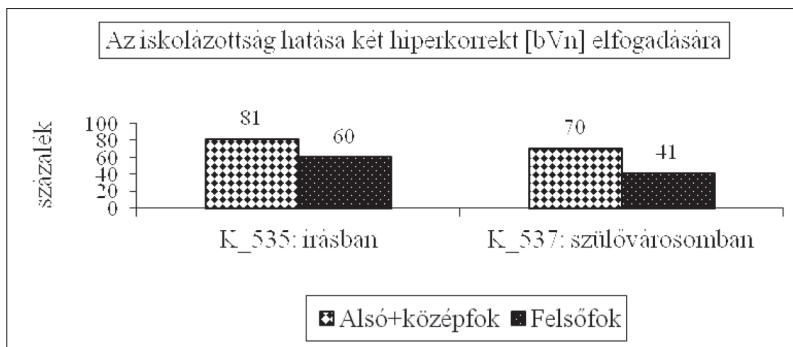

6.9. ábra

Nemstandard sarkába elfogadása vagy standard sarkában-ra javítása 8 országban (Terepadatok 1996, 2014)

Az illativusi (bV) változó hiperkorrekt [bVn] változatát két hasonló feladattal vizsgáltuk meg. A K_535-ös *A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták* mondat utolsóelőtti szavát *írásba*-ra javította a magyarországiak 52%-a, de a horvátországiaknak csak 27%-a, ami szignifikáns különbség ($N=206$, khi-négyzet [$f=1$] = 13,882, $p < 0,001$). Vagyis a horvátországiak a magyarországiaknál nagyobb arányban fogadták el a túlhelyesbített formát. A hasonlóan hiperkorrekt K_537-es *Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz* mondat megítélésében és javításában is szignifikáns különbség van: a magyarországiaknak 60%-a, de a horvátországiaknak csak 41%-a javította a mondatot a kodifikált standardnak megfelelően ($N=208$, khi-négyzet [$f=1$] = 7,698, $p < 0,01$). A KOR3, NEME és VEGZ2 szerinti elemzések csak a VEGZ2 jelentős hatását mutatják (6.10. ábra). A MENEK változó szerinti elemzés

azt mutatja, hogy a K_535 esetében az otthon maradóknak 81%-a, de a menekülteknek csak 63%-a ítélte jónak a hiperkorrekt megoldást ($N=110$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,777, $p < 0,05$).

6.10. ábra

Az iskolázottság hatása a hiperkorrekt [bVn] elfogadására: K_535 ($N=112$, khi-négyzet [$f=1$] = 5,540, $p < 0,05$) és K_537 ($N=115$, khi-négyzet [$f=1$] = 9,527, $p < 0,01$) (Terepadatok 2014)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a horvátországiak a nemstandard [bV] és a hiperkorrekt [bVn] változatok megítélésében és standardra javításában jelentősen eltérnek a magyarországiaktól, s erre a nyelvi viselkedésükre iskolázottságuknak szignifikáns hatása van.

6.13. A (*t*-végű igék kijelentő módja) és a (*t*-végű igék felszólító/kötőmódja) változók

A *t*-végű igék stigmatizált alakja Hegedűs (2005, 133) szerint tulajdonképpen „a nyelv belső egyszerűsödési folyamata” révén jön létre, az analógia által. A stigmatizált alak megbélyegzése már Simonyinál (1895, 617) adatolva van. A nyelvművelő irodalom csak az 1930-s évek óta ítéli el (Horger 1934), korábban csak népies pongyolaságnak, regionalizmusnak tartották. Napjainkra az egyik legmegbélyegzettebb változattá vált (Sinkovics 2011). A horvátországi magyaroknál a standard változat magas arányát vártuk, elsősorban Balassa (1894, 261) alapján, aki szerint ahol a *láti, látik, látitok* alakok használatosak, ott külön alakja maradt a kijelentő és felszólító módnak.

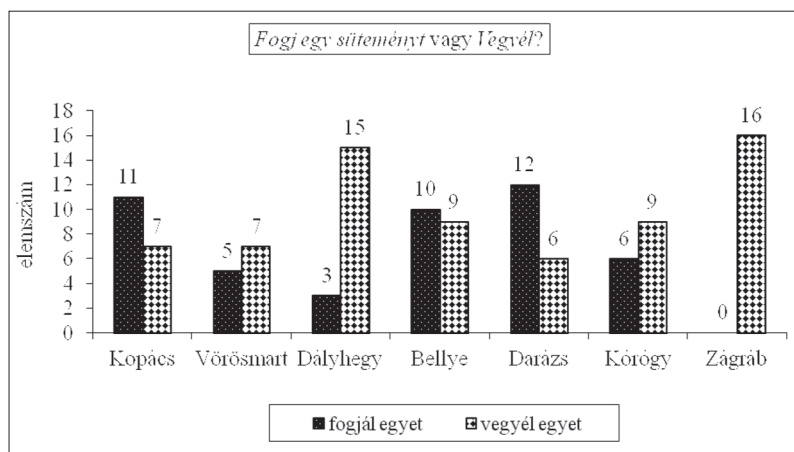
A (*t*-végű igék kijelentő módja) változót, közkeletű nevén a suksükölést és a szukszükölést két írásbeli mondatkiegészítő feladattal vizsgáltuk: K_628 *Ha Péter rosszul váloga..... a barátait, pórul jár* és K_629 *Minek ez a halogatás? Nem szeretem, ha valaki elhala..... a döntéseket*. A horvátországiak és a magyarországiak között lényeges különbséget találtunk mind a suksükölhető mondat kiegészítésében (Horvátország *válogassa* 12,1%, Magyarország 1,1%, $N=200$, khi-négyzet [$f=1$] = 9,373, $p < 0,01$), mind a szukszükölésben (Horvátország *elhalassza* 22%, Magyarország 4,6%, $N=187$, khi-négyzet [$f=1$] = 11,770, $p < 0,01$). A KOR3, NEME és VEGZ2 elemzések csak egy jelentős különbséget tártak föl: a K_629 feladatban a horvátországi felsőfokú végzettségűek 8%-a szukszükölt, de az alacsonyabb végzettségűeknek 30%-a ($N=100$, khi-négyzet [$f=1$] = 6,123, $p < 0,05$). A MENEK változó azonban jelentős különbséget tárt föl az otthon maradók és a menekültek között a K_628 esetében: az otthon maradók 12%-a, de a menekülteknek csak 2%-a írta a stigmatizált (*váloga*)ssa alakot a mondatba ($N=105$, khi-négyzet [$f=1$] = 7,629, $p < 0,01$).

Statisztikailag jelentős eltérések vannak a (*t*-végű igék felszólító/kötőmódja) változó esetében is, itt a K_625 *Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintszen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és* mondatot a *megválasztja* szóval egészítette ki a horvátországiak 21%-a, szemben a magyarországiak 2%-ával ($N=761$, khi-négyzet [$f=1$] = 13,950, $p < 0,001$). A K_622 *Azt akarom, hogy ő nyi..... ki az ajtót* mondatot a sztenderd *nyissa* szóval egészítette ki a horvátországiak 87%-a, de a magyarországiak 99%-a ($N=207$, khi-négyzet [$f=1$] = 8,664, $p < 0,01$). KOR3, NEME és VEGZ2 szerint egyik feladatban sincs jelentős különbség a horvátországiak között.

Összegezve: horvátországi adatközlőink a magyarországiaknál jelentősen nagyobb arányban használták a *t*-végű igék stigmatizált kijelentő alakját, valamint ugyanezen igék hiperkorrekt alakját. A stigmatizált alak használata kevésbé gyakori a honvédő háborúban elmenekültek válaszaiban, mint az otthon maradókéiban.⁶⁸

6.14. Két szemantikai kölcsönzés (*fogjál egyet* és *lehet*)

A K_517 feladattal (Melyik a természetesebb? *Itt van egy tál sütemény, (1) fogjál egyet!* vagy (2) *vegyél egyet!*) egy Drávaszögre jellemző szemantikai kölcsönzés eredményét vizsgáltuk. Az (1) változatot a horvátországiak 41%-a, de a magyarországiaknak csak 14%-a ítélte természetesebbnek ($N=212$, khi-négyzet $[f=1] = 18,837$, $p < 0,001$). A válaszokra nincs hatása a KOR3, NEME vagy VEGZ2 változóknak, vagyis stabil horvátországi váltakozásról van szó. A LAKHELY szerinti bontás azonban megmutatja, hogy zágrábi adatközlőink csak a Magyarországon szokásos változatot preferálták (6.11. ábra).

6.11. ábra

Melyik a természetesebb? Fogj egy süteményt vagy Vegyél egy süteményt? (Terepadatok 2014)

A K_518 feladattal is egy jelentéstani kölcsönzést vizsgáltunk: Melyik a természetesebb? *Icuka: Kérsz a kávéhoz cukrot? Karcsi: (1) Lehet, (2) Igen.* Horvátországi adatközlőink 33%-a a *Lehet* választ ítélte természetesebbnek, Magyarországon viszont mindenki az *Igen*-t. Ez statisztikailag jelentős különbség ($N=212$, khi-négyzet $[f=1] = 38,316$, $p < 0,001$), amit a horvát *može* 'lehet' kínálásra adott válaszként szokásos használata jól magyaráz. Ebben az esetben azonban zágrábi adatközlőink preferenciái is

megoszlottak: hárman a *Lehet*-et s 13-an az *Igen*-t ítélték természetesebbnek. A KOR3, NEME és VEGZ2 változóknak itt sincs jelentős hatása a horvátországi válaszokra, tehát itt is stabil váltakozásról van szó.

6.15. Egy személyragról (*tudja ~ tudi*)

A K_630a és K_630b esetében arra voltunk kíváncsiak, hogy mélyhangú igéknél is előfordul-e a tárgyas, jelen idő, egyes szám harmadik személyű rag *-i* változata (*tudi, látí*). Ezt az alakot többek között a szlavóniai és a drávaszegi területen napjainkig használják – a *huzi, voni, fogi* előfordul a „Mit mondanak másképp Drávaszegben, mint Magyarországon?” kérdésre kapott válaszok között is, lásd az 5.6.2. alfejezetet. A K_630a feladatban a *Nem bír..... a gymrom a szalonnát* mondatba kellett beírni a hiányzó végződést. Horvátországi adatközlőink közül csak 5-en írták a nyelvjárási végződést (*-i*) a mondatba, ők mindannyian kórogyiak. Mind az 5 válaszadónk alsó- vagy középfokú végzettségű, de életkoruk szerint eltérnek: a fiatalok közé tartoznak ketten, a középkorúak közé is ketten, s végül egy *bíri* választ kaptunk egy idős embertől. (Magyarországon mindenki a *-ja* raggal egészítette ki a mondatot. A kereszt tábla két cellájában 5-nél kisebb a várt gyakoriság, ezért a khi-négyzet-próba alkalmazása aggályos.)

A K_630b feladatunk (*Tud..... kedvesem, én már sok mindent megéltem*) nem működött megfelelően, nagyon sok „egyéb” választ kaptunk (például tegezés – *tudod, kedvesem*), ezért ezt az eredményt nem elemezzük.

Végül megjegyezzük, hogy a kérdőíves felmérés közben készített digitális hangfelvételek azt bizonyítják, hogy még azok is használják családi körben a *bíri, tudi* alakot, akik hosszabb időt töltöttek Magyarországon.

7. Összehasonlítások

Vajdaság (1996), Horvátország (2014), Muravidék (1996)

Ha közel 20 évvel később lefolytattuk a horvátországi vizsgálatot is, természetesen felmerül az a kérdés is, hogy mennyiben hasonlítanak, s mennyiben térnek el egymástól az egykori Jugoszlávia három tagállamában gyűjtött adataink?

Egy korábbi elemzésben (Kontra 2014) megállapítottuk, hogy Vajdaság és Muravidék összevetésekor az adatok kilenc nyelvi változónál mutatnak jelentős különbségeket, nevezetesen: (a) segédige + főnévi igenév sorrend, (b) „főlösoles” névmások, (c) a (kell legyen) változó, (d) analitikus szerzetek, (e) *Kosovón ~ Kosovóban*, (f) az illativusi (bV) hiperkorrekt [bVn] változata, (g) (*t*-végű igék kijelentő módja), (h) (*t*-végű igék felszólító/kötőmódja), (i) *középiskolánkban ~ középiskolánkon*. Azt találtuk, hogy a vajdasági válaszok minden esetben standardabbak a muravidékieknél, vagyis a muravidékiek válaszai nagyobb eltérést mutatnak a magyarországi válaszoktól, mint a vajdaságiak. A különbségek magyarázatát abban láttuk, hogy egyrészt a muravidéki magyar–szláv nyelvi kontaktus évszázadokkal régebbi, mint a törökdúlást követően betelepített vajdasági magyarok nyelvi kontaktusa, másrészt a muravidéki magyarok sokkal inkább szórványhelyzetűek, mint a vajdaságiak, ezért őket intenzívebb szláv nyelvi hatások érték/érik, mint a vajdaságiakat.

Az imént áttekintett összehasonlítás módszertani szempontból különösebben nem kifogásolható, mivel az adatfelvétel azonos időpontban történt, igaz viszont, hogy a muravidéki kvótaminta idősebb volt a vajdaságinál és VEGZ2 szerint is jelentős volt a különbség, amennyiben a muravidékieknek csak 27%-a volt felsőfokú végzettségű, de a vajdaságiaknak 42%-a (Kontra 2014, 182).

A horvátországi eredményeknek a vajdaságiakkal és muravidékiekkel történő összevetése azonban fölveti azt a kérdést, hogy mennyiben indokolható, s mennyiben indokolhatatlan két évtizeddel eltérő időpontban

felvett adatok összevetése. Azt tudjuk, hogy az 1996. évi és a 2014. évi magyarországi kontrollvizsgálatok adatai mennyiben térnek el, de – megismételt határon túli vizsgálatok híján – arról fogalmunk se lehet, hogy találunk-e, s ha igen, milyen különbségeket például az 1996. évi és egy mai vajdasági vizsgálat eredményei között. Mutatis mutandis: arról fogalmunk se igen lehet, hogy ha meg tudtuk volna valósítani 1996-ban horvátországi vizsgálatunkat, milyen eredményeket kaptunk volna. Egy akkori és egy mai horvátországi vizsgálat eredményeinek különbségét nemcsak az eltelt két évtized lehetséges hatása magyarázhatná, hanem különösen a honvédő háború okozta pusztítás és a drávaszögi magyarok jelentős részének Magyarországra menekülése majd későbbi hazaköltözése.

Visszatérve a három kvótaminta életkori különbségeire, a horvátországi minta is (miként a muravidéki) lényegesen idősebb a vajdaságinál: a horvátországi minta 29%-a középkorú, szemben a vajdasági 49%-kal, s 41% idős, szemben a vajdasági 15%-kal ($N=258$, khi-négyzet [$f=2$] = 23,848, $p < 0,001$). A horvátországi és a muravidéki minta között KOR3 szerint nincs jelentős különbség.

Mindezen, az Olvasót óvatosságra intő megjegyzés után röviden áttekintjük, mely feladatoknál találtunk statisztikailag jelentős eltérést Horvátország – Muravidék, illetve Horvátország – Vajdaság tekintetében. A horvátországi adatok öt esetben mutatnak a muravidékieknél kevésbé standard válaszokat:

- K_504: a *kenyérkét* alakot a horvátországiak 30%-a, de a muravidékieknek csak 15%-a ítélte természetesebbnek ($N=181$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,876, $p < 0,05$),
- K_505: a *banánokat* megoldást a horvátországiak 20%-a, de a muravidékieknek csak 8%-a ítélte természetesebbnek ($N=182$, khi-négyzet [$f=1$] = 4,851, $p < 0,05$),
- K_509: A *bejárat az épületbe* megoldást (szemben *Az épület bejárata-val*) a horvátországiak 17%-a, de a muravidékieknek csak 5%-a ítélte természetesebbnek ($N=181$, khi-négyzet [$f=1$] = 5,987, $p < 0,05$),
- K_536: az analitikus *ki tudom nyitni* megoldást a horvátországiak 33%-a, de a muravidékieknek csak 18%-a tartotta jónak ($N=179$, khi-négyzet [$f=2$] = 26,519, $p < 0,001$),
- K_621: a *magasabb Klaudiától* változatot írta a kérdőívre a horvátországiak 47%-a, szemben a muravidékiek 18%-ával ($N=178$, khi-négyzet [$f=1$] = 15,276, $p < 0,001$)

Az iménti öt esetből négyénél egyértelmű a kontaktushatás, és az ötödiknél (K_621) is erősítik a kontaktusnyelvek az egynyelvű magyarok nyelvjárási raghasználatát (vö. Szépfalusi és mtsai 2012, 219). Ezek után meglepő, hogy négy esetben a horvátországiak nem kevésbé standardok, hanem standardabban a muravidékieknél, s mind a négy esetben egyértelmű a kontaktushatás:

- K_507: az analitikus *utazást busszal* megoldást a horvátországiak 40%-a, de a muravidékieknek 68%-a ítélte természetesebbnek (N=181, khi-négyzet [$f=1$] = 13,099, $p < 0,001$),
- K_512: a „belföldi ragozású” *Koszovón-t* a horvátországiak 62%-a, de a muravidékiek 79%-a ítélte természetesebbnek (N=181, khi-négyzet [$f=1$] = 5,141, $p < 0,05$),
- K_601: a többes számú *komolyaknak*-ot a horvátországiak 11%-a, de a muravidékieknek 24%-a ítélte jobban a mondatba illőnek (N=179, khi-négyzet [$f=1$] = 4,914, $p < 0,05$),
- K_613: az analitikus *szépítette magát* megoldást a horvátországiak 26%-a, de a muravidékieknek 60%-a ítélte jobban a mondatba illőnek (N=178, khi-négyzet [$f=1$] = 19,683, $p < 0,001$)

Az igen valószínű, hogy ezeket a talányos különbségeket pusztán strukturális okokkal nehéz lenne megmagyarázni, ugyanis például az egyik többes számú alak megítélésekor (K_505) a horvátországiak a muravidékieknél *nagyobb*, a másik ilyen alak (K_601) megítélésekor *kisebb* kontaktushatást mutattak. Hasonló különbséget látunk az analitikus K_536 és K_613 esetében is.

Ha elvégezzük a Horvátország – Vajdaság összevetést is, azt találjuk, hogy a válaszok között jóval nagyobb számban vannak statisztikailag jelentős eltérések, egész pontosan 17 esetben mutatnak a horvátországiak a vajdaságiaknál kevésbé standard válaszokat, s csak egyetlen esetben standardabban a válaszaik (K_601: *komolyaknak* Vajdaságban 27%, Horvátországban 11%, N=252, khi-négyzet [$f=1$] = 10,075, $p < 0,01$). Az említett 17 feladat eredményeinek részletes bemutatásától eltekintünk. Ugyanakkor emlékeztünk arra, hogy az ilyen összevetések módszertanilag aggályosak. Mégis, ha azt a kérdést tesszük föl, hogy mi lehet az oka annak, hogy a horvátországiak a muravidékiekéhez hasonló és a vajdaságiaktól nagymértékben eltérő válaszokat adtak, akkor talán az lehet a válasz, hogy – ellentétben a vajdasági magyarokkal – mind a horvátországiak, mind a muravidékiek szórványban élnek, s ez döntő hatást gyakorol magyar nyelvhasználatukra.

8. Összefoglalás helyett

A horvátországi magyarok nyelvi helyzetéről az első Kárpát-medencei vizsgálatokhoz képest két évtizeddel később készítettük el ezt az elemzést, mert a honvédő háború miatt erre korábban nem volt lehetőségünk. A 2014-ben végzett empirikus kutatást kiegészíti egy olyan történeti szociolingvisztikai elemzés, amelyhez – a könyvsorozat többi kötetéhez hasonlóan – az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Goebel et al, eds., 1997) szempontjait vettük alapul.

Létszámát tekintve apró magyar közösségről van szó, s olyanról, amelynek alig több mint fele él többé-kevésbé tömbnek nevezhető helyzetben, a Drávaszögben; a többiek szórványban élnek, Kelet-Szlavóniában, Zágrábban, a Tengermelléken vagy másutt. Az is bizonyos, hogy a horvátországi magyarok egy része őshonos a lakóhelyén, de más részük (a zágrábiak és a tengermellékiek) zömmel bevándorlók, főleg Vajdaságból. Ez a körülmény a horvátországi magyarokat, *en bloc*, inkább az ausztriai magyarokhoz teszi hasonlónak, mintsem a szlovéniai magyarokhoz.

Ami a „tisztán” nyelvi vizsgálatunk eredményeit illeti, azok nem nagyon különböznek, sőt: sokban hasonlítanak a Magyarországgal szomszédos többi országban feltárt jelenségekre. Természetes, hogy egyetlen horvátországi magyar sem beszél úgy magyarul, ahogy a magyarországiak, mindegyikük beszédében vannak olyan szavak, nyelvtani vagy kiejtésbeli vonások, amelyek egyenes következményei annak, hogy ők nem egynyelvű magyarok (mint a magyarországiak túlnyomó többsége), hanem legalább kétnyelvűek (mint az összes nem magyarországi magyar). Minden egyes horvátországi magyar megtapasztalta, hogy beszéde miatt Magyarországon megmosolyogják vagy bántják, s ez az élménye magyarországi élmény – Vajdaságban normális (nem háborús) körülmények között ilyen problémája sosincs.

Nincs tehát semmi csodálkoznivaló azon, hogy például horvátországi adatközlőinknek több mint fele „jó mondatnak” ítélte a szláv nyelvi hatást mutató *Ki tudom nyitni az ablakot?* mondatot, de a magyarországi válaszolóinknak csak 16%-a ítélte így, a zömük (84%-uk) szerint a *Kinyithatom az ablakot?* mondat a „jó mondat”. Az is normális, természetes dolog, hogy amikor azt kérdeztük, hogy melyik a helyesebb folytatása az *Itt van egy tál sütemény...* mondatnak, az-e, hogy *fogjál egyet!*, vagy az, hogy *vegyél egyet!*, akkor a horvátországiaknak 41%-a, de a magyarországi kontrollcsoportnak csupán 14%-a jelölte meg a horvát kontaktushatást mutató *fogjál egyet!* választ. Végül említsünk meg egy olyan vizsgálati eredményt, ami főleg magyar nyelvjárási ügy, s aminek nincs túl sok köze a kétnyelvűséghez: amikor írásban kellett kiegészíteni egy olyan mondatot, amelyből hiányzott egy végződés, horvátországi adatközlőink 53%-a azt írta, hogy *Patricia magasabb Kaludiánál*, de 47%-uk a nyelvjárási *Kaludiától*-t írta a mondatba. Észak-baranyai kontrollcsoportunkban ez utóbbi kiegészítést csak egy elenyésző 3% írta, ami nagy különbség a (leegyszerűsítve mondom) drávaszögi és Pécs környéki magyarok között, de szerencsére olyan különbség, amit Magyarországon nemigen szoktak megbélyegezni.

A „tisztán” nyelvi különbségek tehát nem adnak okot különösebb aggodalomra. De ha arra keressük a választ, hogy meddig fognak még a magyarok magyarul beszélni a Drávaszögben és a néhány kelet-szlavóniai faluban, akkor a kép jóval több aggodalomra adhat okot. Egyebek közt bemutattuk, hogy a magyarok öregedési indexe magas, a munkanélküliség és a szegénység jobban sújtja őket, mint például a nyugat-horvátországi horvátokat, a vegyes házasságok aránya magas, és az ilyen házasságban születő gyermekek inkább horvátok lesznek, mint magyarok. Ha ez valakinek nem adna elég okot aggodalomra, akkor ott van még a magyar érdekvédelmi szervezetek és az egyházak (így a reformátusok⁶⁹) közötti szerfelett kártékony versengés, ami megosztja a magyarságot. Hozzátehetjük még mindehhez a magyar kormányok anomáliáktól sújtott nemzetpolitikáját, például azt, hogy volt s van magyar kormány, amelyik X ország egyik magyar pártját vagy szervezetét támogatja, de a másikat nem. Amúgy ez a támogatás nem kis részben retorikai ügy, amikor ezt írom, a magyarországi Nemzetstratégiai Kutatóintézet, egy kormányhivatal, épp arról panaszkodik, hogy „A külföldi magyarságra a magyar költségvetés elenyésző, kevesebb, mint két tized százalékát fordítja az ország, a jelenlegi 21 milliárd

forintot legalább 100 milliárd forintra kellene növelni” (<http://www.mti.hu/>, 2016. február 11.).⁷⁰

Ha a horvátországi magyarok nyelvi jogi helyzetére vetünk még egy pillantást, azt látjuk, hogy a kodifikáció szintjén elég jó a helyzetük, Horvátországban nincs olyan törvényekbe foglalt nyelvi hierarchizálás, elnyomás, mint például Szlovákiában. A mindennapi nyelvhasználati harcok sem olyan méltatlanok, mint mondjuk Kolozsváron, Marosvásárhelyen vagy Sepsiszentgyörgyön. Mindazonáltal szó sincs arról, hogy könnyű lenne a magyaroknak nyelvhasználati jogukat érvényesíteni Horvátországban. Mert például lehet arra jogszabály, hogy egy kétnyelvű faluban a magyar iskolába kétnyelvű (magyarul és horvátul tudó) tanárt is lehessen fölvenni, ha egy csak horvátul tudó tanár felvétele ellen föl szólal egy magyar tanár, rásüthetik a „nacionalista” jelzőt. Vagyis „egy dolog a papír, de más a gyakorlat” – ha szabad kölcsönvennem opportunistá palicsi magyar vezetők érveit egy nem túl régi vajdasági konfliktusból (Kontra 2010, 163).

A nagyszerű vörösmarti iskolaigazgató, Máté Anikó (és szerzőtársa Kosić Julianna) az anyanyelvű oktatásról írt cikkét a következőképp fejezte be:

„Talán egy adriai cunami oldaná meg problémánkat: a magyarországi befektetők abban az esetben nem a tengerparti hotelbe fektetnének be (melyekkel nem valami jól gazdálkodnak), hanem inkább Baranya borutaiba és mezőgazdaságába, miáltal új munkahelyek nyílhatnak.” (Máté 2012, 30)

Ez az elképzelés rátapint a nyelvi jövő és a nyelvet beszélő emberek gazdasági helyzetének kardinális összefüggésére. Ha azt óhajtjuk, netán akarjuk, hogy a drávaszögi magyarok 50 év múlva is magyarul beszéljenek, akkor ennek olyan gazdasági előfeltételei vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy a magyarok magyarul boldogulhassanak Drávaszögben – 50 év múlva is. És ez nem vágyálom, hanem biztosan megvalósítható program. Da Silva és Heller (2009) bemutatott egy québeci esetet, ami azt példázza, hogy az ottani kanadai nyelvpolitika nagyrészt gazdaságpolitika: a kisvárosi frankofon közösségek gazdasági fejlesztésével fordítják vissza az urbanizációt, a kistélepülések kiürülését, tehát a francia ajkúak felszívódását. A politikai tervezés és aktusok nem a nyelv megmentésére irányulnak,

hanem a nyelvet beszélő emberek közösségeinek megmentésére. Eléggé hasonlít erre az erdélyi Szilágyi N. Sándor gondolatmenete is a magyar szórványok kapcsán:

„Értsük meg mindenek előtt, hogy *a szórványt nem azért kell segíteni, hogy a magyar nemzet megmaradjon, hanem azért, mert ezek az emberek bajban vannak.* [...] Ha így közelítjük meg a problémát [...], akkor világos, hogy az egész folyamat már indulásból más lesz, mint eddig. Mert akkor nem azzal kezdődik, hogy jövök én, a nemzetmentő, aki tudom, hogy *én* mit akarok, hogy *engem* egyedül mi érdekel, hogy az *én célom* érdekében mit kell nektek, szórványbelieknek tennetek. Hanem azzal kezdődik, hogy megkérdem tőlük: *nektek* igazából mi a bajotok?” (Szilágyi 2003, 689–690).

Jegyzetek

¹ Lásd Csernicskó (1998), Göncz (1999a), Lanstyák (2000), Kontra – Péntek – Szilágyi (2010–2011) és Szépfalusi és mtsai (2012).

² Fölvetjük, hogy a K_534 feladatban a *barát* lexéma szemantikai valenciája változhatott meg. E lexémának, miként néhány szorosabb kapcsolatra utaló lexémának is (rokonai kapcsolatok: *anya, apa, testvér*), jelentéstani vonzata a birtokos jelző (Kiss 2006). Ez a jelentéstani vonzatosság változhatott meg, a *barát* kikerült/kikerülőben lehet a szorosabb kötöttséget kívánó lexémák köréből, a szó jelentése ma inkább 'haver' lehet, nem 'hozzánk közel álló egyén'. Fancsaly Éva a K_534 feladatot 2016 elején elvégeztette pécsi egyetemistákkal. 78-an jónak ítélték a mondatot s 13-an a *barátokkal*-t kijavították *barátaimmal*-ra. Amikor 30 diákot arra kért, hogy válasszák ki a két mondat közül a természetesebbet, 26-an választották a *barátaimmal*-t tartalmazó mondatot, s csak négyen a másikat.

³ Dályhegy nem önálló település, hanem Dálya (*Dalj*) magyarok lakta része, ezért nincs külön jelölve az 1. ábrán (térképen).

⁴ Dunai (1999, 139) erről a megosztásról így ír: „[a mai pélmonostori magyarok] ... még valamit szeretnének kiküszöbölni, valamit, ami jelenleg keseríti és lehangolja őket: a »gerincesek« és a »gerinctelenek« használata, meghonosítása. Mi itt tudjuk, az anyaországban és a nagyvilágban élő magyarok azonban aligha tudják e szavak itteni értelmezését. A gerincesek azok, akiket elűdöztek, távozni kényszerültek a szülőföldről és most visszatérve, kisebb hányaduk ugyan, de azt terjeszti, hogy az itthon maradottak gerinctelenek. Tisztában vagyunk vele, hogy az előbbieknél sem volt fenéig tejfel a kényszeremigráció, de tény, hogy az utóbbiak sorsa a megaláztatás, a zaklatás, a kényszermunka, a nélkülözés, a verés s bizony nem egy esetben a kivégzés volt. Miért kellett ezt a kis számú magyart itt a Duna-Dráva partján két kategóriába sorolni, kinek állt ez érdekében, ki akart ebből hasznot húzni?! – teszük fel a kérdést nem csak Pélmonostoron, Vörösmarton, Csúzában... minden olyan magyarlakta falucskában, amely ki volt szolgáltatva a krajinások kényének-kedvének.” Lábadi (2004, 21) ugyanerről ezt írta: „Hozzávetőlegesen az elmenekültek kilencven százaléka visszatért szülőföldjére. A háború azonban a lelkekben tovább folytatódott. A falvakban ék verődött az emberek közé. A viszálykodás oka abból adódott, hogy azt kezdték feszegetni, ki volt nagyobb hazafi: aki elment, vagy aki otthon maradt. Mindkét magatartás valamiképpen igazolható.”

⁵ Fényes Elekre hivatkozik Ruh György (1942, 6–8).

⁶ Ugyanezen okból a vallásilag különálló református vidékeken, ahol a felekezetiség maga után vonta a nyelvhasználatot is, a magyar nyelvű istentisztelet éppen hogy megtartó hatással volt az adott magyar lakosság anyanyelvhasználatára és identitásőrzésére.

⁷ A Magyar Királyság a századforduló előtti évtizedekben komoly vasúthálózatot épített ki Monarchia-szerte. A leghosszabb vonalak a tengerrel való összeköttetés okán Horvátországban létesültek, a hálózat működtetésére pedig számos Magyarországról kiköltözött vasúti alkalmazottat foglalkoztatott a MÁV Horvátországban is. Mivel az állami kézben levő hálózat irányításának a nyelve a magyar volt, fontossá vált a magyar nyelv oktatása és általában a magyar nyelven való oktatás biztosítása a térségben – ami számos politikai vitára adott okot a századfordulós évtizedekben a két nemzet között. 1890 és 1909 között 12 MÁV-iskola létesült, és 8 további engedélyeztetését kérték a báni kormánytól. Az iskolákban tanuló több ezer gyereknek csak kétharmada volt magyar, háromnegyede római katolikus, és csak fele volt vasutas szülők gyermeke (Muity 2015, 116), ami azt mutatja, hogy a politikailag folyamatosan kedvezőtlen klíma ellenére is sok nem magyar szülő járatta gyermekét a MÁV-iskolákba.

⁸ Az 1904-től hivatalosan 1944-ig működő egyesület célja a Délvidéken és Boszniában fellelhető szórványmagyarság anyanyelvű iskoláztatási helyzetének javítása, továbbá művelődési és gazdasági támogatása volt. Az egyesület Horvátországban a már meglévő magyar nyelvű iskolák – MÁV-iskolák, református felekezeti iskolák – felügyelete mellett főként azt célozta, hogy a szórványban élő nyugat-szlavóniai katolikus magyarok gyermekei számára létesítsen alapfokú oktatási intézményeket. Az 1913/14-es tanévben Horvátország-szerte már 75 Julián-iskola működött, 144 tanítóval és közel 8 ezer tanulóval, annak ellenére, hogy az iskolaalapítás nem volt zökkenőmentes, mert a horvát katolikus egyház több helyen akadályozta a magyar tannyelvű katolikus iskolák felállítását (Muity 2015, 117). Az első világháborút megelőző tanévekben a Julián-iskolák mellett több mint tíz MÁV-, illetve ugyanennyi református iskolában folyt magyar nyelvű oktatás, azaz elmondható, hogy a horvát többségű területeken ezekben az években összesen közel száz magyar tannyelvű iskola működött. Lásd még Bernics (1994).

⁹ A magyar nyelvű oktatás kérdéséhez azonban hozzáteendő, hogy az csakis alapfokon volt biztosított, s a térségben magyar tannyelvű középiskola egyáltalán nem létezett.

¹⁰ A Bácskába, Baranyába (Drávaszög) és a Bánátba újonnan beköltözött telepese családok száma 15 000 körül mozgott (A. Sajti 2008b, 112).

¹¹ A telepéseknek juttatott telkek nagysága átlagosan természetesen jóval nagyobb volt a magyaroknak kiosztott földkénel – pl. Harasztiban a délről frissen betelepítettek átlagosan 7-8 holdat kaptak, míg a magyarok be kellett érjék 1-2 holddal (Arday 1994, 18).

¹² Megemlítendő adat, hogy 1940-ig 249 magyar fiatal diplomázott Zágráb egyetemén.

¹³ Annak ellenére is, hogy a magyarok által sűrűn lakott Bácska és Baranya ideiglenesen Magyarországhoz került. Igaz ugyan, hogy az előző census (1931)

becsült adataihoz képest (66 040 fő, Kocsis – Kocsisné 1992, 66) magában Horvátországban ekkor másfél ezerrel kevesebb a magyar (64 431 fő), ez azonban a vártnál jóval kisebb apadásnak mondható.

¹⁴ Az 1953-as népszámlálás az 1948-ashoz képest a Vajdaságban 20 ezerrel (4,78%-kal), Szlovéniában pedig közel ötszáz fővel (4,28%-kal) több magát magyarnak valló egyént mutatott ki, szemben Horvátországgal, ahol ezen populáció aránya 3688 fővel (7%-ot meghaladóan) fogyott!

¹⁵ Ez a tendencia természetesen érvényes a relatív többségi nemzetre, a horvátokra is – az említett szférákból őket is évtizedeken át kiszorították a nemcsak a szövetségi, hanem a köztársasági vezetésben is dominanciára törekvő szerbek.

¹⁶ Arday (2002, 196)

¹⁷ A háború előtti Jugoszláviában számuk 71 ezer volt, a nyolcvanas évek közepére pedig alig 6 ezren maradtak (Arday 2002, 196).

¹⁸ A magukat nemzetiségükre nézve jugoszlávnak vallók Arday (2002, 80) szerint főként a vegyes lakosságú, urbanizált környezetben, valamint a vegyes házasságban élők között voltak a legtöbben. A hatalmi szférákban foglalkoztatottak is nagy arányban választották a hetvenes évektől ezt a nemzetiségi kategóriát, Horvátországban ezenfelül a szerbek körében is igen elterjedt volt ez az önmegjelölés.

¹⁹ Becslések szerint ekkor is kb. 40 ezernyi magyar élhetett Horvátországban, de az előzőekben említett *jugoszláv* nemzetiségi kategória valószínűleg több ezer magyart is „elszippantott” a statisztikákból.

²⁰ Dobek (1996, 10) húsz évvel ezelőtti megállapítása szerint „A horvátországi magyarság jelenleg teljes diaszpórában él, s ez az állapot már-már a népcsoport teljes fennmaradását is veszélyezteti.”

²¹ Gyémánt és Drozdik 2004-es jelentésükben a következőt írják: „Bár a délszláv háború nem semmisítette meg a horvátországi magyarságot, mégis biztosra vehető, hogy az asszimiláció 10 000 fő alá csökkenti a lélekszámukat a legközelebbi népszámlálás alkalmával” (Gyémánt–Drozdik 2004, 379).

²² A muzulmán felekezeti hovatartozást az 1971-es népesség-összeírásnál már etnikai kategóriaként alkalmazták. Nagyjából ugyanerre a – vallási alapon elkülönülő – populációra a 2001-es census óta a *bosnyák* kategória van használatban.

²³ Ehhez még vö. 3.5.5. (Kinek mit jelent az *anyanyelv*?).

²⁴ A horvátországi magyarok körében, akik ugyan 25%-kal kevesebben vannak, mint az olaszok, 900 fölötti arányszám legkorábban a 45–49 évesek csoportjában található.

²⁵ E két megyében számuk 1991-ben még ezer fő felett volt, azaz szinte megfelelődzött azóta a csehség itteni lélekszáma. A fogyás üteme itt is nagyobb volt 1991 és 2001 között, mint 2001 és 2011 között.

²⁶ E két megyében viszont 2011-re enyhe növekedést mutat a csehként nyilatkozók száma – amiből azonban nem lehet levonni messzemenő demográfiai következtetéseket az eleve alacsony lélekszám miatt.

²⁷ Ők gyakorlatilag az eredetileg Bosznia-Hercegovinához köthető muzulmán lakosság, akiket a délszláv háború óriási arányban késztetett menekülésre ottani lakhelyükről, így a kilencvenes években többszázezres nagyságrendben érkeztek

menekültként Horvátország területére. Az 1992-ben regisztrált összesen 402 ezer menekült (Babić 2015, 51) nagy részét valószínűleg boszniai, esetleg szerbiai muszlimának alkották, ezek száma 1998-ban még mindig 37 400 volt.

²⁸ Gúti Erikától függetlenül hasonló következtetésre jutott e könyv szerkesztője is, lásd Kontra – Lewis – Skutnabb-Kangas (2016, 229).

²⁹ Pontosabban: A Julián Egyesület horvátországi és bosznia-hercegovinai tevékenysége az I. világháború végén megszűnt, de az egyesület 1944-ig tovább folytatta magyarságmentő munkáját egyes nyugat-európai országok és Dél-Amerika magyar kolóniáiban (Bernics 1994, 177).

³⁰ Megbízhatatlan, becsült adat (Lábadi 2012, 62).

³¹ Más forrásban (Lábadi 2012, 62) a Drávaszögben 2830 fő katolikus magyar él, az egyes helységek adatai is eltérőek.

³² Az asszimilációról sokan szoktak sokfélét mondani, nem ritkán morális kérdésnek állítva be azt, hogy egy magyar asszimilálódik-e vagy sem. Kevés az olyan megfontolt vélemény, amelyet Liszka József (2016) fejtett ki nemrég: „A szlovákiai magyar nyelv és az asszimiláció kérdéseit is feszegették az est (értsd: egy budapesti vitaest, K.M.) résztvevői: hát, igen, az ilyen határsáv-helyzet bizony ezzel (is) jár(hat). Nehéz ellene tenni, a praktikum gyakran felülírja az érzelmet. Morális kérdésről ebben az esetben meg pláne nem lehet beszélni. Az erkölcsileg rendben van, hogy, teszem azt, Ág Tibor vagy Mayer Judit német őseit (felesleges kertetni, végső soron) megtagadva magyarrá vált. Vagy az, hogy Hunčík Péter szlovák nagyanyja tudatosan választotta a magyarságot, s haragudott is leányára, aki egy Hunčíkhoz (!) ment férjhez (akiből mellel szintén nagy magyar lett). Vagy az, hogy az én nagyanyai őseim (mindkét ágon) nyilvánvalóan szlovákok voltak (Szedlár és Bircsák), de magyarrá váltak, és nagyszüleim már egy szót nem beszéltek szlovákul. Ez itt mind derék dolog. Derék magyarok lettek. Ha meg most egy szerencsétlen szlovákiai magyar azért, mert jobban szeretne élni, a gyerekeit szlovák iskolába írattja, megvetjük. No, de hát a fentebb emlegetettek is csak azért váltottak nemzetiséget, mert szintén jobban szerettek volna élni, nem akartak kilógni a sorból, s akkor, abban az időben ezt a magyarokhoz csatlakozás jelentette. Itt és most meg a szlovákokhoz való hasonulást. Tempora mutantur... Nagyon sajnálom, én nem látok különbséget asszimiláció és asszimiláció között. Ha valaki hozzánk hasonul, rendben van, ha valaki másokhoz, piszkos áruló? Hát, nem!”

³³ Kiss (2010) részletesen elemzi a drávaszögi horvátok, magyarok és szerbek nemzetiségi egyenlőtlenségeit. Többek közt megállapítja, hogy míg a kérdezettek (N=1201) szüleinek (N=2402) generációjában a horvát anyanyelvűek aránya 46,6 százalék, addig gyermekeik (N=937) generációjában már 57,1 százalék. „Ezzel párhuzamosan a magyar anyanyelvűek aránya 36,7 százalékról 30,7 százalékra, a szerb anyanyelvűeké pedig 12,8 százalékról 8,6 százalékra esett” (Kiss 2010, 152).

³⁴ A délszláv háborúban Magyarországra menekülők és ott huzamosabb ideig tartózkodók majd hazatérők *menekültségben* voltak, innen a szóhasználat.

³⁵ Magyarország Nagykövetsége Zágráb, Horvátország

<http://www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/CR/hu/Bilateralis/> – Utolsó megtekintés: 2016. január 2.

³⁶ Egy 2016. januári budapesti beszélgetős estről írt kommentárjában a szlovákiai Liszka József (2016) egyebek mellett megemlíti, hogy a vitatkozóknak „a magyar állampolgárság kérdését sem kellett volna megkerülni, ami nyíltan a hatuma törzsek gyengítését, s Magyarországra költöztetését célozza.” A *hatuma* itt ’határon túli magyar’-t jelent, amiről egy szlovákiai publicista, Barak László (2011) ezt írta: „Nem örülök neki, hogy bebizonyosodott, Magyarországon a határon túli magyarokat, mint a kihalófélben levő indiánokat, jellemzően holmi egzotikus népcsoportként tartják számon. Innét a »hatuma« kifejezés, amit annak idején nem én találtam ki, hanem az »anyaországban« hallottam először.” (*a szerk. megj.*)

³⁷ Itt nem csak házastársi kapcsolatban, de az élettársi kapcsolatban élőknél is rákérdeztünk a társ nemzetiségére.

³⁸ Ehhez vö. Máté (2012, 29): „Szerintem elsősorban a gazdasági helyzetnek köszönhetjük a gyereklétszám visszaesését, a falvak lakosságának csökkenését, de közvetve a szülőknek a magyar nyelv és kultúra iránt tanúsított kedvezőtlen szemléletét is, mivel a horvát nyelv minél jobb elsajátításától remélik gyermekeik elhelyezkedési lehetőségeinek növekedését, tanulmányaik folytatásának megkönnyítését. Míg valaha a horvát nyelv tanulását nem vették komolyan, ma sokan azt tartják fontosabbnak. Valóban áldozattal jár a gyermek magyar nyelvű iskoláztatása, hiszen eleve heti négy órával tovább tartózkodik az iskolában. Hozzá kell tenni azonban, hogy a szülői szemlélet e téren ingadozik.” *** 2009 januárjában a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala kiadásában megjelentek Göncz Lajos tannyelvválasztásról szóló brosúrájának kárpátaljai, drávaszögi, muravidéki és burgenlandi adaptációi. A tájékoztató füzetek az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság felkérésére és támogatásával készültek. A drávaszögi magyarokhoz 1000 példányban jutott el a Máté – Kosić – Göncz (2009) füzet.

³⁹ Négy évtizeddel később, 1934-ben, amikor Tóth Lajos csúzai ötödik osztályos kisdiák továbbtanulását javasolta édesapjának a református lelkész, édesapja „nagyon elkedvetlenítette [a lelkészt] azzal a megjegyzésével, hogy nem nagy jövőt lát ezen a pályán, hiszen a reformátusság száma rohamosan csökken ezen a tájon. Érvelésében Kontra János [aki 1890-től 1931-ig volt csúzai lelkész, vö. Kontra 1931 és Keck 1931, *a szerk. megj.*] és a 4 éven át megüresedett csúzai lelkész teendőket is magára vállaló Fábán Zoltán búcsúbeszédére hivatkozott, akik véstjósloán hangsúlyozták, hogy »amennyiben az egykezés tovább folytatódik, ötven-hetven év múlva csak ez a templom hirdeti majd, hogy valaha itt egy virágzó református gyülekezet létezett!«” (Tóth 1999, 15).

⁴⁰ Lábadi *Drávaszög Lexikonában* (2008) már van egy *Halloween* szócikk, de a *Drávaszög Ábécében* (1996) még nem volt ilyen. Ennek az angolszász szokásnak a szlovákiai magyarok közötti elterjedéséről L. Juhász (2002, 150–151, 2013) és Bagin (2006) írt fontos tanulmányokat.

⁴¹ Ehhez vö. 3.1.1.

⁴² Nem sokkal megalakulása után – adminisztratív okok miatt – az intézet a Glotta Nyelvi Intézet nevet vette föl.

⁴³ Ehhez lásd még a 36. jegyzetet.

⁴⁴ A horvátországi helyzetet lásd a 3.2. és 4.2. alfejezetekben.

⁴⁵ 1991 és 2001 között a horvátországi magyarok létszáma 22 355-ről 16 595-re csökkent, ami 25,77%-os csökkenést jelent. (Horvát Statisztikai Hivatal honlapja, www.dzs.hr)

⁴⁶ A menekült diákok vagy menekült iskolákban vagy magyar iskolákban folytatták a tanulmányaikat, és mindkét helyen magyar volt a tananyaga.

⁴⁷ Ez tehát nem a magyar kisebbség elleni támadás volt, hanem a szerbek ellen irányult, de ha sikeres lett volna az akció, a magyarok jogai is zsugorodtak volna. Ebből a szempontból a horvátországi magyarok helyzete hasonlít a kárpátaljaiakéhoz, lásd Csernicskó (2006, 766) *(a szerk. megj.)*.

⁴⁸ Így kerülhetett sor például arra 2015-ben, hogy „a Magyar Nemzeti Bank által alapított Pallas Athéné Domus Concordiae Alapítvány vezetői Jakab Sándorral, Csapó Nándorral s másokkal tárgyaltak azt feltérképezendő, hogy melyek azok legfontosabb oktatási feladatok, amelyekben segíteni tudnak” (- mt 2015d).

⁴⁹ Horvátországi Magyar Pedagógusok Fóruma weboldala,

<http://www.hmpf.hr/oravazlat/start.htm> (Utolsó megtekintés: 2016-01-17)

⁵⁰ A 2015/2016-os tanévre vonatkozó diáklétszámokat a tanintézményektől kaptuk a kutatás számára.

⁵¹ Hat magyarországi nemzeti kisebbség fenntartható kétnyelvűségét vizsgálta Borbély (2014, 2015), a miénknél jóval részletesebben és sokkal finomabb módszerekkel – mindazonáltal számos hasonló vagy azonos jelenség látható a történelmi okokból izolált horvátországi magyar, valamint a magyarországi német, beás, román, szlovák, romani és szerb beszélőközösség között.

⁵² A kérdőív 13., 59., 60., 63–64., 73–75. kérdéseire adott válaszok általában többmondatos, hosszabb szövegek.

⁵³ A diftongusok jelölése technikai okokból: mindkét magánhangzó emelt betűként szerepel.

⁵⁴ Ilyen alakok előfordulnak az 1932-ben született várdaróci Németh Ferencné Botyka Julianna háborús naplójában is, például 1995-ben ezt írta: *ez mind azért van, hogy gondolj az asszony, hogy majd megszóljuk* (Lábadi 2004, 125).

⁵⁵ Ilyen alakot is találunk Németh Ferencné naplójában, 1991-ben például ezt írta: *Ide még mindig hozik a katonákat, máma is 1 teherautóval gyűttek a Kocsmába* (Lábadi 2004, 53).

⁵⁶ 2001-ben hasonló erdélyi adatokról számolt be Szilágyi N. Sándor és kárpátaljaiakról Csernicskó István, lásd Kontra szerk., 2003, 73.

⁵⁷ Ilyen alakot is találunk Németh Ferencné naplójában: *A kertik végéből lőtték azokat a rettentő ágyúgolyókat* (Lábadi 2004, 74).

⁵⁸ További példák találhatók az 5.6. (Nyelvi konfliktusok) alfejezetben.

⁵⁹ A Magyarországon eltöltött huzamosabb időnek (legalább egy évnél) nincs hatása arra, hogy kik számoltak be nyelvi nehézségekről ($N=114$, khi-négyzet [$f=1$] = 0,004, $p = n.s.$). A magyarországi nyelvi nehézségekről beszámoló 53 adatközlőnk között a khi-négyzet-próba szerint nincs eltérés KOR3, NEME vagy VEGZ2 szerint.

⁶⁰ A megszámozott idézeteket valamint az idézett szavakat eredeti helyesírásukkal közöljük.

⁶¹ Lásd például az 1972-ben megjelent ÉKsz¹ definícióját: ‘két nyelvet egyformán jól használó’ és a 2003-ban megjelent ÉKsz²-ét: ‘két nyelvet (egyformán) jól használó, a beszédhelyzetnek megfelelően váltogatni képes <személy, közösség>’.

⁶² Ehhez vö. például azt, amit a 64 éves várdaróci Németh Ferencné Botyka Julianna írt 1996 decemberében háborús naplójába: *Itt köttem ki az Eszéki kórházba, csak a legnagyobb baj, hogy nem tudok Horvátul* (Lábadi 2004, 186).

⁶³ A névmás használat korábbi elemzéseinek áttekintését lásd Szépfalusi és mtsai 2012, 205–208.

⁶⁴ Annak, hogy a két kontrollvizsgálatban a K_615 eltérő eredményeket mutat, a vajdasági–horvátországi különbségben nem lehet szerepe. Egyébként a horvátországi adatoknak a régi magyarországi mintával való összevetése sem mutat jelentős különbséget: $N=222$, khi-négyzet [$f=1$] = 2,719, $p = n.s.$

⁶⁵ A Google a *Sárváron*-ra 167 000 találatot adott, viszont a *Sárvárban*-ra csak 815-öt, s ugyanígy *Kolozsváron* 347 000, de *Kolozsvárban* 2130 találat (2016. január 23-án).

⁶⁶ A horvátországi kérdőívben ezt a mondatot megváltoztattuk: *Kár, hogy már nem megy a tévében a Szulejmán, mert szívesen ...*

⁶⁷ Szlovákia: khi-négyzet ($f=1$) = 21,83; Ukrajna: khi-négyzet ($f=1$) = 30,53; Jugoszlávia: khi-négyzet ($f=1$) = 13,61; Magyarország_1996: khi-négyzet ($f=1$) = 13,34; Magyarország_2014: khi-négyzet ($f=1$) = 23,27.

⁶⁸ Ennek a suksükölésben mutatkozó különbségnek a magyarozatát esetleg abban is vélhetjük megtalálni, hogy a magyarországi menekültség a legstigmatizáltabb változat esetében standardizáló hatást gyakorolt az érintettekre. Egyetlen ilyen eredmény alapján azonban indokolatlan lenne ez az érvelés. Megemlítjük azért, hogy K_630c feladatunkban (*Én is szívesen dolgoz..... külföldön, de nem tudok angolul.*) az otthon maradóknak 50%-a, de a menekülteknek csak 31%-a írta a stigmatizált *-nák* ragot a mondatba ($N=103$, khi-négyzet [$f=1$] = 3,718, $p < 0,1$).

⁶⁹ Lásd például (1) Kriják (2014c) arról tudósított, hogy Kopácsi Kettős János református szuperintendens nemrég levélben szólította föl a kórogyi református egyházközséget, hogy a templom és a paplak használatáért fizessenek neki havi 500 eurót; és (2) Jakab (2014) arról számolt be, hogy a Kárpát-medencei református püspökök a Magyar Református Generális Konvent Elnöksége nevében nyilatkoztak, hogy a Horvátországi Református Keresztyén Kálvini Egyház (HRKKE) 2013. június 28. óta tagja a Magyar Református Egyháznak. A Magyar Református Egyház a HRKKE-t ismeri el egyedüli történelmi református egyházként Horvátországban, amelynek püspöke Csáti Szabó Lajos és főgondnoka Kel József. A nyilatkozat kelt Debrecenben, 2014. május 23-án.

⁷⁰ „Budapest, 2016. február 11., csütörtök (MTI) – A külhoni magyarságra a magyar költségvetés elenyésző, kevesebb mint két tized százalékát fordítja az ország, a jelenlegi 21 milliárd forintot legalább 100 milliárd forintra kellene növelni

– mondta a Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI) igazgatója csütörtökön Budapesten, a II. Kárpát-medencei közgazdász-konferencián.

Horkay Nándor [ugyanezen] a magyar nyelvű gazdasági képzésről rendezett két-napos tanácskozáson, a Budapesti Corvinus Egyetemen arról beszélt, a Kárpát-medencei magyarság legértékesebb erőforrása a humánvagyon, a magyar anyanyelvet beszélő, magyar kultúrkörhöz tartozó emberek, ugyanakkor 2001 és 2011 között 1,1 millióval csökkent a Kárpát-medencében magukat magyarnak vallók száma.

Kitért arra: míg a hagyományos támogatáspolitikája „szokás alapon” támogatta a külföldi oktatást, kultúrát, ezt fel kell, hogy váltsa a fejlesztéspolitika, a gazdaság- és területfejlesztés, infrastruktúrafejlesztés és intézményfejlesztés politikája, amely garantálhatja a külföldi magyarság megmaradását a szülőföldjén.”

Mellékletek

1. Nyelvhasználati kérdőív

kivdráva.word
14.03.09

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Öszinte válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon. Köszönjük segítségét.

0. A kitöltés időpontja: 2014. május 2
1. Lakhely: DALYHEGY [2]
3. Neme: 1) férfi ② nő
4. Neve: PAP HAJNALKA
.....
5. Hogy mutatkozik be egy drávaszögi magyarnak, akivel korábban sosem találkozott?
Mit mond?
..... PAP HAJNALKA NAGYK DALYHEGRŐL
[6]
7. Születési éve: 1975 7a. Helye: ESZÉK
8. Milyen iskolákat végzett el?
1a) 1-4 osztály ☒ 3) szakközépiskola 2 év a hásoni miatt
1b) 5-8 osztály ☒ 4) gimnázium
2) szakiskola 5) főiskola, egyetem
Mikor végezte el az utolsót? 1991
9. Eredeti foglalkozása? HÁZIASSZONY
[a]
10. Beosztása: a) magyarul: HÁZIASSZONY / PULTOS FELSZÁGÁLÓ
b) horvátul: DOMAČICA / KONOBARICA

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

- a) magyarul: (JANŐSA TOTA 101, DALYHEGY)
 IDESŰS PÉKSÉG ÉS ÉTELBAR, MOHÁCS
- b) horvátul: PEKARNICA, MOHÁČ

12. A mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) Magyar beszédben is horvátul vagy vegyesen használom, így:

IDESŰS

2) Magyar beszédben magyarul használom, így:

3) Magyar beszédben hol magyarul, hol horvátul használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) a teendője/feladata a munkahelyén!

Salátákat szolgáltunk fel, szendvicseket,
 Pizzákat, mosogatásban is részt vettem
 ha sok munka volt akkor a konyhában
 besegítettem.

14. Hol (melyik településen) dolgozik/tanul? DALYHEGY

15. Vallása: 1) 1 róm. kat. 2) református 3) evangélikus 4) ortodox/pravoszláv

5) görög katolikus 8) felekezeten kívüli 9) egyéb:.....

16. Milyen nemzetiségűként szerepel a választási névjegyzékben?

☒ 1) magyar 2) horvát 3) szerb 9) más:

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?

☒ 1) magyarnak 2) horvátnak 3) szerbnek 9) másnak:

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványában?

..... HAJNALKA PAP

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?

☒ 1) igen 2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változás oka, célja, hogyan és mikor történt?

..... PAP HAJNALKA, házam elvált, menekülteként, Mohácson

21. Anyanyelve: ☒ 1) magyar 2) horvát 3) szerb 9) más:

21a. Melyik meghatározással ért egyet? Egynél többet is megjelölhet/bekarikázhat.

Az embernek az az anyanyelve,

☒ 1) amelyik nyelvet először tanulja meg,

2) amelyik nyelvről saját maga kijelenti, hogy az az ő anyanyelve,

3) amelyik nyelvről mások kijelentik, hogy az az ő anyanyelve,

4) amelyik nyelvet a leggyakrabban használja,

☒ 5) amelyik nyelvet a legjobban tudja

6)

22. Anyja neve: HÖGER KATICA

23. Anyja anyanyelve: ☒ 1) magyar 2) horvát 3) szerb 9) más:

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?

1a) 1–4 osztály

3) szakközépiskola

☒ 1b) 5–8 osztály

4) gimnázium

2) szakiskola

5) főiskola, egyetem

- Mikor végezte el az utolsót? 1985
25. Anyja eredeti foglalkozása? HÁZTÁRSZOLÓ
[a]
- b) Anyja leánykori neve: BODRIK KATICA
26. Apja neve: MÓGER IMRE
27. Apja milyen iskolákat végzett el?
☒ a) 1–4 osztály 3) szakközépiskola
☒ b) 5–8 osztály 4) gimnázium
 2) szakiskola 5) főiskola, egyetem
- Mikor végezte el az utolsót? 1985
28. Apja eredeti foglalkozása: KÖMÜVES
29. Apja anyanyelve: ☒ 1) magyar 2) horvát 3) szerb 9) más:

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET TERMÉSZETESEBBNEK ÉRZI.

501. ☒ (1) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
☐ (2) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.
502. ☒ (1) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
☐ (2) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!
503. ☒ (1) Befiztettem már az idei tagsági díjat?
☐ (2) Befiztettem már az idei tagdíjat?
504. ☐ (1) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?
☒ (2) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?
505. ☒ (1) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
☐ (2) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!
506. ☐ (1) A mai gyerekek attól válnak önzökké, hogy mindent megkapnak.
☒ (2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.
507. ☒ (1) Unom már ezt a sok utazást busszal.
☐ (2) Unom már ezt a sok buszozást.
508. ☐ (1) Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
☒ (2) Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.
509. ☐ (1) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
☒ (2) Az épület bejárata a másik oldalon van.

510. (1) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
(2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?
511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
(2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
(2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
(2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.
514. (1) Tanító néni, fáj a fejem, kimehetek?
(2) Tanító néni, fáj a fejem, ki tudok menni?
515. (1) Tegnap láttalak a tévében.
(2) Tegnap láttalak téged a tévében.
516. (1) Nem mész-e a boltba?
(2) Nem-e mész a boltba?
517. (1) Itt van egy tál sütemény, fogjál egyet!
(2) Itt van egy tál sütemény, vegyél egyet!
518. *Icuka:* Kérsz a kávéhoz cukrot?
Karcsi (1): Lehet.
Karcsi (2): Igen.
30. Milyen nyelvű óvodába járt?
(a) nem járt (b) magyar (c) horvát (d) szerb e) más:
31. Milyen tannyelvű általános iskolai osztályba járt?
(a) nem járt (b) magyar (c) horvát (d) szerb e) más:
32. Milyen tannyelvű középiskolai/gimnáziumi osztályba járt?
(a) nem járt (b) magyar (c) horvát (d) szerb e) más:
33. Milyen tannyelvű szakiskolai osztályba járt?
(a) nem járt (b) magyar (c) horvát (d) szerb e) más:
- xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat?
(1) igen (2) nem
34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?
(a) nem járt (b) magyar (c) horvát (d) szerb e) más:
35. Van-e házastársa vagy élettársa?
(1) van (2) nincs, de volt (3) nincs

36. (Házastársa milyen iskolákat végzett el?

- 1a) 1–4 osztály ☒ 3) szakközépiskola
 1b) 5–8 osztály ☐ 4) gimnázium
 2) szakiskola ☐ 5) főiskola, egyetem

Mikor végezte el az utolsót? 1999

37. (Házastársa eredeti foglalkozása: Mezőgazdasági gépész)

[a]

38. (Házastársa vallása: ☒ 1) róm. kat. ☐ 2) református ☐ 3) evangélikus
☐ 4) ortodox/pravoszláv ☐ 5) görög katolikus ☐ 8) felekezeten kívüli ☐ 9) egyéb:

[39]

40. Milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön (házastársa)?

- ☒ 1) magyarnak ☐ 2) horvátnak ☐ 3) szerbnek ☐ 4) jugoszlávnak
☐ 9) másnak:

41. (Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványában?

TIBOR PAP

42. (Házastársa anyanyelve: ☒ 1) magyar ☐ 2) horvát ☐ 3) szerb ☐ 9) más:

43. 1) Gyermekének keresztnéve: ... SINDY, SABINA, ERIK

2) Nincs gyermekem

44. Tagja-e valamelyik magyar érdekvédelmi szervezetnek?

- ☒ 1) Igen, mégpedig: HMDK
☐ 2) nem
☐ 3) már nem
☐ 4) nem kívánok válaszolni

45. Tagja-e valamilyen más politikai, érdekvédelmi vagy kulturális szervezetnek?

- ☒ 1) Igen, mégpedig: PETŐFI SÁNDOR KULTÚREGYESÜLET, DÖRÖGE
☐ 2) Nem ☐ 3) Nem kívánok válaszolni

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ÖKET KARIKÁZÁSSAL!

521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.

- ☒ 1) nagyon jó ☐ 2) elfogadható ☐ 3) elég rossz ☐ 4) nagyon rossz

522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.

- (1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így:

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: a bank számláján

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Ha meg is írta volna

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így:

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így:

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Ki nyithatom

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így:

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

- (a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így:

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és horvátul is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a „Gyermekeivel” sorba.

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel	X			
Gyermekeivel	X	X		
Házastársával	X			
Barátaival	X			
Szomszédaival	X			

47. Milyen szinten beszéli a következő nyelveket? A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et!

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
6) Anyanyelvi szinten	X			
5) Nagyon jól				
4) Jól		X	X	
3) Nem nagyon jól				
2) Alig néhány szót				
1) Nem beszélek, csak értek				
0) Sehogy				

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
Magyarul	X		
Horvátul	X		
Szerbül (cirill)	X		

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ? (Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	Magyart	Horvátot	Szerbet	Semmilyet
Magánlevelet ír	X			
Hivatalhoz címzett iratot fogalmaz		X		
Szakkáival kapcsolatos írást fogalmaz		X		

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ? (Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb	Sehogy
újságot, folyóiratot	X	X			
imádságos könyvet, Bibliát, vallásos műveket	X				
verset, regényt					X
szakirodalmat					X
egyéb nyomtatványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, űrlap, használati utasítás)		X			

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, illetve rádióadók műsorát? Ha igen, karikázza be!

a) M 1	m) Kossuth rádió
b) Duna TV	n) Petőfi rádió
c) Duna World	o) Pécsi Rádió
d) RTL Klub	p) Szabadkai Rádió
e) M 2	r) Radio Baranja (hétfő esti magyar adás)
f) TV 2	s) HRT Radio Osijek magyar adása
g) RTL Televizija, NOVA	t) egyéb rádió- vagy tévéadó:
h) STV Drávatáj című műsora	
i) Osječka Televizija	
j) HRT 1-4	
k) Vajdasági Pannon RTV	
l) (újvidéki) Vajdasági Rádió és Televízió magyar műsorai	

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
filmeket	X	X		
szórakoztató műsort	X	X		
sportközvetítést				
híreket, híradót	X	X		
időjárásjelentést	X	X		

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket? Egy oszlopba több X-et is tehet.

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
A szüleitől	X	X		
Nagyszüleitől	X	X		
Gyerekként, játszópajtásoktól		X		
Lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)	X	X		
Munkahelyemen				
Az óvodában				
Az iskolában, szakiskolában				
A főiskolán, egyetemen				
Nyelvtanfolyamon, továbbképzésen				
Más nyelvű vidéken élve, dolgozva				
A hadseregben				
Sehol				
Egyéb:				

54. Rendszerint milyen nyelvet használ a falujában (illetve a zágrábiak Zágrábban)? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	Magyart	Horvátot	Szerbet	Nincs tapasztalatom
templomban	X			
kultúregyesületben	X			
boltban		X		
vendéglőben				X
falusi rendezvényeken	X			
munkahelyen	X			
orvosi rendelőben		X		
a postán		X		
a sportban				X
idegen megszólításakor		X		

55. Rendszerint milyen nyelvet használ abban a városában, amelyikbe a legtöbbet jár? A város neve:Eszék..... . Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. (Zágrábiak ne töltsék ki! A rétfalusiak Eszékre értelmezzék!)

	Magyart	Horvátot	Szerbet	Nincs tapasztalatom
templomban				X
kultúregyesületben				X
boltban		X		
vendéglőben		X		
(más) szórakozóhelyen				X
munkahelyen				X
orvosi rendelőben		X		
a bankban		X		
a postán		X		
a sportban				X
bíróságon				X
hivatalban		X		
rendőrségen		X		
idegen megszólításakor		X		

56. Rendszerint milyen nyelvet használ ... ?

	Magyart	Horvátot	Szerbet	Semmilyet
imádkozás közben	X			
számolás közben	X			
káromkodás közben	X	X		
gondolkozás közben	X			
állatokhoz szólva	X			
Milyen nyelven vagy nyelveken szokott álmodni?	X			

KARIKÁZZA BE AZ (1)-ET VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.

(1) komolyaknak (2) komolynak

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a ... ?

(1) kezeckédet (2) kis kezedet

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...

(1) légi terét (2) légterét

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.

(1) autókban (2) autóban

605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...

- (1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégezitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.

- (1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...

- (1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!

608. Itt van még Péter? – Itt, de már ...

- (1) készül menni (2) menni készül

609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.

- (1) Craiován (2) Craiovában

610. Az osztályban senki sem ...

- (1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

611. A fiúk még tavaly jelentkeztek ...

- (1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak

612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... – mondta a háziasszony kedves mosollyal.

- (1) kávécska (2) kávé

613. A tükör előtt hosszan ...

- (1) szépítette magát (2) szépítkezett

614. Kár, hogy már nem megy a tévében a Szulejmán, mert szívesen ...

- (1) megnéznénk (2) megnéznők

615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.

- (1) megkértem (2) megkértem őt

616. Ma már elég sok házat újjáépítettek

- (1) Vukováron (2) Vukovárbán

57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán,

a) hogymennyire kötődik az alábbi helyekhez!

1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá

a) saját falujához, városához	1	2	3	4	5
b) Drávaszöghez	1	2	3	4	5
c) Szlavóniához	1	2	3	4	5
d) Horvátországhoz	1	2	3	4	5
e) az 1991 előtti Jugoszláviához	1	2	3	4	5
f) Magyarországhoz	1	2	3	4	5
g) Európához	1	2	3	4	5
h) sehová	1	2	3	4	5

b) hogy mennyire érzi magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)

a) a horvátországi magyarsághoz tartozónak	1	2	3	4	5
b) a magyar nemzethez tartozónak	1	2	3	4	5
c) sehová sem tartozónak	1	2	3	4	5
d) a többségi nemzethez tartozónak	1	2	3	4	5

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott szurkolni, ha ...

- a) magyar játszik horvátal
 (1) a magyarnak (2) a horvátnak
- b) magyar játszik mással (nem horvátal)
 (1) a magyarnak (2) a másiknak
- c) horvát játszik mással
 (1) a horvátnak (2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul?

- (1) Igen (2) Nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik?

Mesélje el valamelyiket!

.....

.....

.....

.....

.....

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerőseivel történt meg?

- (1) Igen (2) Nem

62. Mit gondol, hol beszélnek legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

(1) Budapest	6) a Felvidéken (Szlovákia)
2) Magyarországon, vidéki városokban	7) a Vajdaságban (Szerbia)
3) Magyarországon, falvakban	8) Burgenlandban (Ausztria)
4) Kárpátalján (Ukrajna)	9) a Muravidéken (Szlovénia)
5) Erdélyben (Románia)	10) Drávaszögben (Horvátország)
	11) Szlavóniában (Horvátország)

63a. Ha valaki csak horvátul tud Drávaszögben, Szlavóniában, vagy Zágrábban

- (1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei (3) nehezen boldogul

Ha a (2)-t vagy a (3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

63b. Ha valaki csak magyarul tud Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban,

(1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei (3) nehezen boldogul

Ha a (2)-t vagy a (3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

hivatal, rendőrség, orvos

64a. Ha valaki csak horvátul tud itt a faluban/városban,

(1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei (3) nehezen boldogul

Ha a (2)-t vagy a (3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

64b. Ha valaki csak magyarul tud a itt a faluban/városban,

(1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei (3) nehezen boldogul

Ha a (2)-t vagy a (3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

bolton, postán, orvosnál

65. A munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket? A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
alig vagy soha			X	
ritkán				
gyakran	X	X		

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire horvát vagy szerb környezetben?

(1) Nem (2) Igen. Hol? Mikor?

66.a Élt-e huzamosabb ideig Magyarországon?

(1) Nem (2) Igen. Hol? *Mohács* Mikor? *1993-96*

67. Milyen gyakran utazik Magyarországra? Karikázza be a választ!

0) Soha (3) Félévente 6) Hetente
1) Ritkán 4) Negyedévente 7) Naponta egyszer
2) Évente 5) Havonta 8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? *2014. március*

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patricia magasabb Kaludiánál, pedig egy évvel fiatalabb.

622. Azt akarom, hogy ő nyíssa ki az ajtót.

623. Középiskolánkban sok szakképzetlen pedagógus tanít.

624. Jó napot kívánok. A főnökhez jöttem, panaszt szeretnék tenni.

625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és megválassza (megválasztani).

626. Erzsébetnek fáj a szív, Kati néninek meg a láb. is fáj.

627. Mi is megvenénk a malacot, de egy kicsit drágán adják.

628. Ha Péter rosszul válogat meg a barátait, pórul jár.

629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhanyagolja a döntéseket.

630.a Nem bírja a gyomrom a szalonnát.

630.b Tudod, kedvesem, én már sok mindent megéltem.

630.c Én is szívesen dolgozom külföldön, de nem tudok angolul.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

631-632.

Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát *tanár*.

Tavaly kineveztek az iskola élére, most tehát már igazgató is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a frizőr.

634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a polgármester.

ÜGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ÖKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.

(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)?

(1) Igen (2) Nem

70. Dolgozott-e/tanult-e vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon?

0) sosem (1) Régebben igen, de ma nem (2) Igen, ma is

71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?

(1) Igen (2) Nem

72. Előfordult-e már, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek a beszédére stb.)

(1) Igen (2) Nem

73. Ha igen, mesélje el!

.....
.....

74. Mit mondanak másképpen Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban, mint Magyarországon?

deka - pleid
pams - vankus

75. Soroljon fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Drávaszögben, Szlavóniában vagy Zágrábban nem!

csökolon

2. Kereszt táblák

K_501 A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Horváto.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_501	-----+	-----+	-----+	
találkozást		33	19	52
Péterrel		28.4	19.6	24.4
	-----+	-----+	-----+	
Péterrel való		83	78	161
találkozást		71.6	80.4	75.6
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 2,248 p = 0,134

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_502 Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
Elemsszám				
Oszlop%		Horváto.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_502	-----+	-----+	-----+	
fogok késni		14	3	17
		12.2	3.1	8.0
	-----+	-----+	-----+	
késni fogok		101	94	195
		87.8	96.9	92.0
	-----+	-----+	-----+	
Oszlop-		115	97	212
összeg		54.2	45.8	100.0

khi-négyzet = 5,883 p = 0,015

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_503 *Befizetted már az idei tagsági díjat?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_503	-----+	-----+	-----+	-----+
		89	28	117
tagsági díjat		76.7	29.2	55.2
	-----+	-----+	-----+	-----+
		27	68	95
tagdíjat		23.3	70.8	44.8
	-----+	-----+	-----+	-----+
	Oszlop-	116	96	212
	összeg	54.7	45.3	100.0

khi-négyzet = 48,039 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_504 *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_504	-----+	-----+	-----+	-----+
		35	25	60
kenyérkét		30.2	25.8	28.2
	-----+	-----+	-----+	-----+
		81	72	153
kenyeret		69.8	74.2	71.8
	-----+	-----+	-----+	-----+
	Oszlop-	116	97	213
	összeg	54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,505 p = 0,477
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_505 *Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horvátó.	Magyaró.	összeg
K_505		5	9	
banánokat		23	14	37
		19.8	14.6	17.5
banánt		93	82	175
		80.2	85.4	82.5
Oszlop-összeg		116	96	212
		54.7	45.3	100.0

khi-négyzet = 1,003 p = 0,317
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_506 *A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.* by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horvátó.	Magyaró.	összeg
K_506		5	9	
önzőkké		33	22	55
		28.4	22.7	25.8
önzővé		83	75	158
		71.6	77.3	74.2
Oszlop-összeg		116	97	213
		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,918 p = 0,338
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_507 *Unom már ezt a sok utazást busszal.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_507	-----+	5	9	-----+
utazást busszal		46	11	57
		39.7	11.6	27.0
	+-----+			+-----+
buszozást		70	84	154
		60.3	88.4	73.0
	+-----+			+-----+
Oszlop-		116	95	211
összeg		55.0	45.0	100.0

khi-négyzet = 20,881 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_508 *Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_508	-----+	5	9	-----+
kell számolni		27	7	34
		23.3	7.4	16.1
	+-----+			+-----+
számolni kell		89	88	177
		76.7	92.6	83.9
	+-----+			+-----+
Oszlop-		116	95	211
összeg		55.0	45.0	100.0

khi-négyzet = 9,777 p = 0,002
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_509 *A bejárat az épületbe a másik oldalon van.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor
		5	9	összeg
K_509	-----	-----	-----	-----
		20	6	26
bejárat az		17.2	6.2	12.2
épületbe	-----	-----	-----	-----
		96	91	187
az épület		82.8	93.8	87.8
bejárata	-----	-----	-----	-----
	Oszlop-	116	97	213
	összeg	54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 6,025 p = 0,014
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_510 *Hahó! Itt vagyok! Látsz?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem.szám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_510	-----	-----	-----	-----
		44	42	86
Látsz?		37.9	43.3	40.4
	-----	-----	-----	-----
		72	55	127
Látsz engem?		62.1	56.7	59.6
	-----	-----	-----	-----
	Oszlop-	116	97	213
	összeg	54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,632 p = 0,427
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_511 Ebben az üzletben nemcsak függőnyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
		5	9	
K_511	-----	+	-----	+
		71	56	127
függőnyt		61.2	57.7	59.6
		+	-----	+
		45	41	86
függőnyöket		38.8	42.3	40.4
		+	-----	+
Oszlop		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,265 p = 0,607

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_512 Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között. by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
		5	9	
K_512	-----	+	-----	+
		44	84	128
Koszovóban		37.9	86.6	60.1
		+	-----	+
		72	13	85
Koszovón		62.1	13.4	39.9
		+	-----	+
Oszlop-		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 52,173 p = 0,000

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_513 *Valószínűleg külföldre fognak költözni.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-
				összeg
K_513	-----	5	9	
		75	84	159
valószínűleg		64.7	86.6	74.6
		41	13	54
valószínűleg, hogy		35.3	13.4	25.4
		116	97	213
Oszlop-		54.5	45.5	100.0
összeg				

khi-négyzet = 13,440 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_514 *Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-
				összeg
K_514	-----	5	9	
		105	93	198
kimehetek		91.3	95.9	93.4
		10	4	14
ki tudok menni		8.7	4.1	6.6
		115	97	212
Oszlop-		54.2	45.8	100.0
összeg				

khi-négyzet = 1,783 p = 0,182
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_515 *Tegnap láttalak a tv-ben.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horváto.	Magyar.	összeg
		5	9	
K_515				
		100	80	180
láttalak		86.2	82.5	84.5
		16	17	33
láttalak téged		13.8	17.5	15.5
Oszlop-		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,562 p = 0,453
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_516 *Nem mész-e a boltba?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horváto.	Magyar.	összeg
		5	9	
K_516				
		90	71	161
nem mész-e		78.3	74.0	76.3
		25	25	50
nem-e mész		21.7	26.0	23.7
Oszlop-		115	96	211
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,536 p = 0,464
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_517 Itt van egy tál sütemény, fogjál egyet!
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop	%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_517	-----	5	9	
		47	13	60
fogjál egyet		40.5	13.5	28.3
		69	83	152
vegyél egyet		59.5	86.5	71.7
		116	96	212
Oszlop-		összeg	54.7	45.3
				100.0

khi-négyzet = 18,837 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_518 Icuka: Kérsz a kávéhoz cukrot? Karcsi: Lehet.
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop	%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_518	-----	5	9	
		38	0	38
Lehet		32.8	0.0	17.9
		78	96	174
Igen		67.2	100.0	82.1
		116	96	212
Oszlop-		összeg	54.7	45.3
				100.0

khi-négyzet = 38,316 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_521 *Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elem-szám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_521	-----	5	9	
		44	54	98
nagyon jó		37.9	56.8	46.4
		63	38	101
elfogadható		54.3	40.0	47.9
		9	3	12
elég rossz		7.8	3.2	5.7
		116	95	211
Oszlop-összeg		55.0	45.0	100.0

khi-négyzet = 8,200 p = 0,006
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_522 *Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elem-szám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_522	-----	5	9	
		28	8	36
nagyon jó		25.0	8.9	17.8
		60	45	105
elfogadható		53.6	50.0	52.0
		24	37	61
elég rossz		21.4	41.1	30.2
		112	90	202
Oszlop-összeg		55.4	44.6	100.0

khi-négyzet = 13,792 p = 0,001
Hiányzó megfigyelések száma: 11

K_523 *Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop	%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_523	-----	5	9	-----
		23	15	38
nagyon jó		19.8	15.8	18.0
		50	43	93
elfogadható		43.1	45.3	44.1
		26	29	55
elég rossz		22.4	30.5	26.1
		17	8	25
nagyon rossz		14.7	8.4	11.8
		116	95	211
Oszlop-		55.0	45.0	100.0
összeg				

khi-négyzet = 3,560 p = 0,313
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_524 *Mari is meg kell oldja a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_524	-----	5	9	
		12	6	18
nagyon jó		10.3	6.3	8.5
		34	31	65
elfogadható		29.3	32.6	30.8
		41	30	71
elég rossz		35.3	31.6	33.6
		29	28	57
nagyon rossz		25.0	29.5	27.0
	Oszlop-	116	95	211
	összeg	66.2	33.8	100.0

khi-négyzet = 1,788 p = 0,618
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_531 *Ott van egy szék a szoba sarkába.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_531	-----	5	9	
		35	60	95
sarkában		30.4	63.8	45.5
		80	34	114
sarkába		69.6	36.2	54.5
	Oszlop-	115	94	209
	összeg	55.0	45.0	100.0

khi-négyzet = 23,265 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_532 *Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_532	-----	+	+	+
		42	48	90
bankszámla		36.2	51.1	42.9
		+	+	+
		74	46	120
banki számla		63.8	48.9	57.1
		+	+	+
Oszlop-		116	94	210
összeg		55.2	44.8	100.0

khi-négyzet = 4,680 p = 0,031
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_534 *Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_534	-----	+	+	+
		110	86	196
barátokkal		94.8	93.5	94.2
		+	+	+
		6	6	12
barátaimmal		5.2	6.5	5.8
		+	+	+
Oszlop-		116	92	208
összeg		55.8	44.2	100.0

khi-négyzet = 0,172 p = 0,678
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_535 *A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_535	-----	5	9	
		30	49	79
írásba		26.8	52.1	38.3
		82	45	127
írásban		73.2	47.9	61.7
	Oszlop-	112	94	206
	összeg	54.4	45.6	100.0

khi-négyszet = 13,882 p = 0,000
 Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_536 *Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_536	-----	5	9	
		53	75	128
kinyithatom		45.7	84.3	62.4
		63	14	77
ki tudom nyitni		54.3	15.7	37.6
	Oszlop-	116	89	205
	összeg	50.8	49.2	100.0

khi-négyszet = 31,961 p = 0,000
 Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_537 Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz. by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_537	-----+	-----+	-----+	-----+
		47	56	103
szülővárosomba		40.9	60.2	49.5
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		68	37	105
szülővárosomban		59.1	39.8	50.5
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		115	93	208
összeg		55.3	47.7	100.0

khi-négyzet = 7,698 p = 0,006

Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_538 Tájékoztattuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.

by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_538	-----+	-----+	-----+	-----+
		15	40	55
bankkönyveket		13.2	45.5	27.2
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		99	48	147
bankkönyvecskéket		86.8	54.5	72.8
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		114	88	202
összeg		56.4	43.6	100.0

khi-négyzet = 26,144 p = 0,000

Hiányzó megfigyelések száma: 11

K_601 A képviselők az okokat ... tartották.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_601	-----	5	9	
		13	18	31
komolyaknak		11.2	18.6	14.6
		103	79	182
komolynak		88.8	81.4	85.4
		116	97	213
Oszlop-		54.5	45.5	100.0
összeg				

khi-négyzet = 2,295 p = 0,130
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_602 Miért sírsz, kis bogaram? Megütötte a ...?
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_602	-----	50	37	87
kezecskédet		43.1	38.9	41.2
		66	58	124
kis kezedet		56.9	61.1	58.8
		116	95	211
Oszlop-		55.0	45.0	100.0
összeg				

khi-négyzet = 0,372 p = 0,542
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_603 A repülőgépek megsértették Svájc...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_603	-----	5	9	+
		21	4	25
légi terét		18.1	4.1	11.7
		+	+	+
		95	93	188
légterét		81.9	95.9	88.3
		+	+	+
	Oszlop-	116	97	213
	összeg	54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 9,966 p = 0,002
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_604 Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
	Elemsszám			
	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_604	-----	5	9	+
		20	15	35
autókban		17.4	15.5	16.5
		+	+	+
		95	82	177
autóban		82.6	84.5	83.5
		+	+	+
	Oszlop-	115	97	212
	összeg	54.2	45.8	100.0

khi-négyzet = 0,142 p = 0,706
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_605 *Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_605	-----	5	9	-----
hegedűn játszott		24	13	52
		20.7	13.4	17.4
		-----	-----	-----
hegedült		92	84	176
		79.3	86.6	82.6
		-----	-----	-----
Oszlop-		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 1,955 p = 0,162
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_606 *Fiúk, nem attól váltok..., hogy elvégzitek az iskolát,*
hanem attól, hogy tüzet oltotok. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_606	-----	5	9	-----
tűzoltókká		52	41	93
		45.2	42.3	43.9
		-----	-----	-----
tűzoltóvá		63	56	119
		54.8	57.7	56.1
		-----	-----	-----
Oszlop-		115	97	212
összeg		54.2	45.8	100.0

khi-négyzet = 0,186 p = 0,666
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_607 *Mindjárt kész az ebéd,...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_607	-----+	-----+	-----+	-----+
		69	51	120
ne légy türelmetlen		59.5	53.1	56.6
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		47	45	92
ne türelmetlenkedj		40.5	46.9	43.4
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		116	96	212
összeg		54.7	45.3	100.0

khi-négyzet = 0,864 p = 0,353
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_608 *Itt van még Péter? - Itt, de már...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_608	-----+	-----+	-----+	-----+
		30	9	39
készül menni		26.1	9.3	18.4
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		85	88	173
menni készül		73.9	90.7	81.6
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		115	97	212
összeg		54.2	45.8	100.0

khi-négyzet = 9,903 p = 0,002
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_609 Az egyik ismerősöm fia ...volt katona.
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-	
	5	9	összeg	
K_609	-----	-----	-----	-----
	48	32	80	
Craiován	41.4	34.0	38.1	
	-----	-----	-----	-----
	68	62	130	
Craiovában	58.6	66.0	61.9	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	116	94	210	
összeg	55.2	44.8	100.0	

khi-négyzet = 1,185 p = 0,276
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_610 Az osztályban senki sem...
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-	
	5	9	összeg	
K_610	-----	-----	-----	-----
	23	9	32	
magasabb, mint ő	20.2	9.3	15.2	
	-----	-----	-----	-----
	91	88	179	
magasabb nála	79.8	90.7	84.8	
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-	114	97	211	
összeg	54.0	46.0	100.0	

khi-négyzet = 4,837 p = 0,028
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_611 *A fiúk még tavaly jelentkeztek...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horváto.	Magyar.	összeg
K_611		5	9	
tűzoltóknak		40	11	51
		34.5	11.3	23.9
tűzoltónak		76	86	162
		65.5	88.7	76.1
Oszlop-		116	97	213
összeg		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 15,536 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_612 *Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ...*
- mondta a háziasszony kedves mosollyal. by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elem	szám	Oszlop%		Sor-
		Horváto.	Magyar.	összeg
K_612		5	9	
kávécska		4	1	5
		3,4	1,0	2,3
kávé		112	96	208
		96,6	99,0	97,7
Oszlop-		116	97	213
összeg		54,5	45,5	100,0

K_613 *A tükör előtt hosszan...*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_613	-----	-----	-----	-----
		30	8	38
szépítette magát		25.9	8.3	17.9
		86	88	174
szépítkezett		74.1	91.7	82.1
		116	96	212
Oszlop-		54.7	45.3	100.0
összeg				

khi-négyzet = 10,971 p = 0,001
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_614 *Kár, hogy már nem megy a tévében a Szulejmán, mert szívesen...* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_614	-----	-----	-----	-----
		114	97	211
megnéznénk		98.3	100.0	99.1
		2	0	2
megnéznők		1.7	0.0	0.9
		116	97	213
Oszlop-		54.5	45.5	100.0
összeg				

K_615 *Találkoztam Hedviggel, s..., hogy vegyen nekem egy kiflit.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
			5	9
K_615	-----	+	-----	+
			95	85
megkértem			81.9	87.6
		+	-----	+
			21	12
megkértem öt			18.1	12.4
		+	-----	+
Oszlop-			116	97
összeg			54.5	45.5
				213
				100.0

khi-négyzet = 1,326 p = 0,250

Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_616 *Ma már elég sok házat újjáépítettek... .*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
			5	9
K_616	-----	+	-----	+
			105	75
Vukováron			90.5	78.1
		+	-----	+
			11	21
Vukováiban			9.5	21.9
		+	-----	+
Oszlop-			116	96
összeg			54.7	45.3
				212
				100.0

khi-négyzet = 6,294 p = 0,012

Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_621 *Patricia magasabb Klaudiá..., pedig egy évvel fiatalabb.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGGÖDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_621	-----	5	9	-----
		61	93	154
Klaudiánál		53.0	96.9	73.0
		54	3	57
Klaudiától		47.0	3.1	27.0
		115	96	211
Oszlop-		66.6	33.4	100.0
összeg				

khi-négyzet = 50,983 p = 0,000

Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_622 *Azt akarom, hogy ő nyi... ki az ajtót.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ VÉGGÖDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
K_622	-----	5	9	-----
		101	91	192
nyissa		88.6	98.9	93.2
		13	1	14
nyitja		11.4	1.1	6.8
		114	92	206
Oszlop-		55.3	44.7	100.0
összeg				

khi-négyzet = 8,555 p = 0,003

Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_623 *Középiskolánk... sok szakképzetlen pedagógus tanít.* by
HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_623	-----+	-----+	-----+	-----+
		99	90	189
-ba (n)		89.2	97.8	93.1
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		6	1	7
-on		5.4	1.1	3.4
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		6	1	7
egyéb		5.4	1.1	3.4
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		111	92	203
összeg		54.7	45.3	100.0

K_624 *Jó napot kívánok. A főnökök... jöttem, panaszt szeretnék
tenni.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_624	-----+	-----+	-----+	-----+
		104	94	198
főnökhöz		89.7	98.9	93.8
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
		12	1	13
egyéb		10.3	1.1	6.2
	+-----+	+-----+	+-----+	+-----+
Oszlop-		116	95	211
összeg		55.0	45.0	100.0

khi-négyzet = 7,800 p = 0,005
hiányzó megfigyelések száma: 2

K_625 Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság
tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ...
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_625	-----+	-----+	-----+	-----+
		73	82	155
megválassza		79.3	97.6	88.1
	-----+	-----+	-----+	-----+
		19	2	21
megválasztja		20.7	2.4	11.9
	-----+	-----+	-----+	-----+
Oszlop-		92	84	176
összeg		52.3	47.7	100.0

khi-négyzet = 13,950 p = 0,000

hiányzó megfigyelések száma: 37

K_626 Erzsi néninek fáj a szív..., Kati néninek meg a láb... is
fáj... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
		5	9	összeg
K_626	-----+	-----+	-----+	-----+
		107	81	188
fáj a lába		95.5	94.2	94.9
	-----+	-----+	-----+	-----+
		5	5	10
lábai		4.5	5.8	5.1
	-----+	-----+	-----+	-----+
Oszlop-		112	86	198
összeg		56.6	43.4	100.0

K_627 *Mi is megven... azt a malacot, de kicsit drágán adják.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-
		5	9	összeg
K_627	-----	-----	-----	-----
		107	96	203
megvennénk		93.0	100.0	96.2
	-----	-----	-----	-----
		8	0	8
egyéb		7.0	0.0	3.8
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-		115	96	211
összeg		54.5	45.5	100.0

K_628 *Ha Péter rosszul váloga... meg a barátait, pórul jár.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemzés	Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-
		5	9	összeg
K_628	-----	-----	-----	-----
		94	92	186
válogatja		87.9	98.9	93.0
	-----	-----	-----	-----
		13	1	14
válogassa		12.1	1.1	7.0
	-----	-----	-----	-----
Oszlop-		107	93	200
összeg		53.5	46.5	100.0

khi-négyzet = 9,373 p = 0,002
Hiányzó megfigyelések száma: 13

K_629 Minek ez a halogatás?! Nem szeretem ha valaki elhala...
a döntéseket. by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-	
			összeg	
K_629	-----	-----	-----	-----
		5		9
		78		83
elhalasztja		78.0		95.4
		22		4
elhalassza		22.0		4.6
		100		87
Oszlop-		53.5		46.5
összeg				100.0

khi-négyzet = 11,770 p = 0,001
Hiányzó megfigyelések száma: 26

K_630a Nem bír... a gyomrom a szalonnát.
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elem	szám			
Oszlop%	Horváto.	Magyar.	Sor-	
			összeg	
K_630a	-----	-----	-----	-----
		5		9
		110		96
bírja		95.7		100.0
		5		0
bíri		4.3		0.0
		115		96
Oszlop-		54.5		45.5
összeg				100.0

K_630b *Tud... kedvesem, én már sok mindent megéltem.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_630b	-----	+	-----	+
		45	66	111
tudja		38.8	70.2	52.9
		+	-----	+
		71	28	99
egyéb		61.2	29.8	47.1
		+	-----	+
Oszlop-		116	94	210
összeg		55.2	44.8	100.0

khi-négyszet = 20,571 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_630c *Én is szívesen dolgoz... külföldön, de nem tudok angolul.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
		5	9	összeg
K_630c	-----	+	-----	+
		60	83	143
dolgoznék		57.1	90.2	72.6
		+	-----	+
		45	9	54
dolgoznák		42.9	9.8	27.4
		+	-----	+
Oszlop-		105	92	197
összeg		53.3	46.7	100.0

khi-négyszet = 26,959 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 16

K_631 *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát...*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
	Elemszám			
	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_631	-----	5	9	+
		31	54	85
tanár		27.9	57.4	41.5
		+	+	+
		80	40	120
tanárnő		72.1	42.6	58.5
		+	+	+
	Oszlop-	111	94	205
	összeg	54.1	45.9	100.0

khi-négyzet = 18,273 p = 0,000
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_632 *Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már ...*
is. by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
	Elemszám			
	Oszlop%	Horvátó.	Magyaró.	Sor-
				összeg
K_632	-----	5	9	+
		81	77	158
igazgató		73.6	80.2	76.7
		+	+	+
		29	19	48
igazgatónő		26.4	19.8	23.3
		+	+	+
	Oszlop-	110	96	206
	összeg	53.4	46.6	100.0

khi-négyzet = 1,239 p = 0,266
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_633 Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
			5	9
K_633	-----	+	-----	+
			74	85
fodrászom			78.7	94.4
		+	-----	+
			20	5
fodrásznőm			21.3	5.6
		+	-----	+
Oszlop-			94	90
összeg			51.1	48.9
				184
				100.0

khi-négyzet = 9,679 p = 0,002

Hiányzó megfigyelések száma: 29

K_634 A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a ... by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLÓ FOGLALKOZÁSNEVET!

HELYSZÍN				
Elemsszám	Oszlop%	Horváto.	Magyaro.	Sor-
				összeg
			5	9
K_634	-----	+	-----	+
			72	72
polgármester			73.5	83.7
		+	-----	+
			26	14
polgármesternő			26.5	16.3
		+	-----	+
Oszlop-			98	86
összeg			53.3	46.7
				184
				100.0

khi-négyzet = 2,829 p = 0,093

Hiányzó megfigyelések száma: 29

K_641 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN

Elemsszám		Oszlop%		Horvátó.	Magyaró.	Sor-	
				5	9	összeg	
K_641	-----	+	-----	+	-----	+	
				56	59	115	
nagyon jó				49.1	60.8	54.5	
		+	-----	+	-----	+	
				52	33	85	
elfogadható				45.6	34.0	40.3	
		+	-----	+	-----	+	
				6	4	10	
elég rossz				5.3	4.1	4.7	
		+	-----	+	-----	+	
				0	1	1	
nagyon rossz				0.0	1.0	0.5	
		+	-----	+	-----	+	
				Oszlop-	114	97	211
				összeg	54.0	46.0	100.0

K_642 A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN

Elemsszám		Oszlop%		Horvátó.	Magyaró.	Sor-	
				5	9	összeg	
K_642	-----	+	-----	+	-----	+	
				28	17	45	
nagyon jó				24.8	17.5	21.4	
		+	-----	+	-----	+	
				61	55	116	
elfogadható				54.0	56.7	55.2	
		+	-----	+	-----	+	
				22	22	44	
elég rossz				19.5	22.7	21.0	
		+	-----	+	-----	+	
				2	3	5	
nagyon rossz				1.8	3.1	2.4	
		+	-----	+	-----	+	
				Oszlop-	113	97	210
				összeg	53.8	46.2	100.0

K_643 A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemszám		Horváto.	Magyaro.	Sor- összeg
Oszlop%				
K_643	-----	5	9	
nagyon jó		31 27.9	25 26.0	56 27.1
elfogadható		50 45.0	49 51.0	99 47.8
elég rossz		30 27.0	22 22.9	52 25.1
	Oszlop- összeg	111 53.6	96 46.4	207 100.0

khi-négyzet = 0,801 p = 0,670
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_644 A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek
elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

HELYSZÍN				
Elemsszám				
Oszlop%	Horváto.	Magyar.		
			Sor-	
			összeg	
K_644	-----+	-----+	-----+	
	5	9		
	22	7		29
nagyon jó	19.1	7.2		13.7
	+-----+	+-----+		
	41	35		76
elfogadható	35.7	36.1		35.8
	+-----+	+-----+		
	30	28		58
elég rossz	26.1	28.9		27.4
	+-----+	+-----+		
	22	27		49
nagyon rossz	19.1	27.8		23.1
	+-----+	+-----+		
Oszlop-	115	97		212
összeg	54.2	45.8		100.0

khi-négyzet = 7,336 p = 0,062
Hiányzó megfigyelések száma: 1

HOL BESZÉLNEK A LEGSZEBBEN MAGYARUL? by HELYSZÍN

	HELYSZÍN			
	Elem-szám	Oszlop%		Sor-
		Horváto.	Magyaro.	összeg
		5	9	
LEGSZEBB	-----	+	+	+
		41	10	51
Budapest		38.0	11.1	25.8
		+	+	+
		19	30	49
Mo-vidék		17.6	33.3	24.7
		+	+	+
		6	22	28
Mo-falu		5.6	24.4	14.1
		+	+	+
		6	20	26
Erdély		5.6	22.2	13.1
		+	+	+
		0	2	2
Felvidék		0	2.2	1
		+	+	+
		6	0	6
Vajdaság		5.6	0	3
		+	+	+
		13	0	13
Drávaszög		12.0	0	6.6
		+	+	+
		9	0	9
Szlavónia		8.3	0	4.5
		+	+	+
		8	6	14
Több válasz		7.4	6.6	7.0
		+	+	+
Oszlop-		108	90	198
összeg		54.5	45.5	100.0

ÉLETKOR by HELYSZÍN

ÉLETKOR	HELYSZÍN			
	Elemsszám			Sor- összeg
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	
		5	9	
13-32 éves		34	32	66
		29.3	33.0	31.0
33-53 éves		34	31	65
		29.3	32.0	30.5
54-85 éves		48	34	82
		41.4	35.1	38.5
Oszlop- összeg		116	97	213
		54.5	45.5	100.0

khi-négyzet = 0,902 p = 0,637
 Hiányzó megfigyelések száma: 0

VÉGZETTSÉG by HELYSZÍN

VÉGZETTSÉG	HELYSZÍN			
	Elemsszám			Sor- összeg
	Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	
		5	9	
Alsó+középfok		73	57	130
		62.9	62.0	62.5
Felsőfok		43	35	78
		37.1	38.0	37.5
Oszlop- összeg		116	92	208
		55.8	44.2	100.0

khi-négyzet = 0,021 p = 0,885
 Hiányzó megfigyelések száma: 5

NEM by HELYSZÍN

NEME	HELYSZÍN			Sor- összeg
	Elem- szám Oszlop%	Horváto.	Magyaró.	
		5	9	
	-----+	-----+	-----+	
Férfi	36	41	77	
	31.6	42.3	36.5	
	+-----+	+-----+	+-----+	
Nő	78	56	134	
	68.4	57.7	63.5	
	+-----+	+-----+	+-----+	
	Oszlop- összeg	114 54.0	97 46.0	211 100.0

khi-négyzet = 2,584 p = 0,108

Hiányzó megfigyelések száma: 2

Irodalom

- Ágoston Sándor, 1940/2012. A szlavóniai magyarság és a Julián Egyesület. *Rovátkák* 2012/2: 67–76. (Eredetileg: *Kalangya* IX. évfolyam, 11. szám, 1940. november)
- Andócsi János, 2012. Az anyanyelv használatának jogi lehetőségei Horvátországban. Eplényi Kata – Kántor Zoltán, szerk., *Térvesztés és határtalanítás: A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, 271–287. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó.
- Arday Lajos, 1994. A horvátországi magyarok története. Uő, szerk., *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*, 9–42. Budapest, Teleki László Alapítvány – Közép-Európa Intézet.
- Arday Lajos, 1997. Magyarok a szerb-jugoszláv Vajdaságban 1944–1989. *Magyar Kisebbség* 1997/3–4. <http://magyarkisebbsseg.ro/index.php?action=cimek&lapid=7&cikk=M970320.HTM>
– Utolsó megtekintés: 2016. február 20.
- Arday Lajos, 2002. *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP.
- A. Sajti Enikő, 2008a. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921). Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 44–47. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- A. Sajti Enikő, 2008b. A jugoszláviai magyarok a két világháború között. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 110–113. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- A. Sajti Enikő, 2008c. A jugoszláviai helyzet: bosszúakciók, lakosságcsere: Az engedékeny jugoszláv kisebbségpolitikai gyakorlat kezdete. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 216–219. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- A. Sajti Enikő, 2013. A Délvidék visszacsatolása, 1941–1944. *Rovátkák* 2013/3: 1–12.

- Babić, Dragutin, 2015. *Nacionalne manjine u Hrvatskoj. Sociološka perspektiva.* Zagreb, Plejada.
- Babucs Zoltán, 2013. „A birodalom utolsó reménye”. Jelačić bán és a horvátok 1848–49-ben. *Nagy Magyarország*, V. évf., 2013/2., 19–23.
- Bagin Árpád, 2006. Egy új néprajzi jelenség Kelet-Közép-Európában?: A Halloween és a tökbábukészítés egy kisalföldi településen, Ógyallán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2006/4: 195–210.
- Baksay Sándor, 1896, *A Mecsek környéke, Tolnamegye, Somogymegye, Baranyamegye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. XIII. Magyarország. IV.* 263–360. Budapest, A Magyar Királyi Államnyomda Kiadása.
- Balassa Iván, 1989. *A határainkon túli magyarok néprajza.* Budapest, Gondolat.
- Balassa József, 1894. A szlavóniai nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* 23: 259–267.
- Bali Lóránt, 2012. *A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok jelene és jövője.* Budapest, Underground Kiadó.
- Barak László, 2011. Szavazz a gazdádra, aztán mosd föl a trutymót, hatuma! <http://parameter.sk/blog/parabarak/2011/10/17/szavazz-gazdadra-aztan-mosd-fol-trutymot-hatuma> – Utolsó megtekintés: 2016. március 20.
- Baranyai Júlia, 1976/1982. Az ormánsági és a drávaszegi tájnyelvről. *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*, 192–195. Válogatta, az előszót írta, a bibliográfiát és névmutatót készítette Penavin Olga. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1982.
- Baranyai Júlia, 1977. *Vízbe vesző nyomokon: Fejezetek a Dráva-szög történetéből.* 2., bővített kiadás. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Bartha Katalin, 1940/2013. Egy elfelejtett magyar népsziget: a szlavóniai magarság. *Rovátkák* 2013/1: 56–65. (Eredetileg: *Kalangya* IX. évfolyam, 2–3. szám, 1940. február–március: 76–84.)
- Baumann Tímea – Jámbor Emília, 2006. A kopácsi magyarok nyelvhasználata és anyanyelvi iskolázása. *Hungarológiai Évkönyv* 7: 99–118.
- Benkő Loránd, 1957. *Magyar nyelvjárástörténet.* Budapest, Tankönyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István, 2004. ... itt mennyit ér a szó?: *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról.* Ungvár, PoliPrint.
- Bernics Ferenc, 1994. *A Julián akció (Egy „magarságmentő egyesület” tevékenysége Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában és a jelen 1904–1992).* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár.
- Borbély Anna, 2014. *Kétnyelvűség: Variabilitás és változás magyarországi közösségekben.* Budapest, L'Harmattan.
- Borbély, Anna, 2015. Studying sustainable bilingualism: comparing the choices of languages in Hungary's six bilingual national minorities. *International Journal of the Sociology of Language* 236: 155–179.

- Corbett, Greville and Wayles Browne, 2009. Serbo-Croat: Bosnian, Croatian, Montenegrin, Serbian. Comrie, Bernard, ed., *The World's Major Languages*. Second Edition, 330–346. London/New York: Routledge.
- Ćurković-Major Franciska, 2002. A horvátországi magyar kisebbség oktatásügye – különös tekintettel a zágrábi szörványban élő magyarokra. *Valóság* 45/7: 91–98.
- Czibulka Zoltán, 2001. A nemzetiség, az anyanyelv és a nyelvismeret összeírásának népszámlálási lehetőségei és problémái. Sisák Gábor, szerk., *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén*, 124–140. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csapó Nándor, 2012. A Horvátországi Magyar Pedagógusok Fóruma mint segítő jobb – anyaországi ösztöndíjasok: hozadék és veszteség – egyéb támogatási formák. Lábadai Károly, szerk., *Magyarul az óvodától az egyetemig: Tudományos és szakkonferencia, Eszék, 2012. április 27.*, 31–38. Eszék, Pragma Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Kör.
- Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, I. kötet) Budapest, Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István, 2006. Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás* 15/4: 764–769.
- Da Silva, Emanuel and Monica Heller, 2009. From protector to producer: The role of the State in the discursive shift from minority rights to economic development. *Language Policy* 8: 95–116.
- Deme László – Imre Samu, szerk., 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. I–VI. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Denković Andrea, 2011. Kétnyelvűség a nyelvhasználat tükrében: Az általános és középiskolás tanulók körében. Lábadai Zsombor, szerk., *Acta Hungarica Universitatis Essekensis* 3. 34–50. Eszék, HunCro Médiaközpont Kft.
- Ditzendy Orsolya, 2011. Horvátországi magyar egyetemisták identitása – a Drávaszögben, illetve Magyarországon készített interjúk alapján. *Aracs* XI/1: 105–118.
- Dobek Franciska, 1996. A horvátországi magyarság létkérdései. *Magyar Fórum*, 1996. november 14., 10–11.
- Dobsai Gabriella, 2014. Amikor az ige a nép nyelvén szól – A reformáció kialakulása és terjedése Drávaszögben és Szlavóniában. Gasparics Judit – Ruda Gábor, szerk., *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, 53–61. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Dobsai Gabriella, 2013. A reformáció hatása Szlavónia és Drávaszög népeire. *Rovátkák* 2013/3: 66–110.
- Dormán László, 2011. A jegyene. *Rovátkák* 2011/1: 92–104.

- Dormán László, 2013. A halász. *Rovátkák* 2013/1: 40–55.
- Drávaszög nemzetiségi viszonyai 1910–2001. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 485. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Dunai N. János, 1999. *Szülföldem a Drávaszög*. Zágráb, a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság, és a Magyar Egyesületek Szövetsége.
- DZS, 2011 [=Dražavni zavod za statistiku – Republica Hrvatska] Census, 2011. Zagreb, Croatian Bureau of Statistics.
- Editorial Team, 2006. Croatia: Language Situation. In: Brown, Keith, Editor-in-chief, *Encyclopedia of Language & Linguistics*, Second edition, Volume 3: 294. Oxford, Elsevier.
- Erdősi Ferenc, 2013. Gazdasági szerkezet (IX.3. fejezet). Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 320–387. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Fábián Zoltán, 1911/2013. A vörösmarti református egyház története (1547–1910-ig). *Rovátkák* 2013/4: 3–103.
- Faragó Ferenc, 1985. Jelentés a magyar nyelvű oktatásról és nevelésről az 1984/85-ös iskolaév végén. Troszt Sándor, szerk., *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv* 7. 113–132. Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- Faragó Ferenc, 1998. *A horvátországi magyarság oktatásiügye 1945–1995*. Eszék, HunCro.
- Faragó Ferenc, 2002. Magyarnak megmaradni Horvátországban. Maróti István – Székely András Bertalan, szerk., „*A nyelv ma néktek végső menedéktek ...*”, 78–89. Budapest, Anyanyelvpolók Szövetsége.
- Filep Antal, 1977. Drávaszög. Ortutaty Gyula, főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon*, Első kötet, 609–610. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Filep Antal – Kósa László, 1979. Hegyalja. Ortutaty Gyula, főszerk., *Magyar Néprajzi Lexikon*, Második kötet, 513–515. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fotógaléria. *Pedagógus Fórum: A horvátországi magyar szülők és pedagógusok folyóirata* 1. évfolyam, 1. szám (2011): 42–74.
- Fridrik Cirkli Zsuzsa, 1992. A drávaszögi magyarok kiűzése 1991-ben. Írta Fridrik Cirkli Zsuzsa, Délvidéken 1992. július 22-én.
<http://www.hunsor.se/dosszie/dravaszoimagyarokiuzeese91.pdf> – Utolsó megtekintés: 2016. február 20.
- Fülei Szántó Endre, 1992. Bomló kétnyelvűség. Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 35–45. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Gáborján Alice, 1969. A szlavóniai magyar falvak női viselete összetételének és alakulásának néhány jellegzetessége. *Ethnographia* 1969/2: 175–195.

- Garay Ákos, 1911. Szlavóniai régi magyar faluk. *Néprajzi Értesítő* 7: 221–248.
- Gereben Ferenc, 1998. A horvátországi magyarok identitástudata. *Kisebbségkutatás* 7/4: 407–418.
- Gereben Ferenc, 2000. A horvátországi magyarok nyelvhasználati szokásai. Borbély Anna, szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*, 71–78. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Gereben Ferenc, 2011. Az anyanyelv szerepe a határon túli magyarság azonoságtudatában. Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita, szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*, 245–256. Budapest – Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Gerencsér Balázs Szabolcs, 2015. Hivatalos nyelvhasználat Horvátországban. Uő: „Nyelvében él...”: *Kárpát-medencei körkép a határon túli magyarok hivatalos anyanyelvhasználati jogairól*, 235–240. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet.
- Goebel, Hans, et al., eds., 1997. *Contact Linguistics*, Volume 2. Berlin and New York, Mouton de Gruyter.
- Göncz Lajos, 1999a *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, II. kötet) Budapest – Újvidék, Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos, 1999b. Hol beszélnek legszebben magyarul[?]: A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek anyanyelvi sztereotípiái. *Hungarológiai Közlemények* 1999/1–2: 54–61.
- Göncz Lajos – Kontra Miklós, 2000. „Feminizálás” a kárpát-medencei magyar beszélőközösségek nyelvhasználatában. *Modern Filológiai Közlemények* II. évfolyam, 2. szám: 83–96. (Errata: III. évfolyam, 1. szám: 17.)
- Gönyey Sándor, 1942. A Drávaszög néprajzi elkülönülése. Pécs Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. évi értesítője, 38–64. Pécs.
- Gráfik Imre, 2000/2013. Nyelvhasználat és identitás összefüggései a horvátországi szórvány magyaroknál. Egy mikrovizsgálat tanulságai és dilemmái. Uő, *Határ-talanul: Határon innen és túl*, 159–165. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2013.
- Greenberg, Robert D. 2010. Sociolinguistics in the Balkans. Ball, Martin J., ed., *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*, 372–384. London/New York, Routledge.
- Gúti Erika – Szépe György, 2006. A szivárvány koalíció nyelvpolitikája: Nyelvpolitika alulnézetben. Tóth Szergej, szerk., *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*, 111–128. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

- Gyémánt Richárd – Drozdik Zsuzsa, 2004. A horvátországi magyarság területi és társadalomstatistikai sajátosságai. (*KSH Területi Statisztika*, Budapest, 2004. 7. (44.) évfolyam 4. szám, 361–380.
- Hajdú Zoltán, 2013. Településrendszer. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 188–217. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Hegedüs Attila, 2001. A nyelvjárási mondattani jelenségek. Kiss Jenő, szerk., *Magyar dialektológia*, 362–374. Budapest, Osiris Kiadó.
- Hegedüs Attila, 2005. A suksükölés nyelvjárási háttéréről és nyelvtudományi megítéléséről. Uő, *A változó nyelvjárás*, 129–134. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Hordósi Dániel, 2014. A horvátországi magyarság kulturális élete a rendszerváltás előtt. Gasparics Judit – Ruda Gábor, szerk., *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, 90–97. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Horger Antal, 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Kókai Lajos kiadása.
- Hornyák Árpád, 2008. A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. Magyarok a horvát, szerb és szlovén tagköztársaságban. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945–1989. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 250–255. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Horváth László, 1995. Érvék és adatok a horvátországi magyarok képviseletéhez. *Horvátországi Magyarság* II. évf., 10. sz., 2–7.
- Horvátországi Magyar Református Keresztyén Egyház Levéltára. Honlap: www.melte.hu/node/103 – Utolsó megtekintés: 2015. június 20.
- Hrvatski povijesni atlas*. Zagreb, Leksikografski zavod, 2003.
- Imre Samu, 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Jakab Sándor, 2014. Református püspökök nyilatkozata. *Új Magyar Képes Újság* 2014. július 10., 11. lap.
- Juhász György, 2007. Labdarúgó EB helyett magyar tanszék? *THL*, 2007/1–2. szám: 160–164.
- Juhász György, 2012. Célfotó: 2441 : 2296 arányban választott képviselőt a horvátországi magyarság, *Hitel* 2012. március: 94–97.
- Karasi Kornel, 2014. Megszűnhet az egyetlen magyar középiskola?! <http://www.smu-mesz.hr/hirek/aktualis/3853-megszunhet-az-egyetlen-magyar-kozepiskola> (2014. június 2.)
- Katona Imre, 1996. *Lábánál holdvilág, fejénél napsugár...: Drávaszögi és szlavóniai magyar folklór*. Eszék, HunCro.

- Katona Imre, 2001. Búcsúszavak a Drávaszögről (Közreadja: Lábadi Károly). *Forrás*, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0111/katona.html> – Utolsó megtekintés: 2015. március 10.
- Katona Imre, 2006. *Még nincs vége a dalnak: Írások a drávaszögi, szlavóniai, bácskai és temesközi magyar folklórról*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Keck János Zsigmond, 1931. Kontra János életrajza. *Magvető* (A Jugoszláv Királysági Református Keresztyének Egyházi Lapja) XI. évfolyam 7–8. szám, 1931. június–július: 2. oldal.
- Kiss Gy. Csaba, 2014. A V4-es szemafor. Nem feledkezhetünk meg a vasútfejlesztésnél a magyar kisebbségek szempontjairól sem. *Magyar Nemzet* 2014. december 31., 8. lap.
- Kiss Jenő, szerk., 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kiss Lajos, 1966. Zenetörténeti emlékek a szlavóniai virrasztó énekekben. *Ethnographia* 77: 153–211.
- Dr. Kiss Lajos, 1941/2014. A szlavóniai szigetmagyarság ősi népzeneje. *Rovátkák* 2014/1: 68–94. (Eredetileg: *Kalangya* X. évfolyam, 1–2. szám, 1941. január–február)
- Kiss Margit, 2006. Mikor vonzat a birtokos jelző? *Magyar Nyelvőr* 130: 335–350.
- Kiss Tamás, 2010. Drávaszögi mozaik: Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein. *Regio* 21/4: 109–161.
- kk, 2013. Eszéken is megnyitotta irodáját a Kárpát Régió Üzleti Hálózat. *Új Magyar Képes Újság* 2013. március 28., 7. lap.
- kk, 2014. Nem lesz népszavazás a kisebbségi nyelvhasználatról. *Új Magyar Képes Újság* 2014. augusztus 21., 5. lap.
- Kloss, Heinz, 1967. Types of Multilingual Communities: A discussion of ten variables. Stanley, Lieberman, ed., *Explorations in Sociolinguistics*, 7–17. Bloomington, Indiana University.
- Kocsis Károly, 2011. Horvátország mai területe. Paládi-Kovács Attila, főszerk., *Magyar Néprajz I. 1. Táj, nép, történelem*, 416–420. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kocsis Károly – Bognár András, 2003. *Horvátország pannon területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet.
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter, 1992. A vajdasági, horvátországi és mura-vidéki magyarság. Uők, *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében*, 64–74. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Kocsis Károly – Tátrai Patrik, szerk., 2015. *A Kárpát–Pannon-térség változó etnikai arculata – Changing Ethnic Patterns of the Carpatho–Pannonian Area*. 3. kiadás. Budapest, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet.

- Kolláth Anna – Z. Szentesi Orsolya – Szoták Szilvia, 2005. Kiegészítés „A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásai” című beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* 101: 371–377.
- Kondor Tamás, 2011. *Őstől maradt... Népi építészetiünk nyomában – Drávaszög és Szlavónia*. Pélmónostor, Magyar Egyesületek Szövetsége.
- Kontra Ferenc, 2002. *Gimnazisták: Magyarország elejétől fogva*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Kontra Ferenc, 2011. *Horvátország magyar irodalma: A kezdetektől napjainkig*. Eszék, HunCro.
- Kontra János, 1931. Búcsúszó: Kontra János szuzai lelkész, egyházmegyei tanácsbíró, zsinati alelnök, volt főesperes bucsuja a Jugoszláv Királysági Református Egyháztól. *Magvető* (A Jugoszláv Királysági Református Keresztyének egyházi lapja), XI. évfolyam 7–8. szám: 1–2.
- Kontra, Miklós, 1999. “Don’t Speak Hungarian in Public!” – A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights. Kontra, Miklós – Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas – Tibor Várady, eds., *Language: A Right and a Resource, Approaching Linguistic Human Rights*, 81–97. Budapest, Central European University Press.
- Kontra Miklós, 2000a. Strukturális és/vagy társadalomtörténeti magyarázat?: A magyar–szláv kontaktusok egy talánya. T. Molnár István – Kaludy Kinga, szerk., *Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára*, 304–309. Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója.
- Kontra Miklós, 2000b. *Koszovóban és Craiován: Trianon hatása a magyar mentális grammatikára*. Borbély Anna, szerk., *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*, 135–146. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.
- Kontra Miklós, 2001a. A nyelvi kontaktus intenzitása vagy új divergens változás?: Mi okozza a felvidéki és délvidéki magyar kontaktusváltozatok egyes különbségeit? Andor József – Szűcs Tibor – Terts István, szerk., *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára*, I. kötet: 698–705. Pécs, Lingua Franca Csoport.
- Kontra, Miklós, 2001b. Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact. *Journal of Sociolinguistics* 5: 163–179.
- Kontra Miklós, 2001c. „Három a magyar igazság”: Egy mondattani változás három megközelítése. *Magyar Nyelv* 97: 53–64 + 254.
- Kontra, Miklós, 2003. Changing mental maps and morphology: Divergence caused by international border changes. Britain, David and Jenny Cheshire, eds., *Social Dialectology: In honour of Peter Trudgill*, 173–190. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

- Kontra Miklós, 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. <http://mek.oszk.hu/08700/08745/>
- Kontra Miklós, 2014. Néhány különbség a muravidéki és a vajdasági magyar nyelv között. Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia, szerk., *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején: Írások Kolláth Anna tiszteletére*, 182–185. Budapest – Alsóőr, Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet.
- Kontra Miklós, 2015. Az RSS kutatás hiányzó láncszemének pótlása kb. 20 évvel később. *Rovátkák* 2015/1: 43–50.
- Kontra Miklós, 2016. Magyar nyelvhasználat és identitás Horvátországban 2015-ben. Sepsi Enikő – Deres Kornélia – Czeglédy Anita – Szummer Csaba, szerk., *Nyelv, kultúra, identitás: A Károli Gáspár Református Egyetem 2015-ös évkönyve*, 134–148. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Kontra Miklós, megj. alatt. Megjegyzések az *anyanyelv* fogalmáról. Előadásként elhangzott a zágrábi Hungarológia Tanszék fennállásának 20. évfordulójára rendezett nemzetközi konferencián Zágrábban, 2015. március 19-én. (Várhatóan megjelenik a konferencia kötetében.)
- Kontra, Miklós – M. Paul Lewis – Tove Skutnabb-Kangas, 2016. Afterword: Disendangering languages. Laakso, Johanna – Anneli Sarhimaa – Sia Spiliopoulou Åkermark – Reetta Toivanen, *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*, 227–244. Bristol, Multilingual Matters.
- Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor, 2010–2011. A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztátlái I–II. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LIV. évf. 2. szám: 161–180, és LV. évf. 1. szám: 67–84.
- Kontra Miklós, szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós és munkatársai, 2004. Min múlik a határon túli magyar nyelvváltozatok jövője? http://mindentudas.videotorium.hu/hu/recordings/details/8875,A_hataron_tuli_magyar_nyelvvaltozatok_jovoje – Utolsó megtekintés: 2016. március 24.
- Kordić, Ljubica, 2012. Minority languages and the language policy in the rural area of Baranya (Croatia) – A case study. *Jezikoslovlje* 13/2: 533–563.
- Korpcs Márta, 1994. A vallásgyakorlat változásának okai és következményei Kórogyon. Bartha Elek és mások, szerk., *Vallási Néprajz* 6., 171–186. Debrecen, ELTE BTK Folklore Tanszék.

- Kósa László, 1989. Maradék (Vallás és anyanyelv konfliktusa egy szerémségi közösségben a XIX–XX. század fordulóján). Kiss Gy. Csaba, szerk., *A Magyarországtudató Intézet Évkönyve*, 7–22. Budapest, Magyarországtudató Intézet.
- Kossa János, 1978. Szabálytalan vonzatok. *A mi nyelvünk*, 294–298. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Kovács Lea – Žagar Szentesi Orsolya, 2014. Adalékok a horvátországi (kelet-szlavóniai) magyarság anyanyelvhasználatának vizsgálatához. Gróf Annamária – N. Császi Ildikó – Szoták Szilvia, szerk., *Sokszínű nyelvészet – nyelvi sokszínűség a 21. század elején: Írások Kolláth Anna tiszteletére*, 186–200. Budapest – Alsóőr, Tinta Könyvkiadó – UMIZ – Imre Samu Intézet.
- Kovalovszky Miklós, 1980. Feltételes mód. Grétsy László – Kovalovszky Miklós, főszerk., *Nyelvművelő kézikönyv* Első kötet, 626–628. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Krekovics Diana, 2013. Magyarországon felsőfokú tanulmányokat végző vajdasági fiatalok a szülőföldjükön beszélt és a magyarországi magyar nyelvhez kötődő viszonya. Tóth Szergej, szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások*, 391–395. Budapest – Szeged, MANYE – Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Kriják Krisztina, 2013a. Veszélyben a magyar középiskolai oktatás? *Új Magyar Képes Újság* 2013. július 25., 3. lap.
- Kriják Krisztina, 2013b. Magyar középiskolai oktatás: mégsem csapják össze az első osztályokat. *Új Magyar Képes Újság* 2013. szeptember 5., 9. lap.
- Kriják Krisztina, 2014a. Az ügyészség ejtette a várdaróci ügyet. *Új Magyar Képes Újság* 2014. március 6., 11. lap.
- Kriják Krisztina, 2014b. Egymillió kuna különbség a két szervezet között. *Új Magyar Képes Újság* 2014. május 1., 3. lap.
- Kriják Krisztina, 2014c. Fizessenek, ha templomba akarnak járni! *Új Magyar Képes Újság* 2014. május 8., 3. lap.
- L. Juhász Ilona, 2002. *Rudna I.: Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom – Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- L. Juhász Ilona, 2013. „Terepkutatás” az interneten – módszerek és lehetőségek: A Halloween példája. Liszka József, szerk., *Az Etnológiai Központ évkönyve* (Acta Ethnologica Danubiana 15), 111–135. Komárom – Somorja, Forum Minority Research Institute.
- Lábadi Károly, 1993. *Oskolák a régi Dravasögben*. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár.
- Lábadi Károly, 1994. *Kopács, a víz melletti falu*. Budapest/Zágráb, Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége.

- Lábadi Károly, 1996. *Drávaszög Ábécé: Néprajzi és folklór tájlexikon*. Eszék – Budapest, HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft. és Drávaszög Alapítvány.
- Lábadi Károly, 2001. *Laskó*. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.
- Lábadi Károly, 2003. Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban. Nádor Orsolya – Szarka László, szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, 176–189. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lábadi Károly, 2004. *Szétszóratásban: A drávaszögi magyarság sorsüldözöttsége a háborúban 1991–1998*. Budapest–Zágráb, Timp Kiadó, MESZ.
- Lábadi Károly, 2008. *Drávaszög lexikon*. Második, átdolgozott, bővített kiadás. Eszék – Budapest, HunCro Sajtó- és Nyomdaipari Kft., Timp Kiadó.
- Lábadi Károly, 2009a. *Élet a háború után*. Etnikai, néprajzi és kulturális jelenségek a horvátországi magyarság körében az 1991-es déli szláv háború után. Budapest, Mackensen.
- Lábadi Károly, 2009b. Laskó.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2009/Lasko/pages/010_nagycsalad_egyke.htm – Utolsó megtekintés: 2015. január 19.
- Lábadi Károly, 2012. *Egyházak Alsó-Baranyában és Szlavóniában*. Eszék, HunCro Médiaközpont.
- Lábadi Károly, 2013. Szlavóniai babonák 1. *Új Magyar Képes Újság* 2013. december 5., 13. lap.
- Lábadi Károly, 2014. A horvátországi (drávaszögi) magyarok elhamvadó, újjáéledő hagyományai. Gasparics Judit, Ruda Gábor (szerk.) *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, 9–19. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Köt Kulturális Egyesület.
- Lábadi Károly, 2015. Konfliktusok a Balkánon – a horvátországi magyarokat ért atrocitások a 20. században. *Rovátkák* 2015/3: 20–26.
- Lanstyák István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, III. kötet) Budapest – Pozsony, Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István, 2006. Határtalanítás: A Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt. Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann, szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*, 181–188. Budapest, Argumentum.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella, 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kényelvűség*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lehocki-Samardžić Anna, 2013. A nyelvtanítás fontossága a horvátországi magyarok anyanyelvi nevelésében. Medve Anna – Szabó Veronika, szerk., *Találkozások az anyanyelvi nevelésben*, 167–175. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Lehocki-Samardžić Anna, 2014. A horvát nyelv hatása a drávaszögi magyar nyelvre. Gasparics Judit – Ruda Gábor, szerk., *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a*

- horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához, 30–43. Pilisvörösvár, Mura-
vidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Lehocki-Samardžić Anna, 2016. A magyar déli nyelvjárások nyomai a horvátor-
szági magyarok nyelvhasználatában. Gazdag Vilmos – Karmacsai Zoltán – Tóth
Enikő, szerk., *Értékek és kihívások I. kötet: Nyelvtudomány*, 122–129. Ungvár,
Autdor-Shark.
- Liszka József, 2016. Pórkít kérek horcsicóval és hozzá mólnót... *Új Szó* 2016. janu-
ár 31. <http://ujso.com/online/kultura/2016/01/31/porkit-kerek-horcsicoval-es-hozza-molnot>
– Utolsó megtekintés: 2016. március 20.
- Ljubi[ć]é-Molnár Mónika, 2013. Krónikásai fogyó népüknek. *Rovátkák* 2013/2:
34–76.
- Lőrinczné Bencze Edit, 2014. A horvát területi politika jogszabályi hátterének vál-
tozásai. Lukovics Miklós – Zuti Bence, szerk., *A területi fejlődés dilemmái*,
93–103. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar.
- Macan, Trpimir – Holjevac, Željko, 2013. *Povijest hrvatskog naroda*. Zagreb,
Školska knjiga.
- Máder Miklós, 2013. Dél-Baranya – Horvátország. Szabó Andrea – Bauer Béla
– Pillók Péter, szerk., *Mozaik 2011 – magyar fiatalok a Kárpát-medencében*,
157–166. Szeged – Budapest, Belvedere Meridionale és Nemzeti Család- és
Szociálpolitikai Intézet.
- Magyar nemzetiségűek a mai Észak-Horvátország területén 1910-ben, 1921-ben,
1971-ben és 2001-ben. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk.,
Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, 507. Budapest: Gondolat Kiadó
– MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Magyar nemzetiségűek Horvátországban. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka
László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 507. Budapest:
Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Magocsi, Paul Robert, 1993. Yugoslavia in the 20th century. Uő, *Historical Atlas
in East Central Europe*, 138–141. Seattle & London, University of Washington
Press.
- Mák Ferenc, 1997. Magyarok Horvátországban. *Magyar Kisebbség* III/3–4: 237–
293.
- Mák Ferenc, 2008. Száműzöttek elszántsága: A horvátországi (drávaszögi) ma-
gyarság nyelvi, kulturális és közösségi fennmaradásának esélyei. *Aracs* 2008/1:
58–73.
- Mák Ferenc, 2013. Lövészárkok fogságában: magyarok Horvátországban 1991–
2004. Uő, *Vésztegvár: Jugoszlávia és utódállamai – Szerbia, Horvátország és
Szlovénia – magyarságának sorstörténetéből*, 137–174. Budapest, Méry Ratio
Kiadó, Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány.

- Markó Béla, 2014. A nemzetállam: rémálom. *Népszabadság*, 2014. augusztus 30., Hétvége, 5. lap.
- Máté Anikó, 2012. Távlatok – anyanyelvű oktatás a Vörösmarti Általános Iskolában. Lábadi Károly, szerk., *Magyarul az óvodától az egyetemig*, 28–30. Eszék, Pragma.
- Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos, 2009. *Horvátországi magyarok tananyelvválasztása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009. január.
- Merki Ferenc, 1980. Magyar tananyelvű oktatási intézmények a Horvát Szocialista Köztársaságban. Troszt Sándor, szerk., *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv* 2. 109–149. Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- Merki Ferenc, 1979/2012. A magyar tananyelvű iskolahálózat fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban, 1967–1977. Lábadi Károly, szerk., *Magyarul az óvodától az egyetemig: Tudományos és szakkonferencia, Eszék, 2012. április 27.*, 94–111. Eszék, Pragma Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Kör.
- Merki Ferenc után negyed századdal. (A horvátországi magyar tananyelvű és anyanyelvűpoló óvodák, általános iskolák, középfokú és felsőfokú oktatási intézmények tanulóinak/hallgatóinak létszáma a 2010/2011-es iskolaévben) *Pedagógus Fórum: A horvátországi magyar szülők és pedagógusok folyóirata* 1. évfolyam, 1. szám (2011): 75–80.
- Ifj. Merki Ferenc, 1982. A horvátországi magyar nyelvi oktatás szintjének szociológiai felmérése és elemző értékelése. Troszt Sándor, szerk., *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv* 4. 147–160. Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- Mezei Cecilia, 2013. Területfejlesztés és intézményrendszere. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 441–455. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Micheli Tünde, 2013. Szeptember 3-án nyílik meg újra az eszéki magyar főkonzulátus. *Új Magyar Képes Újság* 2013. augusztus 29., 11. lap.
- Micheli Tünde, 2014a. Kérdőívvel a magyar nyelv kutatásáért. *Új Magyar Képes Újság* 2014. június 12., 8. lap.
- Micheli Tünde, 2014b. Az elmúlt időszakot értékelte a pedagógusfórum elnöksége. *Új Magyar Képes Újság* 2014. július 17., 9. lap.
- Micheli Tünde, 2014c. Konferenciasorozat a horvátországi magyar nyelvű oktatás jövőjéről. *Új Magyar Képes Újság* 2014. március 6., 6. lap.
- Micheli Tünde, 2014d. Húszéves a zágrábi magyar óvoda. *Új Magyar Képes Újság* 2014. március 6., 9. lap.

- Micheli Tünde, 2014e. Az elmúlt időszakot értékelte a pedagógusforum elnöksége. *Új Magyar Képes Újság* 2014. július 17., 9. lap.
- Micheli Tünde, 2014f. Megalakult a Pataky András Nyelvi Intézet. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 27., 10. lap.
- Micheli Tünde, 2015a. Tíz éve a horvátországi magyar iskolák szolgálatában. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 2., 10. lap.
- M. László Ferenc, 2016. Csokosnak áll az ország. *Népszabadság*, 2016. január 13., 1. és 6. lap.
- Molnár Ambrus, 1990. A református vallás szerepe a magyarságtudat őrzésében a szlavóniai Kórogyon és Szentlászlón. Fejős Zoltán–Küllös Imola, szerk., *Vallássosság és népi kultúra a határainkon túl*, 211–226. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- Molnár Ljubić Mónika, 2014. A horvátországi magyar sajtó és a „Képes Újság”. Gasparics Judit–Ruda Gábor, szerk., *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, 44–52. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Molnár Ljubić Mónika, 2015. Kopács falu nyelvi tájképe. Folmeg Márta – Jóri Anita, szerk., *Világ és nyelv szenvedéllyel: Köszöntő kötet Geccsó Tamás 60. születésnapjára*, 249–250. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- mt, 2014a. Medve Zoltán lett az eszéki magyar tanszék vezetője. *Új Magyar Képes Újság* 2014. október 16., 5. lap.
 - mt, 2014b. Csak a törvény adta jogával szeretett volna élni. *Új Magyar Képes Újság* 2014. december 6., 15. lap.
 - mt, 2015a. Közgyűlés a szentlászlói kultúregyesületben. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 2., 6. lap.
 - mt, 2015b. Várdaróciák az ürömi népdalfesztiválon és az országos táncbáztalálkozón. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 2., 7. lap.
 - mt, 2015c. Különleges hímes tojások, húsvéti ételek és színes kultúrműsor Eszéken. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 2., 8. lap.
 - mt, 2015d. A magyar oktatást kívánja támogatni a magyarországi alapítvány. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 9., 6. lap.
 - mt, 2015e. Befejeződött a magyar értékek felmérésének második szakasza. *Új Magyar Képes Újság* 2015. május 7., 5. lap.
 - mt, 2015f. Idén is folytatja beiskolázási programját a pedagógusforum. *Új Magyar Képes Újság* 2015. május 7., 7. lap.
 - mt, 2015g. A horvát kormány május 31-ére írta ki a kisebbségi önkormányzati választásokat. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 30., 5. lap.
 - mt, 2015h. Az idén is az iskolákban lehet majd a magyarra fordított tankönyveket megvásárolni. *Új Magyar Képes Újság* 2015. július 23., 6. lap.

- mt, 2015i. Magyar anyanyelvápolás a középiskolában is. *Új Magyar Képes Újság* 2015. augusztus 27., 5. lap.
- MTI/mt, 2015. Képviselőt nyitott a Magyar Nemzeti Kereskedőház (MNKH) Eszéken. *Új Magyar Képes Újság* 2015. november 19., 9. lap.
- Muity György, 2015. Klebelsberg és a magyar hajósok szórványoktatása. *Tudás-menedzsment*, 16. évf. 1. szám: 116–122.
- Nádor Orsolya – Žagar Szentesi Orsolya, 2013. Nyelvpolitikai és nyelvoktatás-politikai adalékok a horvát–magyar kapcsolatok múltjához és jelenéhez. Fedinec Csilla, Ilyés Zoltán, Simon Attila és Vizi Balázs, szerk., *A közép-európaiság dicserete és kritikája*, 498–511. Pozsony, Kalligram.
- Nagy Imre – Romelić, Jovan, 2013. Eszék-Baranya megye. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 502–506. Budapest–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- N. Fodor János, 2011. A kórógyi nyelvjárás nyelvföldrajzi tanulságai. Szoták Szilvia, szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*, 62–73. Dunaszerdahely–Alsóőr, Gramma Nyelvi Iroda, UMIZ, Imre Samu Nyelvi Intézet.
- N(incs) sz(erző), 2013. Kórógy, múlt és jelen (Andrási Attila filmrendező dokumentumfelvétele). *Rovátkák* 2014/1: 53–67.
- Parászka Boróka, 2014. Magyar állampolgárság: részvétem. http://hvg.hu/velemenyei/20141205_Magyar_allampolgarsag_reszvetem – Utolsó megtekintés: 2016-01-14
- Pataky András, 2011. A drávaszögi magyarság rétegződése – tájnyelvi jellegzetességek. *Horvátországi Magyarság* 2011/11: 11–15.
- Pelles Tamás, 2001. A fiúmei Tengerészeti Akadémia. *Iskolakultúra* 2001/5: 105–107.
- Penavin Olga, 1965/1982. A kórógyi nyelvjárás igető-rendszere. *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*, 224–252. Válogatta, az előszót írta, a bibliográfiát és névmutatót készítette Penavin Olga. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1982.
- Penavin Olga, 1968–1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár I. – III.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga, 1969. *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi tájatlása*. Újvidék, Újvidéki Egyetem.
- Penavin Olga, 1973. *Szlavóniai hétköznapiak*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga, 1976. *Kórógyi (szlavónai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok*. Újvidék, Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga, 1981. *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*. Újvidék, Forum Könyvkiadó – Hungarológiai Kutatások Intézete.

- Penavin Olga, 1982. Gombos község nyelve. *Jugoszláviai magyar nyelvjárások*, 151–161. Válogatta, az előszót írta, a bibliográfiát és névmutatót készítette Penavin Olga. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga, 1984. *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.
- Penavin Olga, 1986. *Nyelvjárás és köznyelv: A nyelvjárás hatása a köznyelvre*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga, 1988a. A szlavóniai nyelvatlasz tanulságai. Kiss Jenő – Szűts László, szerk., *A magyar nyelv rétegződése* II. kötet, 766–779. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Penavin Olga, 1988b. *Népi kalendárium*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga, 1993–1995. *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény I–II*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Penavin Olga, 1998. A szlavóniai magyarok nyelve: In memoriam Kórógy. Jankovics József – Monok István – Nyerger Judit – Sárközy Péter, szerk., *A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianesimo: A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*, 1026–1033. Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Rt.
- Penavin Olga, 2000. *Szavóniai (kórógyi) szótár*. 2. kiadás. Budapest, Nap Kiadó.
- Póla Péter, 2013. Demográfia. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 154–187. Budapest–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Popis 2011 = *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011*. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2013.
- Rác Szilárd, 2013. Horvátország makroregionális sajátosságai. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 38–71. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Rác Szilárd, 2014. A horvát–magyar kapcsolatok néhány sajátosságáról. Gasparics Judit – Ruda Gábor (szerk.) *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához*, 98–108. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Raffai Éva, 1998. A megszólítás változatai Szabadkán és Szegeden. Sándor Klára, szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 179–188. Szeged, JGYF Kiadó.
- Reményi Péter, 2006. Horvátország térszerkezetének alapvonásai a XXI. század elején. *Balkán Füzetek* IV: 57–78.

- Reppman Dékány Zsuzsanna, 2015. Mesterségek dicsérete. *Új Magyar Képes Újság* 2015. április 2., 15. lap.
- Ruh György, 1942. Magyarok Horvátországban. *Szociográfiai Értekezések Tára* 4. sz., 3–9.
- Schultz Judit, 2011. A nyelvvesztés útján – az Új magyar nyelv atlasz Velika Piszana-i gyűjtésének tanulságaiból. Szoták Szilvia, szerk., *Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében*, 74–83. Dunaszerdahely–Alsóőr, Gramma Nyelvi Iroda, UMIZ, Imre Samu Nyelvi Intézet.
- Sebők László, 1992. A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. *Regio* 1992/3: 135–157.
- Sebők László, 1994. A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében. Arday Lajos, szerk., *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*, 135–161. Budapest, Teleki László Alapítvány – Közép-Európa Intézet.
- Sebők László, 2003. A 2001-es horvátországi népszámlálás magyar nézőpontból. Gyurgyik László – Sebők László, szerk., *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 135–150. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Simonyi Zsigmond, 1895. *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása.
- Singer, Slavica – Lenardić, Mira, 2011. *Regional Competitiveness Index of Croatia 2010*. Zagreb, National Competitiveness Council, UNDP Croatia.
- Sinkovics Balázs, 2011. *Nyelvi változók, nyelvi változások és normatív szabályozás*. Szegedi Tudományegyetem, PhD értekezés.
- Sipos Zsivics Tünde, szerk. 2010. *A Drávaszög régen és ma/Dravski trokut nekad i danas*. Pélmónostor/Beli Manastir: A Magyar Egyesületek Szövetségének kiadványa.
- Škiljan, Dubravko, 2000. From Croato-Serbian to Croatian: Croatian linguistic identity. *Multilingua* 19–1/2: 3–20.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 1984. *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove, 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Sočanac, Lelija, 2012. Language policies in Croatia in a diachronic perspective. *Jezikoslovlje* 13/2: 299–325.
- Sokcsevits Dénes, 1995. Felmorzsolódóban [az Arday Lajos szerk. *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*, 1994, ismertetése]. *Regio* 1995/1–2. szám: 230–233.
- Sokcsevits Dénes, 2002. Horvátország. Kardos József és Simándi Irén, szerk., *Európai politikai rendszerek*, 291–302. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sokcsevits Dénes, 2003. A horvát nemzettudat fejlődése a 18–20. században. Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita, szerk., *Nemzeti és regioná-*

- lis identitás Közép-Európában*, 202–216. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Sokcsevit Dénés, 2011. *Horvátország a 7. századtól napjainkig*. Budapest, Mundus Novus.
- Sokcsevit Dénés, 2013. Egy középkori sikertörténet. *Nagy Magyarország*, V. évf., 2013/2., 4–10.
- Šokčević, Dinko, 2006. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: Kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*. Zagreb, Naklada Pavičić.
- Szabó József, 1990. *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek*. Békéscsaba – Kecskemét – Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- Székely András Bertalan, 1989. Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében. Kiss Gy. Csaba, szerk., *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve*, 164–180. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- Szekeres Péter, 2006. Az anyanyelv használathoz való jog Horvátországban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* IV/2: 63–68.
- Szépfolusi és mtsai = Szépfolusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós, 2012, *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, IV. kötet) Budapest – Alsóőr – Lendva, Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Szilágyi N. Sándor, 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor, 2002. Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, *Magyar Kisebbség* 4: 64–96.
- Szilágyi N. Sándor, 2003. *Mi egy más: Közéleti írások*. Kolozsvár, Kalota Könyvkiadó.
- Szilágyi N. Sándor, 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Szoták Szilvia, 2009/2011. Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. Benő Attila – Péntek János, szerk., *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve: Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*, 153–162. Dunaszerdahely – Kolozsvár, Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Tatai Igor, 2014a. Dokumentumfilm készült a horvátországi magyar oktatásról. *Új Magyar Képes Újság* 2014. március 6., 8. lap.
- Tatai Igor, 2014b. „Iparkodó” Sepse. *Új Magyar Képes Újság* 2014. augusztus 14., 8. lap.

- Tatai Igor, 2014c. Kevés a diák az eszéki magyar iskolaközpontban. *Új Magyar Képes Újság* 2014. augusztus 28., 8. lap.
- Tatai Igor, 2014d. A szentlászlói kultúregyesület a háborús években is működött. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 6., 6. lap.
- Tatai Igor, 2014e. Van-e jövőjük falusi könyvtárainknak? *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 13., 15. lap.
- Tatai Igor, 2014f. Ismét „kaput nyitogattak” Csúzáán. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 20., 8. lap.
- Tatai Igor, 2014g. Kevesen vannak, de annál összetartóbbak az újgráci magyarok. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 20., 9. lap.
- Tatai Igor, 2014h. Hálaadó ünnepi istentisztelet Bellye felújított templomában. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 20., 6. lap.
- Tatai Igor, 2014i. Újra lesz vonatjárat Pélmonostor és Pécs között. *Új Magyar Képes Újság* 2014. november 27., 5. lap.
- Dr. Tóth Kálmán, 1943/2013. Alsó-baranyai református falvak. *Rovátkák* 2013/2: 86–93. (Eredetileg: *Kalangya* XII. évfolyam, 1. szám, 1943. január)
- Tóth Lajos, 1979. Oktatásunk évszázadai. Troszt Sándor, szerk., *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv I.* 79–85. Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- Tóth Lajos, 1993. A magyar tananyelvű oktatás négy évtizedes fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban. Csörgits József, szerk., *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv II–IV.* 65–77. Eszék, Horvátországi Magyarok Szövetsége.
- Tóth Lajos, 1999. *Letűnt világok tanúja: A kisebbségi sors sodrásaiban.* Budapest, Püski.
- Uri Ferenc, 2014. *A délvidéki/vajdasági magyar iskoláztatás története (1900–1955).* Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság.
- Ustav Republike Hrvatske.* A Horvát Köztársaság Alkotmánya. Zágráb, 2000.
- Varga Erna, 2012. A horvátországi magyar iskola és oktatási típusaink – tanulói létszámok. Lábadai Károly, szerk., *Magyarul az óvodától az egyetemig,* 17–27. Eszék, Pragma Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Kör.
- Varga György, 2012. Egyházfegyelmezés a Hercegszölösi Református Egyházközségben. *Rovátkák* 2012/1: 48–54.
- Varga György, 2014. A horvátországi reformátusság története az első világháború végétől napjainkig. Gasparics Judit – Ruda Gábor, szerk., *Drávaszög és Szlavónia: Adalékok a horvátországi magyarok nyelvéhez és kultúrájához,* 62–68. Pilisvörösvár, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Végl László, 2014. Kényszerpálya, légüres tér. *Népszabadság,* 2014. december 6., Hétvége, 5. lap.
- Végh Andor, 2006. Horvátország 1945 utáni etnikai térszerkezeti változásai. *Balkan Füzetek IV:* 42–56.

- Végh Andor, 2013. Gazdasági szerkezet (IX. 1. fejezet). Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 270–302. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Vékás János, 2008. A befejezetlen nemzetállam: magyarok Horvátországban 1991 után. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, szerk., *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, 360–361. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Verebélyi Kincső, 2004. *Vizualizáció és fogalmi rendszer a néprajzban*. Bölcsész Konzorcium. <http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Neprajz/82Vereb%e9lyi/> – Utolsó megtekintés: 2015. január 28.
- Viski Károly, 1938. *Etnikai csoportok, vidékek*. (A Magyar nyelvtudomány kézikönyve. I. 8.) Budapest, Akadémia.
- Zágorec-Csuka Judit, 2013. A horvát–magyar határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai. Hajdú Zoltán – Nagy Imre, szerk., *Dél-Pannónia*, 464–470. Budapest–Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete – Dialóg Campus Kiadó.
- Zentai János, 1978. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. *Ethnographia* 89: 519–557.
- Zentai Tünde, 2008. *Rétfalu* (Deim Péter fotóival). Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Zentai Tünde, 2012. *Drávaszög és Szlavónia*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Zoványi Jenő, 1977. *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- Žagar Szentesi Orsolya, 2012. Küldetés és lehetőségek – hungarológiai képzés a Zágrábi Egyetemen. Lábad Károly, szerk., *Magyarul az óvodától az egyetemig: Tudományos és szakkonferencia, Eszék, 2012. április 27.*, 46–51. Eszék, Pragma Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Kör.
- Юшук, Иван, 2006. Українська мова. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ, Либідь.

Internetes honlapok:

<http://www.smu-mesz.hr/> – Utolsó megtekintés: 2016. január 7.

<http://www.csuzaicsardas.hr/> – Utolsó megtekintés: 2016. február 20.

<http://www.hmdk.hr/> – Utolsó megtekintés: 2016. február 20.

<http://www.hhrf.org/hmrke/> – Utolsó megtekintés: 2015. december 20. Horvátországi Magyar Református Keresztyén Egyház honlapja.

<http://www.reformator.hr/Stranice/HU/H-Magunkrol-Onama.html> – Utolsó megtekintés: 2015. december 27. Horvátországi Református Keresztyén (Kálvini) Egyház.

Név- és tárgymutató

- A. Sajti Enikő 40, 105, 210
Ady Endre 79
Ady Endre Magyar Kultúrkör 79
Ágárdi Norbert 51
Ágoston Sándor 121
Alfaluk 112, 113, 116, 118
analóg kontaktusváltozók 177
Andócsi János 135, 136, 141
anyanyelv 21, 38, 40, 47, 55–63, 70, 71, 73, 74, 78–81, 84, 85, 88, 91, 92, 97–101, 108, 111, 113, 121, 126, 132, 133, 135–139, 141–145, 148–153, 160, 172, 210, 212, 216
anyanyelvű oktatás 143, 145, 207
Arday Lajos 36, 38, 39, 42–44, 46, 63, 210, 211
asszimiláció 13, 38, 39, 41, 42, 44–47, 56, 60, 63, 69–71, 85, 92, 111, 139, 152, 211, 212

Babić, Dragutin 57, 59, 212
Babucs Zoltán 32
Bagin Árpád 213
Baksay Sándor 111
Balázs Piri Zoltán 143
Bali Lóránt 129, 131, 153
Balizs Dániel 51
Barak László 213

Baranyai Júlia 80, 113, 118
barát lexéma szemantikai valenciája 209
Baumann Tímea 154
Becskei Daniella 16
belföld–külföld szabály 188
Belső-Drávaszög 112
Bellye 21, 49, 69, 83, 86, 88, 89, 112, 127, 128, 131, 145, 146, 151–153, 157, 162–165
Benkő Loránd 161
Beregszászi Anikó 155, 156
Beriszlói Péter 28
Bernics Ferenc 210, 212
bíri 'bírija' 22, 163, 200
Bognár András 92, 161
Borbély Anna 214
bosnyák 25, 35, 54, 55, 59, 62, 63, 69, 113, 126, 137, 211

cimet 167, 169
Čipanj-Banja René 16
Craiován vagy *Craiovában* 189
Czibulka Zoltán 56

Csapó Nándor 16, 137, 214
Csáti Szabó Aranka 152
Csáti Szabó Lajos 88, 152, 215
Csernicskó István 17, 155, 156, 177, 186, 191, 192, 209, 214

- Da Silva, Emanuel 207
 dacreakció 166
 Dályhegy 21, 86, 152, 153, 162–164, 209
 Darázs 21, 49, 69, 87, 146, 153
 Deme László 161
 Denković Andrea 134
 Ditzendy Orsolya, 92, 93
 Dobek Franciska 47, 48, 211
 Drašković, Janko 31
Drávaköz 111
Drávaszög 21, 26, 27, 35, 38–41, 43, 44, 46–51, 67, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 81–91, 93–95, 102, 103, 108, 111–114, 116–118, 121, 123, 124, 130, 145, 150, 161–163, 168, 169, 175, 193, 199, 200, 202, 205–207, 209
 Drávaszögben használják, de Magyarországon nem 168, 200
 Drozdik Zsuzsa 211
 Dunai N. János 209
- egyik szám harmadik személyű határozott igerag (pl. *tudi* 'tudja') 163, 200
 egyetemes
 ~ kontaktusváltozók 177
 ~ magyar változók 21, 177, 182
 elnyomás 132, 207
 Erdősi Ferenc 130
erkölcsi bizonyítvány 168
 etnikai sűrűlódások 35, 56, 104, 207
 etnikumok közti keveredés 110, 111
 1990 utáni fordulat 15, 34, 107, 125, 126, 131
- Fábián Zoltán 213
 Fancsaly Éva 16, 209
 Faragó Ferenc 83, 116, 122, 132, 133, 148
- feminizálás 194
 Fényes Elek 209
 foglalkozás 21, 77, 92, 178, 194
 földrajzi és népesedési viszonyok 25
 Fridrik Cirkli Zsuzsa 151
frizéernő 168, 195
 Fülei-Szántó Endre 166
- Gáborján Alice 122
 Gaj, Ljudevit 21, 30, 31
 Garay Ákos 120, 121, 123
 gazdaság 33, 36, 37, 39, 43–46, 49, 53, 58, 62, 63, 65, 67, 68, 73–78, 106, 117, 126, 128, 131, 207, 210, 213, 216
 Gereben Ferenc 91, 92, 98
 Gerencsér Balázs Szabolcs 144
gerincesek 21, 209
gerinctelenek 21, 209
 Goebel, Hans 19, 205
 Göncz Lajos 56, 95, 96, 101, 177, 178, 186, 191, 192, 194, 209, 213
 Gönyey Sándor 111, 113, 114, 116
 Gúti Erika 16, 127, 212
- Gyémánt Richárd 211
- Hajdú Zoltán 65, 67, 68
 Hájek János 152
hatuma 'határon túli magyar' 213
 Hegedűs Attila 192, 197
Hegyalja 112, 113, 115, 116
 Heller, Monica 207
 helynevek ragozása 103, 188
 Horger Antal 197
 Horkay Nándor 216
 Hornyák Árpád 125
 Horváth Zsófia 16

- Horvátországi Magyar Oktatási és
Művelődési Központ (HMOMK)
93, 135
- Horvátországi Magyar Református
Keresztyén Egyház (HMRKE) 88,
90, 91, 151
- Horvátországi Magyarok
Demokratikus Közössége (HMDK)
80, 81, 107, 127
- Horvátországi Magyarok Szövetsége
(HMSZ) 79, 80, 82, 107
- Horvátországi Református Keresztyén
Egyház (HRKE) 88
- Horvátországi Református
Keresztyén Kálvini Egyház
(HRKKE) 88, 215
- idegen nyelv 145, 147
- Imre Samu 161
- interferencia 192
- iskolai végzettség 76, 179
- Jakab Sándor 214, 215
- Jámbor Emília 154
- Jankovics Róbert 127
- járás (*općina*) 26, 68, 81, 141, 145
- Jelasics bán (Josip Jelačić) 31, 32
- jog 15, 29, 37, 67, 68, 85, 99, 125–127,
132, 135–139, 141–145, 157, 207,
214
- József, II. 29
- jugoszláv* (nemzetiségi kategória) 46,
54, 72, 73, 110, 211
- Jugoszlávia 16, 25, 33, 34, 39, 40–47,
53, 55, 62, 65, 69, 79, 80, 88, 95,
103–105, 112, 120, 125, 130, 132,
137, 141, 166, 174, 189, 195, 201,
211, 215
- Juhász György 73, 127, 213
- Jurisics Miklós 29
- Karasi Kornel 143
- Katona Imre 113, 119
- kaucs* 168, 169
- Keck János Zsigmond 213
- Kel József 88, 215
- keresztáblák 22, 23
- kétnyelvű
~ ember 19, 38, 98, 99, 101, 172,
205
~ iskola 15, 133–135
~ iskoláztatás alapelvei 192
~ oktatás 80, 132, 143, 144
~ oktatási modell 136
„kétnyelvű terület” 133
kétnyelvűség 141, 206, 214
- Kettős János 88, 215
- Khuen-Héderváry Károly 37
- kisebbségi gyermek rászól az
édesanyjára, hogy nem akar
magyarul beszélni 167
- kisebbségi oktatás 133, 135, 136, 145
~ A modellje (tanítás anyanyelven)
135, 144–148
~ B modellje (részben anyanyelven,
részben államnyelven) 135,
143–145, 147, 148
~ C modellje (anyanyelvápolás) 135,
143–145, 147, 148
- kisebbségpolitika 58, 125, 131, 132,
134
hivatalos horvát ~ 125
- Kiskőszeg (Batina) 21, 43, 85, 133,
146
- Kiss Gy. Csaba 130
- Kiss Jenő 161
- Kiss Lajos 120, 123, 124
- Kiss Margit 209
- Kiss Tamás 75–77, 110, 128, 212
- Kloss, Heinz 141, 142
- Knežević, Antun 151

- Kocsis Károly 16, 38, 40, 42, 44, 51, 72, 73, 92, 161, 211
- Kocsisné Hodosi Eszter 38, 40, 42, 44, 211
- kolónia 58, 212, 213
- Kolozsváron* vagy *Kolozsvárban* 215
- Kondor Tamás 116
- kontaktushatás 21, 177, 179, 185–188, 195, 203, 206
- kontaktushelyzetben változók 177
- Kontra Ferenc 167
- Kontra János 213
- Kontra Miklós 16, 17, 101, 103, 166, 177, 182, 189, 191, 192, 194, 201, 207, 209, 212, 214
- Kopács 21, 79, 81, 83, 84, 86, 88–90, 112, 116, 118, 124, 129, 146, 151–154, 158, 159, 161–165, 168, 175
- Kórógy 21, 26, 47, 52, 70, 74, 75, 79, 81, 86, 88–90, 120, 121, 124, 146, 151–153, 158, 159, 161–165, 200, 215
- Kosić Julianna 207, 213
- Kossa János 192
- Kossuth Lajos 31
- Kostić Dolores 16
- Koszovó-n* és *Koszovó-ban* 103, 104
- Kovács László 17
- Kovács Lea 16, 153, 154
- Kovalovszky Miklós 190, 191
- kölcsönzés 199
- Könyves Kálmán 28
- Krekovics Diana 102
- Kriják Krisztina 136, 215
- krumpli* 168, 169
- kugli* (*fagyvi*) 165, 168
- kultúra 15, 27, 30, 31, 36–38, 40, 58, 65, 67, 79–82, 91, 93, 98, 105, 108, 114, 117–119, 121, 128, 132, 133, 138, 144, 151, 167, 213, 216
- külföld – belföld szabály (= belföld – külföld szabály) 103, 188
- Külső-Drávaszög* 111, 112
- L. Juhász Ilona 213
- Lábadi Károly 70, 72, 82, 85–88, 90, 112, 113, 115–119, 129, 209, 212–215
- Lábadiné Kedves Klára 113
- Lanstyák István 20, 111, 177, 178, 186, 191, 192, 209
- Laskai Demeter 78
- László, Szent 27, 28, 36
- látszólagosidő-elemzés 172, 185
- legszebb magyar beszéd 102
- legszebben magyarul beszélő régió 101, 102
- Lehocki-Samardžić Anna 147
- Lenardić, Mira 74, 75
- Lewis, M. Paul 212
- Liszka József 212, 213
- l-kiesés* 163
- locsolják* (*a kertet*) 168
- Lőrinczné Bencze Edit 67, 68
- M. László Ferenc 108
- Madarász Eszter 16
- Máder Miklós 103, 111
- Magyar Egyesületek Szövetsége (MESZ) 80, 81, 107, 127
- Magyar értelmező kéziszótár 101
- Magyar Ildikó 16
- magyar iskolák 15, 38, 79, 132, 134, 214
- magyar nyelv 15, 16, 19, 26, 36, 38, 40, 41, 47, 52, 69, 78, 85, 88, 93, 121, 134, 141, 144, 151, 153, 154, 160, 175, 210, 213

- ~ egysége 15, 182
- ~ az oktatásban 19, 41, 78, 80, 84, 131, 133, 134, 136, 144-147, 150, 210, 216
- magyar nyelvű könyvek 78, 82
- magyar szülők 110, 117, 134, 144, 171, 213
- magyar tanítók 132, 136, 210
- magyar tannyelvű egyházi iskolák 38, 45, 78, 84, 150, 210, 212
- Magyarországhoz való kötődés 94–96
- magyarországiak beszél 168
- Magyarországon használják, de Drávaszögben nem 169
- Mák Ferenc 76, 126, 129, 137, 151
- Mária Terézia 29
- Mária, Szűz 83
- Markó Béla 108
- Máté Anikó 207, 213
- Medve Zoltán 144
- menekültség* 21, 97, 109, 159, 212, 215
- mentális térképek 103, 104, 190
- Merki Ferenc 133
- Merki Ferenc, Ifj. 134
- Mezei Cecília 67
- Micheli Tünde 106, 136, 137, 143
- Military, Jasmin 88
- Milošević, Slobodan 34, 35
- Molnár Ljubić Mónika 16
- Muity Görgy 38, 210
- munkaerőpiac hatása 49, 192
- muzulmán* (felekezeti és etnikai kategória) 25, 35, 62, 211, 212
- Nádor Orsolya 17
- Nagy Imre 129
- Nemes Gyöngyi 16
- Németh Ferencné Botyka Julianna 214, 215
- nemzetiségileg vegyesen lakott terület 151
- népszámlálás 25, 40, 41, 44, 45, 47, 49, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 68-73, 77, 85-87, 89, 90, 92, 110, 121, 211
- ~i adatok 45, 68, 70-72, 85, 90
- népszavazás a kettős állampolgárságról (2004) 93
- nyelvcsere 92, 170, 171
- nyelvészek 16, 19, 101
- nyelvhasználat 15, 19, 20, 47, 91, 92, 132, 135, 139, 141-144, 151, 153-156, 166, 171, 177, 203, 207, 210
- családi ~ 171
- megfélemlített ~ 166
- ~i színterek 47, 142, 151
- nyelvi
- ~ asszimiláció 63, 71
- ~ egyenjogúság 132, 137, 138, 142
- ~ feladatok 177
- ~ nehézségek 167, 168, 214
- nyelvi változók 177
- analitikus szerkezetek 184, 201
- (bVn) 77, 195
- (bV) 195, 196, 201
- (bV) változó hiperkorrekt [bVn] változata 196, 197, 201
- (e) 22
- feltételes tárgyas többes első személyű igerag (a *-nók/-nők* toldalék) 190, 191
- „fölsőleges” névmások 180, 201
- hasonlítás 192
- (kell legyen) 180, 181, 201
- kicsinyítés 187, 188
- szórend (segédige + főnévi igenév) 178, 179
- (természetes, hogy X) 182

- (*t*-végű igék kijelentő módja) 197, 198, 201
 (*t*-végű igék felszólító/kötőmódja) 197, 198, 201
 többes szám és számbeli egyeztetés 186, 187, 203
 nyelvművelők 197
 nyelvpolitika 15, 16, 143, 207
 ~i határozatok 141
 nyelvtudás
 anyanyelvi szintű ~ 172
 ~ és boldogulás 174-176
 nyelvvesztés 92, 170, 171
- olvasás 78, 96, 97
 Oszkó Beatrix 16
- öntöznek (a kertben)* 168
 őshonos 36, 42, 45, 47, 53, 56, 62, 137, 138, 145, 205
- Pál, régens 33
 Parászka Boróka 108, 128
 Pataky András 113, 127
patika 162, 165, 167, 168
 Pavelić, Ante 33
 Pécsi Tamás 36
 Penavin Olga 120–124, 159, 161, 165, 192
 Péntek János 177, 191, 192, 209
 Péter Krešimir, IV. 27
 Péter, ellenkirály 28
 Petőfi Sándor 32, 79
 Pius, XII. 85
plasztika villa 168
 Póla Péter 67
 politika 16, 19, 27, 29–31, 33, 34, 37, 3942, 58, 65, 67, 107, 125–132, 134, 136, 137, 141, 206, 207, 210, 216
 politikusok 28
- presztízs 60
 a magyar nyelv ~e 174
 nyelvek ~e 61
- Rác Szilárd 65, 66, 68, 69, 74, 76, 105, 106, 131
 Radić, Stjepan 33
 rádióhallgatás 154, 157–159
 Raffai Éva 169
 Reményi Péter 65, 67, 68
 Rétfalu 88, 89, 120, 151
 Romelić, Jovan 129
 Rovčanić, Filip 16
 Rudolf, I. 84
 Ruh György 209
- Sándor, király 32, 33
Sárváron vagy *Sárvárban* 215
 Savoyai Jenő 83
 Sebők László 38, 44, 69, 71, 72
 Siklósi Beáta 16
 Simonyi Zsigmond 197
 Singer, Slavica 74, 75
 Skutnabb-Kangas, Tove 98, 100, 101, 212
 Sója Dóra 16
 Sokcsevits Dénes 27, 28, 105, 107, 125
 stigmatizált *-nák* 22, 215
 Strossmayer, Josip Juraj 16, 78, 83, 84, 147
 suksükölés 198, 215
- Szabó József 161
 Szabó Mihály Gizella 177
 Szegedi Kis István 78, 87
 Székely András Bertalan 151
 Szekeres Péter 143
szemafor 'közúti jelzőlámpa' 169
 szemantikai kölcsönzések 199

- fogjal (egy süteményt)* 199, 206
lehet 199, 200
- Szépfolusi István és mtsai 21, 23, 95,
 102, 153, 167, 171, 178, 181, 191,
 192, 203, 209, 215
- Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 39,
 65
- Szilágyi N. Sándor 71, 103, 157, 177,
 180, 189–192, 208, 209, 214
- Szlavónia 27–30, 34–40, 47, 48,
 51, 66, 67, 70, 72, 74, 78, 79, 82,
 84–91, 95, 102, 107, 108, 110, 117,
 119–124, 130, 132, 134, 151, 153,
 154, 161, 168, 169, 275, 205
- szokk* 168
- Sztárai Mihály 36, 80, 83, 87, 131
- Sztrikovits János 151
- szukszükölés 198
- tájszólás 103, 121, 168
- tájszólassal beszél 168
- tanárok 78, 136, 144, 207
- tankönyvek
 kétnyelvű ~ 136
 magyarországi ~ 136
- tannyelv 22, 38, 131, 133, 135, 137,
 145, 147–149, 174, 210, 214
 ~ választási útmutató 213
- tanulócsoportok 133, 143, 146
- társadalmi változók
 KOR3 (életkor) 20–22, 179, 180,
 184–190, 192, 195, 196, 198
 LAKHELY 199
 MENEK (menekültség) 22, 159,
 185, 187, 195, 196, 198
 NEME 20, 22, 179, 180, 184–190,
 192, 195, 196, 198–200, 214
 VEGZ2 (iskolai végzettség) 20, 22,
 179, 180, 184–190, 192, 195, 196,
 198–201, 104
- Tatai Igor 106, 129, 130, 136
- Tátrai Patrik 16, 51
- Terepadatok 2014* 23, 94, 95, 100,
 102, 105, 109, 110, 149, 150, 152,
 153, 155, 156, 158, 159, 166, 170,
 171, 173–176, 179, 181.184, 188,
 189, 191, 193, 194, 196, 197, 199
- terepmunka 23, 99, 160
- Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat
 15, 127
- területi kötődés 94, 95
- tesó* 168
- tévénézés 154, 157, 159
- Tito, Josip Broz 33, 34
- Tomisláv 27
- Tóth Lajos 132, 133, 213
- többes szám első személyű igerag (pl.
mondjunk rá 'mondjuk rá') 164
- történelem
- trikó* 165, 167
- tudi* 'tudja' 22, 163, 178, 200
- Tudman, Franjo 34, 125, 146
- u* helyett *i* (pl. *magik* 'maguk') 163
- „új kisebbségek” 54, 62, 63
- Újlaki Bálint 36
- üket* 162
- űneki* 162
- vallás 31, 32, 90, 91, 114
- Varga Erna 135, 136, 143, 148
- Varga Géza 85, 87
- Varga György 88
- Vargha András 17
- Végh László 108, 128
- Végh Andor 129–131, 137
- Verebélyi Kincső 115, 117
- Viski Károly 114
- visszapillantó tükör* 168

Vörösmart 21, 78–84, 86, 88, 90, 93,
111, 112, 131, 132, 146, 151, 152,
161, 175, 207, 209

Vukováron vagy *Vukovárbán* 22, 190

Žagar Szentesi Orsolya 16, 17, 153,
154

Zágorec-Csuka Judit 131

Zágráb 16, 21, 26, 27, 32, 33, 41, 44,
48, 52, 57–59, 61, 63, 66, 68, 69,

73–76, 79, 81, 91, 106, 135, 143,
146, 147, 151, 153, 154, 156, 158,
159, 168, 169, 175, 199, 205, 210,
212

Zentai János 113–116, 131

Zrínyi Miklós költő, hadvezér 28, 87

Zrínyi Miklós szigetvári hadvezér 28,
87

Zvonimir 27

Sažetak

Mađarski jezik u Hrvatskoj

Prije demokratskih promjena početkom devedesetih jezično stanje skupina mađarske nacionalne manjine koje žive u zemljama koje okružuju Mađarsku nije moglo biti predmetom ozbiljnijih jezikoslovnih istraživanja. Prvi takav rad (knjiga) o toj temi bio je objavljen godine 1991, ali se ograničavao na jezik Mađara u Čehoslovačkoj i Austriji. Stoga je godine 1998 pokrenuta opsežna serija istraživanja pod naslovom *Mađarski jezik u Karpatskom bazenu na kraju 20. stoljeća* s ciljem da obuhvati po mogućnosti i jezično stanje Mađara u Slovačkoj, Ukrajini, Rumunjskoj, Jugoslaviji (Srbiji), Sloveniji i Austriji. Zbog ratnih događaja ovo istraživanje u to doba nije moglo uključiti autohtonu mađarsku manjinu koja živi u Osječko-Baranjskoj županiji, pa je istraživačka skupina jezikoslovaca-hungarologa iz Mađarske i Hrvatske, zajedno sa svojim studentima, tek 2013. mogla krenuti namirivati ovaj veliki dug mađarske sociolingvistike. Ovaj je svezak peti po redu u spomenutoj seriji. Njegovi su autori Orsolya Žagar Szentesi (Sveučilište u Zagrebu), Beatrix Oszkó (gostujuća lektorica za mađarski jezik na Sveučilištu Josip Juraj Strossmayer u Osijeku), Éva Fancsaly i Erika Gúti (Sveučilište u Pečuhu), Mónika Molnár Ljubić i Beáta Siklósi (doktorandice na Sveučilištu Josip Juraj Strossmayer u Osijeku) i Miklós Kontra (Reformatorsko sveučilište Károli Gáspár, Budapest).

Utemeljeni na metodološkim postavkama prema priručniku Hansa Goebla et al., eds., *Contact Linguistics*, Vol. 2 (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997) koje smo prilagodili ovom predmetu, autori na početku knjige detaljno razmatraju sociološke, ekonomske, kulturne i političke čimbenike koji u današnje vrijeme oblikuju upotrebu mađarskog jezika u Hrvatskoj.

U zasebnim smo poglavljima prikazali demografske, geografske, društvene, povijesne i kulturne značajke mađarske manjine u Hrvatskoj – čiji

broj pripadnika pokazuje veliki pad u 20. stoljeću (od popisa stanovništva iz 1921: 77,523 osoba, kroz popis iz 1991: 22,355 osoba, te do zadnjeg popisa iz 2011: 14,048 osoba). Manjinska prava za uporabu materinjskog jezika prikazujemo s osobitim obzirom na područje uporabe mađarskog jezika u javnom obrazovanju.

Pitanje dvojezičnosti Mađara u Hrvatskoj obradili smo provođenjem anketa temeljenih na samopriznavanju informatora, a pitanja su ciljala razne značajke uporabe mađarskog kao materinjskog jezika upitanih osoba – kao što je razina vladanja mađarskim u odnosu na hrvatski, prestižni odnosi mađarskoga u usporedbi s hrvatskim jezikom, verbalni repertoar manjinske zajednice, kao i varijante mađarskog u konkretnoj uporabi. Osim iz anketnih listova, bogat fond podataka o uporabnim običajima mađarskog i hrvatskog jezika prikupljeno je i terenskim radom tijekom interjuiranja, a koji smo izvodili 2014. Istraživanje je provedeno na kvotnom uzorku od 116 anketiranih osoba u Hrvatskoj, te njih 97 u Mađarskoj.

Podaci o jezičnoj uporabi u raznim domenama (kod liječnika, na policiji, u banci, u crkvi, privatno dopisivanje, razgovor s prijateljima, susjedima i članovima obitelji, itd.) pokazuju da se uporaba mađarskog sve više ograničava na situacije sa članovima obitelji i s prijateljima, dok u većini javnih domena dominira većinski jezik.

Posebno je poglavlje posvećeno razlikama i sličnostima kontaktnoj varijanti mađarskog jezika u Hrvatskoj i standardnoj varijanti koja se koristi u Mađarskoj. Anketni list za ovo istraživanje trudili smo se sastaviti tako da u što većoj mjeri bude sličan onome koji smo koristili u prvotnom istraživanju 1996. Anketiranjem je sakupljena velika količina raznih podataka vezano ukupno za 15 sociolingvističkih varijabla. Statistički signifikantne razlike javljaju se kod prosudbe gramatičke korektnosti određenih rečenica, npr. kada su informatori trebali prosuditi koja od dviju ponuđenih rečenica zvuci “prirodnijom” – u jednoj je izraz ‘putovati busom’ bio izražen analitičkom konstrukcijom (*utazás busszal*), dok u drugoj sintetičkom (deriviranom) imenicom (*buszozás*): 40% informatora u Hrvatskoj smatralo je analitički oblik “prirodnijim”, dok onih u Mađarskoj samo 12%. Kada u zadacima s nadopunom rečenice informatori trebali upisati prikladnu riječ u rečenicu *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...* (*Moja majka predaje u srednjoj školi, znači, ona je ...*) 72% informatora u Hrvatskoj upisalo je *tanárnő* (‘profesorica’) nasuprot standardnijem izrazu *tanár* (‘profesor’ – u mađarskom rodno neobilježena riječ). U mađarskom jeziku redundantni iz-

raz *tanárnő* koristilo je samo 43% informatora u Mađarskoj. Drugim riječima, kod uporabe mocijskih imenica koje označavaju profesije – vjerojatno pod utjecajem kontaktnog (hrvatskog) jezika – javlja se signifikantna razlika ($p < 0.001$). Ipak, nekad nema sustavnog razlikovanja između kontaktne varijante mađarskoga jezika u Hrvatskoj i one standardne u Mađarskoj: npr. kod prosudbe “prirodnosti” dviju rečenica (1) *Tegnap láttalak a tévében* ‘Vidio sam te jučer na televiziji’ i (2) *Tegnap láttalak téged a tévében* ‘Vidio sam te jučer na televiziji’ (sadržava u mađarskom redundantnu riječ *téged*) 14% informatora u Hrvatskoj i čak 18% njih iz Mađarske označilo je upravo rečenicu (2) prirodnijom, što statistički nije signifikantna razlika.

Premda je opseg uporabe mađarskog jezika od oko 14,000 Mađara u Hrvatskoj u očitom i postupnom padanju, autori ove knjige vjeruju da se taj proces ipak može – barem usporiti.

Knjizi su dodana dva priloga: kopija anketnog lista upotrebljenog tijekom terenskih radova 2014., kao i 65 usporednih statističkih tablica o leksičkim i gramatičkim varijantama za uspoređivanje odgovora-uzoraka Mađara u Hrvatskoj i Mađara (govornika standardne varijante) u Mađarskoj.

Summary

The Hungarian Language in Croatia

Before the fall of communism no serious linguistic research was carried out concerning the Hungarian national minorities in Hungary's neighboring countries. The first book to address the issue was published in 1991 but was limited to the Hungarian language in Czechoslovakia and Austria. In 1998 a series was launched under the title *The Hungarian Language in the Carpathian Basin at the End of the 20th Century*, which would eventually cover the Hungarians of Slovakia, Ukraine, Rumania, Yugoslavia (Serbia), Slovenia and Austria. Because of the Yugoslav Civil War, the indigenous Hungarians in today's Osijek-Baranja County, Croatia had to be left out of the project, and it was not until 2013 that a team of Hungarian linguists in Croatia and Hungary, and their university students, set about filling this gap in Hungarian sociolinguistic research. This volume is the fifth in the series. The authors are Orsolya Žagar Szentesi (University of Zagreb), Beatrix Oszkó (visiting professor at Josip Juraj Strossmayer University, Osijek), Éva Fancsaly and Erika Gúti (both of the University of Pécs), Mónika Molnár Ljubić and Beáta Siklósi (both PhD candidates, Osijek) and Miklós Kontra (Károli Gáspár University, Budapest).

In consonance with the guidelines in Hans Goebel at al., eds., *Contact Linguistics*, Vol. 2 (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997) which were adopted for the original project, the authors present detailed analyses of the social, economic, cultural and political factors shaping the use of Hungarian in Croatia today.

Individual chapters are devoted to the demographic, geographical, social, historical and cultural characteristics of the Hungarian minority in Croatia, which has shown a steep decline in numbers from 77,523 (1921 census) through 22,355 (1991 census) to 14,048 (2011 census). The lan-

guage rights of the minority are discussed with special regard to the use of Hungarian in public education.

The bilingualism of Hungarians in Croatia is analyzed by presenting self-reported data on the minority speakers' proficiency in Hungarian vs. Croatian, the prestige of Hungarian vs. the state language, the minority community's verbal repertoires and the varieties of Hungarian in actual use. Rich data sets are provided on the use of Hungarian and Croatian based on field interviews carried out in 2014 among a quota sample of 116 respondents in Croatia and 97 in Hungary.

Language choice data for various domains such as the doctor's office, police, banks, church, private correspondence, talk with friends and neighbors, talk in the family, etc. show that the use of Hungarian tends to be restricted to the family and friends, while in the public domains the majority language predominates.

A separate chapter shows in detail the differences and similarities between the contact variety and the metropolitan Hungarian used in Hungary. The questionnaire used in 2014 was as similar as possible to the original one used in 1996. Various kinds of data were gathered for 15 sociolinguistic variables. Statistically significant differences are shown by some grammaticality judgments, for instance, when respondents had to judge one of two sentences as "more natural", the sentence with the analytic phrase *utazás busszal* 'travelling by bus' was judged "more natural" than the one with the synthetic noun *buszozás* 'travelling by bus' by 40% of the respondents in Croatia vs. only 12% in Hungary. When in a written sentence-completion task respondents were asked to complete *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ...* 'My mother teaches in a high school so she is a(n) ...', 72% of the respondents in Croatia gave the word *tanárnő* 'female teacher' vs. the more Standard Hungarian *tanár* 'teacher, male or female'. The redundant form *tanárnő* was used by only 43% of the Hungarian respondents in Hungary. In other words, presumably due to the influence of the contact language (Croatian), a statistically significant difference ($p < 0.001$) has come about in the use of generic nouns denoting professions. However, in several cases no divergence can be shown between the contact dialect and Hungarian in Hungary. For instance, when respondents had to say which of the following sentences is "more natural": (1) *Tegnap láttalak a tévében* 'I saw you on television yesterday' or (2) *Tegnap láttalak téged a tévében* 'I saw you on television yesterday', where the 2nd person object pronoun

téged is redundant in Standard Hungarian – 14% in Croatia and 18% in Hungary chose (2), a statistically insignificant difference.

The authors believe that while the ongoing language shift of the 14,000 Hungarians in Croatia cannot be reversed, it is nevertheless possible to slow it down.

Two appendices are provided: a facsimile of the questionnaire used in the 2014 fieldwork, and 65 crosstabs of grammatical and lexical variables comparing the responses of the Croatia-Hungarian sample with those of the metropolitan Hungarian sample.

